

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

3318

28

p. 99

1880

2010

2001

Հրեւ. ԴԶ Լուսարարութեան.

ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԵԱՆ

28
Ժ-99

ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԾԱԳՈՒՄԸ

19916-59 41035
(39942)
1000

Ամեն բան փորձեցիք, բարին ամուր բռնեցիք :
Ա. ԹԷԱ. Ե. 21 :

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Զ. ԱՐԱՄԵԱՆ

4880

معارف عمومیہ نظارت جلیلہ سناک رخصتیلہ
Համալսարանի հասարակաց կրթության ժողովոյ

ԳԼՈՒԽ Ա.

	էջ
ԿԱՐԵՒՈՐ ԽՆԴԻՐ ՄԸ	1— 8
Քաղաքակիրթ աշխարհ ութեւտան դար յառաջ : Ծնունդ Քրիստոսի : Քրիստոնէութեան ազդեցութիւնն աշխարհի վրայ :	1— 5
Քրիստոնէութիւնն Աստուծոյ է : Այս խնդրոյն կարեւորութիւնը :	5— 8

ԳԼՈՒԽ Բ

ԱՅՍ ԽՆԴԻՐՆ ԽՆՁՊԷՍ ԼՈՒԾՈՒԵԼՈՒ Է	9—19
Աշխարհիս վրայ կան շատ կրօնքներ : Բոլոր կրօնքներն անաչառ քննութեան տակ ձգուե- լու են : Քրիստոնէութիւնն ընդունուելու կամ մերժուելու է ապացոյցներուն համեմատ զորս կ'ընծայէ :	8—13
Ապացոյցները քննուելու են սլաուշաճ կեր- պով եւ ուշադիր , խոնարհ , անկեղծ եւ ա- նաչառ ոգւով	14—19

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՄԻԹԷ ԱՆԿԱՐԵԼԻ ԿԱՄ ԱՆՀԱՒԱՏԱԼԻ ԿԱՄ ԱՆՀԱՒԱՆԱԿԱՆ Է ԹԷ ԱՍՏՈՒԱԾ ՄԱՍՆԱՒՈՐ ՅԱՅՏԵՆՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ՏՈՒԱԾ ԸԼԼԱՅ ՄԱՐԴՈՑ	20—28
---	-------

- Այս խնդրոյն վրայ անհիմն տեսութիւններ 20—22
Անհնար չէ որ Աստուած մասնաւոր յայտ-
նութիւն մը տուած ըլլայ մարդոց : 22—24
Անհաւատալի չէ որ մասնաւոր յայտնու-
թիւն մը տրուած ըլլայ մարդոց : 24—27
Անհաւանական չէ որ Աստուծմէ մասնաւոր
յայտնութիւն մը տրուած ըլլայ մարդոց, ե-
թէ այնպիսի յայտնութիւն մը հարկաւոր էր : 27—28

ԳԼՈՒԽ Գ

- ՄԱՐԴԻԿ ԱՍՏՈՒԾՄԷ ՄԱՍՆԱԻՈՐ ՅԱՅՏՆՈՒ-
ԹԵԱՆ ՄԸ ԿԱՐՔՏ ԵՆ 29—44
Քրիստոսի ատեն աշխարհը կարօտ էր այս-
պիսի յայտնութեան մը : Սակրատ, Պլատոն,
Պլինիոս, Կուինտիլիանոս, Սենեկա 29—40
Աշխարհը հիմա ալ կարօտ է Աստուծմէ
մասնաւոր յայտնութեան մը : 40—44

ԳԼՈՒԽ Ե

- Ի՞նչ ՏԵՍԱԿ ԱՊԱՅՈՅՑՆԵՐ ԿԱՆ ՈՐ ԱՍՏ-
ՈՒԱԾ ՄԱՍՆԱԻՈՐ ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ՏՈՒԱԾ Է
ՄԱՐԴՈՅ 45—55
Ապացոյցք. Ա. Պարփառն ապացոյցներ. Բ. Նոյն
էսէ Աւետարաններուն պարունակութենէն ապացոյցներ : 45—49
Ա. Կան պատմական վաստեր որ կը հաս-
տատեն թէ Յիսուս Քրիստոս ութեւտուն
դար յառաջ ասլրեցաւ Պաղեստինի մէջ . 1.

Այն մարդոց գրաւոր վկայութիւնն որ զՅի-
սուս անձամբ տեսան. 2. Յովնապոսի վկայու-
թիւնը. 3. Երեւելի Հռոմայեցոց վկայու-
թիւնը. 4. Անհաւատից վկայութիւնը. 5. Նոյն
խակ Քրիստոնէական եկեղեցիէն ծագած
վկայութիւնը : 49—52

Բ. Կան պատմական վաստեր Քրիստոսի
միջոցաւ աշխարհի վրայ եղած ազդեցու-
թեան նկատմամբ. 1. Հազարաւոր արժանա-
հաւատ անձանց վկայութիւնը. 2. Անաչառ
պատմաց վկայութիւնը : 52

Գ. Կան վկայութիւններ Քրիստոսի դերը-
նական յատկութեանց վրայ մեծաւ մասամբ
Աւետարաններուն մէջ : Այս գիրքերն հա-
րազատ եւ արժանահաւատ են : 52—55

ԳԼՈՒԽ Զ

ԿԱՆ ԱՊԱՅՈՅՑՆԵՐ ԹԷ ԶՈՐՍ ԱԻԵՏԱՐԱՆ-
ՆԵՐՆ ԱՐԴԱՐԵԻ ԳՐՈՒԱԾ ԵՆ ԱՌԱՋԻՆ ԴԱ-
ՐՈՒՆ ՄԷՁ ՄԱՏԹԷՈՍ, ՄԱՐԿՈՍ, ՂՈՒԿԱՍ ԵՒ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՆՈՒՆ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻԶՆԵՐԷՆ 54—71

Աւետարաններն Բ. Գ. եւ Դ. դարերուն մէջ
չգրուեցան : Երկու տեսակ ապացոյցներ :

Ա. Առաջին տեսակ ապացոյցները Նոյն էսէ
Աւետարաններուն մէջ կը գտնուին :

1. Լեզուն որով Աւետարանները գրուած
են, 2. Անոնց յատուկ սճերն, եւ 3. Պարունա-
կութիւնն ապացոյց են անոնց հարազատու-
թեանը : 55—85

Բ. Երկրորդ տեսակ սպաքոյցները պարտական
սպաքոյցներ են :

1. Նոր հրահանգներ հին ցանկերը : 59—60

2. Աւերարանաց հին լարգամանութիւնները :

Ա. Հին Ասորերէն լարգամանութիւնը :

Բ. Հին Իսրայէլի լարգամանութիւնը :

Գ. Մարադարէան հարստած : 60—62

Ծ. Աւերարանաց հին յետադիւրներն որ պահուին կան : 65—68

4. Հին հեղինակներու գրութիւնաց մէջ Աւերարան-
ներէն բերուած վկայութիւններ . Տերտուգիանոս, Կը-
ղէմէս Աղեւտանդարացի , Երանոս , Պապիաս , Թուս-
արեանս վկայ , Պողոտարացի , Իգնատիոս , Կղէմէս Հը-
նամայեցի :

65—69

5. Բիւրոսներու լարգաման , Երկրորդ , Երրորդ և
չորրորդ դարերու մէջ հեղինակներ և անհամար
էջերէն հարազատ գործ աւերարանացի ին ճանաչային
Աւերարանները :

69—71

ԳԼՈՒԽ Է

ԿԱՆ ԱՊԱՑՈՑՑՆԵՐ ԹԷ ՄԵՐ ԱՅԺՄՈՒ ԱԻԵ-
ՏԱՐԱՆՆԵՐԸ ԲՈՒՆ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻԶՆԵՐԷՆ ԳԸՐ-
ՈՒՄ ԱԻԵՏԱՐԱՆՆԵՐՆ ԵՆ 72—77

Գլխունք այժմու Աւետարաններն ու-
շաղիւթեամբ բաղդատած են հին ձեռագ-
րաց եւ նախկին դարուց մատենագրաց մէջ
Աւետարաններէն բերուած վկայութեանց
հետ :

72—75

Անոնց մէջ տեսնուած տարբերութիւննե-
րը շատ աննշան են : 75—78

Աւետարաններուն մէջ փոփոխութիւն չի
կրնար մուծուիլ : 75—77

ԳԼՈՒԽ Ը

ԱԻԵՏԱՐԱՆՆԵՐԸ ՀԱՒԱՏԱԼԻ ԵՆ 78—101

1. Աւերարանիչ հարց էին ուղղութեամբ դիմել
և ճշդէն նկարագրել ինչ որ պէտք է և լեզուն : 79—82

2. Աւերարանիչ անկէզ և ճշարտաբան ծա-
ղիկ էին , և յօշար՝ ճշարտութեամբ և ճշդէն նը-
կարագրելու ինչ որ պէտք է և լեզուն :

Աւետարանիչներուն անկէզութիւնը յայտ-
նի է , ա. Եղանակէն որով կը խօսին իրենց
վրայ . բ. Եղանակէն որով կը խօսին ժողո-
վորդեան . գ. Անոնց բարոյական վարդապե-
տութիւններէն . դ. Նոյն խի ժամանակէն եւ
տեղէն յորում , ըստ աւետարանաց , տեղի
ունեցան Աւետարաններուն մէջ յիշուած
դէպքերը . ե. Եղանակէն որով , ըստ աւե-
տարանաց , պատահեցան այն դէպքերն . զ .
Եղանակէն որով աւետարանիչը կը պատմեն
դէպքերը . է. Ընդհանուր համաձայնութեան
եւ փոքր տարբերութիւններէն որ կը տես-
նուին Աւետարաններուն մէջ . ը. Նաեւ ասկէ
յայտնի է որ , եթէ անոնք խորհրդայ ըլլային ,
այս խորհրդներէն օգուտ չէին կրնար ու-
ղիւղուիլ :

82—90

3. Աւերարանիչ այնպէս որեւ մը եւ այնպէս վե-

ፌዴራል ባንክ ከገንዘብ ሥልጣን ለማግኘት ለሚችል ሁሉም የገንዘብ አገልግሎት ለሚሰጡ ባንኮች ማቅረብ ይችላል፡፡

ա. Ականատես զկաներ էին այն գէպքերուն. բ. Դէպքերը բազմատեսուկ եւ բազմաթիւ էին. գ. Աւետարաններուն մէջ յիշուած գէպքերուն մեծ մասն այնպէս էր որ անոնց վրայով խարուիլ անկարելի էր աւետարանչաց. զ. Նաեւ հրաշքները զորո աւետարանիչք կը պատմեն, այնպիսի գործքեր էին որ աւետարանչաց կարելի չէր անոնց վրայով խարուիլ :

4. Կանոնադրություններ սր հիմնարկում
Սահմանափակված հասանելի է և :

ա. Հրէից գիրքերէն ապացոյցներ. բ. Հռոմայեցի գիրքերէ ապացոյցներ, այսինքն Պիղատոսէ, Տակիտոսէ եւ Պլինիոսէ վկայութիւն. գ. Հին դրամներէ, միտալներէ եւ արձանագրութիւններէ ապացոյցներ, դ. Նախնի Քրիստոնէից վկայութեանն ապացոյցներ. ե. Նոյն իսկ Քրիստոնէութենէ ապացոյցներ :

93

9. 1. 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 103

ԱԻԵՏԱՐԱՆԵՐՈՒՆ ԱՐԺԱՆԱՀԱՆԱՏՈՒԹԵԱՆԸ
ԵՐ ԴԷՄ ԱՊԱՅՈՅՑՑՆԵՐ ԿԵՆ 102—115

Ս. Սրբէ՛ց + Ս. Էդարաննէրը զերար կը հէրէ՛^Օն իբրեւ
իբարոս հակառական :

Աւետարանիչներն չեն ըսեր,

1. Թէ՛ Աւետարանները Քրիստոսի կենաց

կատարեալ պատմութիւնն են . 2 . Թէ բոլոր պարագաներովն Հանդերձ կը գրեն այն բաները զորս կը յիշեն իրենց գրուածներուն մէջ . 3 . Թէ Աւետարաններուն մէջ պատմուած գէպքերը ժամանակադրական կարգով գրուած են :

105-105

Աւետարաններուն մէջ գտնուած տարբերութիւնները :

[illegible]

10

ጊ. ሊበክ ፊ

ԱՒԵՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒՆ ԱՐԺԱՆԱՀԱՒԱՏՈՒԹԵԱ-
ՆԸ ԴԷՄ ԱՊԱՑՈՑՑՆԵՐ ԿԱ՞Ն 114—151

(ፍጥነት-ጥንቃቄ)

[illegible]

1. Պատմութիւնը չի հերքեր ինչ որ գեր-
ուած է Հին կտակարանին մէջ, ա. Աշխար-
հի ստեղծման նկատմամբ . բ. Մարդկային
ազգին նախնական ժամանակին նկատմամբ .
հին ժամանակագրութիւնք . գ. Պատմական
երկրորդ մեծ ժամանակին նկատմամբ որ կը
ձգուի Մովսիսի մահուանէն մինչեւ Ռոբովա-

մի թագաւորութիւնը . դ. Պատմական եր-
րորդ մեծ ժամանակին նկատմամբ որ կը ձգ-
ուի Յերոթովամի ապստամբութենէն մինչեւ ի
կործանումն Երուսաղեմի առ Նաբուքոդոնո-
սորաւ . ե. Բաբելոնի գերութեան եւ Հը-
րէից դարձին նկատմամբ . վկայութիւն
Բրոֆ . Բոլինսընի : 114—125

2. Պատմութիւնը չի հերքեր ինչ որ գըր-
ուած է Նոր կտակարանին մէջ Հրէաստանի ,
Հրէից եւ անոնց դրացի ազգաց նկատմամբ :
Երկու անհիմն առարկութիւնք : 125—151

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ Բ

ԱՒԵՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒՆ ԱՐԺԱՆԱՀԱՒԱՏՈՒԹԵԱ-
ՆԸ ԴԷՄ ԱՊԱՅՈՅՑՆԵՐ ԿԱՐՆ 152—147

(Շարահանութիւն)

Գ. Դիտումներն են հերքե՞ Սորբ գիրքը : 152—154

1. Սորբկայն հրաց գիտութիւնը կամ հրաւորա-
կան գիտութիւնը են հերքե՞ Սորբ գիրքը :

Իմացական փիլիսոփայութիւն եւ Սուրբ
գիրք միեւնոյն նիւթոց վրայ չեն խօսի :
Սուրբ գրոց վարդապետութիւնք հակառակ
չեն մարդկային մտաց բնութեանը : 154—159

2. Բարոյական գիտութիւնը կամ քաղաքական գիտ-
ութիւնը են հերքե՞ Սորբ գիրքը :

Բարոյական փիլիսոփայութիւնը չի հերքեր
առանաբանեայ պատուէրները : 159—140

Բարոյական փիլիսոփայութիւնը չի հերքեր

այն մեկնութիւնը զոր Յիսուս Բրիտոս աը-
ւառ տառնաբանեայ պատուէրներուն : 140—145

Բարոյական փիլիսոփայութիւնը չի հերքեր
Բրիտոսի վարույ մէջ տեսնուած բարոյա-
կան կատարելութիւնը : 145—144

Սուրբ գրոց բարոյականին դէմ քանի մը
անհիմն առարկութիւններ : 144—147

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ Բ

ԱՒԵՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒՆ ԱՐԺԱՆԱՀԱՒԱՏՈՒԹԵԱ-
ՆԸ ԴԷՄ ԱՊԱՅՈՅՑՆԵՐ ԿԱՐՆ 148—209

(Շարահանութիւն)

5. Բնական գիտութիւնն են հերքե՞ Սորբ գիրքը :
Բնական գիտութիւնը չեն հերքեր Նոր
կտակարանին վարդապետութիւնները : 148—150

Բնական գիտութիւնը չեն հերքեր նաեւ Նոր
կտակարանին մէջ պատմուած հրաշքները : 150—155

ա. Բնական գիտութիւնն են ցոյցներ թէ Բնա-
կան օրէնք եւ զբոսութիւնն որ կան հաշիւաւոր կամ քաղաք-
նալ են, եւ թէ Բնէ կամ Եւրոպայի մասերը :

բ. Բնական գիտութիւնն են ցոյցներ թէ Ասոր-
ուած Երբ այս աշխարհն ստեղծեց, թէ Եւրոպայի մասերը
կրնար զայն այժմ Բնական օրէնքներէն եւ զբոսութիւն-
ներէն արբեր օրէնաց եւ զբոսութեանց ներքեւ դնել :

գ. Բնական գիտութիւնն են ցոյցներ թէ արեւ
Բնական օրէնք եւ զբոսութիւնն այնպէս արբեր են որ
ներքեւ չեն դրնել Եւրոպայի համար կենցիկ կամ փո-
փոխել անոնց ներքոյն օրէնքները :

դ. Թէ՛ւ Էնթարքէն+ Բէ՛ Դէ-Բա-Կան աշխարհի աբ-
րէ օրէնքներն անայլայլէ՛ն Էն , Կա-Կա-Կան Բէ-
Կա-Կան+ Կէն ցո-ցե-Էր Բէ՛ Ա-Էրաբաններուն Վեջ
պարտաւ ճարտարները Կէ-Կանէն Կա՛ Էն Էն Էն Կա՛ Էն
Բանաբարէն այն օրէնաց Ժն : 155—161

Թէ՛ Բնական գիտութիւնք կը հերքե՞ն Հին
կտակարանը, այս խնդիրն ուղիղ լուծելու հա-
մար հարկ է Հին կտակարանն եւ բնութիւնը
միանգամայն ուղիղ մեկնել :

Սուրբ գիրքը գծուարաւ կը մեկնուի, քան-
զի , ա. Սուրբ գիրքը կը բաղկանայ այլեւ-
այլ տեսակ գիրքերէ . բ. կը խօսի շատ խո-
րին նիւթերու եւ բարձր ճշմարտութեանց
վրայ . գ. Բիշ խօսքերով շատ բան կը հաս-
կցնէ . դ. Գրուած է ամէն տեսակ մարդոց
թէ՛ ուսելոց եւ թէ՛ անուսից համար. ե. Սուրբ
գիրքը մեկնող մարդիկ իրենց յատուկ կար-
ծիքներն եւ տեսութիւններն ունին , եւ
երբեմն միտեալ են այնպէս մեկնել Սուրբ
գիրքը որ համաձայն ըլլայ իրենց կարծեաց
եւ տեսութեանցը : 161—166

Բնութիւնը դիւրաւ չի մեկնուիր, վասն զի,
ա. Շատ ընդարձակ է . բ. Բնութեան մէջ
կան բաներ յորոց ոմանք այնպէս հեռու են,
ոմանք ալ այնպէս մանր են՝ որ աչքով չեն
տեսնուիր . գ. Բնութիւնը մեկնելու համար
պէտք է գիտնալ նիւթական աշխարհի ոչ
միայն այժմու այլեւ անցեալ վիճակը . դ.
Բնութիւնն ալ իր սքանչելիքն եւ գաղտնի դո-
րութիւններն ունի . (ե) Բնութեան մեկնիչ-

ներն ալ ունին յատուկ կարծիքներ եւ են-
թադրութիւններ նիւթական աշխարհի վրայ,
եւ յաճախ միտեալ են այնպէս մեկնել բնու-
թիւնն որ իրենց ենթադրութիւնները հաս-
տատուին : 166—168

Բնագէտք շատ անգամ սխալած են նիւ-
թական աշխարհը մեկնելու տան : 168—171

Չկայ բնութեան վրայ մեկնութիւն մը որ
կը հերքէ Սուրբ գրոց մէկ ուղիղ մեկնու-
թիւնը : 171—175

Աշխարհի արարչագործութեան վրայ Սուրբ
գրոց նկարագրութիւնը .

ա. Աշխարհն արդէ կարճ ու կազմաւորէ վրայ Է՞նչ
կը սորվէցնէ Աստուծաշունչը : 174—175

բ. Ի՞նչ կը սորվէցնէ Աստուծաշունչը սկիզբնական
Նիւթին վրայ որով կազմուեցան երկինք + Երկիրն իր
Բոյսերովն ու շնչաւորներովը : 175—177

գ. Աստուծաշունչն Է՞նչ կը սորվէցնէ Նկարագրե-
լիականն որով Աստուծոյ ստեղծեց երկինք + Երկիրն,
Կանաչներն + շնչաւորներն սկիզբնական Նիւթին : 177—178

դ. Աստուծաշունչն Է՞նչ կը սորվէցնէ Նկարագրե-
լիականն յորում Աստուծոյ ստեղծեց սկիզբնական Նիւթը
որով յետոյ երկիրն պարբարաւորեցաւ մարդկային ազգին
բնակութեան համար : 178—179

ե. Սուրբ գիրք Է՞նչ կը սորվէցնէ Նկարագրե-
լիականն յորում, Եւ Նկարագրե-
լիականն որով, Բոյս +
Եւ անասունք + Եւ մարդ ստեղծուեցան : Մեկնութիւնք
եւ բացատրութիւնք քանի մը երկրաբանից ,
Հիշգրտի , Տէյնայի , Կիւլայի եւ Միլլըրի : 179—190

զ. Սուրբ գիրքը մարդկային ազգին Բնութեան վրայ

Եւ ինչ ինչ հրէշներ : Մարդկային ազգին հնու-
թեանը վերաբերեալ առարկութեանց պա-
տասխան : 190—200

Է. Սաբէ Բերդ Ժառանգական ազգին Զաքարիա
Եւ ինչ ինչ հրէշներ : Մարդկային այլեւայլ ցեղե-
րուն նոյնութեան ապացոյցներ : 200—205

Նախնական Բնութեան Բնութեան Բնութեան : 205—209

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Հին ԿՏԱԿԱՐԱՆԻՆ ՄԵՍԻԱՅԻ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ
ԲՈՒՈՐ ՄԱՐԳԱՐԵՆԻԹԻԻՆԵՐԸ ՅԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍ-
ՏՈՍԻ ՎՐԱՅ ԿԱՏԱՐՈՒԵՑԱՆ 210—220

Մեծիայի վերաբերեալ մարգարէութիւնը
ըսուեցան դարերով յառաջ քան Քրիստոսի
այլաբանք գալը : 210—211

1. Ապագայ Մեծիայի վերաբերեալ մար-
գարէութիւնը շատ են : 211—212

2. Այս մարգարէութիւնը շատ մանր պա-
րագաններ կը յիշեն նկատմամբ ժամանակին
յորում պիտի գար Մեծիան , նկատմամբ ա-
նոր կարապետին , նկատմամբ տեղւոյն ուր
Մեծիան պիտի ծնէր , նկատմամբ զարմանալի
գիւղաց սր տեղի պիտի ունենային անոր
ծննդեան ատենը , նկատմամբ անոր սերնդեան
ըստ մարմնոյ , նկատմամբ պաշտօններուն զոր
պիտի կատարէր իբրեւ մարգարէ , քահանայ
եւ թագաւոր , նկատմամբ անոր մերժուելուն
ի Հրէից : 212—218

Մեծիայի վերաբերեալ մարգարէութիւններ-
ընդ որոնց հակասական կը թուին : 218—219

Ինչպէս կարելի է մեկնել Հին կտակա-
րանին մարգարէութեանց եւ Քրիստոսի կե-
նաց պատմութեան մէջտեղ զարմանալի հա-
մաձայնութիւնը : 219—220

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

ՅԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԿԱՏԱՐԵ-
ԼՈՒԹԻՒՆԸ 221—237

Քրիստոսի գերազանց յատկութիւններէն
որոնք : 221—228

1. Քրիստոս Կարգեալ էր էր Բարձր Եւրոպայի-
նախնային Դէլ Կարգեալ Կարգ : 228—230

2. Յիսուս Կարգեալ էր Բարձր էր Եւրոպայի-
նախնային Դէլ Կարգեալ Կարգ : 230—232

Քանի մ'առարկութիւնը Քրիստոսի կա-
տարելութեանը դէմ : 232—235

Քննադատից որոնց վկայութիւնը Քրիստո-
սի կատարելութեան նկատմամբ . Պայրըն ,
Պրոքտ , Տէ Վէգգէ , Հէկէլ Գարլայլ , Նաթ-
լիոն Պոնաբարդ , Բուսոյ , Կէօթէ , Շէրաւս ,
Բընան : 235—235

Քրիստոսի բարոյական կատարելութիւն
ուստի յառաջ եկաւ : 235—237

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

ՅԻՍՈՒՍ ԻՐԵՆ ՀԱՄԱՐ Ո՞Վ ԸՍԱԻ ԹԷ ԷՐ 238—251

Յիսուս իրեն համար ըստ թէ , 1. Մարգար-

յաւելնէն . ա. Բուն Քրիստոսի վկայութիւնն ,
բ. Յիսուսի հրաշքներն անձամբ տեսնող եւ
ի գիր տւանդող անձանց վկայութիւնը : 280—284

ԳԼՈՒԽ ԺԸ

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԳՈՐԾԸ 285—292

1. Յիսուս ըսաւ . 1. Թէ պէտք է հիշել լափա-
րանքն իմ արդ լափաւորն իմ պէտք է ըլլար . 2. Թէ
այս լափաւորանքն պէտք է ըլլար հոգեւոր . 3. Պէ-
տք է ըլլար պէտք է ըլլան . 4. Պէտք է ըլլար ճշմարտութիւն .
5. Թէ Յիսուս այս լափաւորանքն պէտք է հիշել ,
ընդհանրապէս եւ յաւելեացիներ անոնց եւ թուրքի
արարող իմքն եղանակաւ : 285—289

6. Քրիստոսի խորհուրդը իմարեալ էր երբ առ-
ջին անգամ հրապարակեց զայն աշխարհի : 289—290

7. Դիտողութեան արժանի է նաեւ հանդարտ եւ
զարմանալի Յիսուսն ի զոյժ դրաւ իւր խորհուր-
դը : 290—292

ԳԼՈՒԽ ԺԹ

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԽՈՐՀՐԴՈՅՆ ԶԱՐԲԱՆԱԼԻ ՅԱ-
ՋՈՂՈՒԹԻՒՆԸ : 293—307

1. Մեղացիներն որո՞ք Յիսուսն իմքն հիշել հո-
գեւոր , ընդհանուր եւ յաւելեացիներ լափաւորան-
քն իմ : 293—295

2. Քրիստոսի յեղեղանքն յաջողութեան դէմ
մատուցող զօրութիւնն : 295—301

3. Քրիստոս իմքն եղա՞ւ ի զոյժ դիմել իւր խոր-

հուրդ , եւ արդեա՞ք հիշել ընդհանուր հոգեւոր
լափաւորանքն իմ :

Քրիստոնէութեան զարմանալի տարա-
ծումը : 301—307

ԳԼՈՒԽ Ի

ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԵԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ 308—327

Քրիստոնէութիւնը սպաստաւորապէս է պն-
դուի զործերու համար միայն որ անոր վար-
դապետութիւններուն եւ ոգւոյն համաձայն
կը կատարուին : 308—310

Ա. Քրիստոնէութեան ընդհանուր աղբյուրն
աղբյուրն է : 1. Հարստութիւն . 2. Դասարան-
ութիւն . 3. Աղբյուրն հասարակութեան : 310—321

Քրիստոնէութիւնը չարիք մը զործած է : 321—322

Բ. Քրիստոնէութեան աղբյուրն իմքն մարդոց սիր-
տընն : 322—327

ԳԼՈՒԽ ԻԱ

ԱՊԱՑՈՅՑ ՄԱՐԳԱՐԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ : 328—352

Ի՞նչ են մարգարէութեանց տաղանդները : 328—329

Ա. Մեհայի վերաբերեալ մարգարէութիւնն : 329—330

Բ. Հրէից աղբիւրն վերաբերեալ մարգարէութիւնն :
Մարգարէութիւնը վերաբերեալ . 1. Դիպաց որ
պէտք է պարտադրել նախ քան զհալածութիւն . 2.
Եղանակն որով պէտք է վարուի Հրէայի ընդ Քրիս-
տոսի . 3. Երեսուցի իր ժամանակ . 4. Հրէից աղ-
բիւրն վերաբերեալ : 330—356

Գ. Բերքարոսի լափառքութեան ծառայան և իս-
րացը վերաբերեալ մարգարէութեան : 556—557

Դ. Մանասար տաղապար և աղբաց վերաբերեալ
մարգարէութեան : 558—559

1. Տէրոսի , 2 Նինուէի , 5. Բաբելոնի վերա-
բերեալ մարգարէութեան : 558—559

Վերայիշեալ մարգարէութեանց վրայ քանի
մը գիտողութիւն : 559—562

ԳԼՈՒԽ ԻԲ

ԲՆՈՒԹԻՒՆՆԸ ԿԸ ՀԱՍՏԱՏԷ ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՅ
ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԾԱԳՈՒՄԸ 565—572

Ա. Սուրբ գիրք և բնութեան իրարոս ինչ նման
եղանակի կողման որով կ'որոշուին զմարդիկ : 565

Քանի մը գիտողութիւններ .

1. Սուրբ գիրք եւ բնութիւնը , երկուքն
ալ , կը սորվեցնեն շատ բաներ որ էսպէս
հարկաւոր են մարդոց : 565—566

2. Սուրբ գիրք եւ բնութիւնը , երկուքն ալ
կը վարձատրեն իրենց փութաջան աշակերտ-
ներն աւելի փառաւոր յայտնութիւններով : 566—567

5. Սուրբ գիրք եւ բնութիւնը , երկուքն ալ
կը յայտնեն այնպիսի ճշմարտութիւններ ո-
րոնց չեն կրնար լիովին հասու ըլլալ սահմա-
նաւոր միտք մարդկան : 567—568

4. Սուրբ գիրք եւ բնութիւնը , երկուքն ալ
իրենց աշակերտներէն կը պահանջեն խոնարհ
եւ հլու ոգի : 568—569

Բ. Նոյն իսկ Սուրբ գիրք և բնութեան վարդա-

պետութեաններուն զի համայնութեան կայ շար բա-
նէրն չկարծաթ : 569

1. Սուրբ գիրքն և ոչ զի խոսք հակասիւն է
բնութեան : 570—571

2. Սուրբ գիրք եւ բնութիւնը միանգամայն
կը սորվեցնեն թէ կայ Արարիչ զի . 5. Թէ կայ
գործարար Արարիչ զի . 4. Թէ կայ Աստուծոյ զի
Քրիստոս . 5. Թէ աշխարհի Արարիչը Քրիստոսն
է . 6. Թէ Արարիչը ոչ Քրիստոսն ընդհա-
նոր այլ և մանասար կերպով ինչ հարկաւոր զի . 7. Թէ
Արարիչն հարկաւորութեանը ոչ Քրիստոսն չէ . 8. Թէ
հանդերձեալ աշխարհի զի . 9. Թէ մարդ-
կայն աղբը զի . 10. Թէ մարդիկ չեն կա-
րող աշխարհը զի . 11. Թէ Քրիստոսն և ուրիշ
հարկաւոր զի : 569—572

ԳԼՈՒԽ ԻԳ

ՆՈՅՆ ԻՍԿ ՔՐԻՍՏՈՆԵՒՈՒԹԵԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒ-
ԹԻՒՆԸ ԿԸ ՀԱՍՏԱՏԷ ԱՆՈՐ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԾԱ-
ԳՈՒՄԸ 573—595

Քանի մը գիտողութիւնք .

1. Սուրբ գիրք զի բնութեան հակասիւն է
բնութեան չի : 574—575

2. Ինչ բարոյական և կրօնական ճշմարտութեան որ
կը գործէ որքէն որքէն կրօնական կամ գիտնական-
ական Կրօնութեան զի , կը գործէն Սուրբ գիրք զի : 575—576

5. Սուրբ գիրք կը պարտաւորէ ոչ Քրիստոսն

Բարոյական և հոգեւոր ճշմարտութեանները որ որեւէ
 քրոջ մէջ կը գործունէն, կը պարտաւորէ նաեւ շատ ճշ-
 մարտութեաններ որ որեւէ քրեկեց կրօնական կամ գե-
 լեւորական դրոշման մէջ չեն գործունէր : 577

4. Սորբէ գերտէ կը պարտաւորէ Բուր Բարոյական և
 հոգեւոր ճշմարտութեանները որոյ կարօտ էն մարդէն : 577—578

5. Սորբէ գերտէ Բուր գլխաւորական գերտէրէն յայտ-
 ևս կը պարբերէ, որ մեղի կարեւոր և պէտքան ճշմարտու-
 լեանները կը յայտնէ այնպէս որ պարզ կերպով, որ առեւ
 մարդ կրնայ հասկնալ : 578

Ա. Սորբէ գերտէ կը յայտնէ մարդոց կարարեալ Աստ-
 ասած մը : 578—580

Բ. Սորբէ գերտէ կը մեկնէ զաշխարհ, կը պարտաւորէ
 աշխարհի վերաբերեալ առնականութեամբ հարցման : 580—585

Գ. Սորբէ գերտէ կը յայտնէ մարդոց կարարեալ գեր-
 կութեան մը : 585—588

Դ. Սորբէ գերտէ կը յայտնէ նաեւ միջոցներ որով կը
 նայ յետք Բերտէլ այս կարարեալ գերկութեան : 588

Այս միջոցները կատարեալ եւ բաւական են
 գործել մարդոց փրկութիւնը : 588

1. Ամէն մարդ կարող է Աւարարանին մէջ ցոյց-
 ասած միջոցները գործադրել, որպէսզի իսպառ ազատի
 մեղքէ և կարարեալ օրհնութեան վայելէ : 588—590

2. Միջոցները շատ Աստուած պէտքէ գործադրէ՝ մար-
 դոց զարմանի գերկութեան գործելու Բաւական են : ա.
 Կարարեալ Բարոյական օրէնք . բ. Կարարեալ Բարոյա-
 կան օրէնք . գ. Կարարեալ Փրկիչ . դ. Կարարեալ
 քրեացոյցիչ : 590—595

ԳԼՈՒԽ ԻԳ

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

596—401

ՎԵՐԳԱԿ

Էջ	Տող	Սխալ	Ուղղող
254	50	Յիւլիէ	Կէօթէ

PLATE 101

101-101

101-101

101-101

101-101
101-101
101-101
101-101

ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԵԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԾԱԳՈՒՄԸ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԿԱՐԵՒՈՐ ԽՆԴԻՐ ՄԸ

Իբր ութեւտանն դար առաջ Հռոմայեցի կայսերք իրենց իշխանութիւնը տարածեցին բոլոր քաղաքա-
կըրթեալ աշխարհի վրայ, այնպէս որ անոնց տէ-
րութիւնը հասաւ իր զօրութեան վերջին ծայրը :
Այս ժամանակը որուն վրայ կը խօսինք՝ մտաւորա-
կան զարգացման կողմանէ նշանաւոր էր : Կիկերոն
կ'ըսէ թէ ուրիշ որեւիցէ ժամանակի մէջ այնչափ
երեւելի անձինք երեւած չեն որչափ երեւեցան իր
դարուն մէջ : Արդարեւ այն ժամանակը Հռոմէա-
կան մատենագրութեան ոսկեղէն դարն էր, բայց
նաեւ բարուց ասպականութեան կողմանէ նշանաւոր
դար էր : Նոյն իսկ այն դարուն մատենագիրք
յայտնի կը նկարագրեն իրենց ժամանակին բարուց
ասպականութիւնը : Յսենաղ կ'ըսէ թէ այն դարուն
մարդոց մոլութիւններն եւ ոճիրներն այնչափ շատ
էին, որ ասպագայ սերունդք չէին կրնար նոր մոլու-
թիւն եւ նոր ոճիր աւելցնել անոնց վրայ : Արդի
սլատմիչք կը հաստատեն զայս : Բընան կ'ըսէ. «Մո-

լեզնութիւնը եւ անգթութիւնը կը տիրէին , եւ ճշմարիտ դժոխք ըրած էին զՀռոմս»

Հռոմէական պետութեան յառաջագնաց , մտաւորական յառաջադիմութեան եւ բարոյական ապականութեան այն դարուն մէջ այն պետութեան աննշան մէկ գիւղը ծնաւ մանուկ մը որ Յիսուս կոչուեցաւ : Այս մանկան մայրն անոր ծննդեան պարագաներուն նկատմամբ զարմանալի բաներ կը պատմէր , բայց մարդիկ առհասարակ զանի հիւսան մը որդին կը համարէին : Այս մանուկն իր երկոտասարդութեան ժամանակ հիւսնութեան պարսպեցաւ , եւ , ինչպէս կը վկայեն անոր դրացիք , անուս էր (Մարկ. Զ. 5, Յովհ. Է. 15) : Երբ 50 տարուան եղաւ , սկսաւ այցելութիւն ընել իր հայրենեաց գիւղերուն , եւ ժողովուրդը կրթել : Զարմանալի բաներ կ'ըսէր իր անձին եւ իր գործին վրայ : Ոմանք հաճութեամբ մտիկ կ'ընէին անոր խօսքը , ուրիշներն արհամարհանօք կը վարուէին անոր հետ . ոմանք ալ մահու չափ կը հալածէին զանի : Անոր քարոզութեան ժամանակն այնչափ կարճ եղաւ , որ ըստ մարդկային տեսութեան կարելի չէր մեծ գործ կատարել այնչափ կարճ միջոցի մէջ , վասն զի երեք տարի եւ քանի մ'ամիս միայն ժամանակ ունեցաւ կրթելու ժողովուրդը , եւ այնուհետեւ խաչի վրայ սպաննուեցաւ :

Արդ , ինչ կրցաւ ընել այն մարդն որոյ ծագումն այսպէս խոնարհ էր , որոյ արտաքին պարագաներն այսպէս աննպաստ էին , եւ որոյ կեանքն այնչափ կարճ եղաւ : Այս խոնարհ եւ աննշան մարդն ինչ ազդեցութիւն ըրաւ այն մեծ տէրութեան վրայ որ

իր վառքովը լեցուց բոլոր աշխարհ , եւ որուն դէմ դնելու կարող զօրութիւն մը չկար երկրի վրայ : Նազովրեցի Յիսուսին կեանքն եւ քարոզութիւններն ինչ տպաւորութիւն ըրին այն ընդարձակ պետութեան ապականեալ բնակչաց վրայ : Անաչառ պատմութիւնը թող պատասխան տայ այս հարցմանց :

Հռոմայեցի կայսրը Յուլիանոս , որ իր թագաւորութեան բոլոր ժամանակն ի զուր ջանաց կործանել Քրիստոնէական հաւատքը , երբ կը մեռնէր , աչուրները դէպ երկինք վերցնելով ըսաւ . « Յաղթեցիր , ով Պալիլեացի : » Անուանի Պաղիլացի պատմագիրը կիզց կը ցուցնէ թէ Քրիստոսի Աւետարանը « տիրեց Յունաստանի , Հռոմի եւ բարբարոս Եւրոպայի » Քրիստոնէութիւնն , իբրեւ թումբ , կեցուց մոլութեանց սոսկալի հեղեղը որ քաղաքակրթեալ աշխարհը կ'ողողէր : Հանեց աշխարհս բարուց այն ապականութենէն զոր յիշել իսկ ամօթ է : Երբ Հռոմէական պետութիւնն իր ապականութեամբը տկարացեալ ինկաւ հիւսիսային երկիրներուն բարբարոս ցեղերուն արշաւանաց եւ յարձակմանց ներքեւ , Քրիստոնէութիւնը միայն կարող եղաւ ընկերութեան շէնքը սլահել անկործան , եւ նախնի քաղաքակրթութեան պտուղները պահպանել : Շիլլինի անուն Վերմանացի փիլիսոփային պէս Քրիստոսի աստուածութիւնն ուրացողք անգամ կ'ընդունին թէ անցեալ պատմութեան մէջ նշանաւորագոյն եւ աշխարհիս վրայ առաւելագոյն ազդեցութիւն ընող դէպք՝ Քրիստոսի յաշխարհ գալուստն է :

Յիսուսի ապրելէն եւ մեռնելէն հետէ ութեւտասն դար անցաւ : Այն ատենէն մինչեւ ցարդ

Ընչ զարմանալի բաներ պատահեցան : Այն ատենէն ի վեր աշխարհ մտաւորական, ընկերական եւ ազգային ինչ մեծ յեղափոխութիւններ կրեց : Յոյն փիլիսոփայից հռչակաւոր գաղութներն շատոնց գոցուեցան : Հռոմայեցւոց տէրութեան փառքը շատոնց չիջաւ, բայց Քրիստոնէութիւնը տեսեց այսութեամբս դարուց մէջ : Այնչափ զարմանալի փոփոխութեանց մէջ Քրիստոնէութիւնը միայն մնաց անվթար : Հին տէրութեանց եւ կրօնից աւերակաց մէջ Քրիստոնէութիւնը միայն անկործան մնաց : Քրիստոնէութեան ծագման ատեն աշխարհի տիրող մեծամեծ զօրութիւններն անցան դացին, եւ Քրիստոնէութիւնը միայն, իրրեւ կենդանի զօրութիւն, ազգաց եւ անհատից վրայ իր ազդեցութիւնը կը շարունակէ : Քրիստոնէութիւնը տեսաւ բուսնիլ եւ տճիլն այն մեծամեծ թագաւորութեանց որ հիմա գրեթէ բոլոր աշխարհք կը կառավարեն : Քրիստոսի կրօնքն այս տէրութեանց սովորութիւններուն, օրինաց եւ սահմանադրութիւններուն վրայ այնպէս ազդեցութիւն ըրած է, որ արդի նշանաւոր պատմիչներէն շատերը, ինչպէս Կիզոյ եւ Ֆրաուտ, կը խոստովանին թէ արդի քաղաքակրթութիւնը Քրիստոնէութեան արդիւնք է : Քրիստոնէութիւնը լեռնայնորէ կայ : Քրիստոնէութիւնը դեռ այսօր անպարտելի զօրութիւն է միլիոնաւոր անձանց սրտերուն եւ վարուց մէջ : Քրիստոնէութիւնը մինչեւ ցայսօր աղբիւր է որմէ կ'առնէ արդի քաղաքակրթութիւնն իր բարձր գաղափարներն եւ իր մարդասիրական վսեմ սկզբունքները : Քրիստոնէութիւնը մինչեւ ցայսօր աղբիւր է ուստի կ'առնեն միլիոնաւոր մարդիկ հո-

գեւոր զօրութիւն կենաց պատերազմին մէջ անընկճելի ըլլալու, միսթարութիւն՝ վնաս մէջ, եւ յոյս՝ մահուան ժամուն :

Երբ այս բաները կը նկատենք, հարկ կ'ըլլայ մեզ հարցնել թէ ով էր Նազովրեցին Յիսուս : Ոչ ոք կրնայ ուրանալ թէ Յիսուս անուն մէկն ապրեցաւ աշխարհի վրայ, նաեւ ոչ ոք կրնայ ուրանալ թէ Յիսուս առանց հարստութեան, առանց պատուոյ եւ աստիճանի, առանց հզօր բարեկամներու եւ դաշնակիցներու, յեղափոխեց զաշխարհ իր թագաւորութիւնը հաստատելով միլիոնաւոր մարդոց սրտերուն մէջ, եւ թէ բազում դարերէ հետէ ամենէն աւելի լուսաւորեալ եւ քաղաքակրթեալ ազգեր եւ ժողովուրդներ անոր հետեւող եղած են :

Ուրեմն, ով էր Յիսուս Քրիստոս : Եթէ ընդունինք թէ Յիսուս արդարեւ էր որդի Աստուծոյ ինչպէս ինք ըսաւ, անցելոյն եւ ներկային մէջ անոր զարմանալի ազդեցութիւնը տարօրինակ չի թուիր մեզ : Իսկ եթէ, ընդհակառակն, ուրանանք ինչ որ Յիսուս ըսաւ իրեն համար, անկարելի է բացատրել անոր ազդեցութիւնն ազգաց եւ անհատից վրայ, եւ անցեալ ու թեւատան դարերու քաղաքակրթեալ աշխարհի պատմութիւնը կ'ըլլայ առեղծուած մը զոր ոչ ոք կրնայ լուծել :

Արդ, Քրիստոս, ինչպէս ինք կ'ըսէր, արդարեւ որդի Աստուծոյ էր թէ ոչ, Քրիստոնէութիւնը զոր Յիսուս հիմնեց Աստուծոյ թէ մարդու գործ է :

Այս խնդիրը շատ կարեւոր է : Առողջ մաքի տէր մարդ չի կրնար ուրանալ թէ այս խնդիրն սոսկ իրրեւ պարտական խնդիր զգուշութեամբ քննուելու ար-

ժանի է, վասն զի Բրիտանիայի թիւերն զարեւելի ի վեր պատմութեան մէջ մեծագոյն զօրութիւններէն մին եղած է : Բրիտանիայի թիւերն, ինչպէս ըսինք, մեծ ազդեցութիւն ըրած է ոչ միայն անհատներու բարուց վրայ, այլ եւ ազգերու աճման եւ բարգաւաճման վրայ :

Հիւմ, Անգլիացի պատմիչը, թէպէտ անհաւատ էր, ստիպուեցաւ խոստովանիլ թէ Անգլիա իր ազատ հաստատութեանց եւ օրինաց համար պարտական է այն մարդոց որոնց բարքը շտկուած էր Բրիտանիայի Աւետարանով :

Մագուէ, ուրիշ համբաւաւոր Անգլիացի պատմիչ մը, միջին դարուց վրայ խօսելով, եկեղեցին կը նմանցնէ տապանի մը, որ խաւարին եւ մրիկալից ժամանակ պահեց այն սերմերը որոնցմէ բուսաւ աւելի մեծ եւ աւելի վսեմ քաղաքակրթութիւն մը :

Պանքրֆթը, ամենէն երեւելի Ամերիկացի պատմիչը, բացայայտ կը ցուցնէ թէ Ամերիկա իր ազգային հաստատութիւններուն եւ օրէնքներուն համար պարտական է Բրիտանիայի Աւետարանին : Նոյն բանը կրնայ ըսուիլ նաեւ ուրիշ լուսաւորեալ եւ քաղաքակրթեալ ազգաց համար :

Ուստի, Բրիտանիայի ծագումը մեծապէս կարեւոր խնդիր է անոնց համար որ կ'ուզեն քննել թէ ինչ պատճառներու ազդեցութեամբ յառաջ եկաւ արդի քաղաքակրթութիւնը : Ամէն խոհական պատմիչ հարկաւ պիտի քննէ Բրիտանիայի ծագումը :

Բայց Բրիտանիայի ծագումը լոկ պատմական խնդիր չէ, այլ կարեւոր խնդիր է մանաւանդ այս

դարձ, վասնզի Բրիտանիայի թիւերն ոչ միայն անցեալ դարերու պատմութեան մէջ յիշուելու արժանի դէպք է, այլ դեռ կայ, եւ իր ապացոյցներովն արժանի է վստահութեան եւ ընդունելութեան այս դարու մարդոց :

Բրիտանիայի ծագման խնդիրը նաեւ ոչ միայն ընդհանուր ուշադրութեան եւ հետազոտութեան արժանի է, այլեւ մանաւանդ իւրաքանչիւր վերաբերեալ խնդիր է, քանզի Բրիտանիայի Աւետարանը որ հիմն է Բրիտանիայի հաւատոյ՝ կը խօսի ոչ այնչափ ազգերու, որչափ իւրաքանչիւր մարդու : Բրիտանիայի թիւերն իւրաքանչիւր մարդ մեղաց ապականութենէն եւ արդար Աստուծոյ դատապարտութենէն : Բրիտանիայի թիւերն կը յայտնէ թէ ուստի է մարդու ծագումը, իւրաքանչիւր անհատ ինչ պարտքեր ունի, եւ ինչ բանի սահմանուած է : Կը քարոզէ մարդու հոգւոյն անմահութիւնը, կը հաստատէ թէ որեւիցէ մարդու հանդերձեալ բաժինը պիտի ըլլայ կամ յաւիտենական երանութիւն կամ յաւիտենական թշուառութիւն : Իբր Աստուծոյ ձայն կը խօսի մեզի թէ ինչ ընել պարտինք յաւիտենական թշուառութենէն ազատելու եւ անվստահ երանութիւնը ժողովելու : Կը յայտնէ աշխարհի զԲրիտանիայի իբրեւ միմիայն եւ ամենաբաւական Փրկիչ մեղաւորաց : Կը հաստատէ թէ այս Փրկիչը բոլորովին կարող է ապրեցնել բոլոր անոնք որ կ'ընդունին զանի հաւատով, եւ թէ չկայ ուրիշ մը որոյ ձեռքով մեղքէ փրկուիլ հնար է :

Ուստի, յայտնի է որ, եթէ Բրիտանիայի արդարեւ

որդի Աստուծոյ եւ յաստուածուստ զրկուած Փրկիչ է, ինչպէս ինք կ'ըսէր, ամէն մարդու մեծապէս կարեւոր է գիտնալ այս բանը: Եթէ Քրիստոնէութիւնն ստուգիւ Աստուծմէ է, մեզի համար վտանգաւոր է երկբայիլ անոր Աստուծմէ ծագած ըլլալուն վրայ, եւ յաւիտենական մահ է մերժել անոր աստուածային վարդապետութիւնները:

Արդ, Քրիստոնէութիւնն Աստուծմէ է:

Ահա այս է ամենէն կարեւոր խնդիրը զոր պարտինք զգուշութեամբ քննել:

Իցի՛ւ թէ ամէնքս ալ կարող ըլլայինք օգնութեամբն Աստուծոյ շիտակ լուծել այս խնդիրը:

ԳԼՈՒԽ Բ.

ԱՅՍ ԽՆԴԻՐՆ ԻՆՁՊԷՍ ԼՈՒԾՈՒԵԼՈՒ Է

Աշխարհիւ վրայ կան շատ կրօնքներ որ կը պնդեն թէ Աստուծմէ են: Միթէ կարելի է ասոնց բոլորն ալ իրեւ ճշմարիտ ընդունել: Անկարելի է, քանզի այս այլեւայլ կրօնից հիմնական վարդապետութիւնները բոլորովն հակառակ են իրարու: Ասոնց մէջ կան տարբերութիւններ որ ոչ թէ երկրորդական այլ հիմնական են. ուստի եւ անհնար է որ իրարմէ այսպէս տարբեր վարդապետութիւններ յառաջ եկած ըլլան միեւնոյն աղբիւրէ, այսինքն միմիայն ճշմարիտ Աստուծմէ: Եթէ այս կրօնքներէն մին Աստուծմէ է, միւսները չեն կրնար Աստուծմէ յառաջ եկած ըլլալ: Եթէ Պուտտայականութիւնը ճշմարիտ է, ապա Քրիստոնէութիւնը սուտ է. իսկ եթէ Քրիստոնէութիւնը ճշմարիտ է, ապա Պուտտայականութիւնն եւ Պրահմանականութիւնն եւ ուրիշ կրօնքներ սուտ են:

Չէ սարտ կարծել սակայն թէ, եթէ շատ կրօնքներէն միայն մին ճշմարիտ է, միւս կրօնքներուն մէջ ինչ եւ իցէ ուղիղ վարդապետութիւն եւ օգտակար բարոյական սկզբունք չեն գտնուիր. ընդհակառակն, կ'ընդունինք թէ բոլոր կրօնքներուն մէջ կան քիչ շատ բարոյական եւ օգտակար վարդապետութիւնք եւ սկզբունք: Բայց եւ այնպէս այլ եւ այլ կրօնքներ

րու մէջտեղ կայ այնպիսի մեծ եւ հիմնական տարբերութիւն եւ հակասութիւն, որ եթէ անոնցմէ մին Աստուծոյ է, միւսները չեն կրնար Աստուծոյ ծագում առած ըլլալ. ապա յայտնի է թէ աշխարհիս վրայ շատ սուտ կրօնքներ կան:

Որովհետեւ այս այսպէս է, պէ՞տք է ուրեմն որ բոլորն ալ իբրեւ սուտ մերժենք. որովհետեւ այսչափ կրօնքներ յանրաւի կը պնդեն թէ Աստուծոյ ծագում առած են, միթէ հետեւեցնելու ենք թէ Աստուծոյ ծագում առած կրօնք բնաւ չկայ: Այսպիսի հետեւութիւն մը բոլորովին ընդդէմ է բանականութեան: Որովհետեւ աշխարհիս վրայ շատ կեղծ դրամներ կը գտնուին, չի հետեւիր թէ ճշմարիտ դրամ ամենեւին չկայ: Որովհետեւ փիլիսոփայական սխալ դրութիւններ շատ կը գտնուին, չի հետեւիր թէ ճշմարիտ փիլիսոփայական դրութիւն ամենեւին չկայ: Ըստ այսմ օրինակի ոչ ոք կրնայ ուղղութեամբ հետեւեցնել թէ, որովհետեւ շատ կրօնքներ ստութեամբ կը պնդեն Աստուծոյ տրուած ըլլալ, ապա եւ ոչ մին Աստուծոյ տրուած է:

Բայց որովհետեւ այսչափ շատ սուտ կրօնք կան յաշխարհի, պարտինք զգոյշ ըլլալ երբ անոնցմէ մին պիտի ընդունինք իբրեւ ճշմարիտ: Պարտինք խնդրել թէ բոլոր կրօնքները կ'ընծայեն աստուածապարգեւ ըլլալու «պայծառ» եւ յետ քննելոյ զայնս խնամով եւ անաչառ, պարտինք մերժել այն կրօնքները որոնց աստուածատուր ըլլալուն բաւական փաստ չկայ, եւ ընդունել այն կրօնքը միայն՝ որ աստուածապարգեւ ըլլալու անժխտելի ապացոյցներ կ'ընծայէ: Այս կերպով միայն կրնանք ազատ ըլլալ թէ սնոտի եւ

յիմարական նախապաշարումէ եւ թէ յամառ եւ անմիտ անհաւատութենէ:

Քրիստոնէութիւնը չունի իրաւունք քննութենէ բացառութիւն պահանջելու: Արդարեւ Քրիստոնէութիւնը կը պնդէ թէ աստուածատուր կրօնք է, բայց միւս բոլոր կրօնքներն եւս նոյնպէս կը պնդեն: Արդարեւ մենք մեր նախահայրերէն ընդունած ենք Քրիստոնէութիւնն իբրեւ ճշմարիտ կրօնք, եւ մեր տղայութենէն յարգած ենք զայն իբրեւ աստուածային կրօնք, բայց Պուտտայականք եւ Պրահմանեանք եւս նոյնը կ'ըսեն իրենց կրօնքին համար: Ուրեմն, պարտինք զՔրիստոնէութիւնն եւս արկանել ընդ անաչառ քննութեամբ, եւ անոր աստուածային ծագման վերաբերեալ փաստերը մանր ի քնին առնուլ: Եթէ անբաւական կը գտնենք անոր փաստերը, պարտինք իբրեւ բանական մարդիկ մերժել զայն, բայց եթէ այն փաստերը բաւական կը գտնենք, պարտինք ընդունել զայն իբրեւ աստուածատուր կրօնք:

Եթէ սք առարկիլ ըսելով թէ, որովհետեւ շատ դարեր անցած են յորմէ հետէ Քրիստոնէութիւնն հաստատուած է, այլ եւս կարելի չէ քննել անոր ծագումը, եւ ստուգել թէ Քրիստոնէութիւնն է արդարեւ աստուածատուր կրօնք, այս առարկութեան պատասխանելով կ'ըսենք թէ, Քրիստոնէութեան ծագման, տարածման եւ ներկայ վիճակին պարագայներն այնպէս են, որ հարկաւ բաւական ապացոյցներ գտնուելու են Քրիստոնէութեան աստուածային ծագումն հաստատուելու կամ հերքելու:

Քրիստոնէութիւնն ուրիշ կրօնքներու պէս չհաս-

տատուեցաւ նախապատմական եւ առասպելական դարերու մէջ որ հիմա անթափանցելի մթութեան մէջ են, այլ Բրիտոնէութիւնը հաստատուեցաւ աշխարհիս լուսաւորեալ եւ քաղաքակրթեալ մէկ դարուն մէջ: Նաեւ Բրիտոնէութիւնը նախ չքարոզուեցաւ բարբարոս եւ վայրենի ժողովրդեան մը որ անոր ծագման հետքերը եւ պարագաները պահպանելու անփոյթ գտնուէր, այլ Բրիտոնէութիւնը նախ հաստատուեցաւ աշխարհիս հռչակաւորագոյն քաղաքներէն միոյն, այն է Երուսաղէմի մէջ, եւ քանի մը տարի ետքը քարոզուեցաւ Հռոմ, Կորնթոս, Աթէնք եւ ուրիշ երեւելի քաղաքներ:

Բրիտոնէութիւնը կը պնդէ թէ հաստատուեցաւ նորանշան եւ զարմանալի դէպքերով, որ կատարուեցան ոչ թէ ծածուկ տեղ կամ քանի մը բարեկամաց առջեւ միայն, այլ հրապարակաւ եւ թշնամեաց առջեւ, եւ քանի մը տարիներու միջոցին:

Որովհետեւ այս այսպէս է, կարող ենք քննել պատմական հիմը որոյ վրայ կը կենայ Բրիտոնէութիւնը: Կրնանք քննադատութեան բովէն անցունել Աւետարաններն որ այն զարմանալի դէպքերը կը պատմեն: Կրնանք եւ պարտինք ուրիշ պատմական գիրքերու պէս անաչառ քննել Աւետարաններն, եւ այսպէս կրնանք որոշել թէ կիսն բաւական պատգոյցներ սր կը հաստատեն Բրիտոնէութեան աստուածային ծագումը:

Աւետարանները քննելով կրնանք որոշել թէ անոնց վարդապետութեանց մէջ կիսն բան մը որ հակասական է ապացուցուած եւ ընդհանուր ընդունուած որ եւ իցէ ճշմարտութեան:

Աւետարանները քննելով կրնանք հասկնալ թէ անոնք ի մարդկանէ յօրինեալ հասարակ գիրքեր են, թէ Աստուծոյ ներշնչութեամբ գրուած ըլլալու նշաններ ունին, Կրնանք քննել թէ Աւետարաններն որպիսի եւ որչափ ընդարձակ ազդեցութիւն ունեցած են, եւ ութեւտան դարուց մէջ Աւետարաններուն աշխարհի վրայ թողած ազդեցութիւնն հետազոտելով կրնանք որոշել թէ արդարեւ այն գիրքերը գերբնական ծագում ունին թէ ոչ, Նաեւ կրնանք յանձինս մեր ասուգել Աւետարանին աստուածային ծագումը յետ ընդունելոյ զայն ի սրտէ, եւ այսպէս կրնանք համոզուիլ թէ Բրիտոնէութիւնը սնտոխ նախապաշարմամ է թէ աստուածային զօրութիւն ազատելու զմարդիկ մեղաց գերութենէն եւ ապականութենէն:

Բրիտոնէութեան Հիմնադիրն իսկ չպահանջեց ի մարդկանէ հաւատք առանց քննութեան, « Թէ եւ ինծի չէք հաւատար », ըսաւ, « Դոնէ գործքերուն հաւատացէք » (Յովհ. Ժ. 58): Եւ Պողոս առաքեալ կ'ըսէ. « Ամէն բան փորձեցէք, բարին ամուր բռնեցէք » (Ա. Թես. Ե. 21): Արդ, Բրիտոնէութիւնը չի պահանջեր մենէ ընդունել զայն առանց ապացոյցներ տեսնելու թէ արդարեւ յաստուածուստ ծագեալ է: Եթէ Բրիտոնէութեան ապացոյցներն անբաւական են, մերժենք զնա իրրեւ անապաշտութիւն. իսկ եթէ այն ապացոյցները բաւական համոզիչ են, ի սրտէ եւ շնորհակալութեամբ ընդունինք Բրիտոնէութիւնն իրրեւ աստուածային յայտնութիւն: Ապա յայտնի է թէ այս խնդիրը, թէ Բրիտոնէութիւնն Աստուծամէ է, պարտի որոշուիլ ապացոյցներով:

Բայց յառաջ քան զսկսանել մեր քննել ապացոյցները, հարկ է յիշեցնել ընթերցողաց թէ, ուղիղ ճամբով եւ վայելուչ ոգւով արժան է սկսիլ այս քննութիւնը : Ով որ պատուհանի մը ապակւոյն ետեւէն կը նայի, կրնայ ամէն բան տեսնել ինչպէս է՝ եթէ մաքուր եւ ջինջ է ապակին : Այսպէս անկեղծ եւ անհառ միտքը միայն կրնայ ուղիղ դատել Քրիստոնէութեան ապացոյցները :

Միջին դարուց երեւելի պատմիչը Հալամ իր ընթերցողաց մասնաւոր ուշադրութիւնը կը հրաւիրէ այն կամակոր յամառութեան որով մարդիկ երբեմն կ'ընդգիմանան ամենէն զօրեղ ապացոյցներու երբ այս ապացոյցները հակառակ են անոնց կրից կամ նախապաշարմանց : Պատմութեան մէջ այսպիսի շատ օրինակներ կան :

Կրնայ ըլլալ որ բաւական զօրեղ ապացոյցներ գտնուին Քրիստոնէութիւնը հաստատելու, բայց եւ այնպէս մարդիկ չհամոզուին անոր ճշմարտութեանը, վասն զի խնդիրը չեն քննել վայելուչ ոգւով : Կրնան սխալիլ հարեւանցի ոգւով մէկդի թողլով խնդիրն իբրեւ անկարեւոր եւ հետադատութեան անարժան, կամ ամբարտաւան ոգւով ջանալով հասկնալ Քրիստոնէութեան խորհուրդներն որ քան զմարդկային միտս ի վեր են, եւ կամ նախապաշարեալ ոգւով չուզելով ի քննի տառալ Բողոք ապացոյցները :

Որպէսզի կարող ըլլանք այս կարեւոր խնդիրը ճշգիւ լուծել, պարտինք նախ քան զամենայն քննել զայն «շաբլի» ոգւով : Պարտինք ճանչնալ անոր կարեւորութիւնը եւ պատրաստ ըլլալ տալ անոր ինչ ուշադրութիւն որ պէտք է խնդրոյն ճշգիւ լուծմանը

համար : Պարտինք փութով եւ ուշի ուշով ջանալ գիտնալ ճշմարտութիւնը, եւ պատրաստ ըլլալ ի գործ դնել ինչ ջանք որ պէտք է ճշմարտութիւնը գտնելու :

Պարտինք նաեւ այս խնդիրը քննել խնայող ոգւով : Արարիչը մարդոց պարգեւած է մտաւորական կարողութիւններ, եւ պէտք է որ այս կարողութիւնները գործածուին այս խնդրոյն քննութեան համար : Սակայն մարդոց մտաւորական կարողութիւնները սահմանաւոր են, եւ բաւական չեն կատարելապէս հասկնալու եւ բացատրելու բոլոր ճշմարտութիւնները : Անցեալ դարուց մէջ Սոկրատայ, Պլատոնի, Պապոնի, Բասկալայ եւ Նեւդոնի պէս նշանաւոր մարդիկ հասկցան եւ զգացին իրենց մտաւորական տկարութիւնը : Սոկրատ սովոր էր ըսել. Սա միայն գիտեմ որ բան չեմ գիտեր : Պապոն, որ արդի փիլիսոփայութեան հայր կը կոչուի, կ'ըսէ թէ մարդիկ գիտութեան թագաւորութիւնը մոռնելու են այնպէս՝ ինչպէս Քրիստոս ըսաւ թէ մոռնելու են երկնից թագաւորութիւնը, այսինքն փոքր մանուկներու պէս : Բնական աշխարհի օրինաց երեւելի հետադատիչը, Նեւդոն, կը նմանցնէր զինք փոքր տղու մը որ քանի մը խիճ ժողված է ծովուն եզերքը, մինչ անոր առջեւ կայ գիտութեան անսահման ծով մը, որ դեռ ճանչցուած եւ քննուած չէ :

Քրիստոնէութեան ծագման խնդիրը քննելու տեսն պարտինք ունենալ Սոկրատայ եւ Պապոնի խոնարհ ոգին, Աշխարհս ուր կ'ապրինք՝ լի է գաղտնեօք զորս կատարելապէս մեկնելու անկարող եղած են ամենէն հանճարեղք ի մարդկանէ : Ի՛նչ մեծ

գաղտնիք է կենաց գաղտնիքը՝ Ո՞վ կրնայ հասկնալ տնկոց, անաանոց եւ մարդոց կեանքը. ո՞վ կրնայ հասկնալ թէ հոգին ինչպէս միացած է մարմնոյն հետ : Ոչ ոք : Ուստի եթէ բնական աշխարհի մէջ այսչափ անխմանալի գաղտնիք կան, զարմանալու չենք, երբ բարոյական եւ հոգեւոր աշխարհի մէջ եւս գաղտնիք կ'եղեն մեր առջեւ :

Արդ, որովհետեւ կարող չենք լուծել նոյն խալ բնութեան բոլոր գաղտնիքը, չմտաբերենք քննել Քրիստոնէութիւնը սա սնտոի յուսով թէ կարող պիտի ըլլանք բոլոր գիտարութիւնները փարատել եւ ամէն գաղտնիք լուծել : Մանաւանդ պարտինք խորհիլ թէ աստուածային յայտնութեան մը մէջ գըտնուելու են շատ բաներ որոնց չենք կրնար հասու ըլլալ մեր սահմանաւոր կարողութիւններով : Ուստի պարտինք քննել այս խնդիրն այն խոնարհ ոգւով որ ամէն ճշմարիտ փիլիսոփայութեան, ինչպէս նաեւ ամէն ճշմարիտ կրօնքի ոգին է :

Պարտինք քննել այս խնդիրն աւելի եւ աւելի ոգւով : Կան մարդիկ որ ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընեն ինչ որ կրնայ ըսուիլ Քրիստոնէութեան դէմ : Անյագ փափաքանօք կը կարդան Քրիստոնէութեան դէմ դրուած գիրքերը, եւ իրենց միտքը կը պահեն ամէն առարկութիւն որ կրնայ յարուցուիլ Քրիստոնէութեան դէմ :

Արդարեւ աղէկ է որ խոհական մարդիկ ուշադրութեամբ քննեն այն փաստերը զոր թշնամիք մէջ կը բերեն Քրիստոնէութեան աստուածային ծագումն հերքելու : Սակայն կան շատեր որ Քրիստոնէութեան թշնամիներուն առարկութիւնները միայն կարդալ

եւ լսել կ'ուզեն, եւ չեն քններ թէ արդեօք այն առարկութիւններն արդէն հերքուած են թէ ոչ. չեն ուզեր նկատել այն ապացոյցներն որ ի նպաստ են Քրիստոնէութեան : Ի՞նչպէս կարելի է այսպիսի մարդոց ուղիղ որոշել եւ լուծել Քրիստոնէութեան ծագման խնդիրը : Անկեղծ եւ անաչառ չեն իրենց քըննութեան մէջ. չեն ուզեր երկու կողմն ալ նայիլ : Մենք զգուշանալու ենք այսպիսի նախապաշարումներէ, եւ քննելու ենք խնդիրն անկեղծ եւ անաչառ ոգւով, այսինքն Քրիստոնէութեան թէ ի նպաստ եւ թէ ընդդէմ բոլոր փաստերն եւ ապացոյցները լսելու պատրաստ եւ յօժար ոգւով :

Քրիստոնէութեան ծագման խնդիրը քննելու ատեն պարտինք ունենալ մանաւանդ բարեպաշտ ոգի. քանզի այս խնդիրը ոչ թէ տեսական, այլ գործնական խնդիր է. մեր ներկայ պարտուց վերաբերեալ խնդիր է :

Կան մարդիկ որ զիրենք ողջամիտ կը կարծեն, բայց իրենց կրից բռնութեան ներքեւ են. այսպիսի մարդիկ որչափ ուսեալ եւ սրամիտ ըլլան, չեն կըրնար անաչառ քննութիւն ընել այս խնդրոյն վրայ : Քրիստոնէութիւնը խստիւ կը դատապարտէ այսպիսեաց ընթացքն, ուստի եւ անոնք յամառութեամբ կը հակառակին Քրիստոնէութեան : Քրիստոնէութեան դէմ են, վասն զի Քրիստոնէութիւնն անոնց դէմ է : Ամէն ջանք ի գործ կը դնեն ապացուցանել թէ Քրիստոնէութիւնը սուտ է, ուստի եւ որչափ հզօր փաստեր բերուին զիրենց կարելի չէ համոզել զանոնք : Ինչպէս ճշմարտութեան վրայ : Աղէկ է, որ Քրիստոնէութեան փաստի սա խօսքին,

«Ամէն ով որ չար կը գործէ՝ անկա լոյսը կ'ատէ , եւ լոյսին քովը չգար որ իր գործքերը չյանդիմանուին » (Յովհ. Գ. 20) :

Ասականեալ բարք եւ մոլի սովորութիւններ ահաւոր զօրութիւն ունին մարդկային միտքը կուրացնելու : Այն մարդը որ կու գայ քննել Սուրբ գիրքը միտքը դնելով թէ պիտի շարունակէ ընել ինչ որ գիտէ թէ ուղիղ չէ , եւ պիտի չուզէ ընել ինչ որ գիտէ թէ ուղիղ է , անտարակոյս ճշմարտութենէն պիտի վրիպի , քանզի այնպիսեոյն միտքը ճշմարտութիւնը սիրելու եւ ընդունելու յարմար չէ :

Ընթերցողը յիշելու է նաեւ թէ միայն մեծ ոճիրներ եւ խոշոր յանցանքներ չեն որ կը խաւարեցնեն մարդուս միտքը եւ կը հեռացնեն սիրտը ճշմարտութենէ . ամբարտաւանութիւն , փառասիրութիւն , ազահութիւն , միով բանիւ անձնասիրութիւն եւ ուրիշ կիրքեր , որ արմատ գտած են մարդուս սրտին մէջ , ասոնք եւս կ'արգելեն զմարդ ճշմարտութիւնը գտնելէ : Այս կիրքերը մէկ կողմանէ կը հակեցնեն զմարդիկ հաւատալ այն անձանց որ կը չողոքորթեն զանոնք եւ թոյլ կու տան անոնց տեւել իրենց մեղանչական սովորութեանց մէջ , միւս կողմանէ կը նախապաշարեն անոնց միտքերն Աւետարանին դէմ որ խստիւ կը դատապարտէ զանոնք : Անգղիացի ազնուական մը , որ առաջ զեղծ անհաւատ էր , եւ ասպա զղջալով հաւատաց Քրիստոսի , սովոր էր ըսել . «Ապականեալ իբրք , ապականեալ իբրք մեծ առարկութիւն է Սուրբ գրոց դէմ : »

Այս կարեւոր խնդիրը քննելու ատեն ի բոլոր սըրտէն ընդունինք Քրիստոսի սա խօսքը . « Թէ որ մէկը

կ'ուզէ անոր կամքը ընել , » այսինքն Աստուծոյ կամքը , « պիտի գիտնայ սա վարդապետութեանս համար թէ արդեօք Աստուծմէ է՝ թէ ես ինքիրմէս կը խօսիմ » (Յովհ. Է. 17) : Որչափ որ արդէն գիտենք ճշմարտութիւնը , ընդունինք զայն , անոր համեմատ գործենք եւ անոր համեմատ վարուինք : Եթէ այսպէս ընենք , Աստուած աւելի պիտի լուսաւորէ զմեզ , եւ աւելի պիտի յայտնէ մեզ ճշմարտութիւնը : Աստուած կը սիրէ ճշմարտութիւնը , կը սիրէ նաեւ զանոնք որ կը փնտռեն ճշմարտութիւնը : Աստուած մոլորութեան եւ խաւարի մէջ կը թողու զանոնք միայն որ անօրէնութեան յօժարելով կը սիրեն ստութիւնն առաւել քան զճշմարտութիւն , քանզի կ'ախորժին անիրաւութենէ :

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՄԻԹԷ ԱՆԿԱՐԵԼԻ ԿԱՄ ԱՆՀԱՒԱՏԱԼԻ ԿԱՄ ԱՆՀԱՒԱՆԱԿԱՆ Է
ԹԷ ԱՍՏՈՒԱԾ ՄԱՍՆԱԻՈՐ ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ՏՈՒԱԾ ԸԼԼԱՅ
ՄԱՐԴՈՅ

Այս խնդրոյն վրայ փիլիսոփայական շատ տեսու-
թիւններ եղած են, եւ թէ բանաւոր թէ անտեղի
առարկութիւններ հրատարակուած են :

Ոմանք պնդած են թէ անհնար է որ Աստուած
մասնաւոր յայտնութիւն մը տուած ըլլայ մարդոց :

Այլք ընդունելով թէ Աստուած կարող է մա-
նաւոր յայտնութիւն տալ մարդոց, ըսած են թէ
կարելի չէ որ այսպիսի յայտնութեան մը տրուած
ըլլալը հաստատուելու բաւական զօրաւոր փաստեր
գտնուին, եւ թէ՛ թէեւ Աստուած այսպիսի յայտ-
նութիւն մը տուած ըլլայ, մարդիկ չեն կրնար ըս-
տուգիւ գիտնալ եւ համոզուիլ թէ այն յայտնութիւնն
արդարեւ Աստուծմէ տրուած է :

Այլք ընդունելով թէ աստուածային յայտնութիւն
մը հաստատուելու բաւական զօրաւոր ապացոյցներ
կրնան տրուիլ, պնդած են թէ հաւանական չէ թէ
այնպիսի յայտնութիւն մը արդարեւ տրուած է, ուս-
տի շատ կասկածանօք կ'ընդունին ինչ փաստ որ մէջ
կը բերուի աստուածային յայտնութիւն մը հաստա-
տուելու համար :

Կան սակայն ուրիշ շատ հանճարեղ մարդիկ որ
կ'ընդունին թէ կարելի եւ հաւատալի է որ Աստուած

ՄԻԹԷ ԱՆԿԱՐԵԼԻ ԹԷ ԱՍՏՈՒԱԾ ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ՏՈՒԱԾ ԸԼԼԱՅ 21

մասնաւոր յայտնութիւն մը տուած ըլլայ մարդոց,
եւ մարդկային ազգին բոլոր պարագաներն ի քնին
առնելով կ'ըսեն, թէ անհաւանական չէ թէ այսպիսի
յայտնութիւն մը արդէն Աստուծմէ տրուած է մար-
դոց : Այսպէս բազմները պատրաստ են անաչառ քըն-
նել Քրիստոնէութեան աստուածային ծագման ա-
պացոյցները :

Հարկ չէր այսպիսի փիլիսոփայական տեսութիւն-
ներով ժամանակ կորսեցնել, վասն զի այսպիսի տե-
սութիւնք խնդիրը չեն կրնար լուծել : Լաւագոյն էր
մէկէն սկսիլ քննելու սա ապագայ խնդիրը, թէ ար-
դարեւ տրուած է այնպիսի յայտնութիւն մը : Սա-
կայն մարդիկ պատրաստ եւ յօժար եղած չեն Քրիս-
տոնէութեան ծագումը քննելու սկսիլ այս պատմա-
կան խնդիրը քննելով : Ոմանք ջանացած են Քրիս-
տոնէութեան աստուածային ծագման խնդիրը լու-
ծել ոչ ըստ վկայութեան պատմութեան զոր քննու-
թեան առնել չեն ուզեր, այլ ըստ անհիմն կարծեաց
եւ խորհրդոց իւրեանց : Բայց այս մարդիկ ալ հա-
մաձայն չեն իրենց մէջ : Ոմանք կը հաստատեն ինչ
որ այլք կը ժխտեն, բայց ամէնքն ալ միտքան են
յայտ որ կ'ուզեն սահման դնել Աստուծոյ իմաստու-
թեան յայտնութեանը, եւ անոր զօրութեան ներ-
գործութեանը : Ամբարտաւանութիւնը որով սխա-
լական մարդիկ երբեմն կը խօսին կամ կը վարդապե-
տեն այս նիւթին վրայ՝ արդարեւ զարմանալի է : Ո-
մանք որպէս թէ կ'ուզեն խորհրդական ըլլալ Աս-
տուծոյ եւ անոր ճամբայ ցուցնել թէ ինչպէս գոր-
ծելու է : Որպէս զի մեր միտքը փիլիսոփայական
կոչուած այսպիսի անհիմն փաստաբանութիւններով

եւ խօսքերով չնախապաշարուի Դրիստոնէական հաւատոյ ապացոյցներուն դէմ, հարկ է համառօտիւ քննել փիլիսոփայից առարկութիւններէն ումանք, հասկընալու համար թէ որչափ աւելի են անոնք :

Ումանք կ'ըսեն թէ աւելի է որ Աստուած մասնաւոր յայտնութիւն մը տուած ըլլայ մարդոց : Ինչո՞ւ համար անհնար է : Այսպէս ըսողներէն իրաւունք ունինք ապացոյց պահանջելու ի հաստատութիւն իրենց խօսքերուն , վասն զի «Անհնար է» ըսել միայն բաւական չէ , պէտք է ապացուցանել անհնարութիւնը : Ապացոյց ունին : Ապացուցանելու համար թէ մասնաւոր աստուածային յայտնութիւն մը անհնար է , հարկ է նախ ցուցնել թէ Աստուած անկարող է առաջնապէս յայտնութիւն մը , կամ թէ մարդիկ անկարող են այնպիսի յայտնութիւն մը ընդունել Աստուծոյ :

Կայ փաստ մը թէ Աստուած անկարող է մասնաւոր յայտնութիւն մը տալ մարդոց : Այսպիսի փաստ մը չկայ : Երկրաւոր ծնողք կրնան իրենց կամքը յայտնել իրենց զաւակներուն , եւ ո՞վ կրնայ պնդել թէ երկնաւոր Հայրը չունի այն կարողութիւնը զոր երկնաւոր հարք ունին : Ոչ ոք : Երկրաւոր թագաւորք կրնան իրենց հրամանները հրատարակել իրենց հպատակներուն , եւ կրնան իրենց կամքն յայտնել անոնց , եւ ո՞վ կրնայ ցուցնել թէ թագաւորաց թագաւորին կարողութիւնը նուազ է քան զնոսայն : Ո՞վ կրնայ ըսել թէ ամենակալն Աստուած , թէեւ ուզէ , չի կրնար իր կամքը յայտնել իր հպատակներուն : Ոչ ոք , որ կը հաւատայ թէ կայ ամենակարող եւ ամենիմաստ Աստուած մը :

Նաեւ ո՞վ կրնայ ցուցնել թէ մարդիկ անկարող են յայտնութիւն մը ընդունել Աստուծոյ : Ի՞նչ ապացոյց կայ այսպէս կարծելու : Եթէ մարդիկ փայտի եւ քարի պէս անշունչ կամ անասնոց պէս անբան ըլլային , անկարող կ'ըլլային այսպիսի յայտնութիւն մը ընդունել Աստուծոյ : Բայց մարդիկ ոչ անշունչ են , եւ ոչ անբան . ընդհակառակն , զարդարեալ են մտաւոր եւ բարոյական կարողութիւններով , Ուրեմն , ո՞վ կրնայ հաստատել թէ մարդիկ անկարող են ընդունել եւ հասկնալ բարոյական եւ հոգեւոր ճշմարտութիւններ , որ անոնց հաղորդուած են աստուածային յայտնութեամբ : Ո՞վ կրնայ ապացուցանել թէ մարդիկ որ այնպէս հանճարեղ են արարածոց վերաբերեալ բաներ սորվելու՝ կարող չեն սորվիլ Արարչին վերաբերեալ բաներ : Մարդիկ որ այնչափ զարմանալի հմտութիւններ կը ստանան բնական աշխարհի օրինաց վրայ , միթէ անկարող են նաեւ հոգեւոր աշխարհին օրինաց վրայ հմտութիւններ ստանալու : Վերջապէս , ո՞վ կրնայ ըսել թէ մարդիկ որ կարող են իրենց հեռաւոր բարեկամներէն եւ ծանօթներէն տեղեկութիւն ստանալ , անկարող են հրաման մը կամ պատուէր մը ընդունել իրենց երկնաւոր Հօրմէն : Փիլիսոփայք որ բոլոր այս բաներն ապացուցանել կը խորհին՝ արդարեւ շատ դժուարին գործի մը կը ձեռնարկեն :

Ճշմարիտ է որ Աստուած անսահման է , եւ մարդիկ՝ սահմանաւոր . եւ անտարակոյս սահմանաւոր մարդոց անհնար է բովանդակ հասու ըլլալ անսահմանին Աստուծոյ կամ գիտնալ անոր վերաբերեալ ամէն բան : Բայց ուրիշ բան է կատարելապէս ճանչ-

նալ զԱստուած , եւ բողոքովին ուրիշ բան է անոր վրայով ճշմարիտ տեղեկութիւն մը ունենալ : Ամենեւին միաստ չկայ թէ Աստուած չի կրնար հաղորդել մարդոց այնչափ տեղեկութիւն որչափ պատշաճ կը թուի անոր կատարեալ իմաստութեանը . չկայ նաեւ միաստ թէ մտաւոր եւ բարոյական կարողութիւններով զարգարեալ մարդը կարող չէ աստուածային յայտնութիւն մը ընդունել եւ օգուտ քաղել անկէ :

Սակայն այլք կ'ըսեն թէ անհասարակ է որ մասնաւոր յայտնութիւն մը տրուած ըլլայ մարդոց : Ի՞նչպէս անհաւատալի է , եւ ինչո՞ւ համար անհաւատալի է : Ոմանք կ'ըսեն . Ս.յսպիսի յայտնութիւն մը բնութեան հակառակ է , ուստի եւ անհաւատալի : Բայց կը հարցնենք թէ որո՞ւ բնութեան հակառակ է : Աստուծոյ բնութեանը , ինչէ՞ն գիտենք զայս : Ս.յս միլիստիաներէն ոմանք կ'ըսեն թէ մենք չենք կրնար գիտնալ Աստուծոյ բնութիւնը : Եթէ ճշմարիտ է որ չենք կրնար բան մը գիտնալ Աստուծոյ բնութեանը վրայ , ապա ի՞նչպէս կրնանք որոշել թէ ինչ բան հակառակ է Աստուծոյ բնութեանը : Բայց ինչպէս կրնայ Աստուծոյ բնութեանը հակառակ ըլլալ մասնաւոր յայտնութիւն մը տալ մարդոց : Աստուծոյ ստորոգեւեաց որո՞ւն հակառակ է այս : Աստուծոյ կարողութեանը : Ոչ : Աստուած մանաւանդ իր զարմանալի կարողութիւնը ցուցուցած կ'ըլլայ այնպիսի յայտնութիւն մը տալով : Աստուծոյ անսխալութեանը հակառակ է մասնաւոր յայտնութիւն մը տալ մարդոց : Ոչ , եթէ այնպիսի յայտնութիւն մը տալու խորհուրդը կար է յաւիտեանց Աստուծոյ նը-

պատակին մէջ : Աստուծոյ իմաստութեանը հակառակ է : Ոչ , եթէ յայտնութիւնը պիտի տրուէր յարմար կերպով եւ բարիք յառաջ բերելու համար : Աստուծոյ բարութեանը հակառակ է : Ոչ , եթէ յայտնութիւնը պիտի տրուէր մարդկային ազգին ժամանակաւոր եւ յաւիտեանա՛յան երջանկութեանը համար :

Արդարեւ դիւրին է ըսել , բայց դժուարին է ցուցնել թէ մասնաւոր յայտնութիւն մը հակառակ է Աստուծոյ կատարելութիւններուն :

Անկատար մարդիկ աւելի աղէկ կ'ընեն եթէ այս խնդրոյն լուծումը նոյն իսկ Աստուծոյ թողուն : Փոխանակ ջանալու որոշել թէ ինչ բան ընել վայելուչ է Աստուծոյ , աւելի պատշաճ է խոնարհութեամբ քննել թէ Աստուած ինչ բրած է իր կատարեալ իմաստութեամբը :

Միթէ մարդո՞ւն բնութեանը հակառակ է աստուածային յայտնութիւն մը ընդունել : Կ'ընդունինք թէ կրնան այնպիսի յայտնութիւններ ըլլալ որ պընդեն թէ Աստուծոյ ծագում տա՞ծ են , մինչ այնպէս հակառակ են մարդուս մտաւոր եւ բարոյական բնութեանը որ բողոքովին անհաւատալի են : Ս.յսպիսի պարագայի մը մէջ մարդիկ կրնան չհաւատալ այն յայտնութեանց աստուածային ծագմանը , բայց ո՞վ կրնայ ազգացուցանել թէ մարդուս բնութեանը հակառակ է ճշմարիտ յայտնութիւն մը ընդունել Աստուծոյ : Այնպիսի յայտնութիւն մը մարդուս ոչ բնական եւ ոչ բարոյական բնութեանը դէմ կու դայ , քանզի յայտնութիւնը տրուած է մարդուս վասն զի բանականութեան տէր եւ բարոյականութեան ըն-

դուռնակ է , եւ իր մտաւոր եւ բարոյական կարողութիւնները գործածելով կը քննէ զայն : Ո՞վ կըրնայ ապացուցանել թէ մարդուս բնութեանը հակառակ է յայտնութիւն մը , որոյ թէ նիւթը եւ թէ տրուելուն եղանակը համաձայն է մարդկային բնութեան :

Գարձեալ կը հարցնենք . Այսպիսի մասնաւոր յայտնութիւն մը միթէ հակառակ է նիւթական աշխարհի օրինաց : Յայտնի է թէ նիւթական աշխարհը կենդանեաց համար է , եւ թէ անբան արարածները բանաւոր արարածոց հպատակած են : Երկիրս իր բնական օրէնքներովն ոչ թէ իրեն համար է , այլ մարդուս համար : Բնական օրինաց անսխալութիւն եւ համաձայն գործողութիւնները մարդուս օգտին համար են : Ապա ինչպէս կրնայ ըսուիլ թէ , մարդկային ազգին ժամանակաւոր եւ յաւիտենական օգտին համար մասնաւոր յայտնութիւն մը տալ հակառակ է այն բնական օրինաց : Ոչ տիեզերաց ընդհանուր կարգը կը շփոթուի այնպիսի յայտնութեան մը տըրուելովը , ոչ ալ բնութեան օրինաց մին կ'եղծուի : Գերադոյն զօրութիւն մը կրնայ ինքզինք յայտնել մեծ նպատակի մը համար առանց խանդարում գործելու նիւթական աշխարհին բնական կարգին : Ուրեմն , ո՞վ կրնայ ցուցնել թէ այսպիսի յայտնութիւն մը հակառակ է նիւթական աշխարհի բնութեանը :

Բայց եւ այնպէս ումանք տակաւին կը պնդեն թէ մարդկային մտաց բնութեանը հակառակ է հաւատալ աստուածային մասնաւոր յայտնութեան մը : Այս առարկութեան պատասխանը շատ դժուրին է :

Մարդու մաքին բնութեանը հակառակ չէ աստուածային մասնաւոր յայտնութեան մը հաւատալ , եւ ասոր ապացոյցը սա է որ ճարդի է ակնհայտ անպիտանացա՞ն էս այսպիսի յայտնութեանց : Նոյն իսկ սխալ եւ սուտ յայտնութեանց մարդոց կողմէն հաւատք ընծայուած ըլլալը կը ցուցնէ թէ մարդկային մաքին օրինաց հակառակ չէ աստուածային յայտնութեանց հաւատալ , Մարդկային ազգին պատմութիւնը կը ցուցնէ թէ մարդ այնպէս կազմուած է որ պատրաստ է հաւատալ այսպիսի յայտնութեանց : Թէ կրթեալ եւ թէ անկրթ ազգաց պատմութիւնը բացայայտ կը ցուցնէ թէ Աստուծոյ մասնաւոր յայտնութիւն մը տրուած ըլլալն անհաւատալի չէ : Արդարեւ այսպիսի յայտնութիւն մը չի կրնար առանց ապացուցի ընդունուիլ , եւ աստուածային յայտնութիւն մը հաստատելու համար պէտք են աւելի զօրաւոր փաստեր քան զոր պէտք են հասարակ դէպքեր հաստատելու համար : Բայց , եթէ բաւական զօրաւոր փաստ կայ , կրնանք հաւատալ թէ Աստուծոյ մասնաւոր յայտնութիւն մը տրուած է :

Հիմա կը մնայ քննել ուրիշ խնդիր մը , այսինքն թէ անհաւանակա՞ն է արդեօք որ Աստուծոյ կողմէն այնպիսի յայտնութիւն մը տրուած ըլլայ մարդոց : Այս հարցման համառօտիւ կը պատասխանենք թէ , եթէ մարդիկ կարօտ չեն աստուածային մասնաւոր յայտնութեան մը , ապա հաւանական չէ թէ Աստուած տուած է մարդոց այնպիսի յայտնութիւն մը , քանզի Աստուած չըներ ինչ որ հարկաւոր չէ : Եթէ մարդիկ ի բնէ կրնան սորվիլ ինչ որ հարկաւոր է իրենց ժամանակաւոր եւ յաւիտենական երջանկու-

թեան համար, ապա հաւանական չէ որ մասնաւոր յայտնութիւն մը առած են երկինքէն : Եթէ մարդիկ իրենց կարողութիւնները հաւատարմութեամբ եւ համբերութեամբ գործածելով կրնան սորվիլ ինչ որ հարկաւոր է իրենց ծագման, պարտուց եւ վախճանին նկատմամբ, ապա հաւանական չէ որ Աստուած մասնաւոր յայտնութեամբ օգնած է անոնց :

Բայց, ընդհակառակն, եթէ բնութեան լոյսը բաւական չէ լուսաւորել զմարդիկ, ապա անհաւանական չէ որ անոնց երկնաւոր Հայրն երկնաւոր լոյս մը զրկած է անոնց : Եթէ մարդիկ իրենց կարողութիւններուն միջոցաւ չեն կրնար ճշմարտութեան գիտութեանը հասնիլ, ապա հաւանական է որ Աստուած իր մարդասիրութեամբն օգնած է անոնց : Եթէ մարդկային ազգը կորուսանելով ճշմարիտ Աստուծոյ գիտութիւնը կուրաքար կը քալէր մահու եւ կորըստեան ճամբուն մէջ, ապա հաւանական է թէ Աստուած անոնց յայտնած է յաւիտենական կենաց ճամբան :

Ուրեմն, մարդկային ազգն Աստուծոյ մասնաւոր յայտնութեան մը կարօտ է : Բնենք այս խնդիրն ուշադրութեամբ եւ անաչառութեամբ, եւ անատեն սլաքաւորապէս պիտի ըլլանք պատասխանելու սա առարկութեան թէ անհաւանական է որ Աստուած մասնաւոր յայտնութիւն մը տուած ըլլայ մարդոց :

ԳԼՈՒԽ Դ.

ՄԱՐԴԻԿ ԱՍՏՈՒԾՄԷ ՄԱՍՆԱԻՈՐ ՅԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ԿԱՐՕՏ ԵՆ

Եթէ մարդիկ կարող չեն ինքնին ստանալ իրենց ներկայ եւ յաւիտենական երջանկութեան համար հարկաւոր գիտութիւնը, ապա կարօտ են աստուածային մասնաւոր յայտնութեան : Ուրեմն, կայ մարդոց ներկայ եւ յաւիտենական երջանկութեան համար հարկաւոր գիտութիւն զոր մարդիկ կարող չեն ստանալ իրենց բնական կարողութիւնները գործածելով միայն :

Մարդիկ կարօտ են ստանալ ճշմարիտ գիտութիւն գերազոյն էակին վրայ, որոյ կամքէն բոլորովին կախում ունի անոնց ներկայ եւ հանդերձեալ երջանկութիւնը :

Մարդիկ կարօտ են ճշմարիտ գիտութիւն ունենալ այն բարոյական կառավարութեան վրայ որուն հպատակ են, եւ որոյ օրինաց համաձայն պիտի որոշուին անոնց ներկայ պարտքերն եւ հանդերձեալ վիճակը :

Մարդիկ կարօտ են գիտնալ թէ արդեօք իրենց հոգին պիտի պահէ իր գոյութիւնը մարմնոյն մեռնելէն ետքը. եւ եթէ պիտի պահէ, իւրաքանչիւր մարդու հանդերձեալ վիճակը մարդուն այս աշխարհի մէջ գործելու եղանակէն կախում պիտի ունենայ. եւ եթէ պիտի ունենայ, մարդ հոս ինչպէս գործելու եւ ինչպէս ապրելու է որ յարմար ըլլայ հանդերձեալ կենաց մէջ երանութեան հասնելու. Մար-

դիկ կարօտ են նաեւ ստուգիւ գիտնալու թէ իրենց մեղքերը կրնան ներուիլ, եւ եթէ կրնան ներուիլ, ի՞նչ ընել պէտք է մարդոց իրենց մեղաց թողու-
թիւն ընդունելու համար :

Վերոյիշեալ խնդիրները լոկ հետաքրքրական խըն-
դիրներ չեն, այլ վերջին աստիճանի կարեւոր գործ-
նական խնդիրներ են : Բաւական չէ որ մարդ
այս խնդիրներուն վրայ լոկ մակարեբութիւններ ու-
նենայ թէ եւ սուր, կարծիքներ՝ թէ եւ հանճարեղ,
ենթադրութիւններ՝ թէ եւ հաւանական : Այս խընդ-
րոց վրայ մարդոց մակարեբութիւններն որչափ հան-
ճարեղ ըլլան, անոնց փիլիսոփայական տեսութիւն-
ներն որչափ գեղեցիկ, մարդոց կարօտութիւնը չեն
կրնար լեցնել : Մարդիկ կարօտ են լիովին, հաւաս-
տի, որոշ եւ հաստատուն տեղեկութիւն ունենալ :
Արդ, միթէ մարդիկ կարծի են այսպիսի գիտութիւն
ստանալ այս խնդրոց վրայ առանց աստուածային
յայտնութեան :

Այս խնդիրն որոշելու համար հարկ չէ փիլիսոփա-
յական նուրբ քննութիւններու դիմել մարդու բնա-
կան կարողութիւններուն վրայ : Կրնանք շատ աղէկ
հասկնալ թէ մարդիկ ինչ բան ընելու կարող են այս
մասին, եթէ նկատենք թէ մարդիկ ինչ ըրած են
ցարդ : Անցելոյն մէջ մարդիկ իրենց բոլոր կարո-
ղութիւններովը ջանացին գիտնալ ինչ որ հնար էր
Աստուծոյ եւ մարդկային հոգւոյն վրայ : Այս ջան-
քերը ոչ թէ քանի մը տարի միայն, այլ դարեր տե-
ւեցին. ոչ թէ բարբարոս ցեղեր միայն, այլ իրենց
հանճարոյն եւ փիլիսոփայութեան կողմանէ նշա-
նաւոր ազգեր ըրին այս ջանքերը : Անոնք որ այս

մեծ խնդրոց քննութեամբն զբաղեցան, ոչ թէ տը-
կարամիտ, նախապաշարեալ եւ անկարող մարդիկ
էին, այլ իրենց մտաւորական ճրից եւ փիլիսոփա-
յական կարողութեանց կողմանէ արդարեւ նշանա-
ւոր եւ անուանի մարդիկ էին : Այս անգուլ աշխա-
տութեանց եւ անխոնջ հետազոտութեանց հետեւ-
անքն ի՞նչ եղաւ : Աշխարհիս փիլիսոփաներն ինչ բան
կրցան սորվիլ այս խնդրոց վրայ մինչեւ ի գալուստն
Քրիստոսի յաշխարհ :

Փիլիսոփայք անկարող եղած են ստոյգ տեղեկու-
թիւն ստանալ, կամ հաստատուն համոզման մը հաս-
նիլ այս խնդրոց վրայ, եւ ինչպէս բնական էր, ա-
նոնցմէ շատերն ընդհանուր տարակուսանաց եւ յերկ-
ուանաց մէջ մնացին : Նոյն իսկ Սոկրատայ ժամա-
նակ իմաստակ կոչուած փիլիսոփայք հին աւանդու-
թիւնները ծագրեցին, եւ իբր չնչին բան՝ արհամար-
հեցին ճշմարտութիւնը : Եպիկուրեանք կը կարծէին
թէ ամէն բան դիպուած է եւ մարդուս կամքէն յա-
ռաջ կուգայ : Ասոնք ուրացան հոգւոյ անմահութիւնը,
եւ աշխարհիս հեշտութեանց անձնատուր եղան : Նոր
Ակադեմիա կոչուած փիլիսոփայական ազանդոյն
վարդապետութեանց նայելով (244 նախ քան զՔրիս-
տոս), մարդիկի արող չէին հաւատալ որ եւ իցէ՝ ճշ-
մարտութեան : Յառաջ քան զԾնունդն Քրիստոսի
Հռոմայեցւոց մէջ շատ գիտուն մարդիկ չէին հաւա-
տար հանդերձեալ կենաց : Կատոն եւ Կեսար Հռո-
մէական ծերակուտին մէջ յայտնապէս ըսին թէ,
խաբուած են անոնք որ կը հաւատան թէ հոգին
մարդուս մահուանէն ետքն ալ կ'ապրի :

Եղան սակայն գիտնոց մէջ ոմանք, որ սրտի մտօք

խորհեցան եւ խնամով ջանացին լուծել մարդուս գոյութեան եւ ապագայ կենաց խնդիրը : Բայց ցաւով խոստովանեցան թէ , որչափ եւ ջանային , կարող չէին հասնիլ ճշմարտութեան , եւ ճշմարտութեան նկատմամբ յերկուանաց եւ անստուգութեան մէջ մնալու ստիպուած էին :

Սոկրատ հին հեթանոսութեան ամենէն երեւելի անձն էր . իր դարուն նայելով շատ բարձր եւ իր առաքինութեամբն արդարեւ նշանաւոր էր : Սոկրատ փիլիսոփայից իմաստակութիւնները հերքեց , եւ իր ազգին մոլորութիւնները խստիւ դատապարտեց : Բայց եւ այնպէս Սոկրատ անկարող էր ազատիլ ժողովրդեան անապաշտութիւններէն , կը հաւատար ազգային աստուածոց , եւ երբ մեռնելու վրայ էր , խնդրեց իր բարեկամներէն իրեն համար աքաղաղ մը զոհել Ասկլեպիոսի : Նոյն խի Սոկրատ որ այնչափ բարեմասնութեամբ եւ մեծ հանճարով դարդարեալ էր՝ իր անմահութեանը վրայ տարակուսանօք մեռաւ :

Պլատոն , Սոկրատայ աշակերտն եւ նախնի փիլիսոփայից ամենէն բանիւրեւը , ցաւով կը խոստովանէր իր տգիտութիւնն Աստուծոյ եւ մարդուս հոգւոյն վրայ : Երբ աստուածոց վրայ խօսիլ կը սկսէր , իր աշակերտաց կ'ըսէր թէ այս մասին իրմէ ուրիշ բան չսպասեն բայց կարծիք : Երբ հոգւոյ եւ անոր վախճանին վրայ կը խօսէր , կ'ըսէր . « Ինձ կը թուի թէ կամ անկարելի եւ կամ շատ դժուարին է այս բաներն աղէկ գիտնալ աշխարհիս մէջ , բայց եւ այնպէս տկարամիտ մարդու գործ է ամէն կերպով չփորձել եւ չքննել ինչ որ ըսուած է անոնց վրայ : »

Դարձեալ Պլատոն իւր Ազկիբիատէս անուն գիրքին մէջ կ'ըսէ . « Համբերութեամբ սպասելու ենք մինչեւ որ մէկը , (աստուած մը կամ մարդարէ մը) , մեզի սորվեցնէ մեր բարոյական եւ կրօնական պարտականութիւնները , եւ մեր աշուըներէն մութը փարատէ : »

Աստուծոյ եւ մարդկային հոգւոյ վրայ ստոյգ տեղեկութիւն ստանալու համար նախնի մեծ փիլիսոփայից ջանքերը արդի փիլիսոփայից շատերուն ընթացքը կը դատապարտեն : Մեծանուն Պլատոնի խոնարհ խոստովանութիւնը թէ մարդկային միտքը տըկար է , եւ կարօտ է աստուածային մասնաւոր յայտնութեան , կը դատապարտէ զանոնք որ ամբարտաւանութեամբ կ'ապաւինին իրենց կարողութիւններուն եւ Աստուծմէ օգնութիւն չեն խնդրեր :

Յամպիլդիկոս անուն ուրիշ հին փիլիսոփայ մը կ'ըսէ . « Յայտնի է թէ մարդիկ ընելու են ինչ որ հաճոյ է աստուածոց , բայց թէ ինչ են այն բաները որ հաճոյ են աստուածոց՝ դիւրին չէ գիտնալ , եթէ մարդ չսորվի : Նոյն խի Աստուծմէ , եւ կամ այնպիսի անձէ մը որ Աստուծմէ սորված է : »

Ուրիշ հին փիլիսոփայ մը , Քսենոփանէս , Բնութիւն անուն գիրքին մէջ կ'ըսէ . « Ոչ ոք ստոյգ գիտութիւն ունեցաւ կամ պիտի ունենայ աստուածոց վրայ , քանզի թէ եւ ճշմարիտ ըլլայ ինչ որ կ'ըսէ մարդ , չի կրնար վստահ ըլլալ թէ արդարեւ ճշմարիտ ըսաւ : Տարակոյս եւ յերկուանք ամէն տեղ կը տիրեն : »

Կիկերոն «Զաստուածոց» անուն ճառին մէջ կ'ըսէ . « Բոլոր այս բաները խորին խաւարով պատեալ են : Անոնք որ կ'ըսեն թէ աստուածներ կան , իրենց

կործեաց մէջ այնպիսի տարբերութիւններ եւ հա-
կասութիւններ կը ցուցնեն որ անհնար է այն կար-
ծիքները մէկտեղ բերելով ընել ուսում կամ գիտու-
թիւն : Եթէ աշխարհ եկած ըլլայինք այնպիսի սպա-
րաքաներու ներքեւ որ կարենայինք ստուգել եւ
բացայայտ ճանչնալ բնութիւնը , եւ բոլոր մեր կե-
նաց մէջ հետեւել անոր ճշմարիտ եւ անարատ վար-
դասկանութեանց , թերեւս կարելի պիտի ըլլար բա-
ւական լոյս առնել բնութենէն . բայց բնութիւնը
տուած է մեզ ուղիղ բանի փոքր կայծեր միայն ,
զորս ասպականեալ խորհուրդներով եւ չար գործե-
րով այնպէս արագ կը մարենք որ բնութեան լոյսը
բնաւ չի տեսնուիր : » Նոյն հեղինակը հոգւոյ ան-
մահութեան նկատմամբ փիլիսոփայից կարծեաց վրայ
խօսելով կ'ըսէ . « Թէ անոնց կարծիքներէն որը ճշ-
մարտութեան աւելի մօտ է , մեծ խնդիր է . եւ թէ ա-
նոնցմէ որը ճշմարիտ է , Աստուած մը ըսելու է
մեզ : »

Հռոմայեցի ուրիշ հեղինակ մը , Պլինիոս , կը
խոստովանի թէ իր հոգին քաղցեալ էր ճշմարտու-
թեան , եւ կ'ողբայ թէ կարելի չէր իր հոգւոյն քաղ-
ցը յագեցնել : Կը հետեւցնէ թէ մարդ ճշմարտու-
թեան հասնելու անկարող ըլլալուն համար արարա-
ծոց թշուառագոյնն է , եւ թէ Աստուծոյ մեծ պար-
գեն է որ մարդ կրնայ անձնասպան ըլլալ :

Նախնի փիլիսոփայից ամենէն երեւելիներուն խոս-
տովանութիւնները եւ հառաչանքը լաւագոյն սպա-
տախտան են վերոյիշեալ հարցման , թէ արդեօք
մարդիկ կարօտ են աստուածային մասնաւոր յայտ-
նութեան : Այս փիլիսոփայք կը ցուցնեն թէ որչափ

հարկաւոր է մարդոց ստոյգ տեղեկութիւն ստանալ
Աստուծոյ եւ հոգւոյ վրայ : Այս փիլիսոփայք մեծ
փութով ջանացին ստանալ այնպիսի գիտութիւն ,
բայց անկեղծութեամբ խոստովանեցան իրենց ան-
յաջողութիւնը եւ ասկիարութիւնը , եւ ինչպէս ա-
նոնց գրուածներէն կ'երեւի , ասրեցան եւ մեռան
առանց գիտնալու կարեւոր ճշմարտութիւններ :
Ստոյգ է թէ անոնցմէ ոմանք ժամանակ ժամանակ
բարձր եւ գերազանց գաղափարներ յայտնեցին Աս-
տուծոյ եւ մարդկային հոգւոյն վրայ , բայց ասոնք
ալ լոկ կարծիքներ էին , եւ այն գաղափարները
յայտնող անձինք իսկ չէին կրնար բոլորովին վստա-
հիլ անոնց :

Որովհետեւ ամենէն բանիւրուն եւ հանճարեղ հին
փիլիսոփայք կարող չեղան ճանչցնել մարդոց ճշմա-
րիտ Աստուածը , մարդիկ ինկան կռապաշտութեան
անապաշտութիւններուն , մոլորութիւններուն եւ
խայտառակ զեղխութիւններուն մէջ : Բազմացուցին
իրենց արու եւ էգ աստուածներուն թիւը , եւ
սլաշտեցին զանոնք խայտառակ եւ անամօթ ծէսե-
րով : Անոնց կ'ընծայէին ոչ միայն քանի մը առա-
քինութիւններ , այլ եւ մարդկային անարգ կիրքեր ,
ինչպէս վրէժխնդրութիւն , անգթութիւն , արբե-
ցութիւն եւ անառակ ցոխութիւն , եւ այսպիսի աս-
տուածոց երկրպագուք շուտով նմանեցան անոնց
զորս կը սլաշտէին : Յոյնք եւ Հռոմայեցիք ի սկզբան
շատ առաքինութիւններ ունէին , բայց յետոյ բոլո-
րովին ասպականեցան :

Կուլնսիլիանոս կ'ըսէ թէ նոյն իսկ փիլիսոփայք
ընդհանուր ասպականութենէ զերծ չէին . ամենէն

մովի գործերը կը ծածկէին համեստ հանդերձի եւ խիստ ձեւերու ներքեւ : Յունաց կրօնական տօներն եւ խորհուրդները , զոր օրինակ Դիոնիսեան եւ Բագոսեան տօներն , ամենէն գարշելի պղծագործութեամբ կը կատարուէին : Այնպիսի երգեր կ'երգուէին եւ ներկայացումներ կ'ըլլային որ մարդոց ցած կիրքերը կը գրգռէին : Յետոյ Հռոմայ մէջ ալ նմանօրինակ պիղծ եւ գարշելի արարողութիւններ կը կատարուէին : Զազրագոյն պղծութիւններ կ'ընծայուէին այն աստուածոց : Ոչ միայն բանաստեղծք երգերով կը գովէին անոնց ամօթալի գործերն , այլ եւ պատկերահանք եւ արձանագործք անպարկեշտ պատկերներով եւ արձաններով կը ցուցնէին զանոնք : Կորնթոսի մէջ , քաղքին ամենէն ծաղիկեալ ժամանակը , Աստղիկան նուիրեալ խառնազնաց կիներ սրբազան անձինք կը համարուէին : Կորնթոս իր եկամտից մէկ մեծ մասը այն խառնազնաց կիներէն կ'առնէր : Ուստի զարմանալի չէ որ Կորնթոսի բնակիչները նշանաւոր եղան իրենց ցոյութեան եւ պղծագործութեան կողմանէ :

Յոյն եւ Հռոմայեցի մատենագիրներէն շատերը զօրաւոր կերպով կը ցուցնեն կուսալաշտութեան ապականիչ ազդեցութիւնը : Պղատոն Հանրապետութիւն անուն գիրքին երկրորդ մասին մէջ կը խօսի աստուածոց տրուած յատկութեանց վնասակար ազդեցութեան վրայ , եւ խրատ կու տայ այնպէս պարտաւորութիւններ հրապարակաւ չհարգաւ , որպէս զի քիչ ազդեցութեան լռանալն երկրասարքայ վրայ եւ չքաջութիւն զնոսի անբեր զորքիւն : Արիստոտել խրատ կու տայ աստուածոց անհամեստ արձաններն ու պատկերներն

ընկերասիրութեան պաշարան խրթոսաւ աստուածներուն նուիրեալ մեղեդիք մէջ միայն պահէլ :

Պետրոնիոսի պատմութիւնը լի է վկայութեամբ թէ մեհեանները կը լեցուէին բազմութեամբ , բազինները կը ծածկուէին նուէրներով , եւ աղօթքներ կը մատուցուէին աստուածոց խնդրելու հաճելի ընել անքնական հեշտութիւնները եւ յաջողութիւն տալ մարդոց գողութիւն եւ մարդաստանութիւն ընելու : Սենեկա այս պղծագործութեանց վրայ նախելով գոչեց . « Բնաբէ , ճրջափ մեծ է մարդոց յիմարութիւնը : Այնպիսի գարշելի աղօթքներ կ'ընեն , որ , եթէ գիտնան թէ մարդ մը կը լսէ զանոնք , խկոյն կը լռեն : Ամօթ չեն համարիր ըսել աստուածոց ինչ որ մարդու լսել անգամ ամօթ է : » Նոյն հեղինակը կ'ըսէ . « Ընամարիտ չէ ըսել թէ անմեղութիւն դուն ուրեք կը գտնուի , վասն զի բնաւ չի գտնուիր : »

Ժողովուրդն անձնատուր եղաւ , ոչ միայն անամօթ անառակութեան այլ եւ սոսկալի անգթութեան , Հռոմայ մէջ լսի զուարճութեան համար մարդիկ կը սպաննուէին , բռնադատուելով ամեհի գազաններու եւ իրարու հետ կռուիլ :

Այս տեսակ արիւնահեղ խաղերու առաջին ներկայացումը եղաւ Հռոմ 264ին նախ քան զԲր . , ի զբօսանա ժողովրդեան յուղարկաւորութեան մը ատեն , երբ երեք զոյգ սուսերամարտներ իրարու հետ կռուեցան : Այսպիսի անգութ խաղերու տենչն երթալով աւելցաւ , եւ մարդիկ եղան արեան ծարաւի : Յուլիոս Կեսար ստիպեց երեք հարիւր զոյգ սուսերամարտներ իրարու հետ կռուիլ ժողովրդեան զբօսանաց համար : Նոյնպէս

Տրախանոս կայսեր հրամանաւ տասն հազար զոյգ սուսերամարտք կռուեցան ի զքօսանս ժողովրդեան :

Ամենէն վայրագ եւ անգութ գերութիւնը կը տիրէր Յունաստանի եւ Հռոմայ մէջ : Գերեաց տէրերը կատարեալ իշխանութիւն ունէին տանջել եւ մինչեւ իսկ սպաննել իրենց գերիները , եւ չատ անգամ գերիներն ամենաչնչին բանի մը համար ամենէն անգութ կերպով կը սպաննուէին :

Այլ եւ այլ պարագաներու մէջ տղայք սպաննելն ալ ոճիր համարուած չէր : Այն ժամանակի քողաքակրթեալ ազգաց ոմանց մէջ իմաստութիւն կը համարուէր հիւանդոտ եւ խեղ տղայք սպաննել :

Թէ մարդիկ կարօտ էին աստուածային մասնաւոր յայտնութեան մը , ասոր ինչ աւելի զօրաւոր ապացոյց կրնար ըլլալ քան այն սոսկալի վիճակը յորում կը գտնուէին թէ քաղաքակրթեալ եւ թէ բարբարոս ազգեր Քրիստոսի գալստեան ատենը : Աշխարհ իր իմաստութեամբը չճանչցաւ զԱստուած : Մարդկային փիլիսոփայութիւնը չկրցաւ ուրիշ բան ընել , բայց եթէ յայտնել քանի մը վերացեալ սկզբունք , որ բաւական չէին գոհ ընել նոյն իսկ փիլիսոփաները : Բարձր աստիճանի քաղաքակրթութեան հասած ազգերն անգամ կարող չեղան լուծել Աստուծոյ եւ մարդու հոգւոյն վերաբերեալ մեծամեծ խնդիրները : Թէեւ գրականութիւնն եւ գեղարուեստք զարմանալի յառաջադիմութիւն ըրին , մարդիկ մնացին տարակուսի եւ անստուգութեան մէջ մեծամեծ բարոյական եւ հոգեւոր ճամբարտութեանց վրայ , եւ իբրեւ անխուսափելի արդիւնք այս բարոյական ազդեցութեան , բարուց անհնարին ապականութիւն մը

տիրեց ազգաց մէջ . նոյն իսկ փիլիսոփայք ազատ չմնացին բարուց ապականութենէ : Փիլիսոփայութիւնը կարողացուց իր աշակերտները տեսնել անհնարին չարիքն եւ անոնց վրայ խօսիլ , բայց չկրցաւ ցուցնել հնարք մը որով մարդիկ կարող ըլլային ազատիլ այն չարիքէն , եւ որով մարդկային ընկերութիւնը կարող ըլլար մաքրուիլ : Մտքի զարգացումը բաւական չեղաւ պահել զմարդիկ բարոյական ապականութենէ , եւ ժողովուրդներն կրօնական ազդեցութեան մէջ մնալով անձնատուր եղան անարգ կռասպուտութեան , որ յառաջ բերաւ ամէն տեսակ զեղծում , անգթութիւն եւ ապականութիւն : Եւ այսպէս , ինչպէս նախնի փիլիսոփայից մէջ իմաստնազոյններուն եւ զգաստազոյններուն , զոր օրինակ Սոկրատայ , Պլատոնի , Կիկերոնի եւ Սենեկայի վկայութիւններէն ալ յայտնի է , այն դարերուն մարդիկը կարօտ էին աստուածային մասնաւոր յայտնութեան մը :

Գրեթէ 2,000 տարի անցաւ անկէ ի վեր , եւ այսչափ երկայն ատենուան մէջ աշխարհ արագ եւ մեծ յառաջադիմութիւն ըրած է արուեստից եւ գիտութեանց մէջ : Արդարեւ աշխարհ մեծ յառաջադիմութիւն ըրած է դէպ ի բարձր աստիճանի քաղաքակրթութիւն , եւ , բաց ի ճարտարասպետութենէ եւ անդրիագործութենէ , ուրիշ բաներու մէջ արդի աշխարհս գեր ի վերոյ է քան զնախնին : Ուստի թերեւս գտնուին մարդիկ որ ըսեն թէ , աշխարհ , Քրիստոսի գալստեան ատեն , կարօտ էր աստուածային մասնաւոր յայտնութեան , բայց հիմա կարօտ չէ :

Կրնան թերեւս ըսել թէ մարդիկ հիմա փիլիսո-

փայութեան եւ բնական գիտութեանց մէջ այնչափ յառաջ դացած են, որ այսուհետեւ պէտք չունին մասնաւոր յայտնութեան մը: Բայց այնպէս է:

Արդարեւ աշխարհ զարմանալի յառաջադիմութիւն ըրած է գիտութեանց շատ ճիւղերուն մէջ, բայց ամենէն կարեւոր ճիւղին մէջ ամենեւին յառաջադիմութիւն ըրած չէ: Ստոյգ է որ մարդիկ անխոնջ ջանք եւ սքանչելի յաջողակութեամբ մեծամեծ դանձեր հաւաքած են աստեղաբանական, երկրաբանական եւ քիմիական գիտութեանց մէջ, բայց եթէ Սուրբ գիրքը մէկդի թողունք, պիտի տեսնենք որ այժմ եւս մարդիկ բարոյական եւ հոգեւոր ճշմարտութեանց մէջ այնպէս տգէտ են, ինչպէս առաջ էին: Գիտունք ապաքէն արարածոց վերաբերեալ շատ բաներ գտած են, բայց Արարիչը գտնելու անկարող եղած են, նա մանաւանդ վերջին դարերուն մէջ ոմանք ըսած են իսկ թէ Արարիչը գտնել անհնար է: Արդի գիտութիւնք յայտնած են նիւթական աշխարհի վերաբերեալ օրէնքներէն շատերը, բայց զմարդիկ մեծ տգիտութեան մէջ կը թողուն մարդու բարոյական բնութեանը վերաբերեալ հոգեւոր օրինաց վրայ, որոնցմէ կախեալ կայ ամէն մարդու յաւիտեանական վիճակը: Մարդկային իմաստութիւնն անկարող եղած է լուծել Աստուծոյ եւ մարդու հոգւոյն վերաբերեալ այն մեծ խնդիրներն որ կը յուզեն ամէն առողջ միտք: Վերջին ութ եւտասն դարուց բոլոր քննութիւններն անկարող եղած են պատասխան տալ այն խնդիրներուն որ տարակուսի եւ վարանաց մէջ թողուցին հին փիլիսոփաները, նաեւ անկարող եղած են հաւաստի ընել

զմարդիկ իրենց անմահութեան նկատմամբ: Այս նիւթոց վրայ արդի փիլիսոփայութիւնը նախնի փիլիսոփայից վարդապետութիւններէն տեղի լոյս չի տար: Եթէ Սուրբ գիրքը մէկդի թողուի, հոգեւոր ճշմարտութեանց վրայ արդի փիլիսոփայք աւելի բան չեն գիտեր քան զնախնիս:

Մենք մեծապէս կը յարգենք բնական գիտութիւններն, եւ ուրախութեամբ կ'ընդունինք անոնց միջոցաւ ճանչցուած ճշմարտութիւնները, բայց եւ այնպէս կ'ըսենք թէ գիտնոց գիւտերը, թէեւ օգտակար եւ զարմանալի են, չեն կարող տալ մարդոց այն տեղեկութիւնները որոց ի վեր քան զամենայն կարօտ են մարդիկ:

Աստեղագէտը, դարձնելով իր գիտակը դէպ երկինք, կը գտնէ աշխարհներ եւ աշխարհներու դրութիւններ զորս լսկ աչօք տեսնել կարելի չէ. բայց միթէ կարող է գտնել նաեւ բոլոր այն աշխարհաց Արարիչը: Միթէ աստեղագէտը կրնայ ըսել մեզի ով է Արարիչը, ուր է, ինչ է, եւ ինչ է անոր կամքը մարդկային ազգին համար: Ոչ երբէք:

Նիւթեղէն մարմնոց բաղադրութեան վերաբերեալ քիմիական գիւտերն արդարեւ հիւանալի են, բայց քիմիագէտ մը կարող է լուծել մարդու հոգին եւ ըսել մեզի թէ ինչ է անոր էութիւնը, անեղծանելի է արդեօք հոգին, եւ կամ ինչ պիտի ըլլայ հոգւոյն վիճակն յետ մահուան մարմնոյ: Ոչ երբէք:

Բնագէտը կրնայ քննել նիւթական աշխարհիս օրէնքները, եւ ցուցնել բոլորոց եւ անասնոց, նաեւ մարդու մարմնոյն աճման եւ զարգացման օրէնք-

ները, բայց երբ բնագէտէն կը պահանջուի ցուցնել թէ ինչ է կենդանութեան պարճան և «կեղծ», անկարող է պատասխանելու: Արդի փիլիսոփայք աւելի ձեռնհաս չեն քան զնախնիս ճշգիւ պատասխանելու սա հարցմանց. «Ի՞նչ եմ», «Ուստի կու գամ», «Ո՞ւր կ'երթամ», «Վախճանս ի՞նչ պիտի ըլլայ»: Ոչ մանրացուցիւ կրնայ տեսնուիլ մարդու ծագումը, ոչ դիտակով անոր վախճանը, ոչ ալ քիմիական վերլուծութեամբ կրնայ գիտցուիլ թէ մեզքը կրնայ թողուիլ, եւ թէ ինչպէս կրնայ սուրբ ըլլալ մարդկային սիրտը: Այս հարցմանց պատասխանելու համար մենք ալ այնպէս կարօտ ենք աստուածային մասնաւոր յայտնութեան, ինչպէս էին նախնի Յոյնք եւ Հռոմայեցիք:

Թող չկարծուի թէ, եթէ մենք այս խնդրոց վրայ հիներուն պէս տգէտ ըլլայինք, անոնց բարոյական պակասութեանը մասնակից չէինք ըլլար: Մարդիկ բարոյական սոսկալի ապականութենէ եւ զեղծումէ այն ատեն միայն պահուեցան, երբ գիտցան այն կարեւոր ճշմարտութիւններն որ կը վերաբերին ճշմարիտ Աստուծոյ, մարդուս առ Աստուած պատասխանատուութեանը, վերջին դատաստանին եւ աստուածային Փրկչի մը միջոցաւ եղած փրկութեան: Մարդիկ, ազգեր եւ ժողովուրդներ, այն ատեն կը զեղծանին երբ չեն գիտեր կամ կը մերժեն կամ սխալ կը հասկնան Սուրբ գրոց մէջ յայտնուած մեծամեծ ճշմարտութիւնները: Աշխարհի պատմութեան հմուտ մարդիկ գիտեն հեթանոս ազգաց այժմու զեղծ վիճակը. գիտեն թէ անգթութիւն, մոլութիւն, եւ ընդհանուր ապականութիւն ողողած են դանոնք, եւ

թէ արդի քաղաքակրթութիւնը շուտով պիտի փախչի, ինչպէս փտեցաւ հին Յունաց եւ Հռոմայեցոց քաղաքակրթութիւնը, եթէ Աւետարանին սրբարար ազդեցութիւնը չըլլար:

Իբր դար մը առաջ Եւրոպայի ամենէն քաղաքակրթեալ ազգաց մին մերժեց Քրիստոնէութիւնը: Այս ազգին մէջ ուսմունք եւ գիտութիւնք յառաջադիմութեան բարձր աստիճանը հասած էին, եւ փիլիսոփայութիւնը կը պարծէր թէ կատարելութեան մօտեցաւ: Արդարեւ, եթէ ազգ մը կրթութեան միջոցաւ, առանց աստուածային մասնաւոր յայտնութեան, երբէք կարող էր ինքզինք բարոյապէս ուղղել, Գաղիա ըրած պիտի ըլլար այս բանն անցեալ դարուն վերջը: Բայց Գաղիա Աւետարանը մերժելով ինչ արդիւնք տեսաւ: Աշխարհի վրայ թերեւս երբէք տեղ մը չտեսնուեցաւ այնչափ անգթութիւն, չարութիւն եւ անմաքրութիւն, որչափ Գաղիոյ հըռ-չակաւոր մայրաքաղաքին մէջ: Արդարեւ Գաղիոյ մեծ յեղափոխութեան (1792—93) բոլոր սոսկալի անկարգութիւնները Բարիզի մէջ հրատարակուած անհաւատութեան ընծայելու չենք. բայց եւ այնպէս յայտնի է որ, երբ այն քաղաքը մերժեց Յիսուս Քրիստոսի Աւետարանը, ինքզինք պատրաստեց մարդկային սրտին բոլոր կիրքերուն մատնուելու: Բարիզ քաղքին քանի մը տարի առաջ Գերմանացիներէն պաշարուելէն ետքը, հասարակականաց (ֆոլշաք) կողմէն հոն գործուած ոճիրները կը հաստատեն այս ճշմարտութիւնը:

Արժան է որ ամէն մարդ կըսէ անուանի Գաղիացի քաղաքագիտին եւ պատմաբանին, Կիզդյի, սա խօսքը.

«Երբէք երեւակայած էք թէ ինչ կ'ըլլար մարդ մը, մարդկային ազգը, մարդկային ընկերութիւնը, եթէ կրօնքը ջնջուէր: Չեմ վաճառիր ըսելու թէ մարդուս երեւակայութիւնը չի կրնար իրեն առաջեւ բերել թէ ինչ բաներ տեղի պիտի ունենային մեր մէջ եւ մեր բոլորտիքը, եթէ Քրիստոնէական հաւատքը վերնար: Ոչ ոք կրնայ ըսել թէ ինչ աստիճան անկարգութեան եւ վատթարութեան մէջ կ'իյնար մարդկութիւնը:»

Հին եւ նոր պատմութիւնը կը ցուցնէ, ուրեմն, թէ մարդիկ յետին կարօտութիւն ունին աստուածային մասնաւոր յայտնութեան մը:

ԳԼՈՒԽ Ե.

Ի՞նչ ՏԵՍԱԿ ԱՊԱՑՈՅՑՆԵՐ ԿԱՆ ՈՐ ԱՍՏՈՒԱԾ ՄԱՍՆԱԽՈՐ
ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ՏՈՒԱԾ Է ՄԱՐԴՈՑ

Առջի գլխոյն մէջ ցուցուցինք թէ մարդիկ վերջին աստիճանի կարօտութիւն ունին աստուածային մասնաւոր յայտնութեան մը: Ծնարիւտ է որ իրաւունք չունինք այս կարօտութենէն միայն հետեւցնել թէ այնպիսի յայտնութիւն մը իրօք տրուած է մարդոց: Սակայն երբ կը համոզուինք թէ մարդիկ վերջին աստիճանի կարօտութիւն ունին այնպիսի յայտնութեան մը, պատրաստ կ'ըլլանք անաշուապէս քննելու թէ արդարեւ այնպիսի յայտնութիւն մը տրուած է մարդոց, եւ թէ Քրիստոնէութիւնն աստուածային յայտնութիւն է:

Քրիստոնէութիւնը հիմնուած է Յիսուս Քրիստոսի Աւետարանին վրայ, եւ կը պնդէ թէ այս Աւետարանը մասնաւոր յայտնութիւն է Աստուծամէ, եւ Աւետարանին ստրվեցողցած կրօնքն ուրիշ բոլոր կրօնքներէն կը տարբերի սա կողմանէ որ, անոր ապացոյցները, թէ ըստ որպիսութեան ու թէ ըստ քանակութեան, կը գերազանցեն քան զապացոյցս այլոց կրօնից:

Նախ, Քրիստոնէութիւնը կ'ընծայէ պարման ապացոյցներ: Բաց ի հիմնադրէն Քրիստոնէութեան ուրիշ որեւիցէ կրօնքի հիմնադիրն ըսած չէ, ինչպէս

ըսաւ Բրիստոս . « Թէեւ ինծի չէք հաւատար , գոնէ գործքերուն հաւատացէք » (Յովհ. Ժ. 58) : Բրիստոս չպահանջեց առանց ապացուցի հաւատալ իր խօսքերուն միայն : Իր խօսքերուն հետ ցուցուց նաեւ գործեր որ այն խօսքերուն ճշմարտութիւնը հաստատեցին : Յետ Հրէական կրօնից (որ արդարեւ Բրիստոնէութեան մէկ մասն է) , Բրիստոնէութիւնն է միայն որ կը կենայ պատմական հիման վրայ , ուստի եւ անոր փաստերը կրնան պատմական խիստ եւ անաչառ քննադատութեան տակ դրուիլ :

Ճշմարիտ է թէ Բրիստոնէութեան ծագման վերաբերեալ պատմական դէպքերը տեղի ունեցան շատ դարեր առաջ , եւ այնպիսի ժամանակ մը երբ ձեռագիր գիրքեր միայն կային , որոնց շատերը հիմա կորսուած կամ ջնջուած են , բայց եւ այնպէս կան տակաւին բաւական ապացոյցներ , որոց նայելով կրնանք բանաւոր հետեւութեան մը հասնիլ յիշեալ դէպքերուն նկատմամբ : Երբ կը նկատենք թէ ուրիշ պատմական դէպքերու վերաբերեալ որչափ ապացոյցներ կորսուած են , արդարեւ կը սքանչանանք աստուածային նախախնամութեան վրայ որ ութեւտասն դարեր պահեց Բրիստոնէութեան ծագման վերաբերեալ այնչափ ապացոյցներ :

Երկրորդ , Բրիստոնէութիւնը , բաց ի պատմական ապացոյցներէ , կ'ընծայէ նաեւ ուրիշ ապացոյցներ , որ նոյն Աւետարաններուն պարունակութենէն յառաջ կուգան , եւ կը հաստատեն Բրիստոնէութեան աստուածային ծագումը : Այս երկու տեսակ ապացոյցները քննելէ առաջ համառօտ նայուածք մը ձգենք անոնց վրայ :

Ա. Պատմական ապացոյցներ .

1. Պատմական ապացոյց կայ որ Յիսուս Բրիստոս կոչուած մարդ մը արդարեւ ապրեցաւ Պաղեստին իբր ութեւտասն դար առաջ , եւ իրեն համար ըսաւ թէ Աստուծոյ Որդի է եւ Աստուծմէ զրկուած է մարդիկ իրենց մեղքերէն փրկելու :

2. Պատմական ապացոյց կայ որ Յիսուս Բրիստոսի ծնանելէն շատ դարեր առաջ Հին կտակարանին մարդարէք աստուածային Փրկչի մը գալստեան վերաբերեալ շատ գուշակութիւններ ըրած էին : Թերեւս ոմանք ուրանան մարդարէից Աստուծմէ ներշնչեալ ըլլալը , բայց չեն կրնար ուրանալ թէ մարդարէք այն գուշակութիւններն ըրին Բրիստոսի աշխարհ գալէն դարեր առաջ : Մարդարէք Փրկչին ծննդեան ժամանակին , տեղւոյն եւ եղանակին , անոր թէ կենաց եւ թէ մահուանը վերաբերեալ պարագաներուն նկատմամբ շատ մանրամասն կանխասացութիւններ ըրին , եւ կան շատ պատմական սուղացոյցներ , թէ բոլոր այս մանրամասն կանխասացութիւններն իրօք կատարուեցան Յիսուս Բրիստոսի ծննդեան , կենաց եւ մահուան ատենը :

3. Կան պատմական ապացոյցներ թէ Յիսուս աշխարհիս վրայ երեւցող երեւելի մարդոց մէջ ամենէն նշանաւորն էր , թէ ուրիշ բոլոր մարդոցմէ կ'որոշուէր իր վարուց բարոյական կատարելութեանը , իր վարդապետութեանց երկնային խմաստութեանը , իր հրաշագործութիւններուն , յարութեան եւ երկինք համբառնալուն կողմանէ :

4. Պատմական ապացոյցներ կան թէ Յիսուս Բրիստոս

տոս ըրաւ այնպիսի ազդեցութիւն մը որ, թէ յատկութեանը եւ թէ տարածութեանը կողմանէ, աշխարհիս վրայ դործուած ազդեցութեանց ամենէն նշանաւորն է :

Պատմութիւնը կը վկայէ թէ Յիսուս Քրիստոսի ազդեցութիւնը իւր ազդին մէջ միայն չամփոփուելով, ուրիշ թէ բարբարոս եւ թէ քաղաքակիրթ ազգաց վրայ ալ տարածուեցաւ, թէ այն ազդեցութիւնը Քրիստոսի ժամանակին միայն յատուկ չէր, այլ երկարեցաւ մինչեւ ցայսօր, եւ թէ այն ազդեցութիւնը ոչ միայն ազդերուն բարուց, սովորութեանց եւ օրինաց մէջ արտաքին բարեկարգութիւն մը յառաջ բերաւ, այլ եւ հոգեւոր յեղափոխութիւն մը դործեց մարդոց սիրտերուն մէջ :

Եթէ այս կէտերն ապացուցանելու բաւական պատմական փաստեր կան, ապա Քրիստոնէութիւնը կը կենայ պատմական անխախտ հիման վրայ :

Բ. Նոյն իսկ Աւետարաններու պարունակութենէն
ապացոյցներ .

1. Եթէ Յիսուս Քրիստոսի յատկութիւններն, ինչպէս որ Աւետարաններուն մէջ ցուցուած են, աղէկ քննուին, առողջ մտքի տէր եւ անաչառ մարդիկ պիտի համոզուին թէ, մաքսաւոր Մատթէոսի եւ ձկնորս Յովհաննուս պէս մարդիկ պիտի չկրնային այնպիսի յատկութեանց տէր անձ մը ներկայացնել, եթէ այնպիսի անձ մը իրօք ապրած չըլլար . թէ աւետարանիչք անոս մարդիկ ըլլալով պիտի չկրնային գրել Աւետարաններուն մէջ գտնուած վարդապետութիւնները, եթէ Յիսուս Քրիստոս այն

վարդապետութիւններն իրօք սորվեցուցած չըլլար, նաեւ թէ, Յիսուս, որ Բեթլէհէմ ծնած, բնակչաց տխմարութեանը եւ զեղխութեանը կողմանէ նշանաւոր նազարէթ գիւղին մէջ սնած, եւ ի մանկութենէ Հրէից բոլոր նախապաշարունակները լսած էր, եթէ արդարեւ էր այնպիսի անձ մը ինչպէս կը նկարագրեն աւետարանիչք, եւ եթէ իրօք սորվեցուց այն վարդապետութիւնները զորս աւետարանիչք կ'ընծայեն անոր, ապա անոր ծագումն ի վեր էր քան զսկ մահկանացու մարդու ծագումը. միով բանիւ, անկարելի էր որ այնպիսի խմատութիւն մը բղխէր նազարէթէն, եւ այնպիսի կատարելութիւն մը մարդկային ապականութենէն :

2. Ամէն անաչառ մարդ ուղադրութեամբ բաղդատելով Աւետարաններուն վարդապետութիւններն այն բաներուն հետ զորս բնութիւնը կը սորվեցնէ, պիտի համոզուի թէ այս երկուքին մէջ այնպիսի զարմանալի համաձայնութիւն մը կայ, որ կը ցուցնէ թէ Աւետարաններն եւ բնութիւնը մի եւ նոյն աստուածային աղբիւրէ բղխած են :

Աւետարանին կատարելութիւնը կը ցուցնէ թէ Աւետարանն արդարեւ Աստուծմէ բղխած ըլլալու է : Աւետարանն աստուածային յատկութիւններ ունի, ուստի եւ Աստուծմէ ծագած ըլլալու է :

Հիմա համառօտիւ քննենք ապացոյցները :

Ա. Կան պատմական փաստեր որ կը հաստատեն թէ արդարեւ Յիսուս Քրիստոս կոչուած անձ մը եկաւ աշխարհք, ապրեցաւ Պաղեստինի մէջ աւելի քան ութեւտան դար առաջ : Այս պատմական փաստերը հետեւեալներն են :

1. Այն մարդոց գրաւոր վկայութիւնը որ զՅիսուս Քրիստոս անձամբ տեսան , անոր վարդապետութիւնները լսեցին , անոր հետ խօսեցան եւ քաջ ծանօթ էին անոր : Այս անձինք հաստատութեամբ կը վկայեն թէ արդարեւ Յիսուս Քրիստոս ապրեցաւ աշխարհի վրայ : Այս վկայութիւնը տուող անձանց արժանահաւատութեանը վրայ ետքը պիտի խօսինք :

2. Անուանի Հրէայ պատմիչին , Յովսեփոսի , վկայութիւնը , որ ծնաւ Քրիստոսի թուականին 37 ին , եւ ապրեցաւ Երուսաղէմ : Անոր պատմութեան ութ-եւտասներորդ գլխիկն երրորդ գլխիկն մէջ , համաձայն բոլոր ձեռագիր օրինակաց , կը գտնուի հետեւեալ վկայութիւնը . « Յիսուս կոչուած իմաստուն մարդ մը կար այն ատենը , եթէ արժան է մարդ կոչել զնա , քանզի այս անձը հրաշագործ էր եւ վարդապետ այն մարդոց որ ճամբարութիւնը սիրո Վիճիկն էին » : Եւ զիսոյն մէջ կը վկայէ նաեւ թէ Յիսուս սպաննուեցաւ , եւ իր մահուանէն երեք օր ետքը աշակերտներուն երեւեցաւ : Շատ վէճ եղած է Յովսեփոսի այս նշանաւոր վկայութեան վրայ , բայց որովհետեւ այն վկայութիւնը կը գտնուի անոր պատմութեան բոլոր հին օրինակներուն մէջ , ինչո՞ւ չընդունինք զայն իբրեւ հարազատ :

3. Երեւելի Հռոմայեցւոց վկայութիւնը : Տակիտոս , որոյ իբրեւ պատմագիր արժանահաւատութիւնը ծանօթ է , կը վկայէ թէ Յիսուս Քրիստոս ապրեցաւ Պաղեստին , եւ ի մահ դատաւարուեցաւ Պոնտացի Պիղատոսէն : Ուրիշ վկայութիւն մը կը գտնուի Նամակի մը մէջ զոր Պլինիոս Հռոմայեցի կուսակալը գրեց Տրայանոս կայսեր :

4. Քրիստոնէութեան թշնամիներուն վկայութիւնը : Քրիստոնէական թուականին երկրորդ դարուն մէջ , Կեղսոս , Ղուկիանոս եւ այլք յարձակեցան Քրիստոնէութեան դէմ , բայց ասոնց եւ ոչ մին ուրացաւ թէ Յիսուս Քրիստոս կոչուած անձ մը իրօք ապրեցաւ Պաղեստին :

5. Նոյն իսկ Քրիստոնէական եկեղեցւոյն գոյութենէն ծագած վկայութիւնը : Եթէ դարէ դար ետ երթանք , այս եկեղեցւոյն սկիզբը կը գտնենք այն դարուն մէջ , յորում կ'ըսուի թէ ապրեցաւ Յիսուս Քրիստոս . եւ եթէ Քրիստոս իրօք ապրած չլլար , Քրիստոնէական եկեղեցին որ բացի Քրիստոսէ ուրիշ հիմ չունի՝ ինչպէս կրնար հաստատուիլ , եւ իսկոյն ձեւանալ եւ զարգանալ վարդապետութիւններով եւ կարգերով , որոնց բոլորն ալ զՔրիստոս կը յիշեցնեն :

Արդարեւ այնպէս անթերի են վկայութիւնները որ կը հաստատեն թէ Յիսուս Քրիստոս իրօք ապրեցաւ աշխարհի վրայ , որ անհաւատներն իսկ չեն ուրանար այս իրողութիւնը : Արդի անհաւատից ամենէն նրբամտները կ'ընդունին թէ Յիսուս իրօք ապրեցաւ աշխարհի վրայ , եւ հիմնադիր եղաւ Քրիստոնէութեան : Շղթաւս , որ այս դարուն Աւետարանին հակառակորդներուն մէջ ամենէն յաջողակն է , եւ Աւետարանները շատ խստիւ քննադատեց , կ'ընդունի թէ Յիսուս Նազորեցի իրօք ապրեցաւ :

Ուրիշ անհաւատներ կ'ընդունին թէ Աւետարանները հին դիցարանութեանց կարգը չեն կրնար դասուիլ : Բընան ստուգիւ չէր գրեր Յիսուսի վարքը , եթէ չհաւատար թէ այնպիսի անձ մը իրօք ապրեցաւ : Բընան կ'ուրանայ Յիսուս Քրիստոսի

աստուածութիւնը , բայց կ'ընդունի թէ Յիսուս կոչուած անձ մը իրօք սպրեցաւ աշխարհի վրայ , Հռովմէական պետութեան անկման պատմութիւնը գրող Անգղիացի անուանի պատմիչը Կիսպըն կ'ընդունի նոյնպէս թէ Յիսուս Քրիստոս ոչ թէ գիցաբանական , այլ պատմական անձ է , այսինքն թէ Յիսուս Քրիստոս սպրեցաւ աշխարհի վրայ :

Մարգիկ որչափ եւ տարբեր կարծիք ունին Յիսուսի Քրիստոսի յատկութեանցը եւ գործերուն վրայ , ամէնքն ալ , անհաւատ եւ Քրիստոնեայ , միաբան են յայտնի թէ Յիսուս Քրիստոս կոչուած անձ մը իրօք սպրեցաւ աշխարհի վրայ : Զկայ անցեալ դէպք մը որ պատմական աւելի զօրեղ ապացոյցներով հաստատուած է :

Բ . Կան Յիսուս Քրիստոսի միջոցաւ աշխարհի վրայ եղած ազդեցութեան նկատմամբ պատմական փաստեր որ կը բերուն անցեալ ու թեւտասն դարերէն :

1 . Հազարաւոր , ուսեալ եւ տգէտ , արժանազաւատ անձինք կը վկայեն թէ , Յիսուս Քրիստոս արտաքոյ կարգի ազդեցութիւն մը գործած է իրենց սիրտերուն եւ վարուցը վրայ :

2 . Անաչառ պատմիչք կը վկայեն թէ Յիսուս Քրիստոս ընդհանուր ազդեցութիւն ունեցաւ հասարակութեանց եւ ազգաց վրայ :

Այս պատմիչներուն վկայութեանը վրայ պիտի խօսինք յետոյ :

Գ . Կան Յիսուս Քրիստոսի գերբնական յատկութեանը , սքանչելագործութիւններուն , բարոյական կատարելութեանցը , երկնային իմաստութեանը ,

հրաշալի կարողութեանը եւ յարութեանը նկատմամբ տեսակ տեսակ վկայութիւններ , որոնց մեծ մասը կը գտնուի Աւետարան կոչուած պատմական գրող մէջ : Եթէ այս գիրքերն իբրեւ արժանահաւատ ընդունինք , անոնց վկայութիւնը բաւական եւ համոզիչ է , եւ այլ եւս տեղի չմնար տարակուսելու թէ Յիսուս Քրիստոս հրաշքներ գործեց , մեռելներէն յարութիւն առաւ , եւ թէ , ինչպէս ինք վկայեց իրեն համար , էր արդարեւ Որդի Աստուծոյ : Բայց այս գիրքերը զուտ պատմական են . արժանի են կատարեալ վստահութեան . ունինք նաեւ ուրիշ այնպիսի պատմական վկայութիւններ , որ կարենանք անոնց վարդապետութիւններն ընդունել իբրեւ զուտ ճշմարտութիւն : Որպէսզի կարենանք այս գիրքերը կատարեալ վստահութեամբ ընդունել , պէտք է որ բաւական ապացոյց ունենանք հաստատելու անոնց նկատմամբ հետեւեալ երեք կէտերը .

1 . Թէ Աւետարան կոչուած այս պատմական գիրքերը որոշէին իրենք եւ աւելին դարձան մեջ , և եւ արդարեւ գրեալն Մարկոսի , Մաթթի , Լուկաս և Յովհանն .

2 . Թէ այս գիրքերը հասած են մեղի ճշդ այնպէս , ինչպէս որ իրենցան աւետարանիչներն , առանց ափսոսանքի մեջ լինելու մը աւելցուած ըլլալու :

3 . Թէ այս գիրքերը հասարակ են , այսինքն ինչ , անոնց հեղինակներն արժանահասար վկաներ էին այն բաներուն զորս ինչն էին իրենց իրենք անհերքելի :

Եթէ բաւական պատմական ապացոյցներ կան հաստատելու վերոյիշեալ երեք կէտերը , ապա Քրիստոնէութեան աստուածային ծագումը պատմաբանութեն կը հաստատուի :

ԳԼՈՒԽ Զ.

ԿԱՆ ԱՊԱՅՈՅՅՆԵՐ ԹԷ ԶՈՐՍ ԱԻԵՏԱՐԱՆՆԵՐՆ ԱՐԴԱՐԵԻ ԳՐՈՒԱԾ
ԵՆ ԱՐԱՋԻՆ ԴԱՐՈՒՆ ՄԷՋ ՄԱՏԹԷՈՍ, ՄԱՐԿՈՍ, ՂՍԻԿԱՍ ԵՒ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՆՈՒՆ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻՋՆԵՐԷՆ

Ոչ ոք կ'ըսէ թէ Աւետարանները վերջին դարերու
մէջ գրուած են, ոչ ոք կ'աւանդայ անոնց հեղինակը:
Թէ Աւետարանները կային Քրիստոսէ առ թեան չորրորդ
դարուն մէջ եւ ընդհանուր ընդունուած էին իբրեւ
հարազատ գրուածք աւետարանիչներուն, այս մասին
պատմական վաստեղն այնչափ շատ եւ այնպէս բա-
ցայայտ են որ հարկ չենք համարիր միջամտիլ մէջ
բերել զանոնք: Չորրորդ դարէն առաջ Աւետարան-
ներն ուրիշ լեզուներու թարգմանուած, նոր կտակա-
րանի գրոց ցանկեր հրատարակուած, այն գրոց
վրայ մեկնութիւններ գրուած, Աւետարաններուն
դէմ հերետիկոսաց եւ անհաւատից կողմանէ յարձա-
կումներ եղած էին, ուստի եւ յայտնի է թէ այն ա-
տեն Աւետարանները կային: Չորրորդ դարուն մա-
տենագրաց գործերէն աւելի քան հարիւր գրութիւն-
ներ պահուած են մինչեւ հիմա, որոնք քիչ շատ բան
կը յիշեն Աւետարաններուն վրայ, ուստի եւ յայտնի
է թէ այն դարուն մէջ Աւետարաններն ընդհանուր
ընդունուած էին իբրեւ հարազատ գրուածք աւե-
տարանիչներուն: Եթէ ուրիշ մարդիկ գրեցին Աւե-
տարանները, եւ ոչ աւետարանիչք, հարկ է որ այն
գիրքերը չորրորդ դարէն առաջ գրուած ըլլան:

ԿԱՆ ԱՊԱՅՈՅՅՐ ԹԷ ԱԻԵՏԱՐԱՆՆԵՐՆ ԳՐՈՒԱԾ ԵՆ Ա. ԴԱՐՈՒՆ ՄԷՋ 55

Բայց ինչ ապացոյց կայ որ Աւետարաններն երկ-
րորդ, երրորդ կամ չորրորդ դարուն մէջ խաբերաց
մարդոց ձեռք չգրուեցան: Այս մասին երկու տե-
սակ ապացոյցներ կան:

Ա. Առաջին տեսակ ապացոյցները նշն է՝ Աւե-
տարաններուն մէջ կը գտնուին:

Նախ, բուն լեզուն որով Աւետարանները գրուած
են՝ զօրաւոր ապացոյց է թէ այն գիրքերը գրուե-
ցան Հրեաներէն որ Պաղեստին կը բնակէին առա-
ջին դարուն մէջ: Լեզուագիտաց ծանօթ է թէ բո-
լոր լեզուներու մէջ դարէ ի դար փոփոխութիւններ
տեղի կ'ունենան: Հին եւ նոր Յունարենի մէջ, ինչ-
տէս նաեւ հին եւ նոր Հայերենի մէջ, մեծ տարբե-
րութիւն կայ: Այս տարբերութիւնները ոչ թէ մե-
կէն այլ դարէ ի դար տակաւ առ տակաւ տեղի ու-
նեցած են: Ուստի լեզուագէտք որ լեզուի մը պատ-
մութիւնը քաջ սորված եւ բոլոր փոփոխութիւնները
հետազոտած են, գիրքի մը լեզուն կրնան որոշել
դարը յորում գրուած է այն գիրքը:

Նաեւ ծանօթ է լեզուագիտաց թէ հին Յունարէն
լեզուն ունէր այլեւայլ գաւառական բարբառներ:
Ամէն գաւառի մէջ միեւնոյն կերպով չէր խօսուեր
եւ չէր գրուեր: Յունագէտք հին Յունարէնը բաժ-
նած են չորս գլխաւոր ճիւղերու, բայց նաեւ իւ-
րաքանչիւր գաւառ ունէր իրեն յատուկ ոճերն եւ
ձեւերն, այնպէս որ լեզուագէտ մը գիրքի մը ոճերէն
եւ ձեւերէն կրնայ հաւաստեալ գիտնալ թէ այն
գիրքն որ գաւառի մէջ գրուած է:

Աւետարանները Յունարէն լեզուաւ գրուած են,
բայց այս լեզուն մաքուր Յունարէն չէ ինչպէս կը

խօսուէր Յունաստանի մէջ, այլ այն Յունարէնն է զոր կը խօսէին Պաղեստին բնակող Հրեայք : Այս Յունարէնին մէջ շատ եբրայական եւ Ասորական ոճեր կան :

Լեզուագէտք կարող են որոշել ոչ միայն տեղն ուր գրուած են Աւետարանք, այլ եւ ժամանակն երբ անոնք գրուեցան : Լեզուագէտք մանր հետազոտութեամբ հասկցած են թէ Աւետարաններուն յատուկ լեզուն դադրեցաւ խօսուելէ Երուսաղեմի աւերումէն եւ Հրէից ցրուելէն ետքը, իբր 70—71 յետ Քրիստոսի : Լեզուագէտներէն ոմանք կ'ըսեն թէ Յովհաննու առաքելոյն մահուանէն ետքն աշխարհիս վրայ մարդ չկար որ կարող ըլլար եբրայայունական լեզուաւ, այսինքն Աւետարաններուն լեզուաւ, գիրք գրել : Ուստի նոյն իսկ Աւետարաններուն լեզուէն յայտնի է թէ անոնք գրուեցան Երուսաղեմի կործանմանէն առաջ կամ քիչ ետքը :

Երկրորդ, ամէն դար եւ ամէն ազգ ոչ միայն իրեն յատուկ լեզու, այլեւ իրեն յատուկ դաղափարներ, զգացումներ եւ նախապաշարումներ ունի, եւ որեւիցէ մատենագիր բոլորովին ազատ չէ իր դարուն եւ ազգին ազդեցութենէն : Աւետարաններէն յայտնի է որ անոնց հեղինակները Հրեայ էին, քանզի աւետարանիչք յաճախ կը ցուցնեն թէ Հրէական դաղափարներ եւ նախապաշարումներ ունէին : Անոնք կը պատմեն ոչ միայն Յիսուսի վարդապետութիւններն, որոնք բոլորովին ազատ էին Հրէական նախապաշարումներու ազդեցութենէն, այլեւ կը նկարագրեն եղանակն որով ընդունեցան այն վարդապետութիւններն, եւ այս նկարագրութեան եղանակէն յայտնի է թէ Աւետարանը գրողք Հրեայ էին :

Երրորդ, Աւետարանք շատ անգամ քաղաքական, եկեղեցական եւ ընկերական դէպքերու վերաբերեալ ակնարկութիւններ կ'ընեն : Այս ակնարկութիւնները համաձայն են ճիշդ այն դարուն յորում կ'ըսուի թէ գրուած են Աւետարանք : Մարդիկ խիստ քննութիւններ ըրած են, բայց կարող եղած չեն գտնել Աւետարաններուն մէջ որեւիցէ հետք կամ նշան մը որ ցուցնէ թէ անոնք վերջին դարերու մէջ գրուած են :

Եթէ աւետարանիչներն աւելի ետքի ժամանակներու մէջ ապրած ըլլային, անկարելի էր անոնց այնպէս մանրամասն կերպով խօսիլ այլեւայլ դէպքերու վրայ առանց սխալելու : Ճշմարտախօս եւ անկեղծ պատմագիր մը կրնայ ճշդիւ եւ համարձակութեամբ յիշել ժամանակակից դէպքերը, բայց ամենէն հաճարեղ պատմագիրք իսկ կարող չեն յաճախ յիշել անցեալ դարու մը վերաբերեալ դէպքերն առանց երբեմն սխալելու : Ամենէն զգուշաւոր եւ կարող պատմագիրք անցեալ դէպքերու նկարագրութեան ատեն սխալներ կ'ընեն : Սակայն ժամանակակից դէպքերու նկատմամբ ամենեւին սխալ չի գտնուիր Աւետարաններուն մէջ, ուստի եւ շատ հաւանական է թէ անոնց հեղինակներն ասպրեցան առաջին դարուն մէջ որուն կը վերաբերին դէպքերը որ կը յիշուին անոնց գրուածոց մէջ :

Ուրեմն, նոյն իսկ Աւետարաններուն լեզուէն, ոճէն եւ սլարոնակութենէն զօրաւոր ապացոյց կայ թէ անոնք գրուած են Հրեաներէ որ կ'ապրէին Պաղեստին Երուսաղեմի կործանմանէն (70—71 յետ Քրիստոսի) առաջ կամ քիչ ետքը, եւ եթէ անատեն

գրուեցան , բոլորովին անհաւատալի է կարծել թէ աւետարանիչներէն գրուած չեն , վասնզի թնչպէս կարելի էր որ խաբերաներ գիրքեր հրատարակէին իրեւ գրուած յաւետարանչաց , մինչ ասոնմէ ոմանք կենդանի էին , եւ կրնային երեւան հանել անոնց խաբէութիւնը :

Բ . Երկրորդ տեսակ ապացոյցները պարփակն ապացոյցներ են :

Հարկ չէ մեզի մեր դարէն մինչեւ չորրորդ դար քայլ առ քայլ ետ երթալ ցուցնելու համար թէ այն դարերուն մէջ կային Աւետարանները , քանզի ուսեալ մարդոցմէ ոչ ոք կ'ուրանայ թէ Աւետարաններն չորրորդ դարուն սկիզբը կային եւ առ հասարակ իրեւ հարազատ գրուածք աւետարանչաց ընդունուած եւ յարգուած էին , եւ չորրորդ դարէն սկսելով կրնանք հետազօտել Աւետարաններն դէպ երրորդ եւ երկրորդ դարն եւ մինչեւ այն ժամանակն երբ աւետարանիչներէն ոմանք եւ անոնց աշակերտներէն շատերը դեռ ողջ էին . եւ ասկէ զատ , կան նաեւ համոզիչ ապացոյցներ թէ բոլոր այս ժամանակին մէջ Աւետարաններն իրեւ հարազատ գրուածք աւետարանչաց ընդունուած եւ յարգուած էին այնպիսի մարդոցմէ որ լաւագոյն պատեհութիւն ունէին քննելու թէ այն գիրքերն իսկապէս անոնց գրուածն ենք էին թէ ոչ : Այս ապացոյցներուն գլխաւորները հետեւեալներն են :

1 . Նոր կտակարանի դրոց հին ցանկերը , 2 . Հին թարգմանութիւնները , 3 . Հին ձեռագիրները , 4 . Հին հեղինակներու գրութեանց մէջ Աւետարաններէն բերուած վկայութիւնները , 5 . Բրիտանիկութեան

առաջին դարերուն մէջ հերետիկոսաց եւ անհաւատից կողմանէ Աւետարաններուն իրեւ հարազատ գրուածք աւետարանչաց ճանչցուած ըլլալը :

Այս ապացոյցները մի առ մի յիշելու համար հատորներ գրել պէտք է , սակայն մենք հստ համառօտիւ միայն մէջ պիտի բերենք զանոնք :

1 . Նոր կտակարանի գրոց հին ցանկերը :

Երրորդ եւ չորրորդ դարուն մէջ իրեւ հարազատ գրուածք աւետարանչաց եւ առաքելոց ընդունուած եւ յարգուած գիրքերուն ցանկերը հրատարակուած էին : Այս ցանկերէն ոմանք դեռ կան : Այս ցանկերը պատրաստած են իրենց հմտութեանը կողմանէ նշանաւոր մարդիկ , ինչպէս Որոգինէս , Եւսեբիոս , Աթանաս , Հերոնիմոս , Օգոստինոս եւ այլք . եւ որովհետեւ այս մարդիկ իրարմէ շատ հեռու տեղեր կ'ապրէին , անոնց ցանկերէն կրնանք սորվիլ թէ անատեն մարդոց ընդհանուր գաղափարն ինչ էր Նոր կտակարանի դրոց հեղինակներուն վրայ : Սուրբ գրոց այս ցանկերէն յայտնի է թէ Բրիտանիայ եկեղեցիք զԼւրահաւանութեամբ ընդունած չէին այն գիրքերն իրեւ հարազատ գրուածք աւետարանչաց եւ առաքելոց , այլ կը պահանջէին զօրաւոր ապացոյց թէ այն գիրքերը գրուած էին այն անձանց կողմէն որոց կ'ընծայուէին : Այս ցանկերէն յայտնի է թէ եկեղեցիներէն ոմանք ժամանակ մը տարակուսած էին այլեւայլ թղթոց առաքելոց կողմէն գրուած ըլլալուն , բայց Աւետարաններուն նոյն իսկ աւետարանչաց կողմէն գրուած ըլլալուն մասին բնաւ տարակոյս եղած չէր : Բոլոր ցանկերուն մէջ Աւետարան

րանք յիշուած են իբրեւ հարազատ գրուածք աւետարանչաց : Եթէ բաց այս ցանկերէն ուրիշ ապացոյց չունենայինք, Աւետարանաց անուններուն այս հին յիշատակութիւնը միայն բաւական էր ցուցնելու թէ, առաքելոց մահուանէն ոչ աւելի քան 200 տարի ետքը, չորս Աւետարանք առ հասարակ ընդունուած եւ յարգուած էին իբրեւ հարազատ գրուածք աւետարանչաց : Սակայն կան նաեւ ուրիշ ապացոյցներ :

2. Աւետարանաց հին Ռաբբանո-թի-աները :

Քննադատք կ'ընդունին թէ գիրքի մը հնութեան համար չկան ապացոյցք այնպէս անժխտելի ինչպէս այն գիրքին հին թարգմանութիւնները : Արդ, Աւետարաններուն հնութեան եւ հարազատութեան համար այս ապացոյցը կայ : Աւետարանք, իբրեւ հարազատ գրուածք աւետարանչաց, այլեւայլ լեզուաց թարգմանուած էին Քրիստոնէական թուականին առաջին դարուն մէջ, Աւետարաններուն հնութիւնն եւ հարազատութիւնը ցուցնող ամենէն կարեւոր թարգմանութիւնք հետեւեալներն են .

Ա. Հին Ասորերէն Ռաբբանո-թի-անը :

Այս թարգմանութիւնն ընդհանուր ընդունուած է իբրեւ շատ հին, եւ անոր հնութեան մէկ ապացոյցը սա է, որ այն թարգմանութեան մէջ չեն գտնուիր Նոր կտակարանի այն գիրքերն որոնց առաքեալներէն գրուած ըլլալուն տարակոյս կար Քրիստոնէական թուականին սկիզբները : Նաեւ գիտունք Ասորերէն թարգմանութեան ոճերն եւ ձեւերը մանր

քննելով համազուած են թէ երկրորդ դարուն մէջ եղած է այս թարգմանութիւնը : Ոմանք կ'ըսեն թէ Նոր կտակարանն Ասորերէնի թարգմանուեցաւ երկրորդ դարուն վերջերը, այլք կ'ըսեն թէ երկրորդ դարուն կիսուն, իսկ այլք կ'ըսեն թէ մօտ ի սկիզբն երկրորդ դարուն, այսինքն Յովհաննու առաքելոյն մահուանէն քանի մը տարի ետքը միայն :

Նոր կտակարանին այն գիրքերն որ Ասորերէն թարգմանութեան մէջ չեն գտնուիր՝ են Պետրոս առաքելոյն երկրորդ թուղթը, Յովհաննու առաքելոյն երկրորդ եւ երրորդ թուղթերը, Յուդա առաքելոյն թուղթը եւ Յայանութեան գիրքը : Այս այս թարգմանութիւնը կը ցուցնէ թէ Աւետարանները կային եւ իբրեւ հարազատ գրուածք աւետարանչաց ընդունուած էին այն ատեն երբ այն թարգմանութիւնը եղաւ, եւ անկէ առաջ իսկ, վասնզի կրնանք հետեւցնել թէ բաւական ժամանակ անցաւ մինչեւ որ Նոր կտակարանին գիրքերն իբրեւ հարազատ գրուածք աւետարանչաց ճանչցուեցան եւ ընդունուեցան եկեղեցիներէն, եւ մէկ գիրքի մէջ ժողովուելով թարգմանուեցան օտար լեզուաց :

Բ. Հին Իսրայէլի Ռաբբանո-թի-անը :

Պէտք է զանազանել այս թարգմանութիւնը վուլկադայ կոչուած թարգմանութիւնէն որ եղաւ չորրորդ դարուն մէջ : Հին Իսրայէլական թարգմանութեան բոլոր պարագաները կը ցուցնեն անոր մեծ հնութիւնը, եւ այս հնութեան նշանները կան Լատին Քրիստոնէից առաջին դարուածոց մէջ, Որովհետեւ այն

Թարգմանութիւնն ընդհանուր կը գործածուէր հիւսիսային Ափրիկէի մէջ Տերաուզիանոսի տառն, որ իբր 160 ին ծնաւ Կարքեդոն, հարկ է որ այն թարգմանութիւնն 150 ին կամաւելի առաջ եղած ըլլար : Այս թարգմանութիւնն ամբողջապէս պահուած չէ, բայց Աւետարաններուն թարգմանութիւնը հասած է մինչեւ մեր ժամանակը, եւ կը ցուցնէ թէ Աւետարանները կային եւ իբրեւ հարազատ գրուածք աւետարանչաց ընդունուած եւ յարգուած էին յամի Տեառն 150 ի տառնները :

Գ. Մարադորէան հարոտած :

Այս անունը կը արուի ձեռագիր կտորի մը որ կը վերաբերի Նոր կտակարանին գրոց, եւ զոր գտաւ Մուրադորի անուն իտալացի բանասէր մը Միլանի Ամբրոսեան գրատան մէջ : Այս ձեռագիրն մէջ մեծ հնութեան նշաններ կը տեսնուին : Ժամանակը յորում գրուած է այս ձեռագիրը՝ կ'որոշուի այսու, որ այն ձեռագիրն մէջ կը յիշուի Հերմասի Հովիւ կոչուած ուրիշ գրուած մը, զոր Հերմաս «մատերս մեր օրով գրեց», կ'ըսէ ձեռագիրը, «մինչ անոր եղբայրը, Պիոս, Հռոմայ մէջ եկեղեցւոյ աթոռոյն վրայ էր : » Պատմութենէ գիտենք թէ Պիոս վախճանեցաւ 157 ին, ուստի եւ այս հատուածը յիշեալ թուականէն քիչ ետքը գրուած ըլլալու է :

Այս ձեռագիրն մէկ մասը կորսուած է, բայց մնացեալ մասերը բաւական են ցուցնելու թէ այն տառն Աւետարանները կային եւ ընդհանուր ընդունուած եւ յարգուած էին իբրեւ հարազատ գրուածք աւետարանչաց :

Ծ. Աւետարանաց հին յեռագիրներն որ պահուին էան :

Շատ պատճառներ կան որոնց համար ցարդ պահուած չեն բազում դարեր առաջ գրուած գիրքերէն շատ օրինակներ :

Նախ, անատեն տպագրութիւն չկար, եւ բոլոր հին գիրքերը ձեռագիր էին : Գիրքեր օրինակել դժուարին էր եւ շատ ծախք կը պահանջէր, ուստի առաջին դարուց գիրքերուն օրինակները ներկայ դարուս տպագրեալ գրոց հետ բաղդատուելով շատ քիչ էին :

Երկրորդ, հին ձեռագիրներէն շատերը գրուած էին պապիրոսէ շինուած թուղթի վրայ որ շատ չէր դիմանար : Պապիրոսի վրայ գրուած ձեռագիր մը որ միշտ կը գործածուէր՝ չէր կրնար դիմանալ աւելի քան քառասուն կամ յիսուն տարի : Պապիրոսի վրայ գրուած բոլոր հին գիրքերէն միայն քանի մը հատ պահուած են Եգիպտոսի գերեզմաններուն եւ Հերգուլանոմ քաղքին աւերակաց մէջ : Նոր կտակարանին երեք ամենէն հին ձեռագիրները, որ տակաւին պահուած են, գրուած են ոչ պապիրոսի, այլ մագաղաթի վրայ, որ կը շինուէր ոչ յոտրի կամ այծի մորթէ եւ էր սուղ : Սինայեան կոչուած հռչակաւոր ձեռագիրը զոր Դիշնտորֆ քանի մը տարի առաջ գտաւ Սինա լեռան Սուրբ կատարինէ վանքին մէջ՝ գրուած էր վայրի այծի մորթէ շինուած մագաղաթի վրայ, եւ ամէն երկու թերթի համար դացած էր մէկ այծի ամբողջ մորթ : Բայց շատ քիչ ձեռագիրներ այսչափ սուղ նիւթի վրայ գրուած են :

Երկրորդ, առաջին դարերուն մէջ հատարակաց գրատուներ կամ ղիւաններ չկային որոնց մէջ պահուէին

ձեռագիրները : Ուստի , զարմանալի չէ որ շատ քիչ ձեռագիրներ պահուած են ցարդ :

Հիմա չկայ Հոմերոսի գիրքէն ամբողջ օրինակ մը որ երեքտասաներորդ դարէն առաջ գրուած է : Հերոդոտոսի պատմութենէն , որ շատ կարեւոր գիրք է , տասն եւ վեց օրինակք միայն կան : Նշանաւոր հեղինակներուն շատերուն գործերէն մէյ մէկ օրինակ միայն մինչեւ ցարդ պահուած է : Հին երեւելի հեղինակաց բոլոր գործերէն վեց կամ եօթը ձեռագիր միայն կան , որ վեցերորդ դարէն առաջ գրուած են :

Սակայն Նոր կտակարանին ձեռագիր օրինակներն որ տակաւին կան՝ շատ կը գերազանցեն բոլոր ուրիշ հին գիրքերը թէ իրենց թուոյն եւ թէ հնութեան կողմանէ : Գիտունք մինչեւ ցարդ Նոր կտակարանին դրոց իբր հազար վեց հարիւր ձեռագիր օրինակները գտած եւ քննած են : Յիշեալ ձեռագիրներէն շատ քիչերը կը պարունակեն Նոր կտակարանին բոլոր գիրքերը : Կէսք կը պարունակեն Աւետարանները միայն , այլք՝ առաքելոց գործերն եւ ընդհանրական թուղթերը միայն , եւ այլք՝ Յայտնութեան գիրքը միայն : Այս հազար վեց հարիւր ձեռագիր օրինակներէն հարիւրը պահուած են Եգիպտոսի եւ Պաղեստինի մէջ , երեք հարիւր քսանն՝ Իտալիոյ մէջ , երկու հարիւր յիսունն՝ Անգղիոյ մէջ , երկու հարիւր երեսուն եւ ութը՝ Գաղիոյ մէջ , եւ ասոնց մեծագոյն մասը կը գտնուին Բարիլի ազգային գրաստունը , եօթանասուն օրինակ պահուած են Րուսիոյ մէջ , եւ մնացեալք ուրիշ տեղեր :

Դարն յորում այս ձեռագիրներէն իւրաքանչիւրը գրուած է՝ կրնան որոշել գիտունք նիւթէն որոյ

վրայ գրուած են գիրքերը , անոնց գիրերուն ձեւերէն , բառերուն անջատեալ կամ միացեալ ըլլալէն , կետադրութենէն եւ երեսներուն եւ լուսանցներուն վրայ գտնուած ուրիշ նշաններէն : Բանասիրաց անաչառ քննութեամբը հաստատուած է որ այս ձեռագիրները կը վերաբերին միջոցի մը որ կը ձգուի չորրորդ դարէն մինչեւ հնգետասներորդ դար :

Այլեւայլ երկիրներէ հաւաքուած այս հին ձեռագիրները կը ցուցնեն , նախ , թէ Աւետարանները կային այն տունն , երկրորդ , թէ Աւետարաններն իբրեւ հարազատ գրութեամբ աւետարանչաց այն տունն ընդհանուր ընդունուած եւ յարգուած էին . եւ , վերջապէս , ինչպէս ետքը արտի ցուցնենք , այս ձեռագիրները կը ցուցնեն թէ Աւետարաններուն մէջ որ եւ իցէ վախճանութիւն տեղի ունեցած չէ չորրորդ դարէն ի վեր :

4. Հին հեղինակներու գրութեանց մէջ Աւետարաններէն Բերումը վկայութիւններ :

Երրորդ եւ չորրորդ դարէն կան աւելի քան հարիւր հեղինակներ որոնց գրութեանց կը վկայեն թէ Աւետարաններն այն տունն կային , եւ իբրեւ հարազատ գրութեամբ աւետարանչաց ընդունուած եւ յարգուած էին : Երկրորդ դարէն՝ երեսուն եւ վեց հեղինակներ կան որոնց գրութեամբ կը վկայեն թէ այն դարուն մէջ Աւետարանները կային , եւ իբրեւ հարազատ գործոց աւետարանչաց ընդհանուր ընդունուած եւ յարգուած էին : Նաեւ առաջին դարուն հեղինակներէն ոմանց գրութեանց մէջ Աւետարաններէն բերուած աւելի քան երկու հարիւր կոչումներ կամ

գիտողութիւններ կան որ կը հաստատեն թէ առաջին դարուն մէջ Աւետարանները կային , եւ իբրեւ հարազատ գրութեանք աւետարանչաց ընդհանուր ընդունուած՝ եւ յարգուած էին : Չենք կրնար բոլոր այն հեղինակներն յիշել այս փոքր գիրքին մէջ , ուստի անոնցմէ ամանք միայն յիշել բաւական կը համարինք :

ՏԵՐԿՈՒՂԻԱՆՈՍ : Տերտուղիանոս հեթանոս ծնողքէ ծնաւ Կարքեդոն յամի Տեառն 160ին : Հայրը Հռոմայեցի հարիւրապետ էր : Տերտուղիանոս աղէկ դատարարուած էր : Շատ գրութեանք ունի , եւ բոլոր իր գրութեանց մէջ կ'ըսէ թէ Աւետարաններն եւ ուրիշ առաքելական գրութիւններն առանց վնասուելու այն ժամանակի Քրիստոնէից հասած էին իբրեւ սրբազան ժառանգութիւն : Տերտուղիանոսի գրութեանքն կը սորվինք թէ նախնի Քրիստոնեայք բոլորովին միաբան էին թէ ոչնչէն գիրք մը որ առաքելոց կամ անոնց ընկերաց մէկէն գրութեան չէր՝ չէր կրնար իբրեւ Աւետարան ընդունուիլ : Տերտուղիանոս իր գրութեանց մէջ կոչումներ կ'ընէ իբրեւ աւետարանչաց գրութեանք , Մատթէոսի , Մարկոսի , Ղուկասու եւ Յովհաննու Աւետարաններուն իւրաքանչիւր գլխէն :

ԿԵԼԷՆ ԱՊԷԿԱՆԴՐՈՍ : Կելեմէս հեթանոս ծնողքէ ծնաւ իբր 150 ին : Ուսեալ անձ էր , եւ իր դարուն փիլիսոփայութեան եւ մատենագրութեան քաջ հմուտ : Շատ գիրքեր յօրինեց որոնց հինգը միայն ցարդ պահուած են : Կելեմէս Նոր կտակարանը կը կոչէ Տէրաջը գիրքը , եւ կ'ըսէ . « Թէ օրէնքը եւ թէ Աւետարանը զօրութիւն են մեր Տէրաջը (Յիսուսի

Քրիստոսի) , որ է Աստուծոյ զօրութիւնը եւ իմաստութիւնը : » Կը նկարագրէ կարգն որով Մատթէոս , Մարկոս , Ղուկաս եւ Յովհաննէս գրեցին իրենց Աւետարանները , եւ յետոյ կը յարէ թէ ասոնք սորված էր ծերագոյն երէցներէ :

ԵՐԱՆՈՍ : Երանոս Յոյն ծնողքէ ծնաւ Փոքր Ասիա յամի Տեառն 140ին : Աշակերտ էր Պողիկարպոսի , աշակերտին Յովհաննու առաքելոյն : Ապրեցաւ Աւետարաններն հրատարակելն ոչ աւելի քան հարիւր տարի ետքը : Գրեց այլեւայլ գիրքեր որոնցմէ հինգը միայն ցարդ կան : Երանոսի գիրքերը շատ կարեւոր վիպութիւններ կու տան Աւետարաններուն վրայ : Երանոս իր գրութեանց մէջ Հին եւ Նոր կտակարանները կը կոչէ Պատգամք Աստուծոյ , եւ կ'ըսէ . « Մենք ժրհուրեալն ճամբան սորվեցանք ոչ ուրիշներէ , այլ անոնցմէ միայն որոնց միջոցաւ մեզի տրուեցաւ Աւետարանը , զոր անոնք նախ քարոզեցին եւ ապա կամօքն Աստուծոյ ի գիր առին , որպէսզի ապագային մէջ ըլլար մեզի հիմն եւ սիւն հաւատոյ : Քանզի տանք յետ յարութեան Տեառն մերոյ վերէն զօրութիւն առին եւ ամէն բանի վրայ կատարեալ գիտութիւն ստացան Սուրբ հոգիէն որ իջաւ անոնց վրայ : Յետոյ , իրենց հետ ունենալով Աստուծոյ Աւետարանը , ցրուեցան երկրիս չորս ծայրերը քարոզել մարդոց երկնային լազաղութեան օրհնութիւնները : Մատթէոս Հրէից մէջ գտնուելով գրեց Աւետարանն տնոնց լեզուաւ . Մարկոս , աշակերտ եւ թարգման Պետրոսի , աւանդեց մեզի զորով ինչ որ Պետրոս քարոզած էր . Ղուկաս , ընկեր Պօղոսի , գրեց Աւետարանն ըստ քարոզութեան Պօղոսի . հոսով յետոյ

Յովհաննէս, աշակերտ Յիսուսի, մինչդեռ Երեսոս էր, հրատարակեց իւր Աւետարանը 1)»

Արդարեւ քան զայս բացայայտ եւ համոզիչ վիտտո
չի կրնար ըլլալ :

Պատասխան : Պատվաւոր երկրորդ դարուն առաջին կիսուն եւրոպայում էր ի Հերապոլիս Փոլիգիոյ ։ Գրեց «Մեկնութիւն պատգամաց Տեառն» անուն գիրք մը ։ Այս գիրքը մինչեւ ցարդ պահուած չէ, բայց եւսեւրոս պատմիչ քանի մը տեղեկութիւն կու տայ այս գիրքին նիւթոյն վրայ ։ Պատվաւոր կ'ըսէ թէ առաջելոց մատագոյն աշակերտներէն առաւ տեղեկութիւն Աւետարաններուն վրայ ։

Յաւարեան Վայ: Էր հեթանոս փիլիսոփայ, ծնեալ Նէտապոլիս Յոյն հօրէ յամի Տեառն 90 ին կամ քիչ մը յետոյ : 152 ին ընդունեցաւ Քրիստոնէութիւնը, եւ որովհետեւ ժամանակաւ մօտ ըլլալով առաքելոց պատեհութիւն ունէր խնամով եւ հաւատաւեալ քննել Աւետարանները, անոր վկայութիւնը մեծ կարեւորութիւն ունի : Յուստինոս չափ գիրքեր գրեց, որոնց երեքը միայն հասած են առ մեզ : Այս գրութեան մէջ չափ վկայութիւններ կը բերէ Աւետարաններէն զորս կ'անուանէ համառօտ կենսագրութիւն Յիսուսի Քրիստոսի գրեալ յառաքելոց :

Պոլեկաբաւ, Իգնատիոս եւ Կլէմէս Հռոմայեցի: Այս երեք
անձինք չատ կարեւոր վկաներ են, վասնզի ապրեցան
առաջին դարուն մէջ եւ ժամանակակից էին ոմանց
յաւեստարանչաց եւ յառաքիւնոց :

Պոլիկարպոս: Էր աշակերտ Յովհաննու առաքելոյ, եւ
սպաննուեցաւ վասն հաւատոյ յամի Տեառն 167 : Ա-
սոր գործքերէն հասած է մեզի առ Փրկիպպեցիս

գրուած Համառօտ թուղթ մը միայն, այնպէս լի վկայութիւններով Աւետարաններէն եւ Նոր կտակարանին ուրիշ գիրքերէն, որ բնաւ տարակոյս չի թողուր թէ Աւետարանները կային այն ատեն եւ ընդհանուր ընդունուած եւ յարգուած էին իբրեւ Հաւաքաւոր գրուածք աւետարանչաց :

Ինչպիսիք : Հաւանականապէս էր ուրիշ աշակերտ Յովհաննու առաքելայն : Ծնաւ յԱտորիս կամ ի Փոքր Ասիա, եւ եղաւ եպիսկոպոս Անտիոքոյ յամի Տեառն 69 : Մեռաւ մարտիրոսական մահուամբ յամի Տեառն 107 կամ 116 : Բննադատք Իգնատիոսի ընծայուած գիրքերուն ամէնքը չեն ընդունիր իբրեւ հարազատ : Իբրեւ հարազատ ճանչցուածները լի են Աւետարաններէն բերուած կոչումներով, եւ այսու կը հաստատեն թէ Աւետարանները կային այն ատեն, եւ ընդհանուր ընդունուած էին իբրեւ հարազատ գրուածք աւետարանչաց :

ԿԷԼԷՆ ՀԱՌՏՅԵՅԷ : Ծնաւ յամի Տեառն իրր 50ին եւ մեռաւ իրր 100 ին : Ումանք կը կարծեն թէ այս այն կղեմէսն է զոր Պօղոս առաքեալ կը յիշէ (Փիլիպ. Դ. 5) իբրեւ իր գործակիցներէն մին : Կղեմեոսի գրուածներէն հասած է մեզի առ Կորնթացիս գրուած թուղթ մը ուր շատ կոչումներ կան Աւետարաններէն :

Ծ. Քրիստոնէութեան առաջին, երկրորդ, երրորդ և չորսրորդ դարերուն ղեկ հելլենիկոս և անհամար իբրև հարաւոր Ժողով աւերարանաց ին ճանաչելն Աւերարանները :

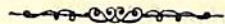
Ամենին խիստ հակառակորդք Բրիտանիէութեան ,
 Ընչպէս Կեղասն՝ երկրորդ դարուն մէջ, Պորթիւսը՝ եր-

րորդ դարուն մէջ , Յուլիանոս ուրացեալ՝ չորրորդ դարուն մէջ , Քրիստոնէութեան դէմ շատ յարձակումներ ըրած են , բայց ըսած չեն երբէք թէ Աւետարանք աւետարանչաց հարազատ գործը չեն :

Արդէն ցուցուցինք ի պատմութենէ թէ Աւետարանները կային այն ժամանակէն յորում ընդհանուր ընդունուած էին , մինչեւ այն ժամանակը յորում կ'ապրէին աւետարանիչներէն ոմանք եւ անոնց աշակերտներէն շատերը . ուստի եթէ ուրիշներն , եւ ոչ աւետարանիչք , գրեցին Աւետարաններն , ապա դրած ըլլալու են այն ստեղծերը յիշեալ աւետարանիչք դեռ ողջ էին , բայց այն ստեղծ այս անձինք կը հերքէին այն սուտ գրուածները եւ կը յայտնէին խաբէութիւնը : Նաեւ եթէ Աւետարաններն աւետարանչաց մահուանէն քիչ մը ետքը գրուած ըլլային , անկարելի էր որ կեղծ գրուածներն ընդունուէին իբրեւ հարազատ գրուածք աւետարանչաց առանց հերքման նոյն իսկ աւետարանչաց աշակերտաց կողմէն : Աւետարաններուն ընդհանուր ընդունելութենէն յայտնի է թէ աւետարանչաց բարեկամներն եւ աշակերտները բնաւ չէին տարակուսեր անոնց հարազատութեան վրայ : Ո՞վ կրնար համոզել աւետարանիչներուն բարեկամները եւ աշակերտները թէ աւետարանիչք գրեցին այն գիրքերը , եթէ ստուգիւ անոնք չէին գրողները : Այն բարեկամք եւ աշակերտք անտարակոյս կը հերքէին այն գրուածները : Ուստի եւ Աւետարանաց իբրեւ հարազատ գրուածք աւետարանչաց անոնց բարեկամաց կողմէն ընդունուած ըլլալը զօրաւոր ապացոյց է թէ այն գիրքերն արդարեւ աւետարանիչներէն գրուած են :

Արդարեւ համոզիչ են պատմական վաստերը : Այս վաստերն այլեւայլ աղբիւրներէ տոնուած , այլեւայլ երկիրներէ եւ աղբերէ հաւաքուած , եւ բազմատեսակ են :

Նոր կտակարանի հին ցանկերը , հին թարգմանութիւնները , հին ձեռագիրները , Քրիստոնէութեան թէ բարեկամ եւ թէ թշնամի հին մատենագրաց մէջ գտնուած կոչումներն , ասոնց ամէնքն ալ ապացոյց են թէ Աւետարաններն առաջին դարուն մէջ գրուեցան աւետարանիչներէն , եւ սրովհետեւ այս ապացոյցը հերքող ուրիշ վաստ չկայ , պարտինք ընդունել զայն : Բնան անգամ կ'ըսէ թէ բոլոր Աւետարանները գրուած են առաջին դարուն մէջ , եւ են արդարեւ գործ այն հեղինակաց որոնց կ'ընծայուին :

Գ Լ Ո Ւ Ն Ի .

ԿԱՆ ԱՊԱՅՈՅՅՆԵՐ ԹԷ ՍԵՐ ԱՅԺՄՈՒ ԱՒԵՏԱՐԱՆՆԵՐԸ ԲՈՒՆ
ԱՒԵՏԱՐԱՆԻԶՆԵՐԷՆ ԳՐՈՒԱԾ ԱՒԵՏԱՐԱՆՆԵՐՆ ԵՆ

Ի՞նչ տալացոյց կայ թէ անցեալ ութեւտասն դարերուն մէջ աւետարանիչներէն գրուած Աւետարաններուն վրայ բան մը ոչ աւելցուեցաւ եւ ոչ սակսուեցաւ, եւ թէ մեր այժմուս Աւետարանները բուն աւետարանիչներուն գրուածներն են : Հարկը տարիէ հետէ եւրոպայի մէջ շատ գիտուն մարդիկ զբաղեցան այս խնդրով, եւ շատ տարիներ մանր քննութիւններ ըրին այս խնդիրը լուծելու : Մենք հիմա անոնց քննութիւններուն արդիւնքը կ'ուզենք համաօտիւ ցուցնել :

Տպագրութեան արուեստը գտնուեցաւ Ժ. Դարուն, եւ առաջին տպագրեալ գրեանք Սուրբ գիրքերն եղան, յորոց ոմանք դեռ կան եւրոպայի գրատանց մէջ : Գիտունք մեծ ուշադրութեամբ բաղդատած են այժմուս Աւետարաններն տպագրեալ օրինակաց հնագոյններուն հետ :

Նախընթաց գլխոյն մէջ յիշեցինք թէ Նոր կտակարանին այլեւայլ մասերէն գտնուած են ցարդ, Քրիստոնէական թուականին Դ. դարէն մինչեւ Ժ. Դար գրուած, իբր 1,600 ձեռագիր օրինակք : Գիտունք այժմուս Աւետարաններն ուշադրութեամբ բաղդատած են բոլոր այն հին ձեռագրաց հետ :

Նախընթաց գլխոյն մէջ ըսինք նաեւ թէ երկրորդ եւ երրորդ դարուց մէջ Աւետարանները թարգման-

ԿԱՆ ԱՊԱՅՈՅՅԻ ԹԷ ԱՒԵՏԱՐԱՆՆԵՐԸ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻԶՆԵՐԷՆ ԳՐՈՒԱԾ ԵՆ 73

ուեցան ուրիշ լեզուներու : Գիտունք այժմուս Աւետարանները բաղդատած են նաեւ բոլոր այն հին թարգմանութեանց հետ, մանաւանդ Ասորական եւ հին Իտալական թարգմանութեանց հետ, որ եղան յամի Տեառն իբր 150 ին եւ թերեւս յառաջագոյն իսկ :

Ինչպէս արդէն ըսուեցաւ, կան չորրորդ, երրորդ, երկրորդ, եւ նա մանաւանդ առաջին դարուն մէջ անգամ տպրող շատ հեղինակներու գրուածներ յորս կան Նոր կտակարանէն բերուած վկայութիւններ : Այս վկայութիւններն այնչափ շատ են որ գրեթէ ամբողջ Նոր կտակարանը կրնան նորէն կազմել : Գիտունք մեր այժմուս Աւետարանները ուշադրութեամբ բաղդատած են նաեւ այն հին հեղինակներէն բերուած վկայութեանց հետ :

Սրդ, երբ գիտունք այժմուս Աւետարանները Սուրբ գրոց տպագրեալ օրինակաց հնագոյններուն, հին ձեռագրաց, հին թարգմանութեանց եւ նախկին դարուց մատենագրաց մէջ Աւետարաններէն բերուած վկայութեանց հետ խնամով բաղդատեցին, անոնց անաչառ բաղդատութենէն քիչ արդիւնք յառաջ եկաւ :

Սրդարեւ հաղարաւոր տարբերութիւններ տեսնուեցան : Ձեռագրաց, թարգմանութեանց եւ վկայութեանց մէջ տեսնուած բոլոր տարբերութեանց թիւն 120,000 ի կը հասնի, բայց քիչ տեսակ տարբերութիւններ են ասոնք : Միթէ այնպիսի տարբերութիւններ են որ կրնան տարակոյս յարուցանել Նոր կտակարանին մէջ ստատուած որեւիցէ դէպքի, կամ անոր մէջ ստորունակուած որեւիցէ վարդապետու-

Թեան վրայ : Ոչ երբեք : Գրեթէ բոլորը չնչին տարբերութիւններ են , եւ օրինակողներուն անզգուշութենէն սարգեալ գրչի սխալներ :

Վերոյիշեալ տարբերութեանց մէկ մեծ մասն ուղղագրութեան կը վերաբերի : Թէ ինչպէս կրնան սարգեալ ըլլալ այսպիսի սխալներ՝ հատկաւ դիւրին է : Դիցուք թէ տասը Հայ գպիր Նոր կտակարանէն մէյմէկ օրինակ կը գրեն . մըջափ տարբերութիւններ պիտի սարգին այն օրինակներուն մէջ : Մին բառ մը այս ինչ գրով պիտի գրէ , միւսն այն ինչ գրով . մին բառ մը սխալ պիտի կարդայ , միւսն անզգուշութեամբ բառ մը զանց պիտի ընէ կամ աւելի պիտի գրէ :

Վերոյիշեալ տարբերութեանց ուրիշ մէկ մասն ալ բառերուն քերականական կարգին եւ ձեւին կը վերաբերի . զորօրինակ , Աւետարաններէն մէկուն մէջ տեղ մը ըսուած է «Մեր Տէրը Յիսուս Քրիստոս . » ուրիշ մը մէջ ըսուած է «Յիսուս Քրիստոս մեր Տէրը : » Մէկուն մէջ տեղ մը ըսուած է «Եսայի մարգարէն . » ուրիշ մը մէջ ըսուած է «Մարգարէն Եսայի : » Օրինակի մը մէջ անուն , ուրիշ օրինակի մէջ դերանուն գրուած է . զոր օրինակ , մէկուն մէջ ըսուած է «Նա , » ուրիշ մը մէջ՝ «Յիսուս : » Երբեմն ալ բառերը փոխուած են ուրիշ նոյնանշան բառերու , զորօրինակ , օրինակի մը մէջ գրուած է «Տէրջը Քաջաբարձի . » ուրիշ օրինակի մը մէջ ըսուած է «Աստուծոյ Քաջաբարձի : » Արդ , յայտնի է թէ մինչեւ ցարդ յիշուածներուն նման տարբերութիւններ չեն այլայլեր Աւետարաններուն խմատը :

Երեւելի դիտուն մը որ տարիներով քննած էր այս

տարբերութիւնները՝ կ'ըսէ . «Նոր կտակարանը կարգացող անուս անձինք թող ապահով ըլլան որ Աւետարանները զորս կը կարդան՝ բնագիրներուն հետ նոյն են , ինչպէս որ բաղմահմուտ մարդիկ անխոնջ քննութիւններով եւ անաչառ դիտողութիւններով ստուգած են անթիւ հին օրինակներ այժմու Աւետարաններուն հետ բաղդատելով : »

Բոլոր հին ձեռագիրները , թարգմանութիւններն եւ վկայութիւնները , թէպէտ այլեւայլ դարերու մէջ գրուած , եւ իրարմէ շատ հեռու եւ բաժանեալ տեղերէ հաւաքուած են , ըստ էութեան նոյն են : Անոնց եւ ոչ մին տարակուսելի կ'ընէ Աւետարաններուն մէջ աւանդուած դէպքերէն եւ վարդապետութիւններէն մին : Բոլոր օրինակաց եւ ոչ միոյն մէջ հոգեւոր ճշմարտութիւն մը կամ բարոյական սկզբունք մը պակսուած կամ այլալուծած է : Գիտուն մարդոց հետազօտութիւնները կը վկայեն թէ մեր այժմու Աւետարանները միեւնոյն են ինչ որ էին գէթ երկրորդ դարուն կիսուն , այն է յամի Տեառն 150 ին , երբ Նոր կտակարանը թարգմանուեցաւ հին իտալական եւ Ասորական լեզուաց : Թէ մինչեւ այն թուականը (150) փոփոխութիւն մուծուած չէր Աւետարաններուն մէջ , այս կը ցուցուի քան զայն թուական հին հեղինակաց մէջ գտնուած վկայութիւններէն : Նա , յառաջ քան զայն թուական , գրեթէ անհնար էր փոփոխութիւն մուծանել Աւետարաններուն մէջ , ժամն զի

1 . Բաւական ժամանակ չկար որ փոփոխութիւններ մուծուէին Աւետարաններուն մէջ : Փոփոխութիւններ ոչ թէ միանգամայն այլ ոտկու տու

ուսկուս կը սարդին : Գլտենք որ Յովհաննուս առաքելայն մահուանէն մինչեւ այն ատեն յորում Աւետարանները թարգմանուեցան Ասորերենի եւ Հին Իտալերենի՝ ոչինչ աւելի քան յիսուն կամ վաթսուն տարի անցան , եւ այսչափ կարճ միջոցի մէջ անհնար էր որ մեծամեծ փոփոխութիւններ մուծուէին Աւետարաններուն մէջ :

2. Առաքելաց ժամանակ եւ երկրորդ դարուն մէջ Քրիստոնեայք սովոր էին հրապարակաւ կարդալ Աւետարանները ժողովուրդին հասկնալի լեզուաւ , ուստի եւ ժողովուրդը շուտով տեղեկացաւ Աւետարանաց մէջ յիշուած կարեւոր ճշմարտութիւններուն եւ դէպքերուն , եւ շուտով պիտի իմանար եթէ դոյզն փոփոխութիւն մը գործուէր բնագրին մէջ :

3. Առաջին դարուց Քրիստոնեայք շատ կը յարդէին Աւետարանները , եւ շատ նախանձաւոր էին անարատ եւ անփոփոխ պահել զանոնք : Իրենց բոլոր յայտերուն եւ անկալութիւններուն հիմ կը ճանչնային Աւետարանները , եւ արիութեամբ կրեցին ամէն տեսակ հալածանք մինչեւ ի մահ այն ճշմարտութեանց համար որ պարունակուած են Աւետարաններուն մէջ , եթէ խաբեբայք ոմանք ուզէին փոփոխութիւն մուծանել Աւետարաններուն մէջ , անտարակոյս ժողովուրդը պիտի հակառակէր անոնց : Արդարեւ Մարկիոն անուն մէկը ջանաց փոփոխութիւն մուծանել Աւետարաններուն մէջ , բայց անոր խաղախութիւնը յայտնուեցաւ , եւ անոր դիրքերը մերժուեցան :

Աւետարաններէն այնչափ օրինակներ գրուած եւ այնպէս հեռաւոր տեղեր արուած էին որ , եթէ

այսինչ երկրին մէջ խաբեբայք ոմանք յաջողէին Աւետարաններուն մէջ որեւիցէ փոփոխութիւն մուծանել , չէին կրնար այն փոփոխութիւնն ընդունել տալ ուրիշ տեղեր գտնուած Քրիստոնէից : Քրիստոնէ ետքը Աւետարանն այնպէս արագ քարոզուեցաւ Հռոմէական պետութեան մէջ եւ նոյն իսկ այն պետութեան սահմաններէն անդին , եւ Աւետարաններէն այնչափ օրինակներ տարածուեցան աշխարհիս այլ եւ այլ մասոնց մէջ , որ որեւիցէ փոփոխութիւն մը բոլոր եկեղեցեաց ընդունել տալ կարելի չէր : Իսկ եթէ որեւիցէ փոփոխութիւն մը իրօք եղած է , բոլոր եկեղեցեաց կողմէն ընդունուած ըլլալու է , քանզի Աւետարաններուն բոլոր օրինակները որ ցարդ մեր ձեռքը հասած կամ աշխարհիս այլեւայլ մասերուն մէջ գտնուած են՝ ըստ էութեան միեւնոյն են : Միեւնոյն Աւետարանէն չգտնուեցան միջեւ ցարդ իրարմէ տարբեր վարդապետութիւններ պարունակող , կամ իրարու հակառակ դէպքեր պատմող օրինակներ : Չորս Աւետարաններէն իւրաքանչիւրին մեզի ծանօթ բոլոր օրինակները միեւնոյն պատմական դէպքերը կը յիշեն եւ միեւնոյն ճշմարտութիւնները կը սորվեցնեն :

Ստուգիւ , եթէ փոփոխութիւն մը գործուած ըլլար , գիտուն քննիչք անտարակոյս նշմարած պիտի ըլլային այն փոփոխութիւնը : Ուրեմն , օգուտ քաղենք քննադատից անխոնջ քննութիւններէն , եւ ուրախանալով երբ կը տեսնենք թէ մեր այժմուս Աւետարանները բուն իսկ չորս աւետարանիչներէն գրուած Աւետարաններն են , եւ անոնց մէջ որեւիցէ փոփոխութիւն մը մուծուած չէ :

ԳԼՈՒԽ Ը.

ԱՌԵՏԱՐԱՆՆԵՐԸ ՀԱՒԱՏԱԼԻ ԵՆ

Մեր ընթերցողներէն ոմանք համոզուելով այն պատմական ասպացոյցներէն որ յիշուեցան նախընթաց երկու գլուխներուն մէջ, թերեւս կ'ընդունին Աւետարաններն իբրեւ հարազատ գրուածք աւետարանչաց, բայց եւ այնպէս տարակուսանօք կը հարցնեն. Միթէ հաւատալի են այն բաները զոր աւետարանիչք գրած են: Թերեւս ոմանք կը հարցընեն. Ի՞նչպէս կրնանք վստահ ըլլալ որ նոյն իսկ աւետարանիչք խաբերայ չէին: Այլք թերեւս համոզուած են աւետարանչաց ճշմարտախօսութեան եւ անկեղծութեանը, բայց եւ այնպէս կը հարցնեն. Ի՞նչպէս կրնանք վստահ ըլլալ որ նոյն իսկ աւետարանիչք խաբուած չէին այն դէպքերուն վրայ զոր կը պատմեն իրենց գիրքերուն մէջ: Այսպիսի խնդիրներ անտեղի չեն, եւ խորին ուշադրութեան արժանի են: Արդ, տեսնենք ինչ ասպացոյց կայ թէ աւետարանիչք արժանահաւասար փառքեր էին այն դէպքերուն զորս կը պատմեն իրենց գիրքերուն մէջ:

1. Ապացոյց կայ թէ աւետարանիչք կարող էին ազդուութեամբ թիպել և ճշդիւ նկարագրել ինչ որ տեսնուէր լեցին:

2. Ապացոյց կայ թէ աւետարանիչք անկեղծ և ճշմարտախօս մարդիկ էին, և յօթարժ ճշմարտութեամբ և ճշդիւ նկարագրելու ինչ որ տեսնուէր լեցին:

3. Ապացոյց կայ թէ աւետարանիչք այնպիսի տիպի և այնպիսի վիճակի մէջ էին որ կրնային անյամբ աղէկ տեղեւոր ըլլալ այն դէպքերուն զորս գրած են իրենց գիրքերուն մէջ:

4. Նաեւ որքան ազբէւրդեղէն էին շատ ասպացոյցներ որ աւետարանչաց գրածներուն սրտագոյնիւնը զգաւոր կերպով կը հասարակէին:

Եթէ արդարեւ կան բաւական ասպացոյցներ որ կը հաստատեն վերոյիշեալ չորս կէտերը, պարտինք ընդունել թէ Աւետարանները հաւատալի են: Եթէ կան ասպացոյցներ որ կը հաստատեն թէ աւետարանիչք ոչ խաբող էին եւ ոչ խաբուած, պարտինք ընդունել թէ անոնք արժանահաւատ փառքեր են այն դէպքերուն զորս գրած են իրենց գիրքերուն մէջ:

1. Աւետարանիչք կարող էին ազդուութեամբ թիպել և ճշդիւ նկարագրել ինչ որ տեսնուէր լեցին:

Նոյն իսկ Աւետարաններէն յայտնի է թէ անոնց հեղինակները երազաբան, մաքուր եւ սքանչելիք հնարելու կամ փոքր դէպքերը ստուարացնելու յօժար մարդիկ չէին: Անոնց գրուածներուն մէջ չափազանցութիւն չկայ: Անոնց ոճը նշանաւոր է մանաւանդ պարզութեան կողմանէ: Յիսուսի վարդապետութիւնները կը պատմեն եւ անոր գործերը կը նկարագրեն սուսանք զարմանք ցուցնելու: Արդարեւ երազատեալ մոլեռանդներու կարելի չէր Գալիլայոսի այլակերպութեան, յարութեան եւ համարձման նման զարմանալի դէպքեր գրել այնպէս պարզ ինչպէս գրած են աւետարանիչք: Աւետարաններն ուղի ուղիվ եւ անաչառ ոգով կարգացող ամէն խոհական մարդ կը տեսնէ զայս:

Նոյն իսկ Աւետարաններէն յայտնի է նաեւ որ անոնց

հեղինակներն հաւատք ընծայելու անարժան բաներու հաւատալու պատրաստ դէպքահաւան մարդիկ չէին: Նա մանաւանդ այն գրուածներէն յայտնի է թէ աւետարանիչք շատ անգամ դժուարաւ կը հաւատային, եւ այնպէս դժուարաւ կը հաւատային այն բաներուն զոր Յիսուս կ'ըսէր անոնց, որ երբեմն Քրիստոսէ կը յանդիմանուէին իբրեւ թերահաւատք: Յիսուս յայտնապէս ըսած էր անոնց թէ յարութիւն պիտի առնէր, բայց անոնք դժուարաւ կը հաւատային (Ղուկ. ԻԴ. 23): Այն կոնայք իսկ որ Յիսուսի գերեզմանը գացին, հոն գացին ոչ ողջունելու յարուցեալ Փրկիչն, այլ օծելու թաղեալ վարդապետը. եւ երբ անոնք աշակերտաց պատմեցին Յիսուսի յարութիւնը, անոնց խօսքը չաղբիաղելութիւն թուեցաւ աշակերտաց (Ղուկ. ԻԴ. 11): Առաքեալներէն մին այնչափ դժուարահաւան էր որ ըսաւ թէ մինչեւ որ Յիսուսի ձեռքերուն վրայ բեւեռներուն տեղը չտեսնէր, եւ ձեռքը անոր կողը չմխէր, պիտի չհաւատար (Յովհ. Ի. 23): Շատ ողջամիտ եւ արդարաւորով մարդիկ ուշադրութեամբ կարդալով Աւետարանները համոզուած են թէ աւետարանիչք դիւրահաւան մարդիկ չէին:

Եթէ արդարեւ աւետարանիչք Աստուծոյ ներշնչեալ էին, ապա անոնց գրուածները հարկաւ հաւատալի են, իսկ եթէ անոնք ներշնչեալ չէին, խոստովանելու ենք թէ գերազանց ճիշդ տէր էին: Մատթէոս մաքստուր էր, եւ Յովհաննէս՝ ձկնորս, երկուքն ալ անուս. բայց եւ այնպէս անոնք, ինչպէս նաեւ միւս աւետարանիչք, այնպիսի գիրքեր գրեցին որ իբր ութեւտասն դար շարունակ գրաւե-

ցին քաղաքակիրթ աշխարհի ուշադրութիւնը: Եթէ բաղդատութիւն մը ընենք Սոկրատայ, Պլատոնի, Արիստոտելի, եւ Կիկերոնի գրուածներուն ու Մատթէոսի, Մարկոսի, Ղուկասու եւ Յովհաննու գրուածներուն մէջտեղ, եւ քննենք թէ որչափ լեզուներու թարգմանուեցան առաջինները եւ որչափ լեզուներու վերջինները. եթէ քննենք նաեւ թէ որչափ մեկնութիւններ գրուեցան առաջիններուն գրուածոց եւ որչափ վերջիններուն գրուածոց վրայ. եւ, վերջապէս, եթէ բաղդատենք այն փիլիսոփայից գրուածները կարդացողներուն թիւը եւ յատկութիւնն այն մարդոց թուոյն եւ յատկութիւններուն հետ որ Աւետարանները կը կարդան մինչեւ ցայսօր, պիտի համոզուինք թէ քաղաքակիրթ աշխարհ ութեւտասն դարերէ ի վեր պատուած է եւ դեռ աւելի կը պատուէ Աւետարանները քան այն հուշակաւոր փիլիսոփայից գրուածները: Զարդիս շատ ընկերութիւններ կան որոնց մասնաւոր նպատակն է թարգմանել տալ Աւետարանը բոլոր լեզուներու եւ տարածել զայն բոլոր ազգաց մէջ: Այս ընկերութեանց մին միայն 1800 էն ի վեր թարգմանեց Աւետարանը 150 տարիներ լեզուներու, եւ տպելով տարածեց միլիոնաւոր օրինակներ: Ասկէ ինչ հետեւեցնելու ենք: Ասկէ սա հետեւեցնելու ենք թէ, Աւետարաններուն հեղինակները ոչ ցնորամիտ մարդիկ էին եւ ոչ դիւրահաւան յիմարներ: Կրթեալ աշխարհն այսպէս պատիւ չըներ մոլեռանդ կամ ցնորամիտ մարդոց գրուածներուն: Այն մեծ պատիւը զոր վայելեցին Աւետարանք ութեւտասն դարէ ի վեր, եւ խորին տպաւորութիւնը զոր ըրին աշխարհի վրայ, կը ցուցնեն թէ այս գիր-

քերուոն հեղինակները գերազանց ճրից տէր էին, կամ գէթ կարող եւ յաջողակ էին խնամով դիտելու եւ ճշգիւ պատմելու ինչ որ տեսան եւ լսեցին :

2. Աւետարանիչք անկեղծ և ճշմարտախոս մարդիկ էին, և յոյսով՝ ճշմարտութեամբ և ճշրդի նկարագրելու էին որդեան և լսեցին :

ա. Աւետարանիչներուն անկեղծութիւնը յայտնի է եղանակէն որով կը խօսին իրենց վրայ : Չեն դավեր զիրենք եւ չեն մեծցներ իրենց գործերը , այլ, ընդհակառակն, պարզութեամբ կը յիշեն իրենց տկարութիւնները, սխալանքը եւ մեղքերը, զորօրինակ՝ վիճելը թէ իրենց մէջ ոչ ոք մեծ, Յիսուսի հետ չիրնալ հսկելը Գեթսեմանի պարտիզին մէջ, իրենցմէ մէկուն մատները եւ մէկ ուրիշին ուրանալն զՅիսուս, եւ ամենուն իրենց վարդապետը թողուլ եւ փախչիլը : Եթէ աւետարանիչք խաբեբայ ըլլային, կը հրատարակէին այսպէս աշխարհի առջեւ իրենց տկարութիւնները եւ մեղքերը :

բ. Աւետարանիչներուն անկեղծութիւնը յայտնի է այն եղանակէն որով կը խօսին ժողովրդեան : Եթէ խաբեբայ ըլլային, հարկաւ պիտի գրէին ժողովրդեան հաճելի բաներ : Քիչ չատ պիտի յարմարէին Հրէից նախապաշարմաց, եւ պիտի գգուէին անոնց ազգային փառասիրութիւնը : Աւետարանիչք, ընդհակառակն, գրած են այնպիսի բաներ որ բուրրովին հակառակ էին ժողովրդեան գաղափարին : Գրած են թէ Հրէից ազգային եկեղեցին պիտի ջնջուէր, անոց եկեղեցական ծէսերն որոց մեծ յարգ կ'ընծայէր ժողովուրդը՝ պիտի խափանուէին, թէ անոնց սուրբ քաղաքը պիտի կործանէր, եւ, որ

աւելին է՝ աւետարանիչք կը մեղադրեն նաեւ Հրէից ազգն իրրեւ սպանող ի վաղուց հետէ սպասեալ Մեսիային : Միթէ հաւանական է որ աւետարանիչք հրատարակէին այսպիսի բաներ որ բոլորովին դէմ էին Հրէից գաղափարին եւ զանոնք կը զայրացնէին, եթէ հաւատացած չըլլային այն բաներուն ճշմարտութեանը :

դ. Աւետարանիչներուն անկեղծութիւնը յայտնի է անոնց բարոյական վարդապետութիւններէն : Եթէ աւետարանիչք խաբեբայ ըլլային, կը հրատարակէին այնպիսի գրուածներ որոնց գլխաւոր նպատակն է հաստատել մաքուր բարոյականութիւն : Միթէ կեղծաւորներ կը գրէին այնպիսի գիրք մը որ մանաւանդ կեղծաւորութիւնը կը դատապարտէ : Ստախսո մարդիկ յանձն կ'առնեն ճշմարտութեան համար նեղութիւն եւ տանջանք կրել : Արդարեւ ոչ, բայց եթէ շահու մը համար, եւ պիտի ցուցնենք ետքը թէ այսպիսի խաբէութենէ մը ամենեւին շահ չկար աւետարանիչներուն : Նաեւ միթէ կարելի էր խաբեբայ եւ ստախսո մարդոց ստեղծել այնպիսի բարոյական սկզբունք եւ վարդապետութիւններ որ կը գտնուին Աւետարանիչներուն մէջ : Աւետարանիչ սկզբունքն գեր ի վերոյ են քան զամենայն բարոյական վարդապետութիւնս աշխարհի, եւ անհաւատից իսկ զարմանք պատճառած են : Բուսոյ կ'ըսէ. «Կը խոստովանիմ որ Սուրբ գրոց վսեմութիւնը կը հիացնէ զիս, եւ Աւետարանին սրբութիւնը կը խօսի սրտիս : » Աւետարանիչք յաջողած են նկարագրել մէկը այնպիսի բարոյական կատարելութիւններով զոր միլիոնաւոր մարդիկ ուրախութեամբ կը պաշ-

տեն իրերե զՍատուած, եւ զոր Բընանի պէս անհաւատք անգամ կը կոչեն աննման, պաշտելի, աստուածային եւ կատարեալ մարդ: Միթէ կարելի է որ խաբերայք կարենային նկարագրել ամենէն կատարեալ յատկութիւններով զարգարուած անձ մը, եւ հրատարակել աշխարհի ամենէն կատարեալ բարոյական օրինագիրքը:

դ. Աւետարանիչներուն անկեղծութիւնն յայտնի է նոյն իսկ ժամանակէն եւ տեղէն յորում, ըստ աւետարանչաց, տեղի ունեցան Աւետարաններուն մէջ յիշուած դէպքերը: Ըստ աւետարանչաց, Աւետարաններուն մէջ պատմուած դէպքերը ոչ թէ հեռաւոր ժամանակի մէջ պատահեցան, այնպէս որ մէկը կարող չըլլար հերքել զանոնք, այլ պատահեցան այնպիսի ատեններ որ շատ վկաներ դեռ ողջ էին, եւ կրնային դիւրաւ հերքել եթէ սխալ էին այն դէպքերը:

Ըստ աւետարանչաց, Աւետարաններուն մէջ պատմուած դէպքերը չպատահեցան նաեւ հեռաւոր տեղեր, այլ նոյն իսկ այն տեղերը ուր Աւետարանները հրատարակուեցան, եւ եթէ սխալ ըլլային անոնց խօսքերը, շատ դիւրին էր հերքել զանոնք: Խաբեւաններ կրնան հրատարակել սխալ բաներ այնպիսի դէպքերու նկատմամբ որ պատահած են հեռաւոր ժամանակի եւ հեռաւոր տեղերու մէջ, բայց չեն կրնար խեղաթիւրել դէպքերը որ պատահած են հրապարակու եւ այն դարուն եւ այն ժամանակին մէջ յորում հրատարակուած են գիրքերը, վասնորի եթէ այնպէս ընեն դիւրաւ կը յայտնուի անոնց խաբէութիւնը:

ե. Աւետարանիչներուն անկեղծութիւնը յայտնի է եղանակէն սրով, ըստ աւետարանչաց, պատահեցան այն դէպքերը: Աւետարանիչներէն յիշուած դէպքերուն մեծ մասը չպատահեցան գաղանի տեղ մը որ բաց աւետարանիչներէն ուրիշ ոչ ոք կարող ըլլար տեսնել զանոնք, այլ այն դէպքերուն մեծ մասը պատահեցան հրապարակու եւ շատ վկաներու առջեւ, որոնց ոմանք թշնամի էին, եթէ աւետարանիչք խաբերայ ըլլային, անտարակոյս այնպէս չէին պատմեր ինչպէս կ'ընեն, վասնորի դիւրին էր հերքել անոնց խօսքը եւ ցուցնել թէ այնպիսի դէպքեր հրապարակու չպատահեցան:

զ. Աւետարանիչներուն անկեղծութիւնն ասկէ յայտնի է որ մանր պարագաներով կը պատմեն դէպքերը: Եթէ աւետարանիչք խաբերայ ըլլային, հաւանականագէտ ամէն մանր պարագայ չէին յիշեր, այլ քանի մը ընդհանուր բաներ միայն կը յիշին եւ այն ատեն դժուարին կ'ըլլար հերքել անոնց խօսքը: Աւետարանիչք որչափ աւելի մանր պարագաներ յիշէին իրենցմէ պատմուած դէպքերուն տեղւոյն եւ ժամանակին նկատմամբ, այնչափ աւելի դիւրին էր անոնց թշնամեաց հերքել անոնց խօսքն, ըսելով թէ այնպիսի դէպքեր չպատահեցան այն ինչ տեղ եւ այն ինչ ժամանակ: Աւետարանիչք նշանաւոր են մանաւանդ սա կողմանէ որ շատ մանր պարագաներ կը յիշեն իրենց գիրքերուն մէջ: Կը պատմեն Յիսուսի ոչ միայն ծնունդն, այլ եւ ծննդեան տեղը, ժամանակը եւ ուրիշ պարագաները: Յիսուսի ոչ միայն մահն այլ եւ անոր մահուան տեղը, ժամանակն եւ ուրիշ պարագաները կը պատմեն: Յիսուսի ոչ

միայն հրաշք գործելն այլ եւ հրաշքներուն գործուած տեղը , ժամանակն եւ ուրիշ պարագաները կը պատմեն : Աւետարաններն այնպէս լի են թուականներով եւ մարդոց եւ տեղերու անուններով , որ , եթէ սխալ ըլլային , շատ դիւրին էր հերքել զանոնք : Խաբեբայք կը զգուշանան իրենցմէ պատմուած դէպքերուն տեղը , ժամանակն եւ ուրիշ պարագաները յիշել :

Է . Աւետարանիչներուն անկեղծութիւնն յայտնի է ընդհանուր համաձայնութենէն եւ փոքր տարբերութիւններէն որ կը տեսնուին Աւետարաններուն մէջ : Ոչ ոք կրնայ ուրանալ թէ էական կէտերու մասին ընդհանուր համաձայնութիւն կայ աւետարանչաց մէջտեղ : Չորս աւետարանիչք միանգամայն համաձայն են Յիսուսի վարուց գլխաւոր կէտերուն նկատմամբ , եւ էապէս միեւնոյն վարդապետութիւնները կը սորվեցնեն : Աւետարանչաց մէջտեղ աւելի համաձայնութիւն կայ քան որեւիցէ մարդու մը կենսագրութիւնն ընող այլեւայլ հեղինակաց մէջտեղ :

Սակայն Աւետարաններէն յայտնի է թէ աւետարանիչք իրենց մէջ միաբանած չէին միեւնոյն բանը գրելու , վասնզի Աւետարաններուն մէջ կան տարբերութիւններ եւ առերեւոյթ հակասութիւններ : Արդարեւ անհաւատք ումանք ջանացին , բայց , ինչպէս ետքը պիտի տեսնուի , ի զուր , ցուցնել թէ Աւետարաններուն մէջ կան հակասութիւններ որ կը ցուցնեն թէ Աւետարանք հաւատալի չեն : Սակայն այն տարբերութիւնները կը ցուցնեն թէ աւետարանիչներուն մէջ գաղտնի համաձայնութիւն չկար սուտ գրուածներով ժողովուրդը խաբելու , վասնզի , եթէ այնպիսի նպատակ ունենային , իրենց գիրքերը հրատարակելէ

առաջ զանոնք իրարու հետ կը բաղդատէին եւ բոլորովին իրարու կը համաձայնեցնէին : Աւետարանիչք կը գրեն իբրեւ ճշմարտութիւն եւ անկեղծ մարդիկ համարձակութեամբ եւ առանց վախճալու թէ հակասութիւն գտնուի իրենց գրուածոց մէջտեղ :

Ը . Աւետարանիչներուն անկեղծութիւնը նաեւ ասկէ յայտնի է որ , եթէ անոնք խաբեբայ ըլլային , այս խաբեութենէն օգուտ չէին կրնար ակնկալել : Մարդիկ ուրիշները խաբելու համար նեղութիւն եւ տանջանք չեն կրեր առանց ակնկալութեան վարձուց , եթէ աւետարանիչք խաբեբայ էին , ինչ բան չահլի կրնային յուսալ ստուծիւն հրատարակելով :

Միթէ հաբարութեան ձեռք բերել կը յուսային : Ոչ : Անոնք իրենց արուեստներն անգամ որովք իրենց ապրուստը կը շահէին թողլով , իրենք զիրենք քարոզութեան գործին նուիրեցին : Եւ ինչ կը քարոզէին : Միթէ կը քարոզէին թէ մարդիկ վարձատրութեան համար անոնց ստակ կամ ուրիշ պարգեւներ տալու էին : Ոչ երբեք : Ընդհակառակն , կ'ըսէին թէ , ինչպէս որ իրենք յիշ առին Տէրովմէն , նոյնպէս ձրի կու տան ուրիշներուն : Սորվեցուցին թէ մարդիկ երկրի վրայ գանձ գիշելու չեն , եւ գործով եւ օրինակով հաստատեցին իրենց վարդապետութիւնը : Կամու յանձն առած էին աղքատութիւն :

Միթէ աւետարանիչք պարտք կը վնասէին : Եթէ պատիւ կը վնասէին իրենց ազգակիցներէն , ինչո՞ւ համար քարոզեցին եւ հրատարակեցին այնպիսի բաներ որ անոնց դէմ յարուցին բոլոր Հրէից ազգը . ինչո՞ւ համար այնպէս խոսիւ խօսեցան իշխանաց հպարտութեանը եւ ժողովրդեան նախապաշարումը

ներուն դէմ. ինչո՞ւ համար իրենց գիրքերուն մէջ այնպէս սաստկութեամբ յանդիմանեցին ժողովրդեան մեղքերն եւ այնպէս բացայայտ գուշակեցին անոնց կրեւու պատիժները : Աւետարանիչք իրեւ հերետիկոս եւ մատնիչ տաճարատանուեցան, իրեւ չարագործ ծեծուեցան եւ բանտարկուեցան, եւ արգելուեցան սորվեցնելէ ժողովուրդը յանուն Յիսուսի, բայց եւ այնպէս բնաւ չդադրեցան յանուն Յիսուսի սորվեցնելէ : Ապա յայտնի է թէ մարդոցմէ պատիւ վնասուելու ետեւէ չէին :

Ուրեմն, հա՞նգիս եւ դէ՞պէս էր ինտուէին : Բայց անոնք զիրենք կամաւ նեղութեանց մատնեցին : Հետի պատեցան իրենց երկրին մէջ, եւ ապա երկայն եւ տաժանելի ճամբորդութիւններ ըրին իրենց երկրէն դուրս շատ հեռուոր տեղեր : Պօղոս առաքեալ Ա. Կորնթ. Գ. 11—15 համարներուն մէջ հետեւեալ կերպով կը նկարագրէ Աւետարան քարոզողներուն կեանքը. «Մինչեւ աս օրուան ստեղծելի անօթեանք ալ, կը ծարաւինք ալ, աստանդակաւ ալ կը պտրտինք, եւ մեր ձեռքերովը գործելով կ'աշխատինք. երբոր մեզ կը նախատեն, կ'օրհնենք. երբոր կը հալածեն՝ կը համբերենք. երբոր գէշ կը խօսին՝ կ'աղաչենք. իբրեւ աշխարհի տղտեղութիւնը՝ ամենուն անարգը ըլլալով մինչեւ հիմա : » Ուր որ կ'երթային, հակառակութեան կը հանդիպէին : Քարկոծուեցան, ծեծուեցան, հալածուեցան քաղքէ քաղք, բայց եւ այնպէս յարատեւեցին մինչեւ ի մահ : Պատմական շատ վկայութիւններ կան հեթանոս հեղինակաց գիրքերուն մէջ հալածմանց եւ նեղութեանց վրայ զորս աւետարանիչք կրեցին :

Եթէ աւետարանիչք անկեղծ մարդիկ չէին, ինչո՞ւ համար այնպիսի նեղութիւններ կրեցին : Անոնց վաքէն յայտնի է թէ անոնք չէին վնասուեր եւ չէին յուսար ստանալ հարստութիւն կամ պատիւ եւ կամ հանգիստ : Բայց թերեւս ոմանք ըսեն թէ անոնք կը յուսային ետքը փառք ստանալ : Սակայն այս կարելի չէր, վասնզի, եթէ անոնց գործը հիմնուած էր ստութեան վրայ, պատճառ չունէին յուսալու թէ վերջապէս պիտի յաջողէին :

Աւետարանիչք աշխատեցան, նեղուեցան եւ մեռան ի վկայութիւն իրենց գրուածներուն ճշմարտութեանը : Անոնց անկեղծութիւնը ցուցնելու համար ասկէ աւելի համոզիչ ինչ փաստ կրնայ ըլլալ :

Նաեւ միթէ կարելի՞ է որ սխալ ըլլան այն գիրքերն որոնց մէջ այնպիսի նուաշատեղեցիչ բաներ ըսուած են մարդու անկեալ բնութեանը նկատմամբ, եւ այնպիսի մեծ վարդապետութիւններ յիշուած են աստուածային բնութեան նկատմամբ. որոնց մէջ այնպէս հաւատարմութեամբ նկարագրուած են մարդոց անկատարութիւնը եւ Յիսուս Քրիստոսի կատարելութիւնը. որոնց մէջ ցուցուած է կատարեալ բարոյական մը որ ամէն կերպով յարմար է մարդու բնութեանը եւ անոր այլեւայլ պարագայներուն, որոնց մէջ արգելուած չէ որեւիցէ բան մը որ մաքուր, արդար եւ բարի է, եւ թոյլ տրուած չէ բան մը որ սուտ կամ մոլեկան է. որոնց մէջ բացայայտ ցուցուած է մարդոց իրենց կորուսեալ վիճակը, եւ կատարեալ Փրկիչի մը միջոցաւ փրկուելու ճամբան : Միթէ չար մարդոց կարելի է այսպիսի գիրքեր գրել : Միթէ անձնասէր եւ շահախնդիր

Նոյնպէս անկարելի էր անոնց խաբուել Յիսուսի գործքերուն վրայով : Եթէ անոնք կը հասկնային անոր խօսքերը , կը հասկնային նաեւ անոր գործքերը , քանզի անոր խօսքերը շատ անգամ գործքերուն կը վերաբերէին եւ այն գործքերուն մեկնութիւնն էին : Չենք կրնար Յիսուսի գործքերը զատել անոր խօսքերէն :

դ. Այն զարմանալի գործքերը զորս աւետարանիչք կը պատմեն , այնպիսի գործքեր էին որ աւետարանչաց կարելի չէր անոնց վրայով խաբուել : Աւետարանիչք ստուգիւ գիտէին թէ Յիսուս խօսքով բացաւ կուրին աչքը եւ կաղը քալեցուց : Թերեւս ըսուի թէ աւետարանիչք խաբուելով կարծեցին թէ Յիսուս կը քալէր ծովին վրայ , իսկ երբ տեսան որ նաեւ իրենցմէ մին Յիսուսի հրամանաւ սկսաւ ծովին վրայ քալելով անոր քով երթալ , միթէ կարելի՞ էր որ անատեն ալ խաբուէին : Ոչ , անկարելի էր : Աւետարանիչք գիտէին անտարակոյս թէ հազարաւոր մարդիկ քանի մը նկանակով կշտացան անապատին մէջ , եւ թէ Ղազարոս գերեզմանին մէջ էր եւ Քրիստոսի հրամանաւ եկաւ գերեզմանէն դուրս : Անկարելի էր անոնց խաբուած ըլլալ թէ Յիսուսի յարութենէն ետքը անոր հետ նստան ելան , խօսեցան եւ ճաշեցին : Կարելի չէր աւետարանչաց խաբուելով իրական կարծել այն բաները որ առաջօք տեսիլ միայն էին եւ ոչ իր :

Թէ աւետարանիչք կարող եւ անկեղծ վկաներ էին , եւ թէ այնպիսի տեղ եւ այնպիսի վիճակի մէջ էին որ կրնային աղէկ քննել ղէպերը զորս կը պատմեն , զայս հաստատող ապացոյցներն արդարեւ այնպէս

զօրեղ են որ , թէ եւ ուրիշ ապացոյցներ չըլլային , պարտէինք աւետարանչաց գրեւորներն իրրեւ հաւատալի պատմութիւն ընդունել :

4. Կան որեւէ ապացոյցներ որ ին հասարակէն ընդհանրապէս հաւատալի են :

ա . Հրէից քննիչներն ապացոյցներ :

Թաւմուտը , որ հաւաքածոյ է Հրէական տաճարէն ժողովուրդի որոնց մէկ մասը ժողովուրդ է Քրիստոնէական թուականին երկրորդ դարուն մէջ , կը պատմէ Քրիստոսի վրայով քանի մը բաներ եւ յանուանէ կը յիշէ անոր աշակերտներէն ոմոնք : Այս Հրէական գրեւորքը կ'ընդունի թէ Քրիստոս շատ եւ մեծ ամեծ հրաշքներ գործեց , բայց անոր սքանչելադործ զօրութեան պատճառը , կ'ըսէ , այս էր որ Յիսուս սորված էր Աստուծոյ անձառելի անունը չիտակ արտաբերել , եւ , ըստ Թաւմուտի , Յիսուս այս գիտութիւնը գողցաւ տաճարէն :

Անուանի Հրեայ պատմիչը , Յովսեպոս , որ իր պատմութիւնը Քրիստոսէ քիչ ետքը գրեց , կարեւոր վկայութիւններ կուտայ : Անոր պատմութեան մէջ Աւետարանաց նկատմամբ ըսուածները կը հաստատեն թէ Աւետարանք հաւատալի են : Յովսեպոս իր պատմութեան մէջ քանի մը բաներ կը յիշէ Հրէից աղանդներուն , Հերովդեսի , Պիլատոսի , Փելիքսի , Դրուսիղայի եւ Յովհաննու Մկրտչի վրայով , եւ անոր խօսքերը համաձայն են Աւետարանաց : Հերովդեսի մահուան վրայով Յովսեպոսի գրածը շատ կը նմանի Ղուկասի գրածին : Յովսեպոսի գիրքին հինգերորդ գլխոյն մէջ Քրիստոսի վրայով նշանաւոր վկայութիւնն արդէն յիշեցինք : Յովսեպոս կ'ըսէ թէ

Յիսուսն ի մահ դատապարտուեցաւ Պոնտացի Պիղատոսէն, եւ երրորդ օրը յարուժիւն առաւ : Պատճառ չկայ Յովսէփոսի այս վկայութիւնն իբրեւ հարազատ վկայութիւն չընդունելու :

բ. Հռոմայեցի գիրքէն աղացոյցներ : Հռոմայեցի կուսակալք սովոր էին գրով խմացնել կայսերաց յիշուեցու արժանի ինչ բան որ կը պատահէր իրենց գաւառներուն մէջ : Կուսակալներէն տրուած տեղեկութիւնք չէին հրատարակուեր, կը պահուէին սակայն Հռոմէական պետութեան գիւղաններուն մէջ իբրեւ Գործ Բաւարական վարչութեանց, Եւսեբիոս պատմիչը Հռոմայեցի կուսակալաց այս սովորութեան վրայ խօսելով կ'ըսէ. « Որովհետեւ մեր Տէրօջը յարութիւնն այնպիսի դէպք էր որոյ վրայ շատ կը խօսուէր բոլոր Պաղեստինի մէջ, Պիղատոս այս դէպքին վրայ տեղեկութիւն տուաւ կայսեր : »

Յուստինոս վկայ իր առաջին ջատագովութեան մէջ զոր մատոյց Անտոնիոս Պիոս կայսեր եւ Հռոմէական ծերակուտին Քրիստոսի մահուանէն իբր հարիւր տարի ետքը, Քրիստոսի խաչուիլն հանդերձ պարագայիւք յիշելով կը յարէ. « Թէ այս բաներս այսպէս եղան, կրնաք Պոնտացի Պիղատոսի ժամանակի Գործքերէն խմանալ : » Դարձեալ, Քրիստոսի հրաշագործութեանց վրայ խօսելով, նոյն խօսքերով կ'ակնարկէ Պիղատոսի վերոյիշեալ Գործքերը : Արդարեւ Յուստինոս վկայ չէր յիշեր կայսեր այն Գործքերը, եթէ անոնց մէջ պատմուած չըլլային Յիսուսի մահուան, յարութեան եւ հրաշագործութեանց վերաբերեալ դէպքեր, իսկ եթէ այս դէպքերը պատմուած են այն Գործքերուն մէջ, ապա այն Գործքերը զօրաւոր

ապացոյց են հաստատուել թէ հաւատալի են Աւետարանները :

Նաեւ Տերտուղիանոս կը խօսի Պիղատոսի Գործքերուն վրայ եւ կը յիշէ քանի մը բան որոնց վրայ խօսուած է անոնց մէջ :

Տակեփոս վկայութիւն : Այս Հռոմայեցի պատմիչը, որ Քրիստոսի մահուանէն իբր 20 տարի ետքը ծնաւ, կը պատմէ իր գրուածներուն մէջ թէ Քրիստոս իբրեւ հարագործ ի մահ դատապարտուեցաւ Պոնտացի Պիղատոսէն, թէ Քրիստոսեայ կոչուած մարդիկ իրենց անունն առին Քրիստոսէն, եւ թէ այս հաւատքը (զոր անապաշտութիւն կ'անուանէ) տարածուած է մինչեւ ի Հռոմ, ուր մեծ բազմութիւն կը հաւատայ Յիսուսի. կը պատմէ նաեւ վաղեմի Քրիստոնէից սոսկալի հալածանքը եւ նեղութիւնները եւ կ'ըսէ. « Քրիստոնեաները պատժելու համար այնպիսի պատիժներ հնարուած էին որ զանոնք ծաղու եւ այսպէս չալակ կ'ընէին : Ոմանց վայրի դաղաններու մարմեր կը հազցնէին զանոնք շուններուն փարատել տալու համար, զոմանա ալ դիւրամբաւ նիւթերու մէջ թափխելով կ'այրէին մինչեւ ի մահ : »

Պլինիոս վկայութիւն : Կայ հռչակաւոր նամակ մը Պլինիոսէ գրուած առ Տրայիանոս կայսր Քրիստոսի խաչելութենէն իբր 70 տարի ետքը : Պլինիոս կուսակալ էր Պոնտոսի եւ Բիւթանիոյ, որ Հրէաստանէն հեռու Ասիական գաւառներ էին : Պլինիոս այն նամակին մէջ քանի մը ուրացեալ Քրիստոնէից խօստովանութեանց վրայ խօսելով կ'ըսէ. « Բոլորն ալ կ'ըսեն թէ անոնց յանցանքն յայտն է որ սովոր են սրուեալ օր մը լուսնալէն առաջ մէկտեղ դումարիլ

եւ երգել երգ մը ի պատիւ Յիսուսի իբրեւ Աստուծոյ, եւ երգմամբ ուխտել բնաւ չարութիւն չգործել, գողութիւն, աւազակութիւն եւ շնութիւն չընել, սուտ չխօսիլ եւ չուրանալ աւանդն որ ի սպահ դըրուած է անոնց քով : » Այս խօսքն այնպէս տարօրինակ թուեցաւ Պլինիոսի որ տանջել տուաւ երկու կիներ, բայց չկրցաւ աւելի բան մը երեւան հանել, Պլինիոս այն նամակին մէջ կը խօսի նաեւ Քրիստոնէից թուոյն վրայ եւ կ'ըսէ. « Բոլոր դատաստանական գործողութիւնները դադարեցնելով ձեզ կը դիմեմ խրատի համար, քանզի ինձ կը թուի թէ այս բանն արժանի է նկատողութեան առնուելու, մանաւանդ անոր համար որ տանջուելու (ասինքն խաբուելու) վտանգի մէջ եղողներուն թիւը շատ մեծ է, քանզի ամէն հասակէ, ամէն կարգէ եւ երկու սեռէ բազմաթիւ մարդիկ ամբաստանուած են եւ պիտի ամբաստանուին իբրեւ Քրիստոնեայ : Այս սնապաշտութիւնը տարածուած է ոչ միայն քաղաքներու, այլեւ աւաններու եւ գիւղերու մէջ : »

Վերոյիշեալ հեթանոս մատենագիրքը կը հաստատեն իբրեւ ճշմարիտ ինչ որ աւետարանիչը կ'ըսեն Քրիստոնէութեան սկզբունք, արագ արագ տարածուելուն, առաջին Քրիստոնէից յատկութիւններուն եւ անոնց հալածանաց եւ չարչարանաց վրայ : Այս պիտի ասպցոյցներ կը գտնուին նաեւ ի գիրս Կեղտոսի, Լուկիանոսի եւ Պորփիրի, որոնք Քրիստոնէութեան դէմ յարձակումներ ըրին :

Գ. Հին դրամներէ, փողերէ և արձանագրութիւններէ ապացոյցներ : Այս դրամներուն, միտալներուն եւ արձանագրութիւններուն մեծ մասը կը հաստատէ թէ

Հին կտակարանը հաւատարի է, բայց եւ այնպէս ասոնցմէ ոմանք կը հաստատեն նաեւ Նոր կտակարանին պատմական ճշգրտութիւնը :

Ղուկաս Կիպրոսի կառավարչին, Սերգիոս Պօղոսի, կուտայ այնպիսի արտոյտ մը որ փոխանորդ բղեշխի աստիճանէն եղող պաշտօնակալաց միայն կը տրուէր, եւ ոմանք պատմաբանք կը տարակուսին թէ Սերգիոս Պօղոս այն աստիճանն ունէր : Սակայն մօտերս միտալ մը գտնուեցաւ որ կը ցուցնէ թէ Կիպրոսի կառավարիչն այս աստիճանն ունէր, եւ այսպէս կը հաստատուի Ղուկասու խօսքը :

Ղուկաս Կողովնիա (գաղթականաց տեղ) կը կոչէ Փիլիպպէ, եւ այս բառէն կը հասկցուի թէ Հռոմէական գաղթականաց տեղ էր այն : Որովհետեւ ուրիշ պատմիչ մը իբրեւ գաղթականութիւն յիշած չէ Փիլիպպէ, ոմանք տարակուսած էին Ղուկասու խօսքին ճշմարտութեանը վրայ, բայց մօտերս նոյնպէս Հին միտալ մը գտնուեցաւ, որ կը ցուցնէ թէ գաղթականութեան պատիւ տրուած էր Փիլիպպէի Յուլիոս Կեսարէն, եւ այսպէս դարձեալ կը հաստատուի Ղուկասու խօսքին ճշգրտութիւնը :

Ասոնք կը յիշենք ցուցնելու համար միայն թէ ինչպէս ամէն տեսակ ապացոյցներ կը միաբանին հաստատուելու թէ Աւետարանները հաւատարի են :

Գ. Նախի Քրիստոնէից վերջին ապացոյցներ : Ամէն մարդ կ'ընդունի թէ, եթէ ունենայինք Աւետարաններուն հրատարակուած ժամանակն ապրող հազար անաչառ մարդոց վկայութիւնները որոնցմէ ցուցուէր թէ Աւետարանաց մէջ պատմուած դէպքերն իրօք տեղի ունեցան, Աւետարաններուն արժանահաւատու-

թիւնը մեծապէս հաստատուած թիւն կը դանէր : Ամէն մարդ կ'ընդունէր նաեւ իրրեւ վաւերական վկայութիւն այն մարդոց վկայութիւնն, որ ապրեցան մօտ այն ժամանակին եւ տեղւոյն յորում պատահեցան Աւետարանաց մէջ յիշուած դէպքերն, եւ որ կրնային լաւ հետաքուտել թէ արդարեւ պատահեցան այն դէպքերը կամ ոչ, եւ, եթէ պատահեցան, ինչ կերպով պատահեցան : Ամէն մարդ կ'ընդունէր նաեւ թէ, եթէ այն վկայութիւնները տուողները կրած ըլլային յանդիմանութիւն, նախատիւք, արհամարհանք, հարուած, բանտարկութիւն, նոյն իսկ մահ, ի հաստատութիւն իրենց վկայութեանը, անոնց վկայութիւնը կրնար իրրեւ վաւերական ընդունուիլ : Արդ, կան այսպիսի վկայութիւններ որ են ի նպաստ արժանահաւատութեան աւետարանչաց, Այս վկաներուն խօսքերն արդարեւ գրուած չեն, բայց այնպէս ստոյգ են որպէս թէ անոնց ձեռքովը գրուած եւ ստորագրուած ըլլային :

Անոնց գործերը ծանօթ են մեզ, եւ հարկաւ այս գործերը համոզումէ միայն կրնան յառաջ եկած ըլլալ : Հազարաւոր մարդիկ որ, ինչպէս պատմութիւնը ստուգիւ կը ցուցնէ, ընդունեցան Քրիստոնէութիւնը Յիսուսի խաչելութենէն քիչ տարիներ ետքը, այնչափ չարչարանք եւ տանջանք չէին կրեր, եթէ Աւետարանաց մէջ պատմուած դէպքերուն ճշմարտութեանը վրայ համոզուած չըլլային : Բաց իրենց համոզումն ուրիշ պատճառ չկար ստիպելու զանոնք Քրիստոնէոյ ըլլալու, քանզի յիշեալ մարդիկ այն ժամանակ Քրիստոնէութիւնն ընդունելով ոչ հարուատութիւն կը ստանային, ոչ պապիւ եւ ոչ հանգստու-

թիւն : Ուստի, այն հազարաւոր մարդիկ որ թողուցին իրենց ազգն, ազգականներն եւ բարեկամները Քրիստոնէութիւնն ընդունելու համար, մահաւանդ ամէն անոնք որ մահ անգամ յանձն առին Քրիստոսի սիրոյն համար, նովին գործով վկայած են շատ համոզիչ կերպով թէ արժանահաւատ կը համարէին Աւետարանները, եւ ցուցուցած են թէ այնպէս համոզուած էին Քրիստոնէութեան ճշմարտութեանը որ պատրաստ էին զոհել իրենց երկրաւոր գանձերը միայն սա նպատակաւ որ ընդունին այն գանձերն որ խոստացուած են Աւետարաններուն մէջ : Այսպէս կան հազարք հազարաց եւ բիւրք բիւրուց անկեղծ եւ խոչական վկաներ որ կը հաստատեն Աւետարաններուն արժանահաւատութիւնը :

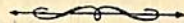
Եւ նոյն իսկ Քրիստոնէութենէ ապացոյցներ : Նոյն իսկ Քրիստոնէութեան գոյութիւնը կը հաստատէ թէ Աւետարանները հաւատալի են : Եթէ ընդունինք Աւետարաններն իրրեւ ճշմարիտ եւ վաւերական պատմութիւն, այն ատեն կարելի է մեկնել Քրիստոնէութեան ծագման, արագ արագ տարածուելուն եւ աշխարհի վրայ գործած զօրաւոր եւ տեսական ազդեցութեան հետ կապակցեալ բոլոր դէպքերը, իսկ եթէ Աւետարանները մերժուին իրրեւ անհաւատալի, անատեն յիշեալ դէպքերը կը մնան անմեկնելի եւ աշխարհի վրայ ամենէն մեծ իմացական եւ բարոյական շարժման ծագումը եւ յառաջացումը կ'ըլլան առեղծուած մը որ ոչ լուծուած է եւ ոչ կրնայ լուծուիլ :

Շատեր որ կ'ուրանան Աւետարաններուն արժանահաւատութիւնը, ջանացած են ուրիշ կերպով մեկնել քաղաքակիրթ աշխարհի մէջ Քրիստոնէութեան

արագ տարածումն եւ այն մեծ ազդեցութիւնը զոր Քրիստոնէութիւնն ունեցած է ութեւտաոն դարերէ ի վեր, բայց յաջողած չեն : Եթէ կ'ընդունինք Աւետարաններն իբրեւ ճշմարիտ պատմութիւն, անատեն ամէն բան բացորոշ է : Եթէ Յիսուս Քրիստոս արդարեւ էր ինչ որ կ'ըսեն աւետարանիչք թէ էր, անատեն եւ միայն անատեն կարելի է ըմբռնել թէ ինչու ամենէն լուսաւորեալ եւ քաղաքակրթեալ ազգերէն միլիոնաւոր մարդիկ աստուածային պատիւ մատուցած են այն Գալիլեացի երիտասարդ դիւզացւոյն : Եթէ արդարեւ Յիսուս Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց, ինչպէս կը պատմուի Աւետարանաց մէջ, անատեն եւ միայն անատեն կրնանք հասկնալ թէ ինչպէս այնչափ շատ մարդիկ պատրաստ էին տանջուելու եւ սպաննուելու անոր սիրոյն համար որ դատապարտուեցաւ անոնց ազգէն, ի մահ մատնուեցաւ իբրեւ չարագործ եւ խաչուեցաւ երկու աւազակաց մէջտեղ : Եթէ արդարեւ Քրիստոնէութիւնն Աստուծոյն է, ինչպէս կ'ըսուի Աւետարանաց մէջ, անատեն կրնանք հասկնալ այն զարմանալի զօրութիւնը զոր ունեցած է անցեալ դարուց մէջ, Ուրիշ կրօնք մը երբէք չտարածուեցաւ այնպիսի միջոցներով, ոչ ալ յաղթանակ կանգնեց այնպիսի թշնամեաց վրայ, ինչպէս Քրիստոնէական կրօնքը : Արդ, եթէ չընդունինք Աւետարաններն իբրեւ հաւատալի գիրքեր, չենք կրնար բանաւոր կերպով մեկնել Քրիստոնէութեան պատմութիւնը :

Մինչեւ ցարդ համառօտուի մէջ բերինք ապացոյցներ հաստատելու համար թէ աւետարանիչք կարող եւ անկեղծ մարդիկ էին, եւ թէ քաջ տեղեակ էին

այն դէպքերուն որոնց պատմութիւնը կ'ընեն : Յուցուցինք նաեւ թէ աւետարանչաց արժանահաւատութիւնը կը հաստատուի Հրեայ, հեթանոս եւ Քրիստոնեայ մատենադիրներէ : Այս այսպէս ըլլալով, մենք ինչ ընելու ենք : Կամ ընդունելու ենք այն ապացոյցներն իբրեւ գոհացուցիչ, եւ կամ հերքելու ենք զանոնք ուրիշ աւելի զօրեղ ապացոյցներով :

ԳԼՈՒԽ Թ.

ԱՒԵՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒՆ ԱՐԺԱՆԱՀԱՒԱՏՈՒԹԵԱՆԸ ԴԷՄ

ԱՊՐԱՅՈՅՅՆԵՐ ԿՐԱՆ

Եթէ կան ապացոյցներ Աւետարաններուն արժանահաւատութեանը դէմ, ասոնք կամ աւետարանչաց անձերուն եւ կամ Աւետարաններուն պարունակութեանց դէմ ըլլալու են : Արդ, քննենք թէ կան մէկ կամ միւս տեսակէն բաւական ապացոյցներ որ կարենան հերքել Աւետարաններուն արժանահաւատութիւնը :

Մէքէ կ'ըն ապացոյցներ աւետարանիչներուն հետեւ :

Պատրաստ ենք քննելու պատմական բոլոր ապացոյցները որ կրնան մէջ բերուիլ աւետարանիչներուն անձերուն դէմ, բայց որովհետեւ նոյն իսկ անհաւատներն անկարող են մէջ բերել այս տեսակ ապացոյցներ, իրաւունք ունինք հետեւցնելու թէ այս տեսակ ապացոյցներ չկան : Չկան վկաներ որ անձամբ ծանօթ ըլլալով աւետարանչաց, կամ աւետարանչաց ծանօթներէն անոնց վրայով տեղեկութիւն առած ըլլալով ըսեն թէ Մատթէոս, Մարկոս, Դուկաս եւ Յովհաննէս անկարող եւ վատահոլութեան անարժան մարդիկ էին : Այս այսպէս ըլլալով, եթէ կան ապացոյցներ Աւետարաններուն արժանահաւատութեանը դէմ, ապա այն ապացոյցներն Աւետարաններուն պարունակութեանցը դէմ ըլլալու են : Ուրեմն,

Կ'ըն ապացոյցներ Աւետարաններուն պարունակութեանցը դէմ :

Եթէ այսպիսի ապացոյցներ կան, ասոնք կամբողջ իսկ Աւետարաններէն յառաջ եկած ըլլալու են եւ կամ պատմութենէ կամ գիտութենէ. այսինքն, կամ Աւետարանները զիրար հերքելու են իրեւ իրարու հակասական, եւ կամ պատմութիւնը հերքելու է զանոնք ցուցնելով թէ անոնց մէջ գրուածները համաձայն չեն պատմական ծանօթ դէպքերուն, եւ կամ գիտութիւնը հերքելու է զանոնք ցուցնելով թէ ինչ որ Աւետարաններուն մէջ կ'ըսուի՝ հակառակ է մեղի ծանօթ բնական երեւոյթներու եւ օրինաց : Բայց եթէ Աւետարանները չեն հերքեր զիրար, եւ ոչ պատմութիւնը եւ ոչ գիտութիւնը կը հերքէ զանոնք, ապա Աւետարանները ընդունուելու են իբրեւ արժանահաւատ գիրքեր :

Ա. Արդեօ՞ Աւետարանները զիրար կը հերքեն իբրեւ հակասական :

Այս խնդիրը քննելու ատեն հարկ է յիշել երեք բան :

Նախ, Աւետարանները չեն ըսեր թէ Վրիստոսի կենաց կատարեալ պատմութիւնն են : Նոյն իսկ աւետարանիչք կ'ըսեն թէ իրենք չգրեցին ամէն բան ինչ որ Յիսուս ըսաւ եւ ըրաւ (Յովհ. Ի. 50) : Աւետարանիչք Յիսուսի կենաց մէյմէկ համառօտ պատմութիւնը գրած են, եւ անոնց չորսն ալ միեւնոյն բաները չեն յիշեր : Ուստի, երբ Աւետարաններէն մին այս ինչ բանը կը յիշէ եւ միւսն այն ինչ բանը, ասով իրարու հակասական չեն համարուիր, ցորջափ որ միոյն յիշած բանը միւսը յայտնապէս կամ լռելեայն

չի հերքեր, Սակայն Աւետարաններուն մէջ այսպիսի հակասութիւն չկայ :

Երբեք, աւետարանիչք չեն ըսեր թէ բոլոր պարագաներովն հանդերձ կը գրեն այն բաները զորս կը յիշեն իրենց գրուածներուն մէջ : Անոնց նկարագրութիւնները շատ համառօտ են : Ուստի, երբ դէպքի մը պատմութեան մէջ իւրաքանչիւր աւետարանիչ միեւնոյն պարագաները չի յիշեր, ասկէ ի հարկէ չի հետեւիր թէ աւետարանիչք իրարու հակառակ կը խօսին, ցորչափ որ դէպքի մը պատմութեան մէջ աւետարանչաց մէկէն յիշուած պարագայ մը միւսէն յիշուած ուրիշ մէկ պարագային անհամաձայն չի գտար : Աւետարաններուն մէջ գտնուած տարբերութիւններուն նման տարբերութիւններ ուրիշ բոլոր օրժանոջաւոր պատմաց գրուածներուն մէջ կը գտնուին : Նաեւ ուրիշ մասնաւոր պատճառ մը կար որուն համար բոլոր աւետարանիչք միեւնոյն պարագաները չեն յիշեր : Մտածէ՛ս իր Աւետարանը գրեց մասնաւորապէս Հրէից համար, Ղուկաս գրեց իր Աւետարանը մասնաւորապէս հեթանոսաց համար, եւ Յովհաննէս գրեց իր Աւետարանը միւս երեք աւետարանչաց պակաս թողած կէտերը լեցնելու, եւ Քրիստոսի աստուածային բնութիւնն աւելի յայտնի ցուցնելու համար, ուստի եւ իւրաքանչիւրը յիշեց այն դէպքերն եւ պարագաներն որ աղէկ կը ծառայէին իր նպատակին : Ապա զարմանալի չէ որ բոլոր աւետարանիչք միեւնոյն դէպքերն եւ միեւնոյն պարագաները չեն յիշեր :

Երբեք, աւետարանիչք չեն պնդեր թէ Աւետարաններուն մէջ պատմուած դէպքերը միշտ ժամանա-

կի կարգով գրած են : Արդարեւ աւետարանիչք ընդհանրապէս կը պատմեն դէպքերը ժամանակին կարգաւ, բայց որովհետեւ անոնց գլխաւոր նպատակը կանոնաւոր պատմութիւն գրել չէր, ոչ ալ որոշել ճշդիւ թէ իւրաքանչիւր հրաշք երբ գործուեցաւ, եւ իւրաքանչիւր խօսք երբ ըսուեցաւ, այլ կ'ուզէին մանաւանդ մարդիկ կրթել անոնց ցուցնելով ազդու խօսքերով Յիսուսի կարողութիւնն, խմայութիւնը եւ շնորհքը, երբեմն դէպքերը կը յիշեն ոչ ճիշդ ժամանակագրական կարգաւ : Բայց ասկէ չի հետեւիր թէ հակասութիւն կայ անոնց պատմութեան մէջ, ցորչափ աւետարանիչներէն մին յայտնապէս չըսեր թէ այս ինչ դէպքը տեղի ունեցաւ այս ինչ ատեն, միւսն ալ այնչափ յայտնապէս չի պնդեր թէ նոյն դէպքը տեղի ունեցաւ այն ինչ տարբեր ատեն : Նաեւ երբ Աւետարաններուն մէջ գտնուած տարբեր պատմութիւնները քննութեան կ'առնենք, զգուշանալու ենք չհամարիլ այլեւայլ դէպքերն իբրեւ մի, որ ոչ թէ միեւնոյն այլ տարբեր դէպքեր են :

Այս գիտողութիւններն ի մտի ունենալով համառօտիւ աչքէ անցնենք Աւետարաններուն մէջ գրուած տարբերութիւնները :

ա. Գլխաւոր դիպաց եւ վարդապետութեանց վերաբերեալ հակասութիւն ասեմք չի : Աւետարաններս մէջ :

Յիսուսի յատկութիւններուն վրայ, անոր նպատակին վրայ, եւ միջոցներուն վրայ որովք այն նպատակն ի գլուխ հանեց, ամենեւին անհամաձայնութիւն չկայ աւետարանչաց մէջ : Աւետարանիչք բոլորովին համաձայն են Քրիստոսի վարդապետութիւններուն, անոր հրաշագործ զօրութեանը, խաչելու-

թեան եւ յարութեանը վրայ: Արդարեւ Աւետարաններուն մէջ աւելի մեծ համաձայնութիւն կայ, քան որեւիցէ երեւելի անձի մը վարուց այլեւայլ պատմութիւններուն մէջ:

Սոկրատ երկու համբաւաւոր աշակերտ ունէր, Պլատոն եւ Քսենոփոն, որոնց երկուքն ալ գրած են Սոկրատայ կենսագրութիւնը, բայց աւելի տարբերութիւն կայ Սոկրատայ այս կենսագրութեանց մէջ քան Յիսուսի վարուց վրայ աւետարանչաց կողմէն դրուածներուն մէջ: Բայց եւ այնպէս թէ Պլատոն եւ թէ Քսենոփոն կը համարուին արժանահաւատ կենսագիրք Սոկրատայ: Եթէ Աւետարանները մերժելի են իբրեւ անհաւատալի գրեան վստահի փոքր եւ անկարեւոր տարբերութիւններ կան անոնց մէջ, ապա պարտինք մերժել պատմական բոլոր գիրքերը, քանզի այս տեսակ տարբերութիւններ աւելի շատ կը գտնուին անոնց մէջ:

Բ. Աւետարաններու մէջ գոյնաւորութեան մեծութիւնը մասը դէպքս կրնայ համայնութեան բերուիլ:

Տարբերութեանց գրեթէ բոլորը բուն դէպքերուն վերաբերեալ չեն, այլ դէպքերուն երկրորդական պարագաներուն միայն: Աւետարանիչներէն մին կը յիշէ այս ինչ պարագաները, մինչ միւսն ուրիշ պարագաներ կը յիշէ: Այս տարբերութիւններէն մէկ քանին քննենք ցուցնելու համար թէ ասոնք ինչպէս կրնան համաձայնութեան բերուիլ:

Մատթէոս, Մարկոս եւ Յովհաննէս կը նկարագրեն դէպք մը որ Բեթանիոյ մէջ բորոտ Սիմոնի տունը տեղի ունեցաւ Քրիստոսի Յուդայէն մատնուելէն քիչ ժամանակ առաջ: Ով որ այս դէպքին

վերաբերեալ այլեւայլ պատմութիւնները կը կարդայ (Մատթ. ԻԶ. 6—13, Մարկ. ԺԴ. 5—9, Յովհ. ԺԲ. 1—8), պիտի համոզուի թէ ընդհանուր համաձայնութիւն կայ անոնց մէջ: Ամենքն ալ կը համաձայնին գլխաւոր կէտերուն վրայ, այսինքն կը յիշեն թէ երբ Յիսուս սեղան նստած էր, կին մը ծանրադին իւզի շիշով օծեց զանի, թէ առարկութիւններ եղան իւզին թափուելուն դէմ, եւ թէ ինչ պատասխան տուաւ Յիսուս այն առարկութեանց: Բայց եթէ մարդ մանր քննէ այս դէպքին երեք պատմութիւնները, կրնայ քանի մը փոքր տարբերութիւն գտնել անոնց մէջ: Ոմանք կրնան ըսել թէ աւետարանչաց պատմութեան մէջ հակասութիւն կայ ճիշդ ժամանակին նկատմամբ երբ յիշեալ դէպքը տեղի ունեցաւ. բայց եթէ մարդ աւելի ուշադրութեամբ քննէ, պիտի տեսնէ թէ այնպէս չէ: Վերոյիշեալ երեք աւետարանիչք կ'ըսեն թէ այն դէպքը տեղի ունեցաւ երբ Յիսուս Բեթանիա էր Յուդայէն մատնուելէն քանի մը օր միայն առաջ, սակայն ոչ Մատթէոս ոչ Մարկոս եւ ոչ Յովհաննէս յայտնապէս կ'օրոշէ օրը:

Մատթէոս եւ Մարկոս կ'ըսեն թէ կինը օծեց Յիսուսի գլուխը, մինչ Յովհաննէս կ'ըսէ թէ օծեց անոր «ոտները», բայց միթէ ասոր մէջ հակասութիւն կայ: Եթէ կինն օծեց Յիսուսի գլուխը եւ «ոտները» միանգամայն, որ շատ հաւանական է, հակասութիւն բնաւ չկայ:

Մարկոս կ'ըսէ. «Կային «մահ» որ կը դժուարէին» իւզին կորստեանը վրայ: Մատթէոս կ'ըսէ. «Անոր աշակերտները տեսնելով դժուարեցան» իսկ Յով-

հաննէս կ'ըսէ. «Յուդան որ զսնիկա պիտի մատնէր, ըսաւ. ինչո՞ւ համար ատ եղը չծախուեցաւ երեք հարիւր դահեկանի, որ աղքատներուն տրուէր:» Բայց այս տարբեր խօսքերուն մէջ միթէ էական տարբերութիւն կա՞յ: Ոչ, վասնզի իրաւունք ունինք կարծելու որ հոն ներկայ եղողներէն «մէկ դժուարեցան, եւ ասոնց մէջ էին աշակերտքն», որոնցմէ մին էր նաեւ Յուդա որ ըրաւ վերի հարցումը: Եթէ այսպէս էր, ապա որեւիցէ հակասութիւն չկայ: Սակայն անհաւատներէն ոմանք կ'ըսեն թէ երեք աւետարանչաց այս պատմութիւնը բնաւ չիհամաձայնիր Ղուկասու Աւետարանին մէջ գտնուած պատմութեան: Արդարեւ այնպէս է, քանզի յայտնի կ'երևի թէ Ղուկաս կը պատմէ «Ի՞նչ Դէպ»-ը, որ քանի մը պարագաներու կողմանէ կը նմանի վերոյիշեալ դէպքին: Ղուկասու Ի. 56—50 համարներուն մէջ յիշուած դէպքը տեղի ունեցաւ տարբեր ժամանակի մէջ, եւ այն կի՞նն որ օծեց Յիսուսի ոտուքները Մարթայի քոյրը Մարիամ չէր, այլ ուրիշ կի՞ն մը որ մեղաւոր էր, եւ հոն ներկայ գտնուողներուն առարկութիւնները բոլորովին տարբեր էին, ինչպէս էր նաեւ Յիսուսի պատասխանը: Սակայն անհաւատք ցուցնելու համար թէ աւետարանիչք իրարու հակառական են, կ'ըսեն թէ պարտինք ընդունել թէ բոլոր աւետարանիչք կը նկարագրեն միեւնոյն դէպքը, քանզի ամէնքն ալ կ'ըսեն թէ այն դէպքը տեղի ունեցաւ մարդու մը տունը որուն անունն էր Սիմոն, եւ անհաւանական է որ երկու կի՞ն օծէին Յիսուսի ոտուքները: Այս պատճառները եւ փաստերն ամենեւին դժգոյցելի չեն:

Սիմոն հասարակ անուն էր Հրէից մէջ, ինչպէս են Կարապետ եւ Դրիգոր Հայոց մէջ. բաց աստի, նոյն իսկ աւետարանիչք կը թուին ցուցնել թէ այն դէպքը տեղի չունեցաւ միեւնոյն Սիմոնի տունը, քանզի Մատթէոս, Մարկոս եւ Յովհաննէս Սիմոն բոլորտ կը կոչեն այն անձը, մինչ Ղուկաս կ'ըսէ թէ այն դէպքը Փարիսեցի Սիմոնին տունը տեղի ունեցաւ: Նաեւ միթէ հնար չէր որ երկու կանայք օծէին Յիսուսի ոտուքները: Երբ գիտցուեցաւ թէ հաճոյ եղաւ Յիսուսի այն կնոջ դօրծը, այն է օծելն Յիսուսի ոտուքները, անհաւանական չէ թէ ուրիշ կի՞ն մը համարձակեցաւ նոյնպէս ընել: Աւետարանչաց խօսքերուն տրամաբանութեան եւ ուղղութեան հակառակ մեկնութիւն տալով միայն կարելի է ըսել թէ աւետարանչաց գրուածներն իրարու հակառակ են:

Նաեւ ոմանք կ'ըսեն թէ Պետրոսի զբիրստոս երկրորդ անգամ ուրանալուն պատմութեան մէջ հակասութիւն կայ: Ըստ Մարկոսի միեւնոյն աղախինն ըրաւ երկրորդ հարցումը Պետրոսի, բայց Ղուկաս կ'ըսէ թէ սերիշ մը ըրաւ այն հարցումը: Այս տարբերութեան մեկնութիւնը կայ Յովհաննու Աւետարանին մէջ, ուր կ'ըսուի թէ ոչ մի այլ քանի մը անձինք ըրին այն հարցումը Պետրոսի: Արդ՝ Աւետարաններուն այս պատմութեան մէջ իրօք հակասութիւն չկայ, վասնզի կարելի է թէ նոյն աղախինը երկրորդ անգամ հարցուց Պետրոսի, եւ յետոյ ուրիշ մը, եւ վերջապէս ուրիշ քանի մը անձինք միեւնոյն հարցումն ըրին Պետրոսի: Շատ հաւանական է թէ աղախինոյն հարցումէն շարժելով ըրին այլք նոյն հարցումը: Հիմա ալ նոյնպիսի պարագաներու մէջ

կրնայ այնպէս պատահիլ, տալա ինչ անհաւանակա-
նութիւն կայ թէ այնպէս չեղաւ նաեւ այն ատեն :
Աւետարաններուն մէջ տեսնուած տարբերութիւնը
ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ պարագաներու զանազանութիւն.
եւ պարագաներու զանազանութիւնը հակասութիւն
չէ, քանզի զանազան պարագայից ամէնքն ալ կըր-
նան ճշմարիտ ըլլալ :

Անհաւատներէն ոմանք կ'ըսեն թէ աւետարանչաց
մէջ հակասութիւն կայ Քրիստոսի խաչելութեան
կողմանէ : Ըստ Մատթէոսի Քրիստոս խաչուեցաւ
երրորդ ժամուն, ուր, ըստ Յովհաննու, դեռ վեցե-
րորդ ժամ էր երբ Պիղատոս նստաւ դատել զՅիսուս :
Այս տարբերութիւնը կրնայ մեկնուիլ : Յովհաննու
Աւետարանին ուրիշ մասերէն շատ հաւանական կ'ե-
րեւի թէ Յովհաննէս ըստ Հռոմայեցոց կը հաշուէ
ժամերը կէս գիշերէն սկսելով, մինչ Մարկոս Հրէ-
ից սովորութեան կը հետեւի եւ ժամերը կը հաշուէ
ի ծագմանէ արեւուն : Գերմանացի նշանաւոր մեկ-
նիչ մը նկատելով տարւոյն այն եղանակին, այսինքն
գարնան մէջ, արեւուն ծագման ժամը, եւ թէ որ-
չայի ժամանակ պէտք էր Պիղատոսի ըստ Հռոմէա-
կան սովորութեան աւարտել Յիսուսի դատը, կը
հետեւցնէ թէ վերը յիշուած մեկնութիւնը գոհա-
ցուցիչ է : Միթէ երկու անձինք իրարու կը հակա-
ռակին, երբ մին ժամանակն ըստ արեւելեայց հա-
շուելով իր գիրքին մէջ կը գրէ թէ այս ինչ դէպքը
տեղի ունեցաւ Կոստանդնուպոլիս վեցերորդ ժա-
մուն, եւ միւսն, ըստ Եւրոպացոց հաշուելով ժա-
մանակը, կը գրէ թէ նոյն դէպքը տեղի ունեցաւ
օրուան առաջին ժամուն :

Ուրիշ օրինակ մը առնենք : Մատթէոս կ'ըսէ թէ
Յիսուս բացաւ ելիւ՝ կուրաց աչքը Երիքովի մօտ,
իսկ Մարկոս եւ Ղուկաս կ'ըսեն թէ մէկ կուրի աչ-
քը բացուեցաւ : Ըստ Մատթէոսի եւ ըստ Մարկոսի
այս դէպքը տեղի ունեցաւ ի Քիլիկի Յիսուսի յերի-
քովէ. ըստ Ղուկասու, ինչպէս կ'երեւի, ի Քիլիկի
Երիքով : Միթէ արդարեւ հակասութիւն կայ այս
երկու պատմութեան մէջ այնպէս որ կարելի չըլլայ
զանոնք համաձայնեցնել : Ոչ : Կարելի է համաձայ-
նեցնել զանոնք քանի մը կերպով : Կարելի է թէ Յի-
սուս բացաւ կուրի մը աչքը երբ Երիքով կը մօնէր,
ինչպէս կ'ըսէ Ղուկաս, եւ ուրիշ կուրի մը աչքը բա-
ցաւ, երբ Երիքովէն կ'ելլէր, ինչպէս կ'ըսէ Մարկոս.
Իսկ Մատթէոս համառօտիւ կը յիշէ թէ Յիսուս եր-
կու կուրաց աչքերը բացաւ : Ուրիշ մեկնութիւն
մ'ալ թերեւս հանուի Ղուկասու Աւետարանին մէջ
գործածուած բառէն, որ կրնայ նշանակել նաեւ թէ
Յիսուս կուրին աշուըները բացաւ քաղքին մօտ, ոչ
թէ ի մօտենալն ի քաղաքն : Արդարեւ չենք կրնար
ստուգիլ հաստատել թէ այս երկուքէն որն է բա-
ռին բուն միտքը, բայց նաեւ անհաւատք կարող չեն
հաստատել թէ այս մեկնութիւններուն երկուքն ալ
սխալ են, Բուն հակասութիւն չեն այն տարբերու-
թիւնք զորս կարելի է որեւիցէ կերպով իրարու հետ
համաձայնեցնել, թէ եւ բաւական ապացոյց չըլլայ
ստուգիլ հաստատելու թէ մեկնութիւնն զոր կու-
տանք՝ ուղիղ է :

Մեր միջոցը չի ներեր մեզ աւելի ընդարձակօրէն
քննել Աւետարաններուն մէջ գտնուած տարբերու-
թիւնները, եւ ոչ իսկ կարեւոր կը համարենք այս-

պիտի քննութիւն մը, քանզի նոր կտակարանին մէջ գտնուած տարբերութեանց մեծագոյն մասը վերը յիշուած տարբերութեանց կարգէն են: Գրեթէ բոլոր տարբերութիւնները կրնան դիւրաւ բերուիլ ի միաբանութիւն, եւ նոյն իսկ այն սակաւութիւն անկարեւոր տարբերութիւնները որոնց համաձայնութիւնը կարող չենք ստուգիլ ցուցնել, բուն հակասութիւն չեն: Սակայն հնար է զանոնք եւս բերել ի միաբանութիւն: Այն տարբերութիւնք հակասական կը թուին, վասնզի Աւետարաններն շատ համառօտ են, եւ անոնց մէջ պատմուած դէպքերուն վրայ մեր տեղեկութիւնները շատ քիչ են:

Քանի մը տարի առաջ աստեղագէտք կ'ըսէին թէ անկարող էին Ուրանոս մոլորակին շարժումն համաձայնեցնել ծանրութեան օրինաց: Այս պարագային մէջ աստեղագէտք լինչ ըրին: Միթէ տիեզերական ծանրութեան օրէնքը մերժեցին, ըսելով թէ Ուրանոսի շարժման հետ չի համաձայնիր այն: Ոչ երբէք: Ընդհակառակն, ըսին թէ գեռ անծանօթ բան մը կայ, որ երբ գտնուի՝ պիտի ցուցնէ թէ Ուրանոսի շարժումն համաձայն է ծանրութեան օրինաց, եւ արդարեւ այսպէս եղաւ, քանզի յետոյ գտան այն անծանօթ բանը որ ցուցուց թէ Ուրանոսի շարժումը համաձայն է ծանրութեան օրինաց: Մենք եւս երբ Աւետարաններուն մէջ տեսնուած տարբերութիւնները կը քննենք, պարտինք նոյն իմաստութիւնը ցուցնել: ոչ թէ թեթեւութեամբ հետեւցնել թէ, որովհետեւ չենք կրնար այսօր որոշ կերպով ցուցնել թէ Աւետարաններուն իւրաքանչիւր համարն ինչպէս կը համաձայնի միւս համարներուն հետ, առաջ Աւե-

տարաններն իրարու հակասական են: Այսպիսի հետեւութիւն մը բանաւոր չէ: Աւետարաններուն մէջ գտնուած ընդհանուր համաձայնութիւնն ընդունուած է: Այն համաձայնութիւնը որ Աւետարանաց մէջ կը տեսնուի վրոք դէպքերու եւ երկրորդական պարագաներու նկատմամբ եւ է առանց դիտման եւ ըստ պատահման շատ նշանաւոր եւ շատ համոզիչ է: Բանասէրք որչափ աւելի ուշադրութեամբ կը քննեն Աւետարաններն եւ որչափ աւելի տեղեկութիւն կը ստանան ժամանակին վրայ յորում գրուեցան Աւետարանք, այնչափ աւելի կը համոզուին թէ անոնց մէջ կայ ընդհանուր համաձայնութիւն: Վերջին քննութիւնք ցուցուցած են թէ քանի մը տարբերութիւններ, որ յառաջագոյն հակասական կը թուէին, հիմա կրնան բերուիլ ի միաբանութիւն: Ուստի եւ զարմանալի չէ թէ երեւելի գիտուններէն շատերն որ տարիներով քննած են Աւետարաններն՝ համոզուած են թէ իրօք եւ բացարձակ հակասութիւն չկայ անոնց մէջ, եւ թէ, եթէ աւելի ընդարձակ տեղեկութիւն ունենայինք Աւետարաններուն մէջ պատմուած դէպքերուն վրայ, հակասութիւն պիտի չտեսնուէր: Ապա Աւետարանք զիրար չեն հերքեր իրրեւ հակասական, այլ, ընդհակառակն, իրենց էական համաձայնութեամբն եւ պատահական տարբերութիւններովը զօրաւոր կերպով կը հաստատեն իրարու արժանահաւաստութիւնը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ .

ԱԻԵՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒՆ ԱՐԺԱՆԱՀԱԻԱՏՈՒԹԵԱՆԸ ԴԷՄ

ԱՊԱՑՈՅՑՆԵՐ ԿԱ՞Ն

(Շարունակութիւն)

Բ . Պարտաւորութիւնը ինչպէ՞ս Ստորագրուած :

Մասնաւորապէս չորս Աւետարաններուն արժանաւատութեանը վրայ կը խօսինք . բայց որովհետեւ Աւետարանները Հին կտակարանին գիրքերուն արժանաւատութեանը վրայ հիմնուած են , հարկ է քննել թէ արդեօք պատմութիւնը կը հերքէ Աստուածաշունչին որեւիցէ մէկ գիրքը :

Այս նիւթին վրայ ըստ արժանւոյն խօսելու համար ամբողջ հատոր մը գիրք գրել պէտք էր , բայց մեր գիրքին անձկութեան պատճառաւ հարկ է որ քանի մը էջի մէջ միայն բովանդակենք մեր խօսքը :

Աստուածաշունչը բուն պատմութիւն է , քանզի անոր հեղինակաց գլխաւոր նպատակը տիեզերական պատմութիւն մը , կամ որեւիցէ ժամանակի մը ամբողջ պատմութիւնը , եւ կամ որեւիցէ ազգի մը քաղաքական պատմութիւնը գրել չէր , բայց եւ այնպէս Աստուածաշունչն իրաւամբ կը կոչուի պատմական գիրք , քանզի աստուածային Փրկչի մը միջոցաւ մարդկային ազգին մեղքէ ազատուելուն պատմութիւնն է , եւ մինչ կը նկարագրէ այս փրկագործութիւնը , կը պատմէ շատ պատմական դէպքեր որ այս փրկա-

գործութեան վերաբերութիւն ունին : Աստուածաշունչը համառօտիւ կը նկարագրէ աշխարհիս եւ մարդկային ազգին ստեղծումը , եւ առաջին դարուց համառօտ մէկ պատմութիւնը կ'ընէ : Կը պարունակէ մասնաւոր գործերու համար Աստուծոյ ընտրուած այլեւայլ անձանց համառօտ կենսագրութիւնը եւ Աստուծոյ ընտրեալ ժողովրդեան , Հրէից , պատմութիւնը , եւ շատ բան կը յիշէ ժամանակակից ազգերու նկատմամբ , այսինքն կը յիշէ անոնց թագաւորներէն ունանց անուններն եւ յատկութիւնները , եւ այն թագաւորաց պատերազմներէն ունանք : Կը պատմէ Աստուածորդւոյն մարդեղութիւնն , անոր հրաշալի գործերը , երեւելի վարդապետութիւններն եւ անոր յարութիւնը : Բաց այս բաներէն , յաճախ յիշատակութիւններ կ'ընէ ժամանակակից դէպքերու եւ Հրէից եւ այլ ազգաց կրօնական եւ քաղաքական վիճակին վրայ : Կը նկարագրէ թէ Քրիստոնէական եկեղեցին առաջին անգամ ինչպէս հաստատուեցաւ , եւ յետոյ ինչպէս տարածուեցաւ :

Արդարեւ Քրիստոնէութիւնը միւս բոլոր կրօններէն կը տարբերի այսու որ հիմնուած է իրօք պատմական դէպքերու վրայ . միով բանիւ՝ Քրիստոնէութեան սրբազան գիրքերը մեծաւ մասամբ պատմական գիրքեր են : Ուստի , կարող ենք պատմական հետազոտութեան ենթարկել զնոսա , եւ քննել թէ արդի պատմական հետազոտութիւնները հերքած են թէ ոչ Հին եւ Նոր կտակարաններուն մէջ գտնուած պատմական բաղմամբիւ տեղեկութիւններէն մին :

1 . Պարտաւորութիւնը ինչպէ՞ս Հին Կաթողիկոս :

ա . Հին կտակարանը , ինչպէս ըսինք , համառօ-

տիւ կը նկարագրէ աշխարհիս եւ մարդկային ազգին ստեղծումը : Միթէ պատմութիւնը կը հերքէ այս նկարագիրը : Ոչ, քանզի այն դէպքերուն վերաբերեալ ուրիշ պատմական նկարագրութիւններ բնաւ չկան : Այն դէպքերը տեղի ունեցան նախապատմական ժամանակի մէջ, եւ անոնց վրայ ուրիշ տեղեկութիւն չունինք բաց Աստուածաշունչի մէջ գտնուած տեղեկութիւններէն, ուստի եւ չկայ պատմական ապացոյց Աստուածաշունչի նկարագիրը հերքելու : Եթէ կայ որեւիցէ ապացոյց որ կարող է հերքել աշխարհիս եւ մարդկային ազգին ստեղծման նկատմամբ Հին կտակարանին մէջ գտնուած նկարագիրը, այն ապացոյցը ոչ պատմական այլ ուրիշ տեսակ ըլլալու է :

բ . Մովսիսի հնգամատենին մէջ համառօտ տեղեկութիւն մը կայ մարդկային ազգին նախնական ժամանակին վրայ : Կա՞յ ապացոյց հերքելու ինչ որ գրուած է զայսմանէ այն գիրքերուն մէջ :

Այն նախնական ժամանակին վրայ շատ քիչ պատմական տեղեկութիւն կայ : Այն շատ հին ժամանակին վրայ ամենէն արժանահաւատ տեղեկութիւնք զոր ունինք՝ առնուած են քաղաքակրթութեան ամենէն հին կեդրոններէն, այսինքն Եգիպտոսէ եւ Բաբելոնէ, եւ կը գտնուին Եգիպտացի պատմագրին Մանեթովսի եւ Քալդէացի պատմիչին Բերոսոսի գրուածոց, քանի մը Եգիպտական եւ Բաբելոնական արձանագրութեանց եւ քանի մը կարեւոր ձեռագիրներու մէջ որ պապիրոսի վրայ գրուած են :

Երբ կը բաղդատենք Մովսիսի գիրքերն այն շատ հին գրուածոց հետ, միթէ անոնց մէջ որեւիցէ անհամաձայնութիւն կը գտնե՞նք : Առաջին տեսու-

թեամբ անոնց մէջուղ ժամանակագրական մեծ տարբերութիւն կը նշմարուի : Մանեթովսի ժամանակագրութիւնը կը պարունակէ 50,000 տարուան ժամանակ եւ Բերոսոսի ժամանակագրութիւնը կը պարունակէ 460,000 տարի : Բայց երբ աւելի ուշադրութեամբ կը քննենք այն ժամանակագրութիւնները, կը գտնենք որ երկուքն ալ երկերկու մաս կը բաժնուին. առաջինը կը պարունակէ այն ժամանակը երբ, ըստ հեթանոսական կարծեաց, դիւ, կիսադիւ եւ սգիներ կը տիրէին երկրիս վրայ, իւրաքանչիւրը 60 էն միջեւ 600 տարի, եւ յայտնի է թէ այս ժամանակն առասպելական կամ դիցարանական է . երկրորդ մասը միայն, որ կը պարունակէ այն ժամանակը երբ մարդիկ սկսան տիրել երկրի վրայ, պատմական է : Եթէ այս ժամանակագրութիւններէն դուրս հանենք ինչ որ յայտնապէս առասպելական է, մնացեալ մասը շատ սղէկ կը համաձայնի Մովսիսի գրող ժամանակագրութեան հետ : Անտեն Բաբելոնեան ժամանակագրութիւնը նախ քան զԲրիստոս 2,438 տարիէն աւելի հնութիւն չի պարունակեր. եւ Եգիպտական ժամանակագրութիւնը, ըստ պատմաբանից ոմանց, նախ քան զԲրիստոնէական թուականն 2,660 էն անդին չանցնիր :

Հռչակաւոր հնախոյզը Պուլսըն կ'ըսէ թէ Ասիական որեւիցէ երկրի մը ազգային ժամանակագրական պատմութիւնը նախ քան զԲրիստոնէական թուականն 4,000 տարին անդին չանցնիր, թէեւ ամէն տեղ նախորդ ժամանակի մը⁽¹⁾ ցեղերու եւ քաղաք-

(1) Զինացիք, Նիդկաց պէս, իրենց ժամանակագրութիւնը 4-րդ հազար տարեէն ետ կը տանին. բայց անոնց բուն ազգային

ներու հետքեր կը տեսնուին : Ըստ հաշուոյ յիշեալ հնախուրդին երեք մեծ բուրգերը շինուեցան նախ քան զԲրիստոնէական թուականն 2,643 եւ 2,559 տարիներուն մէջտեղ :

Ասկէ յայտնի է թէ մեծ տարբերութիւն չկայ Սուրբ գրոց ժամանակագրութեան եւ միջեւ ցարդ սահուած ամենէն հին ժամանակագրութեանց մէջտեղ, ուստի եւ պատմական ապացոյց չկայ Սուրբ գրոց ժամանակագրութիւնը հերքելու :

Մարդկային ազգին հնութեան խնդրոյն գալով, դժուար է այս խնդիրը լուծել Հին կտակարանին ազգաբանական ցանկերով, վասնորի այն ցանկերը շինուած են ոչ տարիներու թիւը ցուցնելու կամ ամէն սերունդ կարգով յիշելու համար, այլ ամէն ցեղի ուստի սերելը ցուցնելու համար : Մեկնիչք իրարմէ շատ կը տարբերին այն ազգաբանութեանց

պատմութիւնը կը սկսի միայն իբր 2,000 տարի առաջ նախ քան զԲրիստոս : Բէմբա Ասիոյ վրայ զրած գիրքին մէջ կ'ըսէ . «Զինաց արժանահաւատ պատմութիւնը նախ քան զԲրիստոնէական թուականն 22 բորդ դար միայն կը հասնի, և քանի մ'աւանդութիւններ Յոյլ կուտան մեզ չորս դար ևս աւելի առաջ տանելով հասցնել մինչև 2,657 թուականն նախ քան զԲրիստոս» (Rémusat, Nouveaux Mélanges Asiatiques, Հատ. Ա., էջ 65) : Բաղդատէ նաեւ Մայլեայի Histoire générale de la Chine. «Ընդհանուր պատմութիւն Չինաստանի» : Օքսֆորտի համալսարանին մէջ հին պատմութեան դասատուն Րոլինսըն կ'ըսէ . «Ես տարակուսանք կը նայիմ նախ քան զԲրիստոնէական թուականն 550 տարիէն առաջ գրուած Զինական բոլոր պատմութեան վրայ, և ինչպէս ընդհանուր ընդունուած է, յիշեալ թուականին միայն կը սկսի ժամանակակից պատմութիւնը : Բրոք. Րոլինսըն Զինաց աւանդութիւնները կ'անուանէ «անհանճար առասպել» :

մեկնութեանը մէջ, (Տես Գլ. ԺԲ. ուր աւելի ընդարձակօրէն պիտի խօսուի այս նիւթին վրայ) :

Պէտք է դիտել նաեւ թէ վերոյիշեալ Բաղդէացի հեղինակին Բերոսոսի պատմութիւնն արարչագործութեան եւ ջրհեղեղին վրայ կը հաստատէ Սուրբ գրոց նկարագրութիւնը :

Ծննդոց գիրքին տասներորդ գլխոյն մէջ պատմական համառօտ նկարագրութիւն մը կայ նախկին ազգաց, անոնց ազգային խնամութեան եւ մինչեւ աստիճան մը անոնց աշխարհագրական դրից վրայ : Զարմանալի է, կ'ըսէ Բրոք Րոլինսըն, թէ պատմական նոր հետազոտութիւնք ինչպէս զօրաւոր կերպով հաստատած են Սուրբ գրոց այն նկարագրութեան ճշգրտութիւնը. զոր օրինակ տասներորդ գլխոյն երկրորդ համարին մէջ ըսուած է . «Յաբեթին որդիքը՝ Գոմեր, Մադոգ, Մադա, Յաւան եւայլն» : Ասով յայտնի ցուցուած է ազգակցութեան կապը որ կայ ի մէջ Յաբեթեանց, Մադայի այսինքն Մարաց, Գոմերի այն է Կիմերացոց, եւ Յաւանայ կամ Յունաց, համաձայն Գերմանացի բանասիրին Շլէյխլի, որ ցուցուց թէ Եւրոպայի Արիական կամ Հնդեւրոպական գլխաւոր ցեղերն իրարու համացեղ են :

Նաեւ Ծննդոց Ժ. գլխոյն 10 համարին մէջ ըսուած է թէ Բաբելոնի նախկին բնակիչք Քուշեան էին : Մինչեւ մօտ ատեններս երեւելի պատմաբաններէն ոմանք կը մերժէին Սուրբ գրոց այս խօսքը, բայց անոր ստուգութիւնը կատարելապէս հաստատուած է Բաբելոնի հին արձանագրութեանց ընթերցմամբ : Առաջ Պունսըն ըսած էր թէ բաց Ափրիկէէ ուրիշ տեղ Քուշեանք չկային, եւ թէ «Ասիացի Քուշեանք Սուրբ

գրոց մեկին չներուն երեւակայութեան մէջ միայն կային :» Սակայն մօտերս գտնուած ապացոյցը թէ Բաբելոնի նախկին բնակիչք Քուշեան էին, այնպէս զօրաւոր է որ ամենէն երեւելի պատմաբաններէն մին, Մ. Լէնորման, իր գրուածոց մէջ կ'ընդունի թէ Բաբելոնի մէջ Սեմեան պետութիւնը հաստատուելէն քանի մը դար առաջ Քուշեան պետութիւն մը կար :

Սըր Հէնրի Բոլինսըն որ իր կեանքն անցուցած է հին աղգաց պատմութիւնը քննելով, կ'ըսէ. «Մենք գրոց գիրքին տասներորդ գլուխն ամենէն հին պատմական հատուածն է եւ աղգաց նախնական համացելութեան վրայ ամենէն աւելի արժանահաւատ վկայութիւնն է :» Նոյն հեղինակը կ'ըսէ նաեւ. «Եթէ մէկիդ դեննք Աստուածաշունչը, եւ միայն մեր հետազոտութեանց հետեւինք, պիտի համոզուինք թէ Սենաարի դաշտն է այն տեղն ուստի ցրուեցան երկրիս բոլոր աղգերը (Մենք. ԺԱ. 1—9) :»⁽¹⁾

Բրոք. Բոլինսըն, որ վերոյիշեալ անձին հղալըն է, Մովսիսի հնդամատենին նկատմամբ կ'ըսէ. «Մովսիսի գրոց պատմութիւնը համաձայն է արդի պատմական հետազոտութեանց : Ինչ որ այն գրոց մէջ ըսուած է տեղերու, աղգերու եւ լեզուներու վրայ՝ ճշմարիտ է. եւ որչափ աւելի հմուտ կ'ըլլանք այն հին դարերուն, այնչափ աւելի կը հաստատուի հնդամատենին ճշմարտութիւնը :» Իբր 40 կամ 50 տարի առաջ Գերմանացի գիտուններէն ոմանք ջանալին ցուցնել թէ ճիշդ չէ եգիպտոսի այն նկարագը-

(1) Journal of Royal Asiatic Soc. Հա. Ժե., Մասն Բ., էջ 232 :

րութիւնը որ կը գտնուի Մենքոց գիրքին վերջին մասին մէջ, բայց Պերլինի համալսարանին դասատուներէն մին, Հէնկսդէնպէրկ, կը հաստատէ հնդամատենին մէջ եգիպտոսի վրայ ըսուածներուն ստուգութիւնն, այնպէս որ անհաւատք իսկ չեն կրնար ժխտել :

Գ. Սուրբ գրոց պատմական երկրորդ մեծ ժամանակը կը ձգուի Մովսիսի մահուանէն մինչեւ Ռոբովամի թագաւորութիւնը, եւ այս ժամանակին վերաբերեալ պատմական տեղեկութիւնները կը գըտնուին Դատաւորաց եւ Հռութայ գիրքերուն մէջ, եւ Թագաւորաց եւ Մնացորդաց գիրքերուն առաջին գլուխներուն մէջ :

Բրոք. Բոլինսըն այն գիրքերուն պատմական արժանահաւատութեանը համար կ'ըսէ. «Չկայ արժանահաւատ պատմութիւն մը որ հերքէ այն գիրքերուն մէջ գտնուած տեղեկութիւններէն որեւիցէ բան մը : Ընդհակառակն, անոնց արժանահաւատութիւնը կը հաստատեն Ասորեստանի արձանագրութիւններն, Ասորեստանի եւ Պարսկաստանի պալատները, Փիւնիկեցոց պատմութիւնը եւ դրամները եւ Յունաց հին երգերը : Ոմանք կարծեցին թէ Հին կտակարանին գիրքերուն արժանահաւատութիւնը հերքող ապացոյցներ գտան. բայց աւելի ճիշդ պատմական հետազոտութիւնները միշտ ցուցուցին թէ այն առարկութիւններն առողջ հիման վրայ չէին կենար :»

Գ. Սուրբ գրոց պատմական երրորդ մեծ ժամանակը կը ձգուի Յերոբոամի ապստամբութենէն մինչեւ ի կործանումն Երուսաղեմի յամին իննեւտասներորդի Նաբուգոդոնոսորայ արքային Բաբելացոց :

Այս ժամանակը որ իբր չորս դարէ կը բաղկանայ՝ շատ կարեւոր է, քանզի այս միջոցին տեղի ունեցան Ասորեստանեայց թագաւորութեան կանգնումն եւ անկումը, Մարաստանի եւ Բաբելոնի յանկարծ բարգաւաճումը, Փիւնիկեցւոց քաղաքաց ծաղկիլը, Յունաստանի մէջ Աթէնքի եւ Սպարտայի գերազանցութեան ամբառնալը, Կարքեդոնի եւ Հռոմի հիմնուիլը, եւ Յունական եւ Փիւնիկեան գաղթականութեանց միջոցաւ քաղաքակրթութեան ծաւալումը:

Այս ժամանակին վրայ անընդհատ պատմութիւն չկայ բաց անկէ որ կը գտնուի Սուրբ գրոց մէջ: Սակայն Բերոսոսի եւ Մանեթոսի գրուածներէն կան քաղուածներ որ կը պարունակեն Բաբելոնի եւ Եգիպտոսի այն ժամանակուան տարեգրութիւնները, Տիւրացւոց պատմութեան քանի մը մասերը, եւ այն ատեն Ասորեստանի վրայ իշխող մեծ թագաւորաց ժամանակակից պատմութիւնը, նաեւ քանի մը պատմական տեղեկութիւններ Եգիպտական յիշատակարաններէ: Բոլոր այս պատմական աղբիւրները խնամով քննուած են, եւ Բրոյք. Բոլինսըն կը վկայէ թէ ամէնքն ալ կը լուսաւորեն եւ կը հաստատեն Սուրբ գիրքը: Դանի մը անկարեւոր տարբերութիւններ միայն կան յիշեալ պատմական տեղեկութեանց եւ Սուրբ գրոց մէջտեղ, բայց այս տարբերութեանց մեծագոյն մասը ժամանակի կը վերաբերի. գլխաւոր դէպքերուն վրայ ամէնքն ալ կատարելապէս համաձայն են: Անուանի Գերմանացի պատմիչը Նիպուր կ'ըսէ. « Զարմանալի համաձայնութիւն կայ ուրիշ հին պատմա-

կան գրուածոց եւ Աստուածաշունչին մէջտեղ: ⁽¹⁾ Ե. Սուրբ գրոց պատմական վերջին մեծ ժամանակը կը պարունակէ Բաբելոնի գերութիւնն եւ Հրէից դարձն իրենց հայրենի երկիրը:

Ոչ ոք ուրացած է Հրէից գերութենէ դարձը պատմող Եգրի եւ Նէեմիայի արժանահաւատութիւնը:

Բաբելոնի գերութիւնը նկարագրուած է Դանիէլի գրոց մէջ: Ոմանք կ'ըսեն թէ այս գիրքին մէջ պատմական շատ սխալներ կան, բայց պատմական ապացոյց չունին իրենց խօսքը հաստատելու: Այն գիրքին մէջ պատմուած գլխաւոր դէպքն է Բաբելոնի գերութիւնը զոր ոչ ոք կրնայ ուրանալ: Ասորեստանի յիշատակարաններն եւ Պարսից պատմութիւնը կը հաստատեն թէ այն ատեններն ամբողջ ժողովուրդներ շատ անգամ մէկ երկրէ ուրիշ երկիր գերի կը տարուէին: Յովսեպոս կը գրէ թէ Դաւիթեացի պատմիչը Բերոսոս գրեց Հրէից գերութեան վրայ, եւ նոյն իսկ Հրեայք չէին պատմեր թէ գերի տարուեցան եթէ արգարեւ գերի տարուած չէին:

Բոյս բարուց Նաբուգոդոնոսորայ, ջերմ դիցապաշտութիւն նորա, ամբարտաւանքն իւր մեծագործութիւններուն վրայ որ ի Բաբելոն, ինչպէս նաեւ աշխարհակալութիւնը, յիշուած են ի Բերոսոսի եւ յԱբիւղենոսի որ այս բաներն յիշելով կը հաստատեն Դանիէլի պատմութիւնը: Բերոսոս, Աղեքսանդր Բագմալէս, Պտղոմէոս եւ Բաբելոնեան բեւեռագիրք, բոլորը միաբան ընդ Դանիէլի կը հաստատեն թէ Նաբուգոդոնոսոր թագաւորեց 43 տարի: Ինչ որ

(1) Vorträge über Alte Geschichte. Հատ. Ա. էջ. 126:

Դանիէլ կը պատմէ՝ համաձայն է բոլոր արժանա-
հաւատ տեղեկութեանց զոր ունինք այն ատենուան
Բաբելոնի վրայ: Քանի մը տարի առաջ ոմանք կ'ը-
սէին թէ Բաղտասարայ վրայով Դանիէլի մէջ ըս-
ուածները չինձու են եւ հակառակ Բերոսոսի պատ-
մութեան որ կ'ըսէ թէ Բաբելոնի վերջին թագաւոր-
ին անունն էր Նաբոնադիոս, որ Բաբելոն չէր երբ
այն քաղաքն առնուեցաւ Պարսիկներէն: Ի սկզբան
դժուարին էր պատասխանել այս առարկութեան,
քանզի Բաղտասարայ անունը յիշուած չէր ուրիշ
պատմական գիրքի մէջ: Բայց 1854 ին Սըր Հ. Բո-
լինսըն Միլադէտայ մէջ իր խուզարկութեանց ատեն
Մուղայի քաղաքին մօտ գտնէն հանեց քանի մը
մնացորդներ որ հաստատեցին թէ Բերոսոսի եւ թէ
Դանիէլի նկարագրութեան ճշգրտութիւնը: Այս նոր
գտնուած մնացորդներէն հասկցուեցաւ թէ արդա-
րեւ Բաբելոնի վերջին թագաւորին անունն էր Նա-
բոնադիոս, բայց նա իր թագաւորութեան վերջին
տարիներուն մէջ իրեն դահակից ըրաւ իւր որդին
Պիլ-չար-ուզուր (Բաղ-տա-սար), եւ թագաւորական
տիտղոս տուաւ անոր: Ստոյգ է թէ Դանիէլի գիր-
քին մէջ Բաղտասար որդի Նաբուգոդոնոսորայ կը
կոչուի, բայց Սուրբ գրոց լեզուով որդի բառն
յաճախ կը նշանակէ նաեւ թոռն, եւ շատ հաւանա-
կան է թէ, ինչպէս բանասէրք կը ցուցնեն, Նաբո-
նադիոս էր փեսայ Նաբուգոդոնոսորայ: Դանիէլ կը
պատմէ թէ խնջոյքի մը ատեն Բաբելոն անակնկալ
կերպով եւ յանկարծ ինկաւ Մարաց եւ Պարսից
ձեռքը, եւ այնպէս Բաբելոնի տէրութիւնն անցաւ
Մարաց: Այս դէպքին վրայ զարմանալի համաձայ-

նութիւն կայ ի մէջ Դանիէլի եւ արտաքին պատ-
մութեան:

Հարկ չենք համարիր աւելի առաջ տանել մեր
քննութիւններն Հին կտակարանին արժանահաւա-
տութիւնը ցուցնելու, եւ կը բովանդակենք մեր
խօսքը Բրոֆ. Բոլինսընի հետեւեալ վկայութեամբ:

«Բոլոր կարեւոր եւ արժանահաւատ վկայութիւն-
ները որ մեզ հասած են ուրիշ աղբիւրներէ՝ կը
հաստատեն Հին կտակարանին պատմական ճշմար-
տութիւնը, Ասորեստանցոց, Բաբելացոց, Եգիպտաց-
ոց, Պարսից եւ Փիւնիկեցոց ժամանակէն մնացեալ
հին գրուածներ, իրենց պատմութիւնները հին ժամա-
նակակից տարեգիրներէ քաղող պատմաբանք, ինչ-
պէս Մանէթովս, Բերոսոս, Դիոդորոս, նաեւ
վկայութիւնք ականատես անձանց արեւելեան աղ-
գերու բարուց եւ սովորութեանց վրայ, ամէնքը
միաբան կը լուսաւորեն եւ կը հաստատեն Հին
կտակարանին պատմական ճշգրտութիւնը:» Ուստի հե-
տեւցնելու ենք թէ պատմութիւնը ոչ միայն չի հեր-
քեր, այլեւ զօրաւոր կերպով կը հաստատէ Սուրբ
գրոց արժանահաւատութիւնը:

2. Պատճառները ինչ հերքէ՞ Նոր կտակարանը:

Նոր կտակարանը Հին կտակարանէն այնու կը
տարբերի որ ոչ թէ ժողովրդեան մը այլ անձի մը
սրբազան պատմութիւնն է: Նոր կտակարանը գըլ-
խաւորապէս տեղեկութիւն կուտայ Յիսուս Քրիս-
տոսի, անոր ծննդեան, վարդապետութեանց, հրաշք-
ներուն, մահուան եւ յարութեան վրայ, կը պատմէ
թէ ինչպէս հիմնուեցաւ Քրիստոնէական եկեղեցին,
եւ տարածուեցաւ Քրիստոսի աշակերտաց միջոցաւ:

կը մեկնէ եւ կը բացատրէ Յիսուսի վարդապետութիւնները, եւ վերջին գիրքին մէջ կը գուշակէ Քրիստոսի թագաւորութեան հանդերձեալ վիճակը. ուստի եւ շատ չի խօսիր քաղաքական դէպքերու վրայ:

Որովհետեւ Աւետարանը գլխաւորապէս Քրիստոսի կենսագրութիւնն է, եւ Քրիստոս մերժուեցաւ Հրեաներէն, հաւանական չէր որ Հրէից եւ հեթանոսաց ժամանակակից պատմագիրները շատ բան գրէին անոր վրայ: Եւ որովհետեւ Նոր կտակարանը գրողներն եւ անոնց ժամանակակից հեթանոս եւ Հրեայ պատմիչք շատ բան գրած չեն այս նիւթին վրայ, չեն կրնար մեծաւ մասամբ ոչ հերքել եւ ոչ հաստատել իրարու գրուածները:

Սակայն աւետարանիչներն համառօտիւ կը յիշեն ժամանակակից քանի մը դէպքեր, եւ իրենց գրուածոց մէջ յաճախ ակնարկութիւններ կ'ընեն Պաղեստինու քաղաքական, ընկերական եւ կրօնական վիճակին, Հռոմէական պետութեան եւ անոր պաշտօնակալաց, նաեւ դրացի ազգաց վրայ: Իսկ Հռոմայեցի եւ Հրեայ մատենագիրներէն ոմանք կը գրեն ինչ ինչ Քրիստոսի եւ Քրիստոնէական եկեղեցւոյ վրայ:

Արդ, քննենք թէ Հռոմայեցի եւ Հրեայ մատենագիրք կը հերքեն Նոր կտակարանին մէջ գտնուած պատմական տեղեկութիւնները: Նախ, դիտել արժան է թէ Նոր կտակարանը մէկ գիրք չէ, եւ ոչ մի մատենագրի գրութիւն, այլ Նոր կտակարանը կը բաղկանայ եօթն կամ ութ տարբեր անձերէ եւ տարբեր ժամանակներ ու տարբեր պարագաներու ներքեւ գրուած 27 գիրքէ: Ուրեմն այս գիրքերուն

վկայութիւնը, ոչ մէկ անձի միայն, այլ շատ անձերու միանգամայն վկայութիւն է, եւ բոլոր այս վկաները, Պողոս, Պետրոս, Յակոբոս, Մատթէոս, Մարկոս, Դուկաս եւ Յովհաննէս, կը հաստատեն իրարու վկայութիւնը:

Սակայն պարտինք քննել թէ արդեօք կա՞յ պատմական ապացոյց որ կը հերքէ անոնց արժանահաւատութիւնը:

ա. Յիսուս Քրիստոսի ատեն Հրէաստանի քաղաքական վիճակը տարօրինակ եւ խառնակ էր: Հրէաստան հպատակած էր Հռոմայ ոչ միայն Հռոմէական զօրաց միջոցաւ, այլեւ իր բնակիչներէն շատերուն գործակցութեամբը, եւ այս պատճառաւ Հռոմէական կառավարութիւնը շատ արտօնութիւններ տուած էր Հրէից: Հրէաստան մասամբ մը հպատակ էր Հռոմայ, եւ մասամբ մը անկախ էր: Երկու կերպ վարչութիւն կար հոն, Հռոմէական եւ Հրէական. տուրքերն երկու եղանակաւ կը դրուէին եւ կը հաւաքուէին. արդարութիւնն երկու եղանակաւ կը մատակարարուէր, զինուորական ծառայութիւնն անգամ երբեմն երկու կերպ էր: Յովսեփոս եւ ուրիշ մատենագիրք կ'ըսեն նաեւ թէ յաճախ փոփոխութիւններ կ'ըլլային քաղաքական վարչութեան մէջ, եւ թէ քաղաքական կարգերն եւ կանոններն այնպէս խառն եւ շփոթ էին որ նոյն իսկ Տակիտոս երբեմն կը սխալի երբ կը խօսի անոնց վրայ: Սակայն Նոր կտակարանին մատենագիրները քաղաքական գործոց նկատմամբ սխալ բան մը յիշած չեն: Շատ անգամ կը յիշեն յաճախ փոփոխութիւնները որ երկրին վարչութեան մէջ տեղի ունեցան (Մատթ.

Բ. 1, 22, ԺԴ. 1, Ղուկ. Ա. 5, Գ. 1, ԺԴ. 1, ԻԳ. 24), երկու կերպ վարչութիւնը (Մատթ. ԻԷ. 1, 2), երկու տեսակ տուրքը (Մատթ. ԺԷ. 25, ԻԲ. 17), երկու կերպ դատարանները, պատժելու երկու կերպը, եւ զինուորական երկու տեսակ ծառայութիւնները (Յովհ. ԺԸ. 28, 51, Մատթ. ԻԷ. 64, 65), եւ այս ամենայն բոլորովին համաձայն է ուրիշ պատմական տեղեկութեանց զոր ունինք Հրէաստանի այն ատենուան քաղաքական գործոց վրայ։

Յովսէպոս եւ այլ մատենագիրքը կը նկարագրեն այն ատենուան Հրէից ոգին, անոնց զգացումներն առ Հռոմայեցիս եւ առ դրացի ազգս, անոնց ներքին բաժանումներն եւ երկպառակութիւնները, եւ կառավարչաց ընդհանուր կաշառակրծութիւնը, եւ այս ամէնը ճշգրիտ համաձայն է Նոր կտակարանին մէջ գրուածներուն։

Ինչ որ գրուած է Նոր կտակարանին մէջ Հրէից, Յունաց եւ Հռոմայեցւոց վրայ՝ ճշգրիտ համաձայն է ուրիշ պատմական տեղեկութեանց զոր անոնց վրայ ունինք։ Աւետարանիչք յանուանէ կը յիշեն Հռոմայեցի կայսրներն, Օգոստոս, Տիբերիոս, Կլոդիոս, նաեւ Հրէից Թագաւորներն եւ իշխաններն, Հերովդէս Մեծ, Արքեղայոս, Հերովդէս Չորրորդապետ, Փիլիպոս Չորրորդապետ, Հերովդէս Ագրիպպա առաջին եւ Հերովդէս Ագրիպպա երկրորդ, նաեւ Հռոմայեցի կուսակալները, Կիւրենիոս, Պոնտացի Պիղատոս, Սերգիոս Պոլոս, Դաղիոն, Փեստոս եւ Փելլիքս։ Ուրիշ ապացոյցներ կան որ կը հաստատեն թէ յիշեալ անձինք արդարեւ ապրեցան այն ատեն, եւ գտնուեցան այն պաշտօնին եւ աստիճանին մէջ զոր աւե-

տարանիչք կ'ընծայեն անոնց, եւ անոնց գործոց վրայ Աւետարաններուն մէջ տրուած տեղեկութիւններէն եւ ոչ մին հակառակ է արտաքին պատմութեան։

Նաեւ կը յիշեցնենք մեր ընթերցողաց թէ Յովսէպոս, Տակիտոս եւ Պլինիոս, ինչպէս արդէն ցուցուցինք ութերորդ գլխոյն մէջ, կը հաստատեն Աւետարաններուն պատմական արժանահաւատութիւնը։

Բայց չկանք բնաւ պատմական վկայութիւններ որ կը հերքեն Նոր կտակարանին արժանահաւատութիւնը։

Գիտուն անհաւատք երկու կամ երեք պատմական առարկութիւն միայն մէջ բերած են բոլոր Նոր կտակարանին դէմ, եւ այս առարկութիւններն, ըստ հմուտ հնագիտաց, հաստատ հիմ չունին։

Շգրաւս չընդունիր թէ Օգոստոս կայսր երբէք հրաման հանեց աշխարհագիր ընել ինչպէս կը պատմուի Ղուկաս Բ. 1 համարին մէջ, բայց որովհետեւ Հռովմական հնութեանց ամենէն հմուտ խուզարկուն, Սաւինեի, կը հաստատէ թէ Օգոստոս կայսրն իրօք այնպիսի հրաման հանեց, կ'երեւի թէ Շգրաւսի առարկութիւնը բնաւ հիմ չունի։

Շգրաւս կ'ըսէ նաեւ թէ Ղուկասու Բ. 2 համարը պատմութեան հակառակ է, քանզի Կիւրենիոս Ասորւոց կուսակալ չէր Հռովմայի շինութեան 758 երորդ տարիէն առաջ, որ դոնէ ութ տարի յետոյ է քան ըզճնունդն Քրիստոսի Սակայն Գերմանացի Մ. Զումբիլը պատմական քննութիւններովը ցուցուց թէ շատ հաւանական է թէ Կիւրենիոս Երէնց՝ կուսակալ եղաւ Ասորոց։ Մ. Զումբիլի խուզարկութիւններէն կ'երեւի թէ Կիւրենիոս առաջին անգամ կուսակալ

եղաւ Ասորոց երկրին չորսէ մինչեւ մէկ տարի յառաջ քան զծնունդն Քրիստոսի, եւ այսպէս Ղուկասոս պատմական ճշդութիւնը կը հաստատուի :

Շգրաւս կ'ըսէ նաեւ թէ արտաքին պատմութիւնը կը հերքէ Ղուկասոս Գ. 1 համարը, ուր գրուած է թէ Լիւսանիաս չորրորդապետ էր Տիբեր կայսեր հնգետասաներորդ տարին: Շգրաւս կը ջանայ ցուցնել թէ Լիւսանիաս այն թուականէն 60 տարի առաջ մեռած էր, եւ կը պնդէ թէ անհնար է ցուցնել թէ նոյն անուամբ ուրիշ չորրորդապետ եղաւ յետ Լիւսանայ: Բայց եւ այնպէս անհնարին համարեալն ի Շգրաւսէ հիմա հաստատուեցաւ, Մօտերս Պաալպէքի մօտ գտնուեցաւ հին արձանագրութիւն մը որ կը ցուցնէ թէ Լիւսանիաս անուամբ երկու անձինք կային, հայր եւ որդի, ուստի եւ շատ հաւանական է թէ որդին յաջորդեց հօրը իշխանութեանը: ⁽¹⁾

Բրոք. Բովինսըն կ'ըսէ. « Նոր կտակարանին արժանահաւատութեանը դէմ բաց ի վերոյիշեալ առարկութիւններէն ուշադրութեան արժանի ուրիշ պատմական առարկութիւն չկայ. » եւ կը յաւելու թէ անհաւատք մանրասոյգ զխոռոչութեամբ քննած են Աւետարաններուն եւ Գործոց առաքելոց մէջ յիշուած ամէն դէպք, եւ նախանձախնդրութեամբ ջանացած են սխալ գտնել անոնց մէջ, բայց բոլոր այս խիստ հետադատութիւնք ուրիշ արդիւնք ունեցած չեն եթէ ոչ հաստատել Աւետարաններուն ոչ միայն գլխաւոր պատմութիւններուն, այլեւ անոնց մէջ յիշուած մանր մանր պարագաներուն ստուգութիւնը:

Անհաւատք կրցած չեն ցուցնել թէ աւետարանիչք որեւիցէ պատմական սխալման մէջ ինկան: Եթէ անցեալ դէպքերուն հարեւանցի քննութիւնը եւ անկատար տեղեկութիւնը երբէք կարծել տուին մարդոց թէ սխալ կար Աւետարաններուն պատմութեան մէջ, աւելի ճիշդ հետադատութիւնք միշտ հաստատեցին այն սրբազան գրոց ճշդութիւնը, եւ հակառակորդաց տգիտութիւնը խայտառակեցին: Նոր կտակարանին պատմական արժանահաւատութիւնը բոլոր պատմագէտ քննչաց առջեւ հաստատուած է:

Մինչ նոյն իսկ պատմութեան դասատուք կը հաստատեն Սուրբ գրոց պատմական ճշդութիւնն, ով կրնայ ըսել թէ պատմութիւնը կը հերքէ Սուրբ գրոց արժանահաւատութիւնը:

⁽¹⁾ Krafft, « Topografie Ieruselems », Inscription 29.

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

ԱՒԵՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒՆ ԱՐԺԱՆԱՀԱՒԱՏՈՒԹԵԱՆԸ ԴԷՄ

ԱՊԱՅՈՑՅՆԵՐ ԿԱ՞Ն

(Շարունակութիւն)

Գ. Գիտութիւնը կը հերքէ՞ Սուրբ Գրքը :

Ի՞նչ է գիտութիւնը : Բանի մը վրայ ծանօթութիւններ երբ դրութեան կը վերածուին՝ գիտութիւն կ'ըլլան : Առանց գիտութեան ծանօթութիւն կ'ըլլայ , բայց առանց ծանօթութեան գիտութիւն չըլլար : Ամէն ճշմարիտ գիտութիւն կը կազմուի ոչ թէ մարդոց կարծիքներէն , այլ գոյող իրաց վրայ գիտացուած ստոյգ եւ ապացուցեալ վկայութիւններէ : Բանի մը վրայ կրնանք կարծիք կամ ենթադրութիւններ ընել , բայց ասոնք եթէ յայտնի եւ ծանօթ իրաց վրայ հիմնուած չեն , ճշմարիտ գիտութիւն չեն կազմեր : Գիտուն մարդը կրնայ իր մտքին մէջ կարծել թէ այսինչ բանն այսպէս կամ այնպէս է , բայց այս վերացեալ մտածութիւնները գիտութիւն չեն : Այսպիսի մտածութիւններ կրնան առաջնորդել ճշմարիտ գիտութեան եւ կամ անկէ հեռու տանել : Ամէն ճշմարիտ գիտութիւն հիմնեալ է ճիշդ դիտողութեանց եւ ստոյգ տեղեկութեանց վրայ , եւ պարտի ի նպաստ իւր ունենալ բաւական ապացոյցներ :

Գիտութեան նպատակն է մեկնել , որչափ հնար

ԱՒԵՏԱՐԱՆԱՅ ԱՐԺԱՆԱՀԱՒԱՏՈՒԹԵԱՆԸ ԴԷՄ ԱՊԱՅՈՑՅՆԵՐ ԿԱ՞Ն 133

է , ահա իր եւ ահա երեւոյթ , ուստի եւ նիւթական աշխարհի իրաց կամ երեւոյթներուն սահմանին մէջ փակուած չէ գիտութիւնը : Սխալ է կարծել թէ բաց իրենական կոչուած գիտութիւններէն ուրիշ գիտութիւններ չկան : Ամէն տեսակ երեւոյթ կամ իր առարկայ է գիտութեան , ուստի եւ գիտութեան այնչափ ճիւղեր կրնան ըլլալ որչափ իրք եւ երեւոյթք կան որ քննութեան տակ կրնան լյնալ , Բայց եւ այնպէս գիտութիւնք ընդհանրապէս չորս ընդհանուր դաս կը բաժնուին :

ա. Նիւթական գիտութիւն , որ իրեն առարկայ ունի նիւթական աշխարհ : Նիւթական աշխարհի երեւոյթները կը քննէ եւ կը գիտէ , եւ անոնց միջոցաւ երեւան կը հանէ այն օրէնքներն որոց հպատակ է նիւթական աշխարհս : Այս գիտութիւնը երբեմն Բնական գիտութիւն եւս կը կոչուի , բայց աւելի յարմար է կոչել զայն նիւթական գիտութիւն , զի բնութիւնն աւելի բան կը պարունակէ քան նիւթական աշխարհը : Ուրեմն , Նիւթական գիտութիւնը Նիւթական աշխարհի օրէնքներն է :

բ. Իմացական գիտութիւն , որ եւ մտաւորական փիլիսոփայութիւն կը կոչուի : Այս գիտութիւնն իրեն քննութեան առարկայ ունի մտաւորական աշխարհի գործողութիւններն եւ երեւոյթները որ այնպէս իրական եւ բազմատեսակ են ինչպէս բնական աշխարհի երեւոյթները , եւ այս գործողութիւններն եւ երեւոյթները քննելով երեւան կը հանէ այն օրէնքներն որոց հպատակ է մարդկային միտքը : Ասկա ուրեմն , Իմացական գիտութիւնը Բնական է մարդկային միտք :

դ. Բարոյական գիտութիւն, որ եւ երբեմն կը կոչուի Բարոյական գիտութիւն: Այս գիտութիւնն իրեն առարկայ ունի բարոյական աշխարհը, եւ կը քննէ մարդուս բարոյական բնութիւնը եւ այն հիմնական բարոյական օրէնքներն որոց ներքեւ կը գտնուի մարդ: Կը քննէ այն յարաբերութիւնները զոր ունի մարդ Աստուծոյ եւ իր նմանեաց հետ, եւ այս յարաբերութիւններէն կը սորվի թէ ինչ են մարդուս պարտիքը: Ապա ուրեմն, Բարոյական գիտութիւնը լսութիւն է Բարոյական աշխարհի:

դ. Աստուածային գիտութիւն, որ եւ երբեմն աստուածաբանութիւն կը կոչուի: Այս գիտութիւնը կը քննէ Աստուծոյ բոլոր յայտնութիւնները, եւ, որչափ հնար է, անոնցմէ կը հետեւցնէ թէ ինչ է աստուածային բնութիւնն եւ ինչ են աստուածային ստորոգելիք: Որովհետեւ Սուրբ գիրքն է գլխաւոր աղբիւր այն ամենայն տեղեկութեանց որոց վրայ հաստատուած է այս գիտութիւնը, աստուածաբանութիւնը կրնայ կոչուիլ լսութիւն Սուրբ գրքի:

Մեր որոշելու գլխաւոր եւ հիմնական խնդիրն այն չէ թէ վերոյիշեալ չորս թարգմաններն, այսինքն գիտութիւնները, հակասական են իրարու, քանզի բոլորն ալ մարդկային, ուստի եւ սխալական են, այլ խնդիրը սա է թէ բուն իրերը, որոնց թարգման են միայն գիտութիւնք, են հակասական իրարու: Այսինքն, բնական երեւոյթներն եւ անոնց օրէնքները հակառակ են Սուրբ գրքոց վարդապետութեանցը:

1. Մարդկային միայն գիտութիւնը կամ մարդկային գիտութիւնը կը հերքէ Սուրբ գրքի:

Ետքի թողովք քննել թէ բնական գիտութիւնը կը

հերքէ կամ ոչ Սուրբ գիրքը, քննենք նախ թէ մարդկային մտաց կազմութեան եւ օրէնքներուն ուղիւ թարգմանութիւնը, այսինքն ճշմարիտ իմացական փիլիսոփայութիւնը կը հերքէ Սուրբ գիրքը:

Իմացական փիլիսոփայութիւնն ինչպէս կրնայ հերքել Սուրբ գիրքը: Եթէ Սուրբ գրքոց եւ իմացական փիլիսոփայութեան առարկաները մի եւ նոյն ըլլալին, եւ երկուքն ալ միեւնոյն նիւթին վրայ խօսէին, կրնար կարծուիլ թէ անոնց վարդապետութիւնները կրնային իրարու հակասական ըլլալ: Բայց այսպէս չէ բանը: Սուրբ գիրք իմացական փիլիսոփայութիւն չէ, եւ իմացական փիլիսոփաներուն կարծիքներն եւ ենթադրութիւնները ոչ կ'ընդունի եւ ոչ կը մերժէ: Սուրբ գիրք մարդկային միտքը չի լուծեր իր մասերուն, անոր կարողութիւնները դաս դաս չի բաժներ, ոչ ալ կը սահմանէ այն կարողութեանց գործողութիւններուն օրէնքները, ինչպէս որ կ'ընէ իմացական փիլիսոփայութիւնը: Սուրբ գիրք կ'ըսէ միայն թէ մարդ ստեղծուեցաւ իմացական եւ բարոյական բնութեամբ, թէ այս բնութիւնն ապականեցաւ մեղօք, եւ թէ մեղքէն ուրիշ կերպով ազատութիւն չկայ եթէ ոչ աստուածային Փրկչի մը միջոցաւ: Իմացական փիլիսոփայութիւնն ինչպէս կրնայ մերժել Սուրբ գրքոց այս բարոյական եւ հոգեւոր վարդապետութիւնները: Իմացական փիլիսոփայութիւնն իրեն առարկայ ունի տեսակ մը խնդիրներ, Սուրբ գիրքն իրեն առարկայ ունի ուրիշ տեսակ մը խնդիրներ: Ապա ինչպէս կրնան այս երկուքն հակառակ ելլել իրարու: Այս բանը մէկ կերպով միայն կարելի է:

Որովհետեւ խմացական փրկիստիպայութեան առարկան մարդկային մտաց բնութիւնն է, եթէ այս գիտութիւնը կարենար ցուցնել թէ ինչ բաներ որ Սուրբ գիրք կը սորվեցնէ այնպէս հակառակ են մարդկային մտաց բնութեանը որ զանոնք ընդունել անհնար է, անատեն հակառակ ելած եւ հերքած կ'ըլլար Սուրբ գիրքը: Եթէ խմացական փրկիստիպայութիւնը կարենար ցուցնել թէ մարդ այնպէս ստեղծուեցաւ, եւ անոր միտքն այնպիսի օրինացներքեւ է որ չի կրնար ընդունել ինչ որ Սուրբ գիրք կը սորվեցնէ, անատեն միայն փրկիստիպայութիւնը կ'ունենար իրաւունք հետեւեցնելու թէ Աստուածաշունչը միտքը ստեղծողէն տրուած կամ յայտնուած չէ:

Բայց ինչպէս կրնայ ցուցուիլ թէ ինչ որ Սուրբ գիրք կը սորվեցնէ՝ հակառակ է բուն մարդկային մտքին բնութեանը: Ինչ որ Սուրբ գիրք կը սորվեցընէ՝ կրնայ ոմանց կարծեաց կամ նաեւ համոզմանցը հակառակ ըլլալ. բայց ասկէ չենք կրնար հետեւեցնել թէ մարդկային մտքին բնութեանն ալ հակառակ է. քանզի եթէ այնպէս ըլլար, այլեւայլ իրաց վերաբերեալ վարդապետութիւններ որ հիմա առհասարակ իրեւ ճշմարիտ ընդունուած են՝ մարդկային մտքին բնութեանը հակառակ եղած պիտի ըլլային, վասնզի ժամանակաւ հակոտակ էին շատ մարդոց համոզմանցը, Գրեթէ ամէն նոր գիւտ, եւ ամէն նոր բարեկարգութիւն ի սկզբան մերժուած է մարդոցմէ իրեւ հակառակ իրենց համոզմանցը: Գիտութեանց պատմութիւնը բացայայտ կը ցուցնէ թէ շատ վարդապետութիւններ կրնան հակառակ դալ շատերուն կարծեաց եւ համոզմանցը, թէեւ իրօք

հակառակ չեն մարդկային մտքին բնութեանը: Դանի քանի վարդապետութիւններ այսպէս ի սկզբան հակառակութիւն կրեցին, բայց ճշդագոյն հետազոտութիւնք յետոյ հաստատեցին զանոնք իրեւ ճշմարիտ, ուստի եւ բոլորովին համաձայն մարդկային մտաց բնութեանը:

Դարձեալ, ուրիշ վարդապետութիւններ կրնան հրաշալի եւ խորհրդաւոր եւ այնպէս վեր ըլլալ քան զմարդկային միտս, որ մարդուն միտքը զանոնք չի կրնար ի սկզբան հասկնալ, թէպէտ այն վարդապետութիւններն իրօք հակառակ չեն մարդկային մտքին բնութեանը: Բնական աշխարհի վերաբերեալ վարդապետութիւններէն ալ ոչ սակաւք խորհրդաւոր են: Ի՞նչ է որ սիրտը կը թնդացնէ եւ մարմնոյ բոլոր գործարաններուն կանոնաւոր շարժում կու տայ: Ի՞նչ է որ ծառին հիւթը ծառին արմատէն մինչեւ անոր հեռաւոր ճիւղերուն ծայրը կը հանէ: Արեգակն ինչպէս կրնայ իրեն քաշել երկրիս որ անկէ միլիոնաւոր ժամերով հեռի է: Դիտունք կ'ըսեն թէ այս բաները կը գործուին կենսական զօրութեամբ, կամ քիմիական զօրութեամբ, կամ ձգողական զօրութեամբ: Բայց այս բուն մեկնութիւն չէ: Բնագէտք անուններ միայն կու տան այս զօրութիւններուն, բայց զանոնք ոչ կրնան մեկնել եւ ոչ հասկնալ: Այս զօրութիւններուն գործողութիւնները կը մնան խորհրդաւոր եւ անիմանալի: Ասկա բնական գիտութիւնք կը ցուցնեն թէ կրնան ըլլալ շատ վարդապետութիւններ որ չեն կրնար մեկնուիլ, բայց եւ այնպէս հաւատալի են, ուստի եւ հակառակ չեն մարդկային մտքին բնութեանը: Եթէ

արարածոց վերաբերեալ վարդապետութիւնները , թէեւ գաղտնիք , հաւատալի են , որչափ եւս առաւել հաւատալի ըլլալու են Արարչին վերաբերեալ վարդապետութիւնները , թէպէտ խորհրդաւոր կամ գաղտնիք են :

Մարդկային մտքին բնութեանը ստուգիւ հակառակ կրնան համարուիլ այն վարդապետութիւնները միայն որ ընդդէմ կու գան ընդհանուր համովմանց մարդկային ազգին : Եթէ մտաւորական փիլիսոփայութիւնը կարենար ցուցնել թէ Սուրբ գրոց մէջ կան այնպիսի վարդապետութիւններ որ հակառակ են մաթեմատիկական սկզբանց կամ ուրիշ ինքնայայտ ճշմարտութեանց , անատեն կարող կ'ըլլար հերքել Սուրբ գիրքն իբրեւ անհաւատալի : Բայց Սուրբ գրոց մի վարդապետութիւնները հակառակ են ինքնայայտ ճշմարտութեանց : Միթէ Սուրբ գիրք կը սորվեցնէ այնպիսի վարդապետութիւն մը որ հակառակ է ընդհանուր եւ բացարձակ համովմանց մարդկային ազգին : Սուրբ գրոց մէջ կայ վարդապետութիւն մը զոր ահա միաբերան կը մերժէ իբրեւ անկարելի կամ անհաւատալի : Ոչ . վասնզի առողջ մտքի տէր միլիոնաւոր մարդիկ ընդունած են Սուրբ գրոց վարդապետութիւններն իբրեւ ճշմարիտ : Չենք ըսեր թէ Սուրբ գրոց վարդապետութիւնները ճշմարիտ են վասնզի միլիոնաւոր մարդիկ ընդունած են զանոնք , բայց իրաւունք ունինք ըսելու թէ որովհետեւ միլիոնաւոր մարդիկ հաւատացած են անոնց , ապա անոնք անհաւատալի չեն , այսինքն չեն կրնար համարուիլ անհաւատալի կամ հակառակ ընդհանուր եւ բացարձակ համովմանց մարդկային

ազգին . եւ որովհետեւ իմացական փիլիսոփայութիւնը չի կրնար հերքել Սուրբ գիրքն ուրիշ կերպով բայց եթէ ցուցնելով թէ ինչ որ Սուրբ գիրք կը սորվեցնէ հակառակ է մարդկային մտքին բնութեանը , պարտինք հետեւցնել թէ մտքին գիտութիւնը կամ իմացականութիւնը կամ իմացական փիլիսոփայութիւնը չի հերքեր Սուրբ գիրքը :

2. Բարոյական գիտութեանը կամ Բարոյական գիտութեանը կը հերքէ՞ Սուրբ գիրքը :

Սուրբ գիրք բարոյական փիլիսոփայութիւն չէ : Բարոյական պարտականութեանց հիման կամ առաքելութեան բնութեան վրայ փիլիսոփայական տեսութիւններ չընեն , ինչպէս կ'ընէ բարոյական փիլիսոփայութիւնը : Բայց կը պարունակէ շատ բարոյական սկզբունքներ եւ վարդապետութիւններ եւ կը ցուցնէ բարոյական օրէնք : Եթէ արդարեւ Սուրբ գիրք աստուածային յայտնութիւն է , ապա անոր բարոյական վարդապետութիւնները մաքուր եւ մարդու բնութեան եւ վիճակին յարմար ըլլալու են : Եթէ բարոյական փիլիսոփայութիւնը կրնայ ցուցնել թէ Սուրբ գրոց մէջ ցուցուած բարոյական օրէնքը եւ վարդապետութիւններն անմաքուր կամ թերի են եւ կամ անոնց ազդեցութիւնը վնասակար է , ապա հզօր վկայութիւն մը տուած պիտի ըլլայ թէ Սուրբ գիրք Աստուծոյ տրուած չէ : Բայց բարոյական փիլիսոփայութիւնը կ'ապացուցանէ զայն :

Սուրբ գրոց բարոյական վարդապետութիւնները կը գտնուին Սուրբ գրոց բոլոր մասերուն մէջ , բայց կրնանք ըսել թէ գլխաւոր բարոյական վարդապետութիւնները կը գտնուին Կոմաքոնիայի պատմութեանը ,

Քրիստոսի այն վարդապետութեանց մէջ ուր այն պատուէրները կը մեկնուին, եւ Յիսուսի վարուց մէջ, Յիսուսի, որ իր գործերովը ցուցուց այն պատուէրներուն ոգին:

Բարոյական փիլիսոփայութիւնը կը հերքէ զայս ամենայն իրրեւ սուտ, կամ կը մերժէ իրրեւ անարժան կամ թերի կամ ֆեասակար:

Միթէ բարոյական փիլիսոփայութիւնը կը հերքէ պատուէրները: Կրնայ ցուցնել թէ այն պատուէրները կ'արդեւն ինչ որ ուղիղ, արդար, բարի եւ օգտակար է, կամ կը հրամայեն ընել ինչ որ չար եւ ֆեասակար է: Ըստ բարոյական փիլիսոփայութեան տառնաբանեայ պատուէրներէն մըրը մերժուելու է: Եւ ոչ մին: Ընդհակառակն, բարոյական փիլիսոփայութիւնը կը սորվեցնէ թէ այն պատուէրներուն բոլորն ալ բարի, արդար եւ հարկաւոր են, կը հաստատէ թէ անոնց բոլորն ալ համաձայն են բնական իրաւանց մարդկան, եւ յարմար են յառաջ տանելու անհատից եւ ժողովրդոց բարձրագոյն շահերը, եւ թէ այն պատուէրներուն բոլորն ալ կատարուելու են որ մարդիկ, ժողովուրդներ եւ ազգեր հասնին Ֆիզիզական, իմացական եւ բարոյական երջանկութեան: Ուրեմն, բարոյական փիլիսոփայութիւնն ոչ միայն չի հերքեր տառնաբանեայ պատուէրներն, այլեւ կը հաստատէ զանոնք իրրեւ գերազանց բարոյական պատուէրներ:

Բարոյական փիլիսոփայութիւնը կը հերքէ այն մեկնութիւնը զոր Յիսուս Քրիստոս տուաւ տառնաբանեայ պատուէրներուն Մատթէոսի Ե, 9 եւ Է գլուխներուն մէջ: Ի՞նչ պատճառ կայ որ բարոյա-

կան փիլիսոփայութիւնը հերքէ Քրիստոսի մեկնութիւնը տառնաբանէին վրայ: Կրնայ հերքել զայն իրրեւ հաւանայի: Ոչ. վասնզի Քրիստոսի մեկնութիւնը կը վերաբերի ոչ միայն մարդոց արտաքին գործքերուն, այլեւ այն գործքերն յառաջ բերող առիթներուն: Կը դատապարտէ ոչ միայն սպանութիւնն, այլեւ ատելութիւնը որ սպանութեան կը տանի. կը դատապարտէ ոչ միայն շնութիւնը, այլ եւ անմաքուր խորհուրդներն որ զմարդ կը տանին շնութեան: Ըստ մեկնութեան Քրիստոսի, տառնաբանեայ պատուէրները կը վերաբերին մարդոց ոչ միայն բոլոր գործքերուն, այլ եւ բոլոր խորհուրդներուն, բաղձանաց եւ նպատակներուն, եւ խստիւ կը դատապարտեն ինչ որ անմաքուր եւ անիրաւ է մարդոց մէջ:

Բարոյական փիլիսոփայութիւնը կը մերժէ Քրիստոսի մեկնութիւնն իրրեւ ոչ առաջաւ: Բարոյական փիլիսոփայութիւնը չի կրնար այն մեկնութիւնն իրրեւ ոչ անաչառ հերքել, վասնզի այն մեկնութիւնը կը վերաբերի բոլոր ազգաց, ինչպէս Հրէից նոյնպէս եւ հեթանոսաց: Միեւնոյն կերպով կը խօսի թագաւորներու եւ հպատակներու, զիտուններու եւ տգէտներու, եւ ամենէն կը պահանջէ մի եւ նոյն արդարութիւնը, մի եւ նոյն սրբութիւնը եւ մի եւ նոյն բարեպաշտութիւնը:

Բարոյական փիլիսոփայութիւնը կը հերքէ Քրիստոսի մեկնութիւնն իրրեւ անհրաժեշտ: Ոչ. վասնզի այն մեկնութիւնը կը պահանջէ իւրաքանչիւր անձէ ոչ թէ ինչ որ անոր կարողութեանէն վեր է, այլ ինչ որ անոր կարողութեան ներքեւ է (Ղուկ. ԺԲ. 48, Բ

Կորնթ. Ը. 12) : Մարդեցմէ չի պահանջեր այնպիսի գործ մը զոր հրեշտակը միայն կրնան կատարել . աղքատներէն եւ տղէտներէն չի պահանջեր ինչ որ հարուստք եւ գիտունք միայն կրնան ընել : Իւրաքանչիւր անձէ կը պահանջէ այն գործը որ ճշդիւ համաձայն է անոր բնութեանը , վիճակին եւ կարողութեանը : Իւրաքանչիւր անձէ կը պահանջէ այն գործը միայն զոր նա կրնայ եւ պարտի ընել , եւ կ'արգելէ այն բանը միայն զոր ոչ ոք պարտի ընել : Այսպիսի օրէնք մը չի կրնար բնաւ մերժուիլ իբրեւ անիրաւ :

Բարոյական փիլիսոփայութիւնը կը մերժէ Գրիստոսի մեկնութիւնն իբրեւ «*Կաթոլիկ*» , կամ «*Եկեղեցի*» եւ կամ «*Կաթոլիկ*» : Ըստ մեկնութեան Գրիստոսի , օրէնքը կը բովանդակի սա խօսքին մէջ . «*Քու Տէր Աստուածդ սիրես քու բոլոր սրտովդ եւ քու բոլոր անձովդ ու քու բոլոր մտքովդ . սա է առաջին ու մեծ պատուիրանքը : Ու երկրորդը ասոր նման՝ Քու ընկերդ սիրես քու անձիդ պէս : Աս երկու պատուիրանքէս կախուած են բոլոր օրէնքը եւ մարգարէները*» (Մատթ. ԻԲ. 37—40) : Յիսուս Գրիստոս միւս բոլոր բարոյական վարդապետներէն կը տարբերի յայտմ որ կը սորվեցնէ մեզ թէ ոչ մեր հայրենակիցները կամ մեր ազգակիցները միայն , այլ եւ բոլոր մարդիկ մեր ընկերներն են (Ղուկ. Ժ. 30—37) : Գրիստոս մարդոց սորվեցուց նաեւ սիրել իրենց թշնամիները , օրհնել իրենց անիծիչները , բարի ընել իրենց ատելիներուն եւ աղօթք ընել իրենց չարչարիչներուն եւ հալածիչներուն համար (Մատթ. Ե. 44) : Գրիստոս կը պատուիրէ մարդոց ըլլալ *Կաթոլիկ* :

ինչպէս անոնց երկնաւոր Հայրը կատարեալ է (Մատթ. Ե. 48) : Նոր կտակարանին բարոյականը կը պահանջէ ամէն մարդէ կատարեալ սէր : Այսպիսի մեկնութիւններ կը գտնուին նաեւ Հին կտակարանին մէջ : «*Քու Տէր Աստուածդ բոլոր սրտովդ , բոլոր հոգովդ ու բոլոր զօրութիւնովդ սիրես*» (Բ 0ր. 2. 5, Ժ. 12, ԺԱ. 1, 15, 22, ԺԹ. 9) : «*Քու ընկերդ քու անձիդ պէս սիրես*» (Ղեւտ. ԺԹ. 18) : Միթէ բարոյական փիլիսոփայութիւնը կը հերքէ այսպիսի վարդապետութիւններ : Ոչ երբէք . ընդհակառակն , բարոյական փիլիսոփայութիւնը կ'ընդունի եւ կը պատուէ զանոնք իբրեւ կատարեալ : Բարոյական փիլիսոփայութիւնը կը ձայնակցի Պազուն փիլիսոփային որ կ'ըսէ . «*Աշխարհի վրայ չեղաւ երբէք կրօնք մը կամ օրէնք մը այնպէս նախատաւոր հասարակաց բարւոյն , ինչպէս Գրիստոնէական կրօնքը*» :

Բարոյական փիլիսոփայութիւնը կը ձայնակցի Մօնթէսքրիէօ անուն նշանաւոր Գաղիացի մատենագիրին , որ իր «*Ոգի օրինաց*» կոչուած գիրքին մէջ կ'ըսէ . «*Աւետարաններուն բարոյականութիւնն Աստուծմէ մարդուն տրուած պարգեւներուն աղնուագոյնն է*» : Կը ձայնակցի նաեւ Ամերիկայի ամենէն մեծ քաղաքագիտին , Ուէստֆէլդին , որ կ'ըսէ . «*Լերան քարոզն այնպէս սքանչելի է որ չի կրնար մարդու մտքի ծնունդ ըլլալ*» :

Բարոյական փիլիսոփայութիւնը կը հերքէ Սուրբ գրոց այն բարոյականը որ կը տեսնուի Գրիստոսի վարուց մէջ : Կը մերժէ Գրիստոսի օրինակն իբրեւ անկատար կամ փրկարար : Ի՞նչ թերութիւն կը

գտնէ Գրիստոսի անձին վրայ, եւ ինչ յանցանք՝ անոր վարուց մէջ: Եւ ոչ մի: Այս գլխոյն մէջ չենք խօսիր Յիսուս Գրիստոսի բարոյական կատարելութեան վրայ, քանզի այս նիւթին վրայ ընդարձակօրէն պիտի խօսինք Ժ.Գ. գլխոյն մէջ: Հոս բաւական կը համարինք յիշել քանի մը երեւելի մարդոց վկայութիւնը Գրիստոսի վրայ:

Ճրատաւ անուն պատմիչը Գրիստոսի համար կ'ըսէ. « Երկրիս վրայ ապրող էակաց մէջ ամենէն կատարեալն էր: » Գերմանացի փիլիսոփայն Տը Վէդդէ կը կոչէ զԳրիստոս « անսոգիւտ եւ անմեղ »: Ուրիշ Գերմանացի փիլիսոփայ մը, Հէկէլ, կ'ըսէ նոյնպէս Գրիստոսի համար. « Աշխարհիս պատմութեան մէջ միակ եւ անման է, եւ անոր վրայ միայն միացեալ են աստուածային եւ մարդկային բնութիւնք »: Նաբոլէոն Պոնաբարդը ըսած է. « Գրիստոսի եւ ուրիշ բոլոր մարդոց մէջտեղ բաղդատութիւն անկարելի է »: Գերմանացի անհաւատը Շգրաւս կ'ըսէ. « Գրիստոս իր վարուքը կրօնքի վրայ կու տայ ամենէն բարձր գաղափարը զոր մարդու միտքը կրնայ ըմբռնել: » Րընան կ'ըսէ. « Անման եւ երկրպագելի անձ է: » Եւ արդարեւ Յիսուս Գրիստոսի բարոյական անման գերադանցութիւնն ինքնին հզօր ապացոյց է թէ Գրիստոս իրօք Որդի Աստուծոյ էր, եւ թէ անոր Աւետարանն աստուածային է:

Սակայն ոմանք Սուրբ գրոց բարոյականին իբրեւ արատ կը համարին Նոյայ, Դովտի, Դաւթի, Սողոմոնի եւ այլոց ամօթալի մեղքերն յիշել: Բայց եթէ այն անձինք այնպիսի մեղքեր իրօք գործեցին, Սուրբ գիրք ինչո՞ւ համար չյիշէր զանոնք: Սուրբ

գիրք ուղիղ եւ անաչառ գիրք է, եւ կը նկարագրէ զմարդիկ ճիշդ այնպէս ինչպէս էին: Սուրբ գիրքն անաչառ եւ վստահութեան արժանի չէր ըլլար, եթէ մարդոց բարի գործքերը միայն յայտնելով անոնց չար գործքերը ծածկէր: Բայց Սուրբ գիրք երբէք չի գովեր յիշեալ անձանց չար գործքերը, այլ ընդհակառակն, խոսիւ կը դատապարտէ զանոնք: Երբէք չընծայեցներ այն մարդոց յանցանքներն իբրեւ հետեւելու արժանի օրինակ, այլ, ընդհակառակն, շատ անգամ կը յիշէ զանոնք իբր խրատ զգուշութեան, եւ կը ցուցնէ թէ ինչպէս այն մեղքերը գործող մարդիկ խոնարհութեամբ զղջացին, կամ չարաչար պատժուեցան: Սուրբ գրոց մէջ կ'սի համար մը միայն որ ասլիքաւ գործ մը կը գովէ, եւ կամ կը քաջալերէ զմարդիկ սնորհէն եւ պիղծ ըլլալու: Ոչ, չկայ: Չարագործութեանց պատմութիւններուն ամէնն ալ որ Սուրբ գրոց մէջ կը գտնուին՝ մարդոց սիրտերուն մէջ պիղծ եւ մեղանշական գործերու գէմ զգուանք, իսկ բարի եւ սուրբ գործերու վրայ սէր յառաջ բերելու նպատակաւ գրուած են:

Ոմանք կ'ըսեն թէ Հին կտակարանին մէջ կան գլուխներ որ տղայոց կարգալու յարմար չեն: Բայց ո՞րչափ են այսպիսի գլուխներ բոլոր Սուրբ գրոց մէջ, Շատ քիչ. եւ դարձեալ Սուրբ գրոց մէջ այնպիսի գլուխներ գտնուելուն աղէկ պատճառներ կան: Այնպիսի գլուխներէն ոմանք գրուած են ցուցընելու համար թէ նահապետք եւ մարդարէք անդամ կրից տէր էին իբրեւ զմեզ, բայց եւ այնպէս յարատեւեցին, եւ հաւատքով հասան բարձր աստիճանի սրբութեան, եւ թէ մենք ալ ապաշխարու-

Թեամբ եւ հաւատքով կրնանք անոնց օրինակին նմանել : Անոնց մեղքերէն ոմանց պարագաները պատմուած են ցուցնելու համար աշխարհի թէ ո՛ր-չափ մեծ էին այն մեղքերը , որպէս զի ոչ ոք , որ-չափ մեծ եւ շատ ըլլան իր մեղքերը , յուսահատի ներուժն գտնելու , երբ սրտանց կը զնջայ իր մեղքերուն վրայ :

Ուրիշ մեղքեր յիշուած են Սուրբ գրոց մէջ իբրեւ զգուշութիւն չար ընկերաց եւ չար սովորութեանց դէմ , եւ այս կողմանէ շատ օգտակար եւ ազդու խրատ են : Դարձեալ , ուրիշ մեղքեր յիշուած են իբրեւ պատմական կարեւոր տեղեկութիւն , եւ իբրեւ մեկնութիւն այլոց պատմուած դէպքերու : Օրինակ առնենք Ծննդոց ԺԹ. գլխոյն մէջ պատմուած դէպքերը : Միթէ կրնայինք աղէկ հասկնալ թէ ինչու համար Աստուած այնպէս խստիւ պատժեց Սոդոմ եւ Գոմոր քաղաքները , եթէ անոնց սոսկալի պղծածագործութիւնն այնպէս յայտնի գրուած չըլլար Սուրբ գրոց մէջ :

Ոմանք կը հարցնեն թէ Քանանացւոց կոտորածը որ եղաւ Իսրայելացւոց ձեռքով՝ ինչպէս կրնայ արդարանալ : Կը պատասխանենք թէ Իսրայելացիք ջնջեցին զՔանանացիս Աստուծոյ յայտնի հրամանաւ , եւ միթէ մէկը կրնայ ըսել թէ Աստուած որ տուիչ է կենաց՝ իրաւունք չունի առնել զայն : Աստուած ամէն տարի միլիոնաւոր մարդոց կեանք կուտայ , եւ ուրիշ միլիոնաւոր մարդոց կեանքը կ'առնէ : Այն միլիոնները որ ամէն տարի կը ծնանին եւ կը մեռնին՝ կը ծնանին եւ կը մեռնին հրամանաւ Աստուծոյ , եւ ոչ ոք կ'ըսէ թէ այս հրամանն անիրաւ է :

Կայ սակայն իրաւացի պատճառ մը թէ ինչու համար Աստուած այսպիսի նորանշան եւ ահեղ կերպով ջնջել տուաւ Քանանացւոց ազգերը : Քանանացիք կուտայաւ էին , եւ եթէ չջնջուէին , կրնային խոտորեցնենել զԻսրայելացիս ճշմարիտ աստուածապաշտութենէ : Աստուած ստեղծեց երկրիս բոլոր ազգերը , եւ անդադար կը խնամէ զանոնք : Աստուծոյ խնամքն է որ արեգակը կը ծագէ անոնց վրայ , եւ երկիրը իր բերքը կու տայ անոնց : Աստուած կը պարգեւէ անոնց անթիւ օրհնութիւններ եւ շնորհքներ : Բայց երբ ազգերը կը չաղրին զԱստուած պաշտել , կուտապաշտութեան մէջ կ'իյնան եւ իրենց գարշութիւններովը կ'ապականեն ուրիշ ազգեր , իրաւունք կ'ունենայ Աստուած զանոնք ջնջելու՝ ջրհեղեղով ինչպէս ըրաւ Նոյի ժամանակ , կամ կրակով՝ ինչպէս ըրաւ Սոդոմայ եւ Գոմորայ , կամ սրով՝ ինչպէս ըրաւ Քանանացւոց : Աստուած արդարեւ երկայնամիտ է եւ բազումադրամ , բայց նաեւ արդար Տէր է եւ կը պատժէ զանոնք որ անօրէնութեան ճամբուն մէջ անդադար յառաջ կ'երթան :

Ուստի , յայտնի է թէ վերոյիշեալ առարկութիւնք եւ ուրիշ անոնց նմանք հաստատուած չեն առողջ հիման վրայ , եւ թէ բարոյական գիտութիւնը ոչ միայն չի հերքեր Սուրբ գիրքը , այլ մանաւանդ կը հաստատէ զայն :

սիրտերը մաքրուիլ : Արդ , աստեղագիտութիւնը կամ երկրաբանութիւնը կամ բուսաբանութիւնը եւ կամ մարդակազմութիւնը ինչպէս կրնան հակառակ ըլլալ Աւետարանաց վարդապետութիւններուն : Աստեղագիտութիւնն աստեղաց վերաբերեալ բաներ կը սորվեցնէ , բայց մեզաց թողութեան վրայ ինչ կըրնայ սորվեցնել : Ոչինչ , երկրաբանութիւնը կը սորվեցնէ երկրի խաւերուն վերաբերեալ գիտելիք , բայց ինչ կրնայ սորվեցնել վերստին ծննդեան վրայ : Ոչինչ , Հնար չէ գիտութեանց , որ բնական աշխարհի վրայ միայն կը խօսին , հաստատել կամ ժխտել ինչ որ Աւետարանները կ'ըսեն բարոյական եւ հոգեւոր բաներու վրայ : Եթէ Աւետարանները բնական աշխարհի վերաբերեալ վարդապետութիւններ մէջ բերած ըլլային , բնական գիտութիւնք կըրնային քննել այն վարդապետութիւնները , եւ եթէ անոնց մէջ սխալ մը կար , հերքել . բայց Աւետարանաց մէջ աստեղագիտութեան , երկրաբանութեան , կենդանաբանութեան , բուսաբանութեան կամ քիմիաբանութեան վերաբերեալ ինչ վարդապետութիւն կայ : Ոչինչ :

Աւետարանները կը պատմեն թէ Յիսուս Քրիստոս հրաշք գործեց . բայց ոմանք կ'ուզեն հաստատել թէ բնական գիտութիւնք կը հերքեն հրաշքներն իբրեւ անհաւատալի : Բնական գիտութիւնք ստուգիլ կըրնան հերքել Աւետարաններուն մէջ յիշուած հրաշքները : Բնական գիտութիւններէն ո՞րը կրնայ հերքել զանոնք : Աստեղագիտութիւնը : Աստեղագիտութիւնը , բաց յերկնային մարմնոց ուրիշ բանի վրայ չի խօսիր : Աստեղագիտութիւնը թող խօսի աստե-

ղաց վրայ ինչ որ կրնայ , բայց ինչպէս կրնայ ապացուցանել թէ Քրիստոս մեռելներէն յարութիւն չառաւ , Երբէք չի կրնար : Երկրաբանութիւնը կը հերքէ Աւետարաններուն մէջ յիշուած հրաշքները , Ի՞նչպէս կրնայ ընել զայս : Երկրաբանութիւնը հողագունտիս վերաբերեալ բաներ միայն կը սորվեցնէ : Արդ , երկրաբանութիւնը կրնայ ապացուցանել թէ Յիսուս մեռեալ Ղազարոսը գերեզմանէն չկանչեց : Չի կըրնար ապացուցանել , Քանի մը նկանակով 5,000 մարդոց հրաշքով կերակրուելուն դէմ բուսաբանութիւնն ինչ կրնայ ըսել : Կենդանաբանութիւնն ինչ կրնայ ըսել բորոտին բժշկութեանը դէմ : Ոչինչ : Մարդակազմութիւնն ինչ կրնայ ըսել Յիսուս Քրիստոսի յարութեան դէմ : Կրնայ ապացուցանել թէ Քրիստոսի յարութիւնն անկարելի էր , Ի՞նչպէս պիտի կրնայ : Մարդակազմութիւնը կրնայ հետազոտել թէ այնպիսի դէպք մը , ինչպէս է յարութիւնը , հասարակօրէն կը պատահի կամ կրնայ պատահիլ մեզի ծանօթ բնական զօրութեամբք եւ կամ ըստ նիւթական օրինաց որ մեզի ծանօթ են , Թող այս հետազոտութիւններն ընէ , եւ թող ցուցնէ թէ Յիսուսի յարութիւնը չի կրնար մեզի ծանօթ բնական զօրութեամբ մը կատարուած ըլլալ : Բայց ասկէ ինչ կրնայ հետեւցնել : Չի կրնար ստուգիլ հետեւցնել թէ այնպիսի դէպք մը երբէք տեղի չունեցաւ . քանզի , բաց ի բնական օրինաց եւ զօրութեանց , աշխարհիս վրայ ուրիշ օրէնքներ եւ զօրութիւններ ալ կրնան ըլլալ : Մարդակազմութիւնն իր հետազոտութիւններէն սա միայն կրնայ հետեւցնել թէ , եթէ յարութիւն մը արդարեւ տեղի ունեցաւ ,

մարմնոյն բնական զօրութեամբը չէր այն : Բայց այսպիսի հետեւութիւն մը ոչ միայն չի հերքեր Սւետարանները , այլ , ընդհակառակն , մինչեւ աստիճան մը կը հաստատէ զանոնք , քանզի Սւետարաններն ալ կ'ըսեն թէ Քրիստոսի յարութիւնը ոչ թէ հասարակ այլ բոլորովին արտաքոյ կարգի դէպք էր , որ չկատարուեցաւ բնական զօրութեամբ , այլ գերբնական զօրութեամբ : Բայց բնական գիտութիւններէն մին , ինչպէս է մարդակազմութիւնը , ինչ կրնայ ըսել գերբնական դիպաց եւ գերբնական զօրութեանց վրայ : Եւ ոչինչ : Բնական գիտութիւնք հարկաւ չեն կրնար անցնիլ իրենց սահմանը , որ է նիւթական աշխարհս : Երբ այս գիտութիւնք կը թողուն բնական զօրութիւններն եւ բնական օրէնքներն , եւ կը սկսին խօսիլ գերբնական զօրութեանց եւ գերբնական օրինաց վրայ , կը դադրին բնական գիտութիւն ըլլալէ եւ գերբնական գիտութիւն կ'ըլլան , եւ այլ եւս իրաւունք չեն ունենար յանուն բնական գիտութեանց խօսելու :

Մարդակազմութիւնն ինչպէս կրնայ հերքել յարութեան վարդապետութիւնն իրրեւ անկարելի : Մարդակազմութիւնն այս բանն ընելու համար պարտի ապացուցանել թէ աշխարհի մէջ բաց ի բնական զօրութեանց ուրիշ զօրութիւններ չկան , այսինքն բնութենէ դուրս եւ զատ Աստուած չկայ , կամ թէ Աստուած , եթէ Աստուած կայ , չի կրնար կամ չուզեր բաց ի մարմնոյ կենսական զօրութիւններէն ուրիշ զօրութիւններ ի գործ դնել : Բայց մարդակազմութիւնն ինչպէս կրնայ ապացուցանել թէ Աստուած չկայ : Մարդակազմութիւնը կը խօսի միայն

մարմնոյն մօրթին եւ ոսկերաց , ջիղերուն եւ մկանանց եւ այլ մասանց վրայ , նաեւ օրինաց վրայ որոնց հպատակ է մարմինը , բայց այսպիսի գիտութիւն մը ինչպէս կրնայ ապացուցանել թէ Աստուած չկայ : Երբէք չի կրնար : Ընդհակառակն , մարմնոյն զարմանալի կազմուածը զօրաւոր ապացոյց է թէ ամենիմաստ արարիչ մը կայ :

Կամ մարդակազմութիւնն ինչպէս կրնայ ապացուցանել թէ Աստուած կարող չէ բաց ի մարմնոյն ներկայ կենսական զօրութիւններէն ուրիշ զօրութիւններ ի գործ դնել : Մարդակազմութիւնը չի խօսիր Աստուծոյ բնութեան եւ կարողութիւններուն , այլ մարդկային մարմնոյ բնութեան եւ զօրութիւններուն վրայ միայն : Որպէս զի մարդակազմութիւնն աստուածային կարողութեան վրայ բան մը կարենայ ըսել կամ հաստատել , նախ մարդակազմութիւն ըլլալէ դադրելով աստուածաբանութիւն ըլլալու է : Մարդակազմութիւնը կրնայ ցուցնել թէ մեռելոց յարութիւնը չի կրնար տեղի ունեցած ըլլալ ըստ հասարակ զօրութեանց մարմնոյ , բայց թէ Աստուած մեռելներն յարուցանելու զօրութիւն ունի թէ ոչ , մարդակազմութիւնը չկրնար ոչ հաստատել եւ ոչ հերքել զայս . քանզի գերբնական զօրութիւնք առարկայ չեն մարդակազմութեան , եւ այս գիտութիւնը չի քննէր գերբնական զօրութիւնները , ուստի եւ անոնց վրայ բան մը չի գիտեր :

Կամ մարդակազմութիւնը կարող է ապացուցանել թէ Աստուած երբէք գերբնական զօրութիւն պիտի չգործածէ մեռելներն յարուցանելու : Մարդակազմութիւնն ինչպէս կրնայ ապացուցանել զայս : Մար-

դակազմութիւնն ինչ կրնայ ըսել ստուգիւ աստուածային կամաց վրայ : Մարդակազմութիւնն աստուածային կամաց վրայ ուրիշ բան չի կրնար ըսել բայց եթէ ինչ որ կը տեսնէ մարմնոյ կազմութեան եւ գործողութիւններուն մէջ : Մարդակազմութիւնն Աստուծոյ կամաց վրայ այսչափ բան միայն գիտէ, եւ քան զայս աւելի բան մը չի կրնար ցուցնել : Մարդակազմութիւնն արդարեւ կրնայ ցուցնել թէ Աստուած ընդհանրապէս չի կամիր արտաքոյ կարգի զօրութիւններ գործածել մեռելներ յարուցանելու , քանզի մարդակազմութիւնն իր հետազօտութեանց մէջ զայս միայն կը տեսնէ , բայց ինչպէս կրնայ ապացուցանել թէ Աստուած չուզեր նաեւ որեւիցէ պարագայի մէջ եւ որեւիցէ նպատակաւ երբէք գերբնական զօրութիւն գործածել : Մարդակազմութիւնը մարդկային մարմնոյ օրէնքները եւ կազմութիւնը քննելով ստացան երբէք այսպիսի գիտութիւն մը Աստուծոյ կամաց վրայ : Ոչ երբէք : Ապա չի կըրնար ըսել թէ Աստուած գերբնական զօրութիւն երբէք չուզեր գործածել :

Ոմանք կ'ըսեն . Մարդակազմութիւնը կը հաստատէ թէ մեռելոց յարութիւնն հակառակ է մարմնոյ նիւթական օրինաց . արդ , որովհետեւ Աստուած դրած է մարմինն այն նիւթական օրինաց ներքեւ , ապա հաւանական չէ թէ ուղէ ջնջել կամ բռնաբարել օրէնքներ զոր ինք դրած է :

Սա եւս կ'ըսեն . Բնագիտաց հետազօտութիւնները կը ցուցնեն թէ բոլոր նիւթական աշխարհ բնական օրինաց տակ է , եւ թէ տիեզերաց մէջ ամէն բնական գործ տեղի կ'ունենայ այն օրինաց համե-

մատ , եւ անհաւատարի է թէ այն օրէնքները ջնջուին կամ բռնաբարուին , ապա իբրեւ անհաւատարի պէտք է մերժել Աւետարաններուն մէջ պատմուած հրաշքները , որ արտաքոյ բնական օրինաց գործուած են : Բայց այս եզրակացութիւնն հաստատ հիման վրայ չի կայանար : Արդարեւ պարտինք իբրեւ ճշմարիտ ընդունել ինչ բան որ բնական գիտութիւնք կը հաստատեն նիւթական աշխարհի վրայ . պարտինք նաեւ իբրեւ Աստուծոյ հաստատուած ճանչնալ ամէն օրէնք որոնց ներքեւ է նիւթական աշխարհ . բայց ամենեւին չենք ընդունիր թէ բնական գիտութիւնք կրնան ցուցնել թէ Աւետարաններուն մէջ պատմուած հրաշագործութիւնք կ'եղծանեն կամ կը ջնջեն բնական օրէնքներն այնպէս որ այն հրաշագործութիւնք մերժուելու են իբրեւ անհաւատարի : Այս յայտնի է հետեւեալ իրողութիւններէն :

ա. Բնական գիտութիւնք չեն ցուցներ ինչ բնական օրէնք եւ ջրոք-միշտ որ կան հարկաւոր կամ բացարձակ են , եւ թէ կամ էսպիսի անայլայելի :

Բնական գիտութիւնք չեն ցուցներ թէ նիւթական օրէնք եւ զօրութիւնք կախեալ չեն Արարչին կամքէն , եւ թէ այնպէս յաւիտենական են ինչպէս Աստուած , եւ այնպէս անայլայելի ինչպէս աստուածային ընդութիւնը . քանզի եթէ բնական գիտութիւնք ապացուցանէին զայս , ապացուցած կ'ըլլային թէ իրաց ներկայ կարգն ի յաւիտենից է : Եթէ նիւթական աշխարհի օրէնքներն եւ զօրութիւններն ի բնէ կամ էսպիսի հարկաւոր եւ բացարձակ են , ապա հարկ է որ նաեւ ի յաւիտենից եղած ըլլան ,

այն օրինաց եւ զօրութեանց արդիւնքը կամ հետեւանքն ալ ի յաւիտենից եղած ըլլան, այսինքն աշխարհի մէջ իրաց ներկայ կարգն ալ ի յաւիտենից եղած ըլլայ: Սակայն գիտութիւնը կը ցուցնէ թէ այսպէս է: Գիտութիւնն, ընդհակառակն, կը ցուցնէ թէ էր երբեմն որ ոչ տունկը, ոչ անասունք եւ ոչ մարդիկ կային երկրի վրայ, եւ այսպէս կը հաստատէ թէ նիւթական աշխարհի սլոժմու կարգն ի յաւիտենից չէ. ուստի եւ բնական օրէնք եւ զօրութիւնք ինքնին հարկաւոր կամ բացարձակ չեն, եւ ոչ ի բնէ կամ էապէս անայլայլելի:

բ. Բնական գիտութեան զեմ ցոյցներ լին Լուսնի մէջ երբեք աշխարհի ստեղծեց, լին ուղիւ չէր կրնար զայն այժմոք բնական օրէնքներէն և զօրութեաններէն դուրս օրէնաց և զօրութեանց ներքեւ դնել:

Բնական գիտութիւնք ինչպէս կրնան ապացուցանել թէ Արարիչը կարող չէր բոլորովին տարբեր յատկութիւններ տալ նիւթական աշխարհի: Բնական գիտութիւնք չեն կրնար ապացուցանել զայս, վասնզի անոնց առարկան արդի աշխարհն է միայն, եւ արդի աշխարհն քննելով միայն ստացած են այն ստույգ ծանօթութիւններն որոնց վրայ հիմնուած են: Բնական գիտութեանց առարկայ չեն ուրիշ կարելի կամ անկարելի աշխարհներ, եւ այս բաներուն վրայ գիտունք կարծիք միայն կրնան ունենալ, բայց ոչ ստույգ գիտութիւն: Բնական գիտութիւնք կը քննեն այն օրէնքները եւ զօրութիւնները միայն որ ցարդ գործեցին, եւ որ արդ եւս կան եւ կը գործեն, եւ սրոնց գործողութիւնները կը տեսնուին, բայց չեն քններ որեւիցէ անծանօթ, կարելի կամ անկարելի,

օրէնքներ եւ զօրութիւններ որոնց գործողութիւնները չեն կրնար տեսնել: Նաեւ անհնար է բնական գիտութեանց ապացուցանել թէ արդի նիւթական օրէնքները եւ զօրութիւնները բացարձակապէս անբաժանելի են աշխարհս կազմող նիւթերուն էութենէն, վասնզի բնական գիտութիւնք կրցած չեն որոշել թէ ինչ է նիւթոյ էութիւնը, նիւթոյ էութեանը վրայ այնչափ քիչ բան գիտեն բնական գիտութիւնք, որ կարող չեն սահմանել նիւթը բայց եթէ նկարագրելով անոր յատկութիւնները, բայց թէ նիւթը կրնար թէ չէր կրնար ուրիշ յատկութիւններ ունենալ, ասոր վրայ բնական գիտութիւնք բան մը չեն գիտեր: Այս այսպէս ըլլալով, բնական գիտութիւնք չեն կրնար հաստատել թէ արդի բնական օրէնք եւ զօրութիւնք անբաժանելի են նիւթական աշխարհէն, ուստի եւ անայլայլելի:

գ. Բնական գիտութեան զեմ ցոյցներ լին արդէ բնական օրէնք և զօրութեան այնպէս արեւելի են որ ներքէլ չէ որեւիցէ նպաստել համար կեցնել կամ քննել անոնց ներքինութեանը:

Բարոյական օրէնք այլ են, եւ նիւթական օրէնք այլ: Բարոյական օրէնքները որ բարոյական անփոփոխելի սկզբանց վրայ հիմնեալ են, անայլայլելի են. բայց բնական օրէնքները որ բարոյական յատկութիւն չունին, կրնան փոփոխուիլ, երբ այսպիսի փոփոխութեան մը համար բաւական պատճառ կայ: Նոյն խի Լստուծոյ բարոյական կատարելութեան դէմ է ենթադրել թէ Լստուած կրնար մարդոց համար բարի ընել զիրար ատելը, եւ չարիք ընել զիրար սիրելը, բայց Արարիչն եւ արարածոց կողմանէ ինչ զորաւոր պատճառ կայ որ թոյլ չտայ մեզ ենթա-

գրեւ թէ Աստուած կրնար լուսոյ կամ օգոյ կամ ջերմութեան օրէնքները տարբեր ընել անոնց այժմու օրէնքներէն : Ամենեւին պատճառ չկայ : Այս օրէնքները կապակցութիւն կամ վերաբերութիւն չունին իրաւանց յաւիտեանական եւ անփոփոխելի սկզբունքներուն հետ , ուստի եւ Աստուած, տիեզերաց օրէնսգիրն , ազատ է փոխել զանոնք երբ եւ ինչպէս որ անոր լաւ կը թուի :

Դ. Թէեւ եմադրենք թէ Նիւթոնն աշխարհի արդէ օրէնքներն անայլայլելի են , որոշուին բնական գիտութեանք զննողներ թէ Աւստրալիոյ մէջ պարսպաւոր հրաշքերը կ'եղ ծածկէ կամ ինչպէս կամ ինչպէս բնական այն օրէնաց մէջ :

Շատ բնական զօրութիւններ կան որ տարբեր օրինաց համեմատ կը գործեն : Այս զօրութիւնք երբեմն կը գործակցին իրարու , բայց երբեմն ալ իրարու հակառակ կը գործեն : Բնական զօրութիւն մը կը քաշէ երկիրս դէպ արեգակը , բայց կայ ուրիշ զօրութիւն մը որ զայն արեգակէն հեռու կը մղէ : Այս զօրութիւններն իրարու հակառակ կը գործեն , բայց զիրար չեն եղծաներ կամ ջնջեր կամ բռնաբարեր : Քիմիական զօրութեան մը ազդեցութեամբ միսը կը սկսի շուտով նեխիլ , բայց եթէ աղի մէջ դրուի , ուրիշ քիմիական զօրութիւն մը կ'ընդդիմանայ առջի զօրութեան ներգործութեանը : Քիմիական զօրութեան մը ներգործութեամբ խաղողի հիւթը շուտով կը սկսի խմորիլ , բայց երբ մանանկոյ սերմը կը նետուի այն հիւթին մէջ , ուրիշ քիմիական զօրութիւն մը առաջին զօրութեան ներգործութեանը հակառակ կը գործէ : Բայց այս վերջին զօրութիւնը չեղծաներ եւ չի ջնջեր կամ բռնաբարեր

բնութեան կարգը : Այս դէպքին մէջ ուժգնագոյն զօրութիւն մը կը գործէ հակառակ տկարագոյն զօրութեան մը : Երբ այս երկու զօրութեանց վրայ միայն կը խօսինք , կրնանք ըսել թէ ուժգնագոյն զօրութեան ներգործութիւնը հակառակ է տկարագոյն զօրութեան բնութեանը , բայց չենք կրնար ըսել թէ հակառակ է ընդհանուր բնութեան որ բոլոր քիմիական զօրութիւններն իր մէջ կը պարունակէ :

Եթէ ըսուի թէ վերոյիշեալ զօրութեանց բոլորն ալ բնական օրինաց ներքեւ են , կը պատասխանենք թէ կան ուրիշ զօրութիւններ որ բնական օրինաց ներքեւ չեն , բայց եւ այնպէս նիւթական աշխարհի զօրութիւններուն հակառակ կը գործեն : Զորօրինակ , մարդ մը գունտ մ'ունի ձեռքը , Լստ ներգործութեան ծանրութեան օրինաց այն գունտը գետին պիտի լինար , բայց մարդը չի թողուր որ լինայ գունտը . ընդհակառակն , կը նետէ զայն վեր օդին մէջ , եւ ցորչափ որ գունտը վեր կ'ելլէ , այնպիսի բան մը կ'ընէ որ համաձայն չէ ծանրութեան օրինաց , ի՞նչ զօրութիւն է որ այնպէս հակառակ կը գործէ եւ կը յաղթէ ծանրութեան օրինաց : Այս հակառակ ներգործող զօրութիւնը յառաջ կու գայ մարդուն կամքէն կամ միտքէն , որ իր որոշումներուն եւ գործողութիւններուն մէջ ազատ է եւ ոչ ընդ օրինօք նիւթական աշխարհի : Բայց մարդ այնպէս գործելով կ'եղծանէ կամ կը ջնջէ կամ կը բռնաբարէ ծանրութեան զօրութիւնը , Ոչ բնաւ : Այս զօրութիւնը կը շարունակէ գործել , բայց ուժգնագոյն զօրութիւն մը միջամտու կ'ըլլայ , այնպէս որ առջի զօրութեան սովորական արդիւնքը յառաջ չի

գար ։ Միթէ այսպիսի միջամտութիւն մը հակառակ է բնութեան կամ բնական օրինաց ։ Կրնայ ըսուիլ թէ հակառակ է ծանրութեան օրինաց, կամ նիւթական աշխարհի բնութեանը, բայց չի կրնար ըսուիլ թէ հակառակ է այն բնութեան որ ազատ գործող մարդիկ եւ նիւթական գոյացութիւններ միանգամայն կը պարունակէ իր մէջ, ոչ ալ կրնայ ըսուիլ թէ այն միջամտութիւնը կ'եղծանէ կամ կը ջնջէ կամ կը բռնաբարէ բնութեան օրէնքները ։

Սրբ, եթէ մարդիկ կրնան բարձրագոյն զօրութեամբ մը այնպէս գործել որ սովորական զէպքեր չհետեւին բնական օրինաց եւ զօրութեանց ներգործութեանէն, եւ այսպէս ընելով ոչ կ'եղծանեն, ոչ կը ջնջեն եւ ոչ կը բռնաբարեն բնական օրէնքներն եւ զօրութիւնները, միթէ Աստուած չի կրնար ընել նոյն բանը ։

Շատերը կը սխալին կարծելով թէ բնութիւնը բաց ի նիւթական օրէնքներէ եւ զօրութիւններէ ուրիշ օրէնքներ եւ զօրութիւններ չունի։ Այս կարծիքը սխալ է ։ Բնութիւնը նիւթական աշխարհէ զատ ուրիշ շատ բաներ կը պարունակէ ։ Կը պարունակէ մարդ որ կարողութիւն ունի նիւթական աշխարհի վրայ գործելու, եւ մինչեւ աստիճան մը կ'ստեղծուի եւ ըստ հաճոյս ուղղելու անոր զօրութիւնները, եւ այսպիսի միջամտութիւն մը հակառակ չէ այն բնութեան որ կը պարունակէ զմարդիկ եւ նիւթը միանգամայն ։

Սակայն բնութիւնը նիւթէն եւ մարդէն զատ ուրիշ բաներ ալ կը պարունակէ ։ Եթէ բնութիւնը բառն իր ընդարձակ նշանակութեամբ առնենք, անոր կը

վերաբերի նաեւ Աստուած, վասնզի բնութիւնը բառը կը նշանակէ ինչ որ է, այսինքն ինչ որ գոյ է, թէ նիւթական ըլլայ եւ թէ մտաւոր, թէ երկրային ըլլայ եւ թէ աստուածային ։ Ասկէ կը հետեւի թէ ինչ որ կը թուի հակառակ ըլլալ այն բնութեան որ կը պարունակէ նիւթ եւ մարդ միայն՝ կրնայ ամենեւին հակառակ չըլլալ այն բնութեան որ կը պարունակէ ամէն բան, նիւթական եւ մտաւոր, մարդկային եւ աստուածային, ժամանակաւոր եւ յաւիտեանական ։ Ուստի, շատ յայտնի է թէ բնական գիտութիւնք, կամ աւելի ճշգիւ խօսելով, նիւթական գիտութիւնք, չեն ցուցներ թէ Աւետարաններուն մէջ պատմուած հրաշքները հակառակ են բնութեան կամ կ'եղծանեն կամ կը ջնջեն եւ կամ կը բռնաբարեն բնութեան օրէնքներէն մին ։ Վերոյիշեալ իրողութիւններէն յայտնի է թէ բնական գիտութիւնք Աւետարաններուն մէջ յիշուած հրաշքներուն վրայով բան մը չեն գիտեր, ուստի եւ չեն կրնար բան մ'ըսել ի նպաստ կամ ընդդէմ այն հրաշքներուն ։

Սակայն Աւետարանները կը հաստատեն թէ ճշմարիտ է Հին կտակարանը որուն մէջ նիւթական աշխարհի վերաբերեալ քանի մը բան պատմուած է, զորօրինակ, երկրիս ստեղծումը եւ մարդկային ազգին ծագումը ։ Ուրեմն, աւելի յառաջ տանինք մեր հետազոտութիւններն եւ քննենք թէ բնական գիտութիւնք կը հերքեն Սուրբ գրոց որեւիցէ մէկ մասը ։

Որպէսզի կարող ըլլանք այս խնդիրն ուղիղ լուծել, հարկ է որ Սուրբ գիրքը եւ բնութիւնը միանգամայն ուղիղ մեկնենք, քանզի, եթէ մին կամ

միւսը թիւր կը մեկնենք, թերեւս երկուքն իրարու հակասական ելանք՝ առանց ստուգիւ հակասական ըլլալու :

Նախ քան զամենայն հարկ է ուղիղ մեկնել Սուրբ գիրքը, բայց հետեւեալ պատճառներէն կը տեսնուի որ դիւրին բան չէ այս :

ա. Սուրբ գիրքը կը բաղկանայ այլեւայլ տեսակ, այսինքն պատմական, բանաստեղծական, մարգարէական եւ ուրիշ տեսակ գիրքերէ, եւ ասոնց իւրաքանչիւրը մեկնուելու է իր մասնաւոր ոճին եւ կանոններուն համաձայն : Պատմական գիրքերը մեկնուելու են պատմական գրութեանց կանոններուն համեմատ, եւ բանաստեղծական գիրքերը մեկնուելու են բանաստեղծական գրութեանց կանոններուն համաձայն : Մարգիկ շատ անգամ կը սխալին, մարգարէական կամ բանաստեղծական գիրք մը իբրեւ պատմական գիրք մը մեկնելով :

բ. Սուրբ գիրք կը խօսի շատ խորին նիւթերու եւ բարձր ճշմարտութեանց վրայ : Կը խօսի բոլոր բաներուն անստեղծ պատճառին վրայ որ է Աստուած . կը խօսի աշխարհի արարչութեան վրայ, ամենակալ եւ ամենխմայտ Աստուծոյ նախախնամութեան վրայ, եւ մարդոց փրկութեան համար Աստուծոյ Որդւոյն մարդեղութեան վրայ : Մեր տկար կարողութիւններուն միջոցաւ դժուարաւ կրնանք հասկնալ այս բաները, ուստի եւ շատ անգամ կ'իյնանք սխալման մէջ երբ կը ջանանք զանոնք մեկնել :

գ. Սուրբ գիրք քիչ խօսքերով շատ բան կը հասկցնէ : Աստուածաշունչին բոլոր գիրքերը միանգամայն միջակ հատոր մը կը կազմեն, բայց ո՛րչափ շատ

տեղեկութիւն կը պարունակէ այն միջակ հատոր գիրքը : Սուրբ գիրք բաց ի վերոյիշեալ բաներէն կը պարունակէ համառօտ պատմութիւն մարդկային սաղին, աստուածային օրէնք մը, այն օրինաց բացատրութիւնը, շատ հրահանգիչ կենսագրութիւններ, կարեւոր բարոյական սկզբունքներ եւ շատ մարգարէութիւններ : Սուրբ գիրք, ինչպէս ըսինք, կը պատմէ Աստուածորդւոյն մարդեղութիւնը, վարդապետութիւնները եւ հրաշքները, եւ կը նկարագրէ Քրիստոնէական եկեղեցւոյ հիմնուին եւ տարածուին : Արդ, որովհետեւ Սուրբ գիրքն ընդարձակօրէն չի բացատրեր իր վարդապետութիւնները, այլ որչափ հնար է համառօտ կ'ամփոփէ զանոնք, զարմանալի չէ որ մարդիկ շատ անգամ կը սխալին երբ անոր խմատը մեկնելու կ'ելլեն :

դ. Սուրբ գիրք գիտուն մարդոց համար գրուած փրկութիւնայական գիրք չէ, այլ հոգիները հրահանգող գիրք է որ գրուած է բոլոր ազգաց համար, թէ քաղաքակրթելոց եւ թէ ոչ քաղաքակրթելոց . բոլոր մարդոց համար, թէ ուսելոց եւ թէ անուսից . եւ գրուած է ոչ թէ մարդոց բնական գիտութիւն սորվեցնելու՝ այլ փրկութեան ճամբան ցուցնելու : Ուստի, Սուրբ գիրք նիւթական աշխարհի վրայ չէր կրնար խօսիլ գիտնական ճշդութեամբ, վստիկ եթէ այսպէս ընէր, ոչ քաղաքակրթեալ եւ անուս մարդիկ կը մերժէին զայն իբրեւ դժուարիմաց կամ անստույգ : Դիցուք թէ Հին կտակարանն այնպէս նկարագրէր աշխարհի ստեղծումը ինչպէս որդի աստեղագէտը կը նկարագրեն զայն, մոլորակաց կազմութեան եւ բաղադրութեան վրայ տար-

բեր տարբեր կարծիքներ յայտնելով, կամ ինչպէս արդի երկրաբանք կը նկարագրեն երկրաբանական խաւերը . հասարակ մարդիկ, որ ոչ աստեղագիտութեան տեղեակ են եւ ոչ երկրաբանութեան, ինչպէս կրնային իբրեւ ճշմարիտ ընդունել այն նկարագրութիւնը : Սուրբ գիրքն այնպէս հակառակ պիտի թուէր մարդոց կարծիքներուն եւ համոզումներուն, որ խիսցն պիտի մերժէին զայն :

Ուստի, հարկ էր որ Սուրբ գիրքն սխալ վարդապետութիւն մը չսորվեցնելէն զատ, ամէն ուղղի եւ ամէն կարգի մարդոց գիւրահասկնալի լեզու մը գործածէր, եւ նիւթական աշխարհի երեւոյթները նկարագրէր ոչ թէ գիտնական ճշգրտութեամբ, այլ այնպէս ինչպէս կ'երեւէին մարդոց, Ուրեմն, կը սխալին անոնք որ Սուրբ գիրքը կը մեկնեն այնպէս ինչպէս կը մեկնուի աստեղագիտական կամ երկրաբանական գրուած մը, եւ կամ Սուրբ գիրքէն կը պահանջեն գիտնական խնդրոց մէջ բառի ճշգրտութիւն :

Ե. Ուրիշ պատճառ մ'ալ կայ թէ ինչու համար մարդիկ շատ անգամ կը սխալին երբ կը մեկնեն Սուրբ գիրքը, եւ այս պատճառը սա է թէ մարդիկ իրենց յատուկ կարծիքները եւ տեսութիւններն ունին, եւ երբեմն միտեալ են այնպէս մեկնել Սուրբ գիրքը որ համաձայն ըլլայ իրենց կարծեաց եւ տեսութեանց :

Վերոյիշեալ պատճառներուն նայելով զարմանալի չէ որ մարդիկ շատ անգամ սխալ մեկնած են Սուրբ գիրքը, ժամանակաւ կը կարծուէր թէ Սուրբ գիրք կը սորվեցնէ որ երկիրս կը կենայ եւ արեգակը կը դառնայ, նաեւ կը կարծուէր թէ Սուրբ գիրք երկիրս

ոչ թէ գնդաձև կը համարի այլ հարթաձև : Դարձեալ կը կարծուէր թէ ըստ Սուրբ գրոց իբր 6,000 տարի է յորմէ հետէ Աստուած յոնչէ ստեղծեց Լուսն : Բնական գիտութիւնք հերքեցին այս կարծիքները կամ մեկնութիւնները, բայց զանոնք հերքելով հերքած չեղան Սուրբ գիրքը, քանզի Սուրբ գիրք իրօք չէր սորվեցնէր այն սխալ կարծիքները : Բնական գիտութիւնք հերքեցին Սուրբ գրոց տրուած սխալ մեկնութիւնները միայն : Սուրբ գրոց տրուած արդի մեկնութիւններէն ոմանք ալ կրնան ճիշդ չըլլալ, եւ բնական գիտութիւնք կրնան հերքել անոնցմէ ոմանք, բայց պէտք է գիտնալ թէ բնական գիտութիւնք Սուրբ գրոց տրուած քանի մը սխալ մեկնութիւնները հերքելով նոյն խիստ Սուրբ գիրքը հերքած չեն ըլլար :

Այս այսպէս ըլլալով կրնան ոմանք հարցնել. Միթէ կարելի չէ Սուրբ գրոց որեւիցէ մեկնութիւնն ընդունել կատարեալ վստահութեամբ. եւ եթէ կարելի չէ, ապա ինչ օգուտ աստուածային յայտնութեանէ մը որուն բուն նշանակութեանը վրայ չենք կրնար վստահ ըլլալ : Այս հարցման կը պատասխանենք թէ Սուրբ գրոց մէջ պատմուած գլխաւոր դէպքերն եւ կարեւոր ճշմարտութիւնները կրնան գիւրաւ մեկնուիլ : Մարդոց ժամանակաւոր եւ յաւիտենական երջանկութեանը վերաբերեալ վարդապետութիւնք այնպէս պարզ են որ տղայ մ'իսկ կրնայ հասկնալ զանոնք : Փրկութեան ճամբան այնպէս ցուցուած է որ ամենէն պարզամիտ մարդն իսկ կրնայ գտնել զայն : Դժուարահասկնալի կէտերն այնպիսի կէտեր են որոնց ուղիւ հասկցուիլ կարեւոր չէ վեր-

կուլթեան համար, այնպիսի բաներ են զորս Սուրբ գիրք ոչ ընդարձակօրէն այլ համառօտիւ կը պատմէ: Ընթերցողը միշտ յիշելու է թէ մարդիկ շատ անգամ սխալ կը մեկնեն Սուրբ գիրքը. եւ թէ Սուրբ գրոց մէկ սխալ մեկնութեան հերքումը բուն Սուրբ գրոց հերքում չէ: Որպէս զի բնական գիտութիւնք կարենան հերքել Սուրբ գիրքն, անոր ուղիղ մեկնութիւնը հերքելու կարող ըլլալու են:

Նաեւ նախ քան ըսել մեր թէ բնական գիտութիւնք կը հերքեն Սուրբ գիրքը, հարկ է բնութիւնն ուղիղ մեկնել: Բնութեան մէկ սխալ մեկնութիւնը կրնայ հակառակ երեւալ Սուրբ գրոց, մինչ ուղիղ մէկ մեկնութիւնը կրնայ համաձայն ըլլալ, եւ հետեւալ իրողութիւններէն յայտնի է թէ դիւրին չէ ուղիղ մեկնել բնութիւնը:

ա. Բնութիւնը դիւրաւ չի մեկնուիր, վասն զի շատ ընդարձակ է: Ո՛րչափ դժուարին է կենդանաբանից իբր 500,000 տեսակ տարբեր անասունները ճանչնալ, կամ տնկաբանից իբր 250,000 տեսակ տունկերը գիտնալ, կամ աստեղագիտաց գիտնալ անթիւ անհամար աստղերը: Գիտուն մարդիկ նիւթական աշխարհի վերաբերեալ անբաւ տեղեկութիւններ համբարած են, բայց դեռ շատ աւելի բան կը մնայ անոնց սորվելու: Շատ գիւտեր ըրած են, բայց դեռ շատ գիւտեր ունին ընելու: Անոնց գիտութիւնը նիւթական աշխարհի վրայ անկատար է, ուստի եւ այն մեկնութիւնները զորս կու տան գիտունք նիւթական աշխարհի՝ հարկաւ անկատար են: Նիւթական աշխարհի երեւոյթներուն վրայ քանի մը բան կը սորվին եւ մեկնութիւն տալ կը ջանան այն բաներուն,

այսինքն անոնց վրայ ենթադրութիւններ կ'ընեն, բայց յետոյ ուրիշ բաներ կը սորվին, եւ շատ անգամ կը ստիպուին փոխել իրենց ենթադրութիւնները, որպէս զի կարող ըլլան համաձայնեցնել այն ենթադրութիւնները նոր սորվուուած բաներուն հետ:

բ. Բնութիւնը դիւրաւ չի մեկնուիր, վասն զի բնութեան մէջ կան բաներ յորոց ոմանք այնպէս հեռու են, ոմանք ալ այնպէս մանր են որ աչքով չեն տեսնուիր: Ո՛րչափ դժուարին է որոշել թէ ինչ բաներէ կազմուած են երկնային մարմինք որ միլիոնաւոր մղոններ հեռու են մենէ: Ո՛րչափ դժուարին է ցուցնել թէ ինչպէս կը գոյանան ճճիք որք այնչափ փոքր են որ կաթիլ մը ջրոյ մէջ անոնցմէ հազարաւորներ կրնան պարունակիլ:

գ. Բնութիւնը մեկնել դժուարին է, քանզի զայն մեկնելու համար պէտք է գիտնալ նիւթական աշխարհի ոչ միայն այժմու այլեւ անցեալ վիճակը, եւ սրչափ դժուարին է երկրաբանից որոշել ճշգիւ թե՛րեւս միլիոնաւոր տարիներ առաջ կատարուած դիւպաց ժամանակն եւ կարգը. դէպքեր որոնց վրայ մենք այնչափ բան միայն գիտենք, որչափ երկրիս խաւերն անկատար կերպով մեզի կ'իմացնեն:

դ. Բնութիւնը մեկնել դժուարին է նաեւ վասն զի բնութիւնն ալ իր սքանչելիքն ունի: Անոր զօրութիւններէն ոմանք, զորօրինակ ելեքտրական եւ կալուանեան զօրութիւնք, այնպէս նուրբ են որ չենք կրնար միշտ գիտել եւ ստուգել անոնց գործողութիւնները, ուրիշ զօրութիւնք, զորօրինակ կենսական զօրութիւնք, այնպէս գաղտնի են որ չենք կրնար հասկնալ եւ հասկցնել անոնց գործողութիւնները:

ե. ինչպէս երբեմն դժուարին է աստուածաբանից ուղիղ մեկնել Սուրբ գիրքն իրենց նախապաշարմանց պատճառաւ, նոյնպէս երբեմն դժուարին է բնագիտաց ուղիղ մեկնել բնութիւնը, վասնզի անոնք ալ ունին նախապաշարումներ։ Ունին յատուկ կարծիքներ եւ ենթադրութիւններ նիւթական աշխարհի վրայ, եւ միտեալ են այնպէս մեկնել բնութիւնը որ իրենց ենթադրութիւնները հաստատունութեբեւս նպատակ չունին խաբել ուրիշները կամ գիւրեմք, բայց յայտնի է որ չեն կարող միշտ ազատել զիրենք իրենց նախապաշարումներէն, ուստի եւ շատ անգամ ուղիղ չեն մեկնել բնութիւնը։

Ապա զարմանք չէ որ բնագէտք շատ անգամ սխալած են նիւթական աշխարհը մեկնելով։ Արդարեւ բնագէտք աւելի եւ մեծագոյն սխալներ ըրած են բնութիւնը մեկնելով, քան աստուածաբանք Սուրբ գիրքը մեկնելով։ Զարմանալի չէ այս, վասնզի Սուրբ գիրք աւելի բացայայտ է քան նիւթական աշխարհը։ Եթէ մէկը բնական գիտութեանց պատմութիւնը կարդայ, պիտի զարմանայ տեսնելով թէ գիտունք որչափ շատ եւ մեծ սխալներ ըրած են մեկնելով նիւթական աշխարհը։ Պիտի զարմանայ տեսնելով պէս պէս գիտնական ենթադրութիւններ կամ կարծիքներ զորս ժամանակաւ գիտունք ընդունած էին իբրեւ հաւանական, բայց յետոյ աւելի աղէկ քննելով իբրեւ սխալ մերժեցին։ Հաւատարմութեան արժանի անձ մը կը պատմէ թէ 1808ին Գաղիոյ գիտութեանց ճեմարանը 80 այլեւայլ երկրաբանական դրութիւններ հաշուեց, բայց այս 80 դրութեանց եւ ոչ մին հիմա կ'ընդունուի իբրեւ

ճշմարիտ։ Այս ինչ դարուն բնագէտք իբրեւ անհիմն կը հերքեն նախորդ դարուն ենթադրութեանց եւ կարծեաց, եթէ ոչ ամէնը, գէթ մեծագոյն մասը։ Դարուն բնագէտք ԺԸ. դարուն գիտնական կարծեաց շատը կը մերժեն. ապա ինչպէս կրնանք ըսել թէ ի. դարուն գիտունք ալ ԺԹ. դարուն գիտնոց կարծիքները պիտի չմերժեն։

Յայտնի է թէ Աստուածաշունչը չի կրնար համաձայնիլ բոլոր դարերու գիտնական կարծեաց հետ։ Եթէ ԺԸ. դարուն բոլոր գիտնական կարծեաց հետ համաձայն ըլլար, ԺԹ. դարուն բոլոր գիտնական կարծեաց հետ համաձայն չէր կրնար ըլլալ. եթէ ԺԹ. դարուն բոլոր գիտնական կարծեաց հետ համաձայն ըլլայ, հաւանական չէ թէ ի. դարուն բոլոր գիտնական կարծեաց հետ ալ համաձայն պիտի ըլլայ։

Այս դարուն իրարու հակառակ գիտնական կարծիքներէն յայտնի է նաեւ թէ բնագէտք շատ անգամ կը սխալին նիւթական աշխարհը մեկնելով։ Շատ կը սխալի ով որ կը կարծէ թէ բոլոր բնագէտք ամէն գիտնական խնդրոյ վրայ միեւնոյն կարծիքն ունին, քանզի գիտունք մեծապէս կը տարբերին իրարմէ նոյն խի կարեւոր եւ հիմնական խնդրոց մէջ, զոր օրինակ, թէ ինչ է նիւթը կամ ինչ է զօրութիւնը։ Ուրիշ օրինակ մը բերենք. կան գիտունք, ինչպէս Տարուին եւ Պիլանէր, որ յանուն բնական գիտութեանց կ'ըսեն թէ բոլոր տունկերը, անասունները եւ մարդիկ բնական զօրութեանց ազդեցութեամբ զարգանալով յառաջ եկած են մէկ սերմէ եւ կամ մէկ նախնական ճճիէ։ Ուրիշ գիտունք, ինչպէս,

Ա. Կատիզ, Տոսըն, Հիւ Միւլըր, Գիւլիէ, Ֆլուրէնս, Գոսդե եւ այլք կը պնդեն նոյնպէս յանուն բնական գիտութեանց թէ այն բնական զարգացումն անկարելի է, եւ կան բուսաբանական եւ երկրաբանական փաստեր վերոյիշեալ դրութեան դէմ: Արդ այս երկու կարծեաց կամ ենթադրութեանց որն եւ ուղիղ ըլլայ, յայտնի է թէ այս երկու դաս գիտնոց մէկը կամ միւսը սխալած է. երկուքն ալ ուղիղ չեն կրնար ըլլալ, ուստի եւ անհնար է որ Աստուածաշունչը երկուքին հետ ալ միանգամայն համաձայն ըլլայ:

Նաեւ բնագէտք շատ անգամ կը փոխեն իրենց կարծիքը: Երբ 1844 ին Տարուինի դրութեան աւելի կամ նուազ նման դրութիւն մը հրատարակուեցաւ. «Հետք արարչագործութեան» անուն գրքի մը մէջ, գրեթէ բոլոր բնագէտք հերքեցին այն դրութիւնն իբրեւ անհիմն. բայց հիմա ոմանք իրենց կարծիքը փոխած են, եւ իբրեւ հաւանական կ'ընդունին այն դրութիւնը: Յայտնի է թէ բնութեան տրուած այս մեկնութիւնները սխալ էին կամ 1844ին կամ 1879ին, եւ կարելի չէր Աստուածաշունչին համաձայն ըլլալ թէ առաջ եւ թէ ետքը տրուած մեկնութեանց, որ հակասական են: Սըր Չարլս Լայէլ, ամենէն երեւելի երկրաբաններէն մին, իր «Սկզբունք երկրաբանութեան» կոչուած գիրքը տասն անգամ տպագրել տուած է, եւ այս այլեւայլ տպագրութեանց մէջ տարբեր գիտնական կարծիք եւ ենթադրութիւններ յառաջ բերած եւ պաշտպանած է: Լայէլ հարկաւ սխալած է իր կարծիքներէն ոմանց մէջ, քանզի իրարու հակասական են:

Թերեւս հարցուի. Միթէ անկարելի է ստոյգ բան

մը գիտնալ բնագիտաց հետազոտութիւններէն: Ոչ երբէք: Բնագիտաց հետազոտութեանց միջոցաւ սորված ենք նիւթական աշխարհի վրայ շատ բաներ, որք այնչափ շատ փաստերով տպացուցուած են որ բնաւ տարակից չկայ անոնց ստուգութեանը, եւ բոլոր գիտունք իբրեւ ճշմարիտ ընդունած են զանոնք: Ամէնքը միարեան կ'ըսեն. «Այո, այս այսպէս է, ուղիղ է այս մեկնութիւնը եւ ընդունուելու է իբրեւ ճշմարիտ»: Եթէ նիւթական աշխարհի վրայ այսպիսի ուղիղ մեկնութիւններ, զորս բնագէտք միարեան կ'ընդունին եւ կը հաստատեն, կը հերքեն Սուրբ գրոց մէկ ուղիղ մեկնութիւնը, անատեն Սուրբ գիրք մերժելի է իբրեւ անհատատալի: Բայց կրնան ըլլալ գիտնական կարծիք կամ ենթադրութիւններ որ այսպէս բաւական տպացոյցներով հաստատուած եւ բնագէտներէն առ հասարակ ընդունուած չըլլալով հակառակ թուին Սուրբ գրոց վարդապետութիւններուն. այս տեսակ կարծիքներ կամ ենթադրութիւններ չեն կրնար հերքել Սուրբ գիրքը մինչեւ որ բնագէտներուն ընդհանուր վիսյութեամբը հաստատուի թէ այն մեկնութիւնները ճշմարիտ եւ ընդունելի են:

Քննենք, ուրեմն, թէ բնութեան վրայ կա՞յ ուղիղ մեկնութիւն մը որ կը հերքէ Սուրբ գրոց որեւիցէ մէկ ուղիղ մեկնութիւնը: Սուրբ գրոց մը խօսքին համար կրնայ ըսուիլ թէ կը հերքուի բնական գիտութիւններէն. Այսպիսի բան մը կրնայ ըսուիլ միայն այն խօսքերուն համար որ նիւթական աշխարհի կը վերաբերին, եւ որ գլխաւորապէս կը գտնուին Ծննդոց Ա. գլխոյն մէջ յիշուած արար-

չազործութեան պատմութեան մէջ : ԴՆՆԵՆՔ , ուրեմն , այն գլխոյն մէջ ըստածները , եւ տեսներ թէ կայ բան մը որ հերքուած է բնական գիտութիւններէն :

Դրեթէ բոլոր հին կրօնքները , զորօրինակ , Ետրուրացւոց , Եգիպտացւոց , Փիւնիկեցւոց , Բաբելացւոց եւ Սքանտինաւեան ազգաց կրօնքներն , ինչպէս նաեւ գլխաւոր կրօնքներէն ոմանք որ գեռ կան , զոր օրինակ Պուտտայականութիւնը , Պրահմանականութիւնը , կրակաբաշտութիւնը կը նկարագրեն աշխարհիս ստեղծումը : Յիշեալ կրօնքներուն սրբազան գիրքերը կը պարունակեն շատ մը աստեղագիտական , աշխարհագրական եւ երկրաբանական տեղեկութիւններ իբրեւ կարեւոր մասունք այն կրօնից , բայց այն տեղեկութիւններն այնպէս լի են սխալներով որ ուսեալ մարդ մը չի կրնար ընդունել զանոնք իբրեւ ճշմարիտ : Պրահմանականութիւնը կը սորվեցնէ թէ երկրիս տրամագիծը հազարաւոր միլիոն մղոն երկայն է , եւ թէ կան շատ ովկիանոսներ որոնցմէ մին ալի ջուրէ , միւսը շաքարի եղեգան հիւթէ , ուրիշ մը արեւցոյցի ըմպելիքէ , ուրիշ մը հալած կարագէ եւ ուրիշ մը մածունէ է : Ըստ վարդապետութեան Պրահմանականութեան բոլոր երկնային մարմիններէն արեգակը մերձաւորագոյնն է երկրիս , լուսինն արեգակէն կրկնապատիկ աւելի հեռի է երկրէս , եւ մոլորակներն ամենէն հեռաւոր են : Միթէ այսպիսի սխալներ կան Յնդոց գիրքին մէջ :

Պուտտայականութիւնը կը սորվեցնէ թէ արեգական տրամագիծը 400 մղոն է , եւ թէ կան ձուկեր որ հազարաւոր մղոն երկայն են . կան ծառեր որ 400

մղոն բարձրութիւն ունին , կան առիւծներ որ կրնան երգել եւ կրնան մէկ ստուամով երկու մղոն տեղ ցատկել : Միթէ այսպիսի սխալներ կը գտնուին Յնդոց գիրքին մէջ :

Հին Տեւտոնեանց կրօնքին վարդապետութեանց նայելով Ռոմն չաստուածն եւ անոր եղբայրները սպաննեցին Իմիր անուն առաջին մեծ հսկան եւ կազմեցին անոր արիւնէն ծովերը , գետերը եւ լճերը , անոր ոսկրներէն լեռները , անոր աստամունքէն եւ ծնօտներէն աստղերը , եւ անոր ուղեղէն զոր նետեցին օդին մէջ , շինուեցան ամպերը : Միթէ այսպիսի սխալներ կը գտնուին Սուրբ գրոց մէջ :

Արդ , գանք սա խնդրոյն թէ Յնդոց Ա . գլխոյն մէջ ըստածները հերքուած են բնական գիտութիւններէն :

Նախ , պարտինք գիտել արարչազործութեան վրայ Սուրբ գրոց նկարագրութեան համառօտութիւնը : Բոլոր այս նկարագրութիւնը կը գտնուի Յնդոց գիրքին առաջին գլխոյն առաջին 27 համարներուն եւ երկրորդ գլխոյն եօթներորդ համարին մէջ : Սուրբ գրոց աստեղագիտական , երկրաբանական եւ կենդանաբանական բոլոր վարդապետութիւնները կը պարունակուին յիշեալ 28 համարներուն մէջ միայն , որ լրագրի մը մէկ սիւնակէն աւելի տեղ չեն բռններ : Նոյն իսկ այս նկարագրութեան համառօտութեան յայտնի չէ որ Սուրբ գրոց նպատակն աստեղագիտութիւն կամ երկրաբանութիւն սորվեցընել չէր :

Երկրորդ , պարտինք նկատել եղանակն որով նկարագրուած է Սուրբ գրոց մէջ բուսոց , անասնոց եւ

մարդուն ստեղծումը : Սուրբ գիրք գրեթէ բան մը չըսեր Կեղեմ վրայ որով ստեղծուեցան անոնք , այլ ամենահամառօտ կերպով կը յիշէ արդիւնքը միայն : Սուրբ գրոց նկարագրութեան սէշն յայտնի է թէ այս գիրքին նպատակը աստեղագիտութիւն կամ երկրաբանութիւն սորվեցնել չէր :

Երրորդ , պարտինք գիտել թէ այս նկարագրութեան մէջ բոլոր ըսուածները , նոյն իսկ անոնք որ նիւթական իրաց կը վերաբերին , բարոյական եւ հոգեւոր նշանակութիւն ունին : Յայտնի է թէ Ծննդոց գիրքին առաջին գլխոյն գլխաւոր նպատակն էր սորվեցնել սա բարձր բարոյական եւ հոգեւոր ինչպէս նաեւ փիլիսոփայական ճշմարտութիւնը , թէ Աստուած ստեղծեց զաշխարհ եւ որ ինչ յաշխարհի է , թէ Աստուած կը տիրէ ամենայնի եւ ամէն բան անկէ կախում ունի , եւ թէ ամէն բան անոր հպատակ է :

Քննենք , ուրեմն , այն գլխոյն մէջ ըսուածները , եւ տեսնենք թէ կայ բան մը որ հերքուած է բնական գիտութիւններէն :

ա. Աշխարհիս արդէ իսկ « Կաշխարհիս վրայ Եօն ին սորվեցնէ Աստուածաշունչը :

Կը սորվեցնէ թէ տնկոյ եւ անասնոց եւ մարդոց արդի տեսակները կամ ցեղերը չկային ի յաւիտեանից , եւ թէ իրարմէ յառաջ եկած չեն անհուն յաջորդութեամբ :

Բնական գիտութիւնք կը հերքեն այս վարդապետութիւնը :

Իբր դար մը առաջ Հրդեղն անուն երեւելի երկրաբան մը ըսաւ . « Ես ոչ սկզբնաւորութեան հետք կը գտնեմ բնութեան մէջ , եւ ոչ կատարածի նմարանք : »

Բայց վերջին հարիւր տարուան մէջ երկրաբանական հետազոտութիւններով գտնուեցան հետքեր որ ցուցոցին թէ աշխարհս սկիզբ ունէր : Երկրաբանութիւնը հիմա բացայայտ կը ցուցնէ թէ աշխարհիս արդի կարգն ու կազմուածն ի յաւիտեանից չէ , այսինքն էր երբեմն որ տնկոց եւ անասնոց եւ մարդոց այժմու տեսակներէն եւ ոչ մին կար : Երեւելի երկրաբանը Միլլըր « Ապառաժից վկայութիւնը » կոչուած գիրքին մէջ կ'ըսէ . « Ժամանակաւ չնչաւոր եւ բոյս չկար մեր մոլորակին վրայ , եւ երկրիս կեդրոնէն մինչեւ անոր երեսը մեռեալ նիւթ միայն էր , » այսինքն նիւթ առանց կենդանի սերման : Ամերիկայի Ամէչիսոգ գոլէճ կոչուած վարժարանին երկրաբանութեան դասատուն , Հիչգոգ , կ'ըսէ . « Երկրաբանութիւնը կը սորվեցնէ թէ էր երբեմն որ երկիրս էր իրբեւ հալած նիւթոյ գանգուած մը , ուստի պէտք է որ բոլոր շնչաւորք եւ բոյսք որ հիմա կան երկրիս երեսին վրայ եւ բոլոր այն բաները որ անոր ապառաժուտ խաւերուն մէջ թաղուած են , սկիզբ ունեցած ըլլան , այսինքն ստեղծուած ըլլան : » Ուրեմն յայտնի է թէ երկրաբանութիւնն այս մասին կը հաստատէ Սուրբ գիրքը :

բ. Ի՞նչ ին սորվեցնէ Աստուածաշունչը « Կեղեմիս Դէմիս վրայ արդէ Կաշխարհիս երկինս եւ երկինս էր Բոյսերովս » ըսաւ արդէն :

Աստուածաշունչը (Ծնն. Ա. 1) կը սորվեցնէ թէ Աստուած ստեղծեց նիւթը , ուստի եւ նիւթն ալ յաւիտեանական չէ :

Բնական գիտութիւնք կը հերքեն այս վարդապետութիւնը , եւ կը ցուցնեն թէ նիւթը յաւի-

տենական է : Ոչ, Այն բնագէտը անգամ որ , ինչպէս Հըրպըրդ Սրենսէր, աշխարհի ստեղծման նկատմամբ Աստուածաշունչին պատմութիւնը չեն ընդունիր, կ'ըսեն թէ բնական գիտութիւնը չեն ապացուցաներ թէ նիւթն որմէ կազմուած է աշխարհս՝ յաւիտենական է : Բնագիտաց մէջ երեւելիները կը խոստովանին թէ նիւթին սկզբնաւորութիւնը քննել եւ որոշել բնական գիտութեանց գործը չէ : Գաղիացի անուանի բնագէտը Գոնդ, որ հիմնադիր է դրական փիլիսոփայութեան, կ'ըսէ . « Նիւթոյ սկիզբը փնտռել ընդունայն է . մարդիկ բաւական համարելու են նիւթոյ երեւոյթները միայն քննել : » Թէ նիւթն ի սկզբան ուստի յառաջ եկաւ, բնագէտը այս խնդիրը չեն կրնար լուծել :

Հըդգըն երկրաբանը կ'ըսէ թէ նիւթոյ սկզբան խնդիրը երկրաբանութեան չի վերաբերիր . երկրաբանութիւնը բաւական համարելու է նիւթական աշխարհի երեւոյթները քննել, եւ մեկնել այն երեւոյթները բնական օրինօք :

Ուրիշ երկրաբան մը, Լայէլ, երկրաբանութիւնը կը սահմանէ այսպէս . « Գիտութիւն որ կը քննէ այն փոփոխութիւնները որ հետզհետէ կատարուած են երկրի գործարանաւոր եւ անգործարան էակաց մէջ » : Լայէլ այս ճիշդ սահմանը տալով երկրաբանութեան, դուրս կը հանէ նիւթոյ սկզբան խնդիրն իբրեւ այնպիսի խնդիր մը զոր երկրաբանութիւնը կարող չէ հետազօտել եւ որոշել :

Անդգիացի փիլիսոփան , Հըրպըրդ Սրենսէր , կը խոստովանի թէ բնական գիտութիւնը անձեռնհաս են որոշ բան մը ըսել նիւթոյ սկզբան վրայ : Զըն-

դունիր թէ նիւթը յաւիտենական է , այլ կ'ըսէ թէ պարտի պատճառ մը ունենալ, բայց թէ ինչ է այն պատճառը չենք գիտեր :

Ուրեմն, մինչ բնագէտը իսկ կը վկայեն թէ բնական գիտութիւնը չեն կրնար որոշ բան մը ըսել նիւթոյ վրայ, յայտնի է թէ այս գիտութիւնը չեն հերքեր Աստուածաշունչը որ կը սորվեցնէ թէ Աստուած ստեղծեց նիւթը :

գ. Աստուածաշունչն ի՞նչ կը որոշէն նկարագրի եղանակն որով Աստուած «բեղէց երկին» եւ երկրն , «ոռնիւն» շնորհներն «կընական ինքն» :

Աստուածաշունչը ճշդիւ չի նկարագրեր թէ Աստուած ինչ եղանակաւ ստեղծեց զանոնք : Երկնից ստեղծմանը վրայ կ'ըսէ . « Սկիզբէն Աստուած երկինքն ու երկիրը ստեղծեց . » բայց թէ ինչպէս եւ ինչ կերպով ստեղծեց՝ չըսեր : « Աստուած , » կ'ըսէ , « ըսաւ . Լոյս ըլլայ, ու ըլլա եղաւ . » « Եւ Աստուած երկու մեծ լուսաւորներն ըրաւ , » բայց չըսեր թէ ինչպէս ըրաւ զանոնք : Բոլորոց ստեղծման վրայ սա միայն կ'ըսէ . « Երկիրը կանանչ խոտ , իր տեսակին պէս սերմ տուող խոտ, եւ իր տեսակին պէս սերմ ունեցող պտղաբեր ծառ հանեց : » Մովային եւ ցաւաբանացի պտղաբեր ծառ հանեց : » Մովային եւ ցաւաբանացի անասնոց ստեղծման համար ալ կ'ըսէ թէ Զուրբը կենդանութեան շունչ ունեցող շատ սողուններ հանեցին, եւ երկիրը հանեց շնչաւոր կենդանի իր տեսակին պէս, անասուններ, սողուններ ու երկրի գաղաններ իրենց տեսակին պէս : Մարդուն ըստ ստեղծման համար ալ կ'ըսէ թէ Աստուած զմարդ ստեղծեց իր պատկերին եւ նմանութեանը պէս , թէ հողէն շինեց մարդը եւ անոր ունեցաւ փշեց

կենդանութեան շունչ, այսինքն թէ Աստուած մարդուն մարմինն երկրին հողէն ըրաւ, եւ տուաւ անոր բարոյական եւ իմացական բնութիւն որ նմանութիւն ունի Աստուծոյ բնութեանը: Բայց դալով մասնաւոր եղանակին եւ գործողութեանց որովք Աստուած ստեղծեց տունկերը, անասունները եւ զմարդ, Սուրբ գիրք բան մը չըսեր, եւ չի նկարագրեր թէ անոնց ստեղծման գործողութիւնը քիչ թէ շատ, սկիզբ թէ խառն էին, եւ, ինչպէս քիչ մը ետքը պիտի տեսնենք, Սուրբ գիրք ճշդիւ չի ցուցներ թէ որչափ ժամանակի մէջ ստեղծուեցան անոնք: Ոմանց կողմանէ Սուրբ գրք տրուած մեկնութեանց նախելով, Աստուածաշունչը շատ բան կ'ըսէ ստեղծագործութեան վրայ. բայց այնպէս չէ: Բնագէտը հիմա քննելու վրայ են սա խնդիրը թէ Աստուած բուն ինչ կերպով ստեղծեց տունկերն, անասունները եւ զմարդ: Դեռ միաբան չեն այս խնդրոյն վրայ, բայց վերջապէս ինչ որ ալ ապացուցանեն, արարչագործութեան բուն եւ մասնաւոր եղանակին վրայ Սուրբ գիրք որոշ բան մը ըսած չէ:

Դ. Աստուածաշունչն ի՞նչ կը ստեղծէր նկարագրէ ժամանակին յորում Աստուած ստեղծեց սկիզբնային նիւթը որով յետոյ երկրէն պարբարական մարդկային ազգին բնակութեան համար:

Սուրբ գիրք սկզբնական նիւթոյն ստեղծման ժամանակը չի յայտնէր, միայն կ'ըսէ. «Սկիզբէն Աստուած երկինքն ու երկիրը ստեղծեց:» Բայց թէ երբ էր այս սկիզբը՝ ասոր վրայ բան մը չըսեր: Ծննդոց Ա. գլխոյն 1 համարին մէջ կ'ըսուի թէ Աստուած սկիզբէն ստեղծեց երկիրս յոշնչէ, եւ նոյն գլխոյն մնացեալ համարներուն մէջ կը ցուցուի թէ երկիրս ինչ-

պէս յարգարուեցաւ ըլլալ տեղի բնակութեան մարդկան. սակայն երկրիս ստեղծմանն ու յարգարմանը մէջտեղ կրնան հաղարաւոր եւ թերեւս միլիոնաւոր տարիներ անցած ըլլալ: Ծննդոց Ա. գլխոյն 1 եւ 2 համարները կատարելաբար ներայեցներէն շաղկապին նշանակութիւնը հարկ չի դնէր մեր վրայ հասկնալու թէ այն երկու համարներուն մէջ յիշուած դէպքերն, այսինքն երկրիս ստեղծումն ու յարգարումը, փութանալի յաջորդեցին իրարու: Մինչ երկրաբանական հետազոտութիւնը դեռ ապացուցած չէին երկրիս ամբաւ հնութիւնը, Սուրբ գրք հին մեկնիչներէն ոմանք սորվեցուցին թէ Ծննդոց Ա. գլխոյն առաջին երկու համարներուն մէջ յիշուած դէպքերն անմիջապէս իրարու յաջորդած չեն: Ըստ մեկնութեանց Օգոստինոսի, Թէոդորետոսի, Յուստինեայ վկայի, Բարսղի եւ Որոգինեայ, Ծննդոց գիրքին Ա. գլխոյն առաջին համարին մէջ յիշուած նախկին ստեղծման երկրի եւ մարդոյ բնակութեան համար անոր յարգարման մէջտեղ անորոշ ժամանակ անցաւ: Եթէ այս հին մեկնութիւնը, որ հիմա ընդունուած է Սուրբ գրք մեկնչաց շատերէն, չիտակ է, երկրաբանութիւնը, թէեւ կարենայ ապացուցանել թէ միլիոնաւոր տարիք անցան յորմէ հետէ Աստուած ստեղծեց երկինք եւ երկիր, չի կրնար հակառակ դալ Աստուածաշունչին խօսքին:

Ե. Սուրբ գիրք ի՞նչ կը ստեղծէր նկարագրէ ժամանակին յորում, եւ նկարագրէ կարգին որով, բոյստ եւ անասունտ եւ մարդ ստեղծուեցան:

Առաջին ընթերցմամբ կը թուի թէ Սուրբ գիրք կը սորվեցնէ որ այս բաները ստեղծուեցան մէն մի

24 ժամերէ բաղկացեալ 6 ժամանակի միջոցներու մէջ, եւ գիտուններէն ոմանք կ'ըսեն թէ, եթէ ընդունինք որ ամբաւ ժամանակ անցաւ նիւթոյ առաջին ստեղծման եւ մարդոց բնակութեան համար երկրիս յարդարման մէջտեղ, այն ատեն երկրաբանութիւնը հակառակ չի գար Ծննդոց խօսքին տըրուած սա մեկնութեան թէ երկրիս մէն մի 24 ժամերէ բաղկացեալ 6 աւուրց մէջ պատրաստուեցաւ մարդոց բնակութեան համար : Երկրաբանութեան ուսուցիչը Հիչգոգ կ'ըսէ. «Այս մեկնութիւնը Ծննդոց գիրքին եւ երկրաբանութեան մէջտեղ բոլոր հակասութիւնը կը վերցնէ : Ըստ այսմ մեկնութեան ամբաւ ժամանակ կար երկրիս բոլոր խաւերուն կազմութեանը : »

Բայց ոմանք կ'ըսեն թէ այս մեկնութիւնը համաձայն չէ Ծննդոց գիրքին որ կ'ըսէ թէ երկնային մարմինք ստեղծուեցան մէն մի 24 ժամէ բաղկացեալ երեք օրերու մէջ նախ քան զստեղծումն մարդոյ, եւ ասի անհաւատալի է : Մր. Հիչգոգ այս առարկութեան սա պատասխանը կու տայ. Ծննդոց գիրքը չըսեր թէ արեգակը, լուսին եւ աստեղք չորրորդ օրը «Կեղծուեցան» ինազորին, այսինքն Երրայեցերեկնի մէջ, բուն «Կեղծել նշանակող բառը որ Ա. գլխոյն առաջին համարին մէջ գործածուած է՝ նոյն գլխոյն 16 երրորդ համարին մէջ գործածուած չէ, այլ ուրիշ բառ մը գործածուած է որ ընէ կամ չնէ միայն կը նշանակէ, եւ այս բառին միտքը կ'որոշուի յաջորդ խօսքէն ուր կ'ըսուի. «Աստուած երկնից հաստատութեան մէջ դրաւ զանոնք որ երկրի վրայ լոյս տան» Ըստ մեկնութեան Մր. Հիչգոգի, արեգակը,

լուսինն եւ աստեղք թէեւ շատ առաջ ստեղծուած էին, բայց յառաջ քան զչորրորդ օրը ծագած չէին երկրիս վրայ ի պատճառս թանձրամած շոգւոյն կամ մառախոյլն որ կը պատէր զերկիր : Չորրորդ օրը միայն սկսան երեւիլ եւ Սուրբ գիրք ստեղծագործութիւնը կը պատմէ ոչ թէ գիտնական ճշդութեամբ այլ այնպէս ինչպէս կ'երեւէր երկրիս վրայ :

Իսկ անոնց որ կ'առարկեն թէ Ծննդոց Ա. գլխոյն մէջ երեկոյ եւ առաւօտ յիշուած են յառաջ քան զչորրորդ օրն, պատասխան կը տրուի թէ, թէպէտ մինչեւ չորրորդ օր արեգակը, լուսինն եւ աստեղք երեւած չէին երկրիս վրայ, սակայն անոնց աղօտ լոյսը կը թափանցէր թանձրամած մառախոյլէն, եւ որովհետեւ երկրիս ի սկզբանէ կը հողովէր իր առանցքին վրայ, տիւ եւ գիշեր կրնային ըստ բաւականին որոշուիլ :

Մենք չենք ըսեր թէ Ծննդոց Ա. գլխոյն տրուած այս մեկնութիւնն ուղիղ է. ոչ ալ, եթէ ուղիղ է, կրնանք ճշդիւ ապացուցանել թէ կատարելապէս համաձայն է երկրաբանութեան եւ աստեղագիտութեան նուրբ եւ մանր տեղեկութիւններուն : Բայց մէջ կը բերենք զայն իբրեւ կարելի միջոց մը որով Ծննդոց մէջ ըսուածը կրնայ համաձայնիլ երկրաբանութեան : Մէջ կը բերենք զայն նաեւ իբրեւ վիշտութիւն երկրաբանութեան երեւելի ուսուցչի մը, թէ երկրաբանութիւնը չի հերքեր Ծննդոց մէջ ըսուածը, եւ թէ կան կարելի եւ հաւանական մեկնութիւններ, ըստ որոց այն երկուքն իրարու հետ կը միաբանին :

Կայ սակայն Ծննդոց վրայ ուրիշ եւ հաւանականագոյն մեկնութիւն մը որ շատ գիտուններէ ընդուն-

ուած է : Այս մեկնութեան նայելով զբ թարգմանուած
 Երրայեցերէն բառը միշտ չի նշանակեր 24 ժամերէ
 բաղկացեալ միջոց ժամանակի, այլ երբեմն կը նշա-
 նակէ նաեւ անորոշ ժամանակ մը : Յայտնի է թէ՛ օր
 թարգմանուած բառը Սուրբ գրոց Երրայեցերէն
 բնագրին մէջ գործածուած է ժամանակի այլեւայլ
 երկայն միջոցներ նշանակելու : Այն բառը երբեմն
 կը նշանակէ բնական օր կամ տիւ, այսինքն այն մի-
 ջոցը որուն մէջ արեգակը տեղւոյ մը հորիզոնէն վեր
 է : Երբեմն ալ կը նշանակէ 24 ժամու միջոց մը, նաեւ
 երբեմն ամբողջ տարի : Ծննդոց Բ. 4 համարին մէջ
 այն բառը կը նշանակէ բոլոր այն միջոցը որուն մէջ
 Աստուած ստեղծեց երկինքն ու երկիրը : Երբեմն
 կը նշանակէ նաեւ անորոշ ժամանակ մը, ինչպէս,
 Երեմ. 10. 21 եւ Աբդ. 15 համարներուն մէջ կորս-
 տեան օրը, Ա. Կորնթ. 2. 2 համարին մէջ վրկութեան
 օրը, Յովհ. Բ. 56 համարին մէջ Քրիստոսի օրը, Ես.
 ԺԳ. 6 համարին մէջ Տէրօջը օրը, Մատթ. Ժ. 15 եւ
 Բ. Պետ. Բ. 9 համարներուն մէջ դատաստանին օրը :
 Այս օրինակներէն յայտնի է որ Ծննդոց Ա. գլխոյն
 մէջ օր թարգմանուած Երրայեցերէն բառը կրնայ
 նշանակել ոչ միայն 24 ժամերէ բաղկացեալ օր, այլ
 եւ անորոշ միջոց ժամանակի, որ կրնայ միլիոնաւոր
 տարիներ ըլլալ : Այս մեկնութիւնը տուած են Օ-
 դոստինոս եւ ուրիշ Քրիստոնեայ մատենագիրք ա-
 ռաջին դարուց, Ըստ այսմ մեկնութեան Ծննդոց ա-
 ռաջին գլխոյն կրնայ համառօտիւ նկարագրած ըլլալ
 աշխարհիս ստեղծման միջոցներն որչափ եւ երկայն
 եղած ըլլան, եւ եթէ այս մեկնութիւնը չիտակ է,
 անատեն ընդհանուր համաձայնութիւն կը տեսնուի

Ծննդոց Ա. գլխոյն մէջ ըսուածներուն եւ երկրա-
 բանութեան մէջտեղ : Չենք ըսեր թէ Ծննդոց գիր-
 քին առաջին գլխոյն մէջ յիշուած ստեղծագործու-
 թեան համառօտ պատմութեան եւ երկրաբանու-
 թեան մանր բացատրութիւններուն մէջտեղ բառա-
 կան համաձայնութիւն կայ, վասն զի Աստուածա-
 շունչին պատմութիւնը, ինչպէս յառաջագոյն ըսինք,
 երկրաբանական ճշմարտութիւններ սորվեցնելու նպա-
 տակաւ գրուած չէ, բայց իրաւունք ունինք ըսելու
 թէ զարմանալի ընդհանուր համաձայնութիւն մը
 կայ Աստուածաշունչին եւ երկրաբանութեան մէջ-
 տեղ :

Մր. Տէյնա, Եէյլ վարժարանին ուսուցիչն, որուն
 գիտնական գիրքերը մեծ պատուով ընդունուած են
 Գերմանական համալսարաններուն մէջ, կ'ըսէ .
 Ստեղծագործութեան կարգն ըստ Աստուածաշուն-
 չին, ինչպէս կը պատմուի Ծննդոց առաջին գլխոյն
 մէջ, կը բաժնուի երկու մեծ շրջան կամ միջոց ժա-
 մանակի, այսինքն, անփութարան էակաց ստեղծման ժա-
 մանակ, եւ փութարանաւոր էակաց ստեղծման ժամանակ.
 եւ այս երկու բաժանմունք ունին իրենց երկրոր-
 դական բաժանումները :

Ա. Անփութարան էակաց ստեղծման ժամանակը :

1. Օր — Նախնական (արեւուն ստեղծուելէն ա-
 ռաջ եղած) ըյոք կը ստեղծուի :

2. Օր — Երկիրը կը բաժնուի զանի չրջապատող
 հեղուկէն, այսինքն երկիրս կը բաժնուի եւ կը զատ-
 ուի տիեզերաց մնացեալ մասերէն :

3. Օր — ա. Յամուքը կը բաժնուի ջուրերէն : Բ.
 Բոյսը կը ստեղծուին :

Բ. Գործարանաւոր Էտիպոս սրբաշնորհ Ժամանակը :

4. Օր — Լոյս կը ծագի արեգակէն :

5. Օր — Ստորին կարգի անասունք կը ստեղծուին :

6. Օր — ա. Յամաքային անասունք կը ստեղծուին :

Բ. Մարդը կը ստեղծուի :

Մր. Տէյնա կ'ըսէ նաեւ թէ Աստուածաշունչին մէջ յիշուած ստեղծագործութեան պատմութիւնը ճշմարիտ եւ խորին փիլիսոփայական է, եւ թէ այն պատմութեան եւ երկրաբանական նորագոյն հետազոտութեանց հետեւանաց մէջտեղ այնպիսի զարմանալի ընդհանուր համաձայնութիւն մը կայ, որ հարկ է ըսել թէ այն պատմութիւնն Աստուծոյ ներշնչեալ է : Մր. Տէյնա կ'ըսէ նաեւ թէ ոչ ներշնչեալ մարդու մը կարելի չէր այնչափ դարեր առաջ շարադրել ստեղծագործութեան պատմութիւն մը որ այնպէս ճշգրիտ համաձայն կըլլայ արդի գիտութեանց տեղեկութիւններուն : Բնական գիտութեանց վերոյիշեալ անուանի ուսուցիչը կը վերջացնէ սա աղբու խօսքերով. «Սուրբ գրոց առաջին էջն ինքնին ապացոյց է անոր աստուածային ծագմանը : »

Նաեւ բնական գիտութեանց ուրիշ ուսուցիչ մը, Մ. Կիւյոյ, կ'ըսէ թէ ոչ ներշնչեալ մարդ մը չի կրնար դրած ըլլալ Ծննդոց գիրքին առաջին գլուխը, վասն զի այն գլուխը շատ սքանչելի կերպով կը համաձայնի գիտնական նորագոյն հետազոտութեանց հետ :

Անգղիացի երեւելի երկրաբանը Մր. Հիւ Միլլըր «Ասպառաժից վիպութիւնը» կոչուած գիրքին մէջ կը ցուցնէ Ծննդոց առաջին գլխոյն համառօտ պատմութեանն ու երկրաբանութեան մէջտեղ զարմանալի

համաձայնութիւնը : Մր. Միլլըրի կարծեաց նայելով, Մովսէս իր տեղեկութիւնն առաւ Աստուծոյ տեսիլքով, եւ ապա նկարագրեց արարչագործութեան մեծ աեսարանը որ անոր առջեւ բացուած էր այն տեսլեան մէջ : Բայց Մովսէս ստեղծագործութեան բոլոր մանր սլորագանքերը չպատմեց, այլ ամենէն նշանաւոր մասերը միայն, եւ ասոնք չնկարագրեց գիտնական ճշգրտութեամբ, այլ այնպէս ինչպէս պիտի երեւէին այն բաները մէկու մը որ երկրիս վրայ կը կենար : Մովսէս այնպէս խօսեցաւ ինչպէս կը խօսին հիւսմ մարդիկ առ հասարակ, նոյն իսկ բնագէտը, բնական աշխարհիս երեւոյթներուն վրայ : Ամէն մարդ գիտէ թէ արեգակը ոչ կ'ելլէ եւ ոչ կը մտնէ. բայց որովհետեւ կը թուի թէ կ'ելլէ եւ կը մտնէ, նոյն իսկ փիլիսոփայք եւ աստեղագէտք կ'ըսեն արեգական համար թէ կ'ելլէ եւ կը մտնէ : Այսպէս Մովսէս նկարագրեց արարչագործութիւնն ոչ թէ գիտնական ճշգրտութեամբ, այլ այնպէս ինչպէս երեւցաւ անոր : Յայտնի է թէ այսպիսի նկարագրութիւն մը միայն կրնար հասկնալի ըլլալ բոլոր ազգաց, թէ քաղաքակրթելոց եւ թէ բարբարոսաց : Անուանի աստեղագէտը Քէփլըր կ'ըսէ. «Մենք աստեղագէտքս անգամ հասարակ մարդոց պէս կ'ըսենք երկնային մարմնոց համար թէ կ'ելլեն եւ կը մտնեն : Ասով պարզապէս ըսել կ'ուզենք թէ անոնք մեզի այնպէս կ'երեւն : Ապա որչափ եւս առաւել պատճառ չունինք Սրբազան գիրքէն պահանջել որ խօսելու սովորական կերպը թողլով գրէր գիտնական ճշգրտութեամբ, եւ այնպէս ընելով մութ եւ անյարմար բառերով չփոխէր : »

Գանք Հիմա քննել Մր. Միլլերի կարծիքն արար-
չադործութեան վրայ : Մր. Միլլեր, ինչպէս ասիէ
առաջ յիշեցինք, կ'ենթադրէ թէ Մովսէս աշխարհիս
ստեղծման վերաբերեալ տեղեկութիւններն առաւ
տեսիլքի մէջ, եւ ինչ որ տեսաւ այն տեսիլքին մէջ,
նկարագրեց այնպէս ինչպէս որ երեւեցաւ անոր :
Մր. Միլլեր Ծննդոց առաջին գլխոյն մէջ արարչա-
դործութեան վրայ յառաջ բերուած նկարագրու-
թիւնը բաղդատելով արարչադործեալ իրաց կարգին
մէջ եօթն նշանաւոր գիտաց հետ որոնց վրայ կը
խօսի երկրաբանութիւնը, Մովսիսական նկարագրու-
թեան եւ երկրաբանական գիտողութեանց մէջ տեղ
զարմանալի համաձայնութիւն կը գտնէ : Կ'ըսէ թէ
եթէ մարդ մը երկրաբանական մեծամեծ փոփոխու-
թեանց տեսնները երկրիս երեսը կեցած ըլլար եւ
գիտէր կատարուած բաները, անոր ուշադրութիւնը
գրաւող ամենէն նշանաւոր գէպքերը պիտի ըլլային
այն բաները զորս Մովսէս կը յիշէ իր նկարագրու-
թեան մէջ :

Առաջին Գլխի : Մովսէս նախ տեսաւ երկիրս պա-
րապ, անձեւ, ջրով ծածկուած եւ մութ :

Ըստ վկայութեան երկրաբանից, այսպիսի եղած է
հաւանականապէս երկրիս վիճակը երկրաբանական
ամենէն հին ժամանակը : Երկրիս կեղեւն այն ատեն
գեռ տաք էր, եւ անոր երեսը ծածկող ջուրն ալ
տաք ըլլալով յառաջ կը բերէր խիտ չոգի այնպէս որ
խաւար կը պատէր անդունդը : Եթէ այն հին ժա-
մանակը մարդ մը գտնուէր երկրիս վրայ, երկիրս
անոր այնպէս պիտի երեւէր ինչպէս նկարագրուած
է Ծննդոց Ա. գլխոյն 2 համարին մէջ :

Երկրորդ Գլխի : Այս տեսլեան մէջ Մովսէս լուսա-
ւորութիւն տեսաւ :

Ըստ կարծեաց երկրաբանից, երկիրս երթալով կը
պաղէր, ուստի եւ ջուրն ալ պաղելով չոգին տակաւ
կ'անդայտանար, այնպէս որ արեգական ճառագայթ-
ներէն ումանք կը սկսէին թափանցել չոգւոյն մէջէն
երկրիս վրայ, մինչ արեգակն եւ լուսինը գեռ տե-
սանելի չէին, ինչպէս որ ամպոտ օրերը լոյս կայ
թէ եւ արեգակը չտեսնուիր : Երկրիս թաւալումն իր
առանցքին վրայ պատճառ էր որ այն ազօտ լոյսը
մերթ կը ծագէր եւ մերթ կ'անհետանար, այնպէս
որ կրնայ ըսուիլ թէ տիւ եւ գիշեր կ'ըլլար : Եթէ
մարդ մը գտնուած ըլլար երկրիս վրայ երկրաբանա-
կան այս երկրորդ ժամանակին, անոր համար ամենէն
նշանաւոր բանը պիտի ըլլար լուսոյ երեւումն ինչպէս
որ նկարագրուած է Ծննդոց Ա. գլխոյն 5, 4 եւ 5
համարներուն մէջ :

Երկրորդ Գլխի : Մովսէս այս տեսլեան մէջ ջուրերուն
բաժանումը տեսաւ :

Ըստ կարծեաց երկրաբանից երկրիս պաղիլը եր-
կար տեւեց, եւ չոգին կը բարձրանար երկրիս երե-
սէն վեր, կամ աւելի ճշգիւ խօսելով, ջուրերուն ե-
րեսին վեր, եւ իրրեւ խոնաւ գոլորշի կը տեսնուէր
վերը թանձր ամպերու նմանութեամբ, բոլորովին
զատուած վարի ջուրերէն : Ծննդոց Ա. գլխոյն 6, 7
եւ 8 համարներուն մէջ ըսուածը թէ, « Աստուած
հաստատութիւնը ըրաւ, ու հաստատութեանը տակ
եղած ջուրերը՝ հաստատութեանը վրայ եղած ջու-
րերէն զատեց » համաձայն է երկրաբանութեան, որ
կը սորվեցնէ թէ ջրոց այսպիսի բաժանում մը

այս երրորդ ժամանակին ամենէն նշանաւոր դէպքն էր :

Չորրորդ ԳԵՒԷԼ : Մովսէս այս տեսլեան մէջ տուն-կերուն բուսնիլը տեսաւ :

Այս տեսիլը կը պատասխանէ երկրաբանութեան ածխային ժամանակին որ երկրիս ուրիշ ժամանակներէն կը տարբերի իբրեւ առատութեամբ բոյսեր յառաջ բերող ժամանակ : Հանքային ածխոյ ահագին մթերներն, որ հիմա առատ վառելի նիւթ կը մատակարարեն քաղաքակրթեալ աշխարհի, այն ժամանակին զարմանալի ծառերուն եւ տունկերուն մնացորդներն են : Երկրաբանութիւնը կը վկայէ թէ բոյսերն այն ժամանակին ամենէն նշանաւոր բանն էին, եւ թէ, եթէ մարդ մը այն միջոցին գտնուած ըլլար երկրիս վրայ, ի վեր քան զամենայն դիտողութեան արժանի պիտի համարէր այն զարմանալի ծառերը : Այսպէս երկրաբանութիւնը կը համաձայնի Ծննդոց Ա. գլխոյն 11 եւ 12 համարներուն մէջ ըսուածներուն :

Հինգերորդ ԳԵՒԷԼ : Մովսէս այս տեսլեան մէջ տեսաւ արեգական, լուսնի եւ աստեղաց ծագումը :

Ըստ կարծեաց երկրաբանից երկրիս պաղլիլը տեւեց մինչեւ որ արեգակը կամաց կամաց կրցաւ փարատել ամպերը, եւ արեգակը, լուսինն եւ աստղերն առաջին անգամ տեսանելի եղան : Երկրաբանական այս ժամանակը, կ'ըսէ երկրաբանութեան դասատուն, Մր. Ֆորսլ, այնչափ քիչ անասունք եւ բոյոք կային որ դիտողութեան արժանի չէին : Ամենէն նշանաւոր բանն այս ժամանակին մէջ արեգական, լուսնի եւ աստեղաց երեւիլն էր, ուստի եւ զասունք

միայն կը յիշէ Մովսէս Ծննդոց Ա. 14—19 համարներուն մէջ, հինգերորդ օրուան պատմութեան մէջ :

Վեցերորդ ԳԵՒԷԼ : Մովսէս այս տեսլեան մէջ մեծամեծ թռչուններ եւ ծովային անասուններ տեսաւ :

Այս տեսիլը լաւ կը պատասխանէ երկրաբանութեան այն ժամանակին որ երեւելի է ծովային հրէշից եւ վիթխարի թռչնոց կողմանէ : Երկրաբանական հետազոտութիւններէն յայտնի է թէ, եթէ այն ատեն մարդ մը գտնուած ըլլար երկրիս վրայ, անոր համար ամենէն նշանաւոր բաները պիտի ըլլային մեծամեծ օձերը (սողունները) եւ վիթխարի թռչունները : Այսպէս երկրաբանութիւնը կը համաձայնի Ծննդոց Ա. գլխոյն 20—25 համարներուն մէջ ըսուածներուն :

Յօգնութեամբ ԳԵՒԷԼ : Մովսէս այս տեսլեան մէջ ցամաքային անասունները տեսաւ :

Այս տեսիլը կը պատասխանէ երկրաբանութեան այն ժամանակին որ մեծամեծ ցամաքային անասնոց բազմութեանը կողմանէ նշանաւոր է : Երկրաբանութիւնը կը սորվեցնէ նաեւ թէ այս ժամանակին դէպ ի վերջը կը տեսնուի մարդը, եւ այսպէս այս դիտութիւնը կը հաստատէ ինչ որ Ծննդոց Ա. գլխոյն 24—27 համարներուն մէջ ըսուած է :

Վերոյիշեալ երկրաբանը Միլլըր կը հաստատէ թէ այս մեկնութեան նայելով չկայ գիտնական ճշմարտութիւն մը որ հակառակ դայ Ծննդոց Ա. գլխոյն մէջ ըսուածներուն :

Մր. Միլլըրի մեկնութիւնը, թէպէտ ոչ ըստ ամենայնի միեւնոյն, չատ նման է սակայն երկրաբանութեան ուսուցչին Մր. Տէյնայի մեկնութեան : Չենք

կրնար ըսել թէ այս մեկնութիւններէն մին կամ միւսը բոլորովին ճիշդ է, եւ թէ մին կամ միւսը կը հաստատէ թէ Ծննդոց Ա. գլխոյն համառօտ նկարագրութիւնը եւ երկրաբանութեան մանր տեղեկութիւնները բոլորովին համաձայն են իրարու . կ'ըսենք սակայն թէ վերոյիշեալ երկրաբանից մեկնութիւնները յայտնի կը ցուցնեն որ Ծննդոց գիրքին եւ երկրաբանութեան մէջտեղայնախի հակասութիւններ չկան որ չկրնան համաձայնիլ իրարու :

Երբ Միւլլըր, Տոսըն, Հիչգոգ, Տէյնա, Կիւյոյ եւ բնական գիտութեանց ուրիշ անուանի ուսուցիչք կը վկայեն թէ բնական գիտութիւնը չեն հերքեր ինչ որ Ծննդոց գիրքին մէջ ըսուած է թէ նկատմամբ ժամանակին յորում, եւ թէ նկատմամբ կարգին որով ստեղծուեցաւ աշխարհս, այլ թէ մանաւանդ կը հաստատեն թէ այն գիրքին եւ բնական գիտութեանց մէջտեղ կայ զարմանալի համաձայնութիւն մը, եւ երբ այս անուանի երկրաբանք կը ցուցնեն նաեւ այլ եւ այլ հաւանական կերպեր որովք Ծննդոց գիրքին խօսքերն ու երկրաբանութիւնը կրնան համաձայնիլ, փոքր կրնայ ըսել թէ բնական գիտութիւնը հերքած են Ծննդոց առաջին գլխոյն մէջ ըսուածները : Ոչ ոք :

Դ. Սուրբ Գրքի Ժողովոյն ազգին հանձնարք քաջ է քննել :

Սուրբ գիրք կը սորվեցնէ թէ բոլոր արարածոց մէջ մարդն ամենէն յետոյ ստեղծուեցաւ : Կ'ըսէ թէ բոյսը եւ շնչաւորք նախ ստեղծուեցան, եւ ապա մարդկային ազգը : Երկրաբանութիւնը միթէ կը հերքէ այս վարդապետութիւնը :

Երկրաբանք երկրիս խորագոյն խաւերուն մէջ կը

գտնեն ոչ սակաւ տնկային մնացորդներ բրածոյ կամ քարացեալ վիճակի մէջ, բայց անոնց մէջ մարդոց մնացորդներ չեն գտներ, եւ այսպէս երկրաբանութիւնը կը ցուցնէ թէ բոյսերը ստեղծուեցան երկայն ատեն յառաջ քան զմարդ : Ուրիշ խաւերու մէջ, որ աւելի մօտ են երկրիս երեսին, այսինքն նուազ խոր են քան այն խաւերը որոնց մէջ բոյսեր կը գտնուին, երկրաբանք կը գտնեն ցամաքային անասնոց քարացեալ նշխարներ, բայց այն խաւերուն մէջ ալ չեն գտներ մարդկային մնացորդներ : Մարդկային մնացորդներ կը գտնուին ամենէն նոր խաւերու մէջ միայն, եւ այսպէս երկրաբանութիւնը կը հաստատէ Սուրբ գիրքին խօսքը թէ մարդս արարածոց կարգին մէջ ամենէն յետոյ ստեղծուեցաւ :

Աստուածաշունչին խօսքէն այնպէս կ'երեւի թէ վեց հազար կամ ութ հազար տարի միայն անցած է յորմէ հետէ մարդկային ազգը ստեղծուեցաւ : Երկրաբանութիւնը կը հերքէ այս խօսքը : Երկրաբանութիւնը շատ ապացոյց կ'ընծայէ թէ մարդկային ազգին ստեղծումը նոր է համեմատութեամբ երկրաբանական երկար ժամանակներուն յորս կազմուեցան երկրիս այլեւայլ խաւերը : Տնկոց եւ անասնոց քարացեալ մնացորդները, որ երկրիս խաւերէն ոմանց մէջ գտնուած են, կը ցուցնեն թէ երկրիս կար թերեւս միլիոնաւոր տարիներ յառաջ քան զստեղծումն մարդոյ. բայց ապացոյց չկայ թէ երկրիս այն ժամանակի միջոցը յորմէ հետէ մարդը ստեղծուեցաւ շատ երկայն է համեմատութեամբ նախընթաց ժամանակի միջոցներուն, վասն զի մարդկային մնացորդներն ամենէն նոր եւ երկրիս վերին երեսը կազ-

միշտ խաւին մէջ միայն կը գտնուին : Ասկէ յայտնի է թէ ընդհանուր համաձայնութիւն կայ Աստուածաշուէնչին եւ երկրաբանութեան մէջտեղ մարդկային աղբիւրն հնութեանը վրայ՝ համեմատութեամբ երկրիս, բուսոց եւ անասնոց հնութեանը :

Բայց երբ կու գանք աւելի ճշգիւ որոշելու թէ որչափ տարիներ անցած են յորմէ հետէ ստեղծուած է մարդկային ազգը, միթէ անհամաձայնութիւն կ'եւլէ Աստուածաշուէնչին խօսքին եւ երկրաբանութեան մէջտեղ : Այս խնդրոյն կը պատասխանենք թէ, չատ դժուարին է ճշգիւ որոշել Սուրբ գիրքէն թէ որչափ տարիներ անցան յորմէ հետէ ստեղծուեցաւ մարդկային ազգը :

ա. Մովսիսի հնգամատեանն երեք հին լեզուով հասած է մեզի, այսինքն Երրայեցերէն, Յունարէն եւ Սամարերէն, բայց սոյս երեքին ալ ժամանակագրութիւնները տարբեր են իրարմէ : Երրայեցերէնին ժամանակագրութեանը նայելով ջրհեղեղէն մինչեւ Աբրահամու կոչումը 292 տարի էր, Սամարերէնի ժամանակագրութեան նայելով 942 տարի, իսկ ըստ Յունարէնին 1,072 կամ 1,172 տարի : Ասկէ յայտնի է թէ թիւերն օրինակելու ատեն հին ձեռագրաց մէջ սխալ սպրդած է : Գրեթէ բոլոր հին ձեռագրաց մէջ թիւերը չէին գրուեր թուանշաններով, այլ ուրիշ նշանագիրներով որք չատ նման էին իրարու, այնպէս որ օրինակուած ատեն չատ անգամ սխալներ կը սպրդէին : Օքսֆորտի համալսարանին դասատուն, Մր. Բոլինսըն, կ'ըսէ թէ, այսպիսի սխալներ կը պատահէին այնպէս յաճախ, որ ամէն տեսակ հին գրութեանց մէջ յիշուած թիւերը չեն կրնար իբրեւ

հաւատարմութեան արժանի ընդունուիլ : Հին կտակարանին վերոյիշեալ երեք հնագոյն օրինակներուն մէջ գտնուած տարբերութիւններէն իսկ յայտնի է թէ, գէթ անոնց երկուքին մէջ սխալում եղած է օրինակուելու ատեն, եւ որովհետեւ օրինակողը ներշնչեալ մարդիկ չէին, սխալում երեք օրինակին մէջ ալ կրնար պատահիլ : Այս պատճառաւ Աստուածաշուէնչին բնագրին ժամանակագրութիւնը հիմա չի կրնար ճշգիւ որոշուիլ :

բ. Ուրիշ պատճառ մ'ալ կայ թէ ինչու համար դժուարին է Սուրբ գիրքէն ճշգիւ որոշել թէ որչափ տարիներ անցած են յորմէ հետէ ստեղծուեցաւ մարդը : Սուրբ գրոց ժամանակագրութիւնը գլխաւորապէս կ'որոշուի Հին կտակարանին ազգահամարներէն . բայց որովհետեւ այս ազգահամարներուն նպատակը ոչ տարիներուն թիւը ցուցնել է, կամ յիշել կարգաւ իւրաքանչիւր ծնունդ, այլ անոնց ցեղային ծագումը ցուցնել, այս պատճառաւ Սուրբ գրոց ժամանակագրութիւնը չի կրնար որոշուիլ ճշգիւ այն ազգահամարներէն : Բոլոր մեկնիչները կ'ընդունին թէ Սուրբ գրոց ազգահամարներն իւրաքանչիւր ծնունդ չեն յիշեր կարգաւ : Երբեմն ոչ սակաւ ծնունդ զանց կ'ընեն, եւ « ծնաւ » բառը Սուրբ գրոց մէջ կը գործածուի ոչ միայն անմիջական ծնունդ այլ նաեւ ուրիշ ծնունդներ ցուցնելու : Զորօրինակ, Ծննդոց ԽԶ. գլխոյն 16—18 համարներուն մէջ Զեղիայի օրդուոց եւ թուանց եւ թուանորդուոց յիշուելէն ետքը, ընդ ամէնը տաան եւ վեց հոգի, կ'ըսուի թէ « անոնք եւ Զեղիային որդիք . . . եւ անէկա ծնաւ ասոնք Թալիբին, որանուից հոգի » :

Մատթէի Ա. գլխոյն 11 երորդ համարին մէջ ըսուած է թէ Յովսիա ծնաւ զՅեքոնիա, բայց Յեքոնիա Յովսիայի թոռն էր : Դարձեալ Մատթէի Ա. գլխոյն 8 երորդ համարին մէջ ըսուած է թէ Յովրամ ծնաւ զՍիզիակ, որ, ինչպէս Հին կտակարանէն կը սորվինք, անոր թոռան որդին էր : Ծննդոց Ժ. գլխոյն 15-18 համարներուն մէջ ըսուած է թէ Քանան այլ եւ այլ ազգեր ծնաւ, այն է զՅեբուսացիս, զԱմորհացիս, զԳերգեսացիս, զՅեւեացիս, զԱրուկեցիս եւ զայլս : Ասկէ յայտնի է թէ չի կրնար ըսուիլ թէ Սուրբ գրոց ազգահամարներուն մէջ գործածուած ծառ բառն անմիջական կամ մօտազոյն սերունդ միայն կը նշանակէ : Եւ այս զարմանալի չէ, վասն զի այն ազգահամարներուն նպատակը ոչ այնչափ որոշել էր տարեաց թիւը, որչափ ցուցնել Մեսիայի սերուն Ադամէն, Սեմէն, Աբրահամէն, Դաւթէն եւ որդիներէն, եւ այսպէս ցուցնել Մեսիայի երկրաւոր նախնեաց վերաբերեալ մարգարէութիւնը :

Ս.մէն մարդ պիտի հասկնայ թէ ինչ մեծ դժուարութեամբ մեկնուած են այն ազգահամարները, եթէ յիշեցնենք որ այլեւայլ Հրեայ եւ Քրիստոնեայ գիտուն մատենագիրներ 180 տարբեր հաշիւներ ըրած են Ադամէն մինչեւ Քրիստոս տեւող ժամանակին երկայնութեանը վրայ : Ըստ ոմանց 5,455 տարի է Ադամէն մինչեւ Քրիստոս, բայց ըստ այլոց 6,984, այսինքն 8,865 տարի է Ադամէն մինչեւ ցարդ :

Թէպէտ ժամանակը Սուրբ գիրքէն ճշդիւ չկրնար որոշուիլ, կ'երեւի սակայն թէ ըստ Սուրբ գրոց ոչինչ աւելի քան վեց կամ ութ հազար տարի անցած է մարդկային ազգին ստեղծմանէն մինչ-

չեւ ցարդ : Արդ, միթէ բնական գիտութիւնք կը ցուցնեն թէ մարդուս ստեղծմանէն ի վեր աւելի քան վեց կամ ութ հազար տարի անցած է : Այս նիւթին վրայ այլեւայլ կարծիքներ կան, բայց որովհետեւ այսպիսի շատ կարծիքներ ասկէ առաջ իբրեւ անտեղի ապացուցուած եւ մերժուած են, խոհական մարդիկ ընդհանրապէս յօժար չեն առանց համոզիչ վստաստերու ընդունել արդի կարծիքները : Արդ, քննենք թէ բնական գիտութիւնք համոզիչ ապացոյցներ ունին ցուցնելու թէ մարդկային ազգը քան վեց կամ ութ հազար տարին շատ յառաջ կար երկրիս վրայ :

ա. Զուլիցերայի լճերէն ոմանց մէջ քանի մը հին բնակարաններու մնացորդներ գտնուած են, բայց ասոնք, հակառակ ոմանց խօսքին, չեն ցուցներ թէ մարդկային ազգը քան 6,000 կամ 8,000 տարի հին է : Այս բնակարանաց մէջ գտնուած անասնոց ոսկրները հնագոյն անասնոց ոսկրներ չեն որոնց տեսակները հիմա չկան, այլ հիմա աշխարհիս վրայ ապրող անասնոց տեսակներու ոսկրներ են : Այս բանը կը ցուցնէ թէ յիշեալ չէնքերն ալ հաւանականաբար շատ հին չեն : Սակայն կ'ըսուի թէ այն բնակարաններուն մէջ քարէ շինուած գործիքներ կը գտնուին, եւ թէ ասկէ կրնայ հետեւցուիլ թէ այն տեղերը բնակող մարդիկ կը վերաբերէին այն ժամանակին որ քարեղէն ժամանակ կը կոչուի : Այս առարկութեան կը պատասխանենք թէ ապացոյց չկայ որ քարեղէն ժամանակը միեւնոյն տեւողութիւնը ունեցած է երկրիս բոլոր մասերուն մէջ : Կան ցեղեր որ քարէ գործիքներ կը գործածէին մինչեւ մօտ ատեններ .

կան նաեւ ցեղեր որ մինչեւ ցարդ կը գործածեն քարեղէն գործիք : Քարեղէն գործեաց կիրառութիւնը ստուգիւ չի ցուցներ ազգի մը կամ ցեղի մը հնութիւնը , այլ միայն անոր քաղաքակրթութեան առաջնայն : Նաեւ Մր. Լայէլ կ'ըսէ թէ Մ. Մարլոյ եւ ուրիշ Զուիցերացի երկրաբանք այն երկրին քարեղէն ժամանակը քան 5,000 կամ 7,000 տարի հնադոյն չեն համարիր : Ուստի ասկէ յայտնի է թէ Զուիցերացի լճերուն մէջ գտնուած բնակարանները չեն հերքեր Սուրբ գրոց ժամանակագրութիւնը :

Բ. Կ'ըսուի թէ կան տեղեր ուր մարդու ոսկրներ խառն կը գտնուին այնպիսի անասնոց ոսկրներուն հետ որոնց տեսակները շատոնց ջնջուած են : Բայց այս ու մարդկային ազգին հնութեանը նկատմամբ ստոյգ բան մը չի ցուցներ : Մարդու ոսկրներ եւ հնագոյն անասնոց ոսկրներ կրնան միեւնոյն տեղը գտնուիլ , բայց ասկէ ամենեւին չի հետեւիր թէ այն մարդիկն եւ անասունք միեւնոյն ժամանակ կ'ապրէին : Միլլըր երկրաբանը կ'ըսէ . « Քարայրներ որ ժամանակաւ որջ էին դադանաց՝ յետոյ մարդոց ապաստանարան եղան մինչ անոնք կ'ապրէին եւ գերեզման երբ անոնք մեռան . այս պատճառաւ մարդոց ոսկրներն եւ գործիներն անոնցմէ շատ առաջ մեռած անասնոց ոսկրներուն հետ խառն կրնան գտնուիլ : » Նաեւ Լայէլ երկրաբանը կ'ըսէ . « Թէպէտ մարդու ոսկրներ անասնոց շատ հին տեսակոց ոսկրներուն հետ խառն կը գտնուին , բայց ասկէ չենք կրնար հետեւցնել թէ մարդկային ազգը շատ հին է : » Մր. Սէճուրք ժայռերու մէջ քանի մը բնական ձեղքուածներ կը յիշէ , որոնցմէ ոսկրներ ինկած

են երկրիւ շատ խորունկ տեղերը , եւ կը յաւելու թէ , երբ այսպիսի ձեղքուած մը հազորդակցութիւն ունի ստորերկրեայ խողով մը հետ , թէ անասնոց եւ թէ մարդոց ոսկրներ կրնան հեղեղներէ տարուիլ այն խողովին մէջ : Երկրաբանութեան ուսուցիչ , Մր. Շմէրլինկ , խողով մը գտաւ որուն մէջ շատ տեսակ անասնոց ոսկրները խառն կը գտնուէին : Մր. Շմէրլինկ կը կարծէ թէ այն ոսկրները յիշեալ խողովին մէջ տարուած են գետերու միջոցաւ , որ կը հոսէին երկրիւ երեսէն : Այս կերպով այլեւայլ ժամանակ եւ այլեւայլ տեղեր ապրող մարդոց եւ անասնոց ոսկրները կրնան միեւնոյն տեղը գտնուիլ : Արդ , նոյն իսկ երկրաբանք կը վկայեն թէ թէպէտեւ քանի մը տեղեր տեսնուած են մարդոց ոսկրներ անասնոց հին տեսակներուն ոսկրներուն հետ խառնուած , սակայն ասկէ չենք կրնար հետեւցնել թէ մարդկային ազգը եւ այն հին անասունները մէկտեղ կ'ապրէին :

Գ. Կ'ըսուի թէ մարդոց ոսկրներ գտնուած են երկրիւ խորունկ մասերուն մէջ թաղուած : Բայց թող որ այս շատ քիչ կը սխառահի , երկրիւ խորերուն մէջ մարդոց ոսկրներու գտնուիլ չի հերքեր Սուրբ գրոց ժամանակագրութիւնը :

Ամէն դաստիարակեալ մարդ գիտէ թէ երկրիւ երեսը մեծամեծ փոփոխութիւններ կատարուած են պատմական ժամանակի մէջ : Այս փոփոխութիւններէն ոմանք կատարուած են կամաց կամաց այն զօրութեանց գործելով , որովք հին քաղաքաց , ինչպէս Հռովմայ եւ Երուսաղեմի , հիմերը երկրիւ այժմու երեսէն վար խոր թաղուած են : Այսպիսի փոփոխութեանց վրայ Մր. Լայէլի վկայութիւնը դի-

տողութեան արժանի է: Այս բնագէտը կ'ըսէ. «Անգլիա եւ Գաղիա երկրիս փտած փայտերէ՝ բաղադրեալ խաւերուն մէջ գտնուած բոլոր դրամներ, կացիններ, դէնք եւ անօթք հին Հռոմայեցւոց ժամանակի գործեր են: Ասկէ յայտնի է թէ յիշեալ խաւերուն մէջ գտնուած մարդկային անթիւ մնացորդք չեն հերքեր Սուրբ գրոց ժամանակագրութիւնը:»

Երկրիս երեսին վրայ ուրիշ փոփոխութիւններ կատարուած են յանկարծ, երկրիս ներքին զօրութեանց հզօր ազդեցութեամբ: Ամերիկա տպուած Շտեմարան գիտելեաց (Encyclopedia Americana) անուն գիրքը կ'ըսէ թէ այսպիսի փոփոխութիւններ կատարուած են երկրիս ամէն կողմը:

1692ին շժամայիգայի մայրաքաղաքը Բորդ-Րոյալ թաղուեցաւ ջուրին տակ: 1775 ին Լիսսոնա քաղքին մէկ մասը ծովին երեսէն 600 ոտք խոր ընկղմեցաւ: 1811ին Ամերիկայի մէջ իբր 500 մղոն տարածութիւն ունեցող երկիր մը նախ բարձրացաւ եւ ապա նորէն ինկաւ, եւ երկրին երեսը շատ տեղերէն ձեղքուեցաւ, եւ տեղ տեղ ձեղքուածներն կէս մղոնէ աւելի երկայն էին: 1819ին Հնդկաստանի մէջ 2,000 քառակուսի մղոն երկիր մը խոր իջնելով եղաւ լիճ, եւ անկէ քանի մը մղոն հեռու ուրիշ երկիր մը բարձրացաւ: 1822 ին Չիլի կոչուած երկրին մէկ մասն, 100,000 քառակուսի մղոն տարածութիւն ունեցող երկիր մը որ Անգեան լեռանց եւ ովկիանու մէջտեղ է, 2 էն մինչեւ 7 ոտք բարձրացաւ:

Որովհետեւ այսպէս սաստիկ զօրութիւններ կը գործեն երկրիս մէջ, եւ երբեմն յառաջ կը բերեն

այսպիսի յանկարծ փոփոխութիւններ, եւ որովհետեւ երկրիս վրայ չկայ տեղ որ այսպիսի փոփոխութենէ բոլորովին ազատ ըլլայ, զարմանք չէ որ երբեմն մարդոց ոսկրներ կը գտնուին երկրիս երեսին տակ շատ խոր թաղուած:

Գիտնոց հաշիւները շատ կը տարբերին իրարմէ սա մասին թէ որչափ ժամանակ հարկաւոր էր երկրիս երեսին վրայ կատարուած փոփոխութեանց համար: Մր. Լայէլ կ'ըսէ. «Միսիսիբբի գետին տեղքան կազմելու համար գոնէ 100,000 տարի հարկաւոր էր:» Սակայն Միացեալ Նահանգաց կառավարութեան երկրաչափներուն միջոցաւ կատարուած նորագոյն ըննութեանց նայելով յիշեալ տեղքային կազմութեան համար 4,000 կամ 5,000 տարի միայն բաւական էր: Մր. Լայէլ եւ այս երկրաչափք ամէնքն ալ գիտուն մարդիկ են, բայց ինչ մեծ տարբերութիւն կայ անոնց հաշիւներուն մէջ:

Ատենով մարդու ոսկր մը գտնուեցաւ Անգլիոյ մէջ այնպիսի տեղ մը, որ ոմանք կարծեցին թէ այն ոսկրը 10,000 կամ 15,000 տարուան ըլլալու էր: Յետոյ նոյն տեղը գտնուեցաւ ծանօթ դրամ մը, որմէ յայտնի եղաւ թէ այն ոսկրը փոխանակ հազարաւոր տարիներով հին ըլլալու, հազիւ քանի մը հարիւր տարի միայն հին էր:

Նաեւ հողէ աման մը Նեղոս գետին աւաղին տակ այնպէս խորունկ թաղուած գտնուեցաւ, որ ոմանք կարծեցին թէ այն ամանն աւելի քան 6,000 կամ 8,000 տարի հին էր, բայց յետոյ յայտնապէս ցուցուեցաւ որ ամանը Հռոմայեցւոց գործ էր:

Ամերիկայի Բրինսդոն գոլէճ կոչուած երեւելի վար-

Ժարանին բնական գիտութեանց դասատուն Մր. Կիլոյ կ'ըսէ թէ բաւական յայտնի տալացոյց չկայ հաստատելու թէ մարդ կար երկրի վրայ աւելի քան 7,000 կամ 8,000 տարի առաջ : Բնական գիտութեանց ուրիշ երեւելի դասատուներ միեւնոյն կարծիքն ունին : ԼըՄոնտ անուն Գաղիերէն գիտնական թերթին հեղինակը մօտերս ըսաւ թէ մարդկային ազգին շատ հին ըլլալուն վերաբերեալ ապացոյցները քննելով անոնց բոլորն ալ անբաւական գտաւ : Այս այսպէս ըլլալով, ինչպէս կրնայ ըսուիլ ուրեմն թէ բնական գիտութիւնք կը հերքեն Սուրբ գրոց ժամանակագրութիւնը, մինչ բնական գիտութեանց երեւելի դասատուներն անգամ ասոր հակառակը կը պնդեն :

Է. Սուրբ Բերք Բարդուղէն ազգին Զաքարիա վրայ ի՞նչ կը արդէն :

Սուրբ գիրքը կը սորվեցնէ թէ բոլոր մարդիկ սերեցան միեւնոյն նախնիներէ, այսինքն Ադամէն եւ Եւայէն : Բնական գիտութիւնք կը հերքեն այս վարդապետութիւնը :

Ամէն մարդ գիտէ թէ մեծ տարբերութիւն կայ այլեւայլ ցեղի մարդոց բնական երեւութին, իմացական կարողութիւններուն եւ առաքինութեանց մէջտեղ : Բայց միթէ տալացուցուած է թէ այս տարբերութիւններն այնպէս մեծ են որ անհնար է բոլոր մարդոց միեւնոյն նախնիներէ սերած ըլլալ : Այս խնդիրը կրնան լուծել այն գիտնական մարդիկ որ գիրենք մասնաւոր կերպով տուած են սորվելու մարդկային այլեւայլ ցեղերուն բնական, իմացական եւ բարոյական բնութիւնը : Ուստի մեր ընթերցո-

ղաց պիտի ցուցունենք ամենէն նշանաւոր բնագիտաց ոմանց կարծիքներն եւ համազուտներն այս նիւթին վրայ, Բայց այս ընելէն առաջ մեր ընթերցողներուն ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք քանի մը բաներու, զորս խրաքանչիւր ոք կրնայ անձամբ գիտել եւ նկատել :

Նախ. Տարբերութիւնները որ կան այլեւայլ ցեղերու մէջտեղ՝ աւելի քիչ են քան անոնց նմանութիւններն իրարու հետ : Եթէ մէկ բանի մէջ իրարու նման չեն այլեւայլ ցեղեր, տասը, մինչեւ իսկ հարկւր բանի մէջ իրարու կը նմանին : Բոլոր ցեղերը մարմնոյ կողմանէ ունին միեւնոյն կազմութիւնը : Ամէնքն ալ ունին միեւնոյն թուով ոսկրներ, մկանունք եւ ջղեր եւ ուրիշ մարմնաւոր գործարաններ : Այլ եւ այլ ցեղերուն մարմնաւոր գործարանները կազմուած են միեւնոյն կերպով, ունին միեւնոյն յատկութիւնները եւ կը կատարեն միեւնոյն գործերը :

Այլեւայլ ցեղերէն ամենուն ալ շնորհուած է իմացական բնութիւն մը որ միեւնոյն էական յատկութիւններն ունի : Արդարեւ այլեւայլ ցեղերուն մտաւոր կարողութիւնները միեւնոյն չափով եւ աստիճանաւ զարգացեալ չեն, բայց բոլոր ցեղերն ալ նոյնչափ եւ նոյնպէս զարգանալու կարողութիւն եւ յարմարութիւն ունին : Ամէնքն ալ ըմբռնելու, յիշելու, բաղդատելու, գտնելու, երեւակայելու եւ իրենց միտքը յայտնելու կարողութիւններ ունին : Բոլոր մարդոց միտքերը միեւնոյն օրինաց ներքեւ են, եւ նոյն պաշտօնները կը կատարեն միեւնոյն պայմանաց ներքեւ, եւ այսպէս կը ցուցնեն թէ միեւնոյն բնութիւնն ունին :

Նաեւ բոլոր մարդիկ ունին բարոյական բնութիւն որով կը զանազանուին ուրիշ կենդանիներէ։ Արդարեւ բարոյականի կողմանէ մեծ տարբերութիւն կայ այլեւայլ մարդկային ցեղերու մէջ, բայց թերեւս այս տարբերութիւնն աւելի մեծ չէ քան զայն որ երբեմն կը տեսնուի միեւնոյն ազգի մէջ այլեւայլ ժամանակ, կամ միեւնոյն ազգի եւ դարու անհատ մարդոց մէջ։ Շատ ազգերու խիղճը լուսաւորեալ չէ, բայց ամէնքն ալ ունին խիղճ որ կրնայ լուսաւորուիլ։ Շատերը բարոյականի վրայ սխալ դատողութիւններ կ'ընեն, բայց եւ այնպէս ամէնքն ալ իրենց գործերուն վրայ բարոյական դատողութիւններ կ'ընեն։

Երբեք. Նմանութիւնները որ կան այլեւայլ մարդկային ցեղերու մէջտեղ՝ արմատական եւ հիմնական են, իսկ անոնց տարբերութիւնները թեթեւ եւ հարեւանցի են։ Այլեւայլ մարդկային ցեղերը նման են իրարու մարմնոյ գրեթէ բոլոր գործարանաց ձեւին, կազմութեան եւ սլաշտօնին կողմանէ, բայց իրարմէ կը տարբերին մօրթի գունոյն եւ մազերուն ձեւին եւ քիչ շատ նաեւ գլխոյ ձեւին կողմանէ։ Իրարու կը նմանին իրենց իմացական եւ բարոյական կարողութիւններուն կողմանէ, իսկ անոնց տարբերութիւնն այն կարողութեանց զարգացման չափուն կամ աստիճանին կողմանէ է միայն։

Երբեք. Նմանութիւններն որ կան այլեւայլ ցեղերու մէջտեղ այնպէս էական են որ չեն կրնար դիպուածի կամ արտաքին պարագաներու արդիւնք ըլլալ։ Ընդհակառակն, տարբերութիւններն այնպէս թեթեւ եւ հարեւանցի են որ, ամենէն հմուտ բնա-

գիտաց մեծ մասին դատողութեանը նայելով, կրնան յառաջ եկած ըլլալ երկայն միջոցի մէջ տարբեր կլիմաներէ, ապրելու եղանակներէ եւ սովորութիւններէ։ Տարուինի եւ ուրիշ բնագիտաց քննութիւնները կը ցուցնեն թէ բնական պատճառներ ինչ զարմանալի փոփոխութիւններ կրնան գործել բուսոց եւ անասնոց, նաեւ մարդոց ձեւին եւ երեւութին վրայ։ Այս խնդրոյն վրայ հոս քանի մը նշանաւոր բնագիտաց վկայութիւնները մէջ բերենք։

Բնախօսութեան ամենէն անուանի դասախօսներէն ոմանք, ինչպէս Գարբէնդըր Անգլիոյ մէջ եւ Տրէյբըր Ամերիկայի մէջ, կ'ըսեն թէ բոլոր մարդկային ցեղերուն միեւնոյն նախնիներէ սերած ըլլալը հնարաւոր է, եւ թէ անոնց այժմու բոլոր տարբերութիւնները կրնան յառաջ եկած ըլլալ տակաւ առ տակաւ, հարիւրաւոր դարերու միջոցին կլիմայի ազդեցութենէ եւ ուրիշ բնական պատճառներէ։

Հիմալոյտ կ'ըսէ թէ «Մարդկային այլեւայլ ցեղերը բոլորն ալ միեւնոյն նախնական սերունդէ են»։

Գերմանացի բնագէտը, Միլլըր, միեւնոյն բանը կը հաստատէ։

Ուրիշ անուանի բնագէտ մը, Քիւվիէ, կ'ըսէ. «Բոլոր մարդկային ցեղերը կը թուին յառաջ եկած ըլլալ մէկ աղբերէ»։ Ուրիշ երեւելի բնագէտ մը, Բրիւշարտ, կ'ըսէ. «Երբ կը քննենք ինչ որ կարող եղած ենք սորվիլ մարդկային այլեւայլ ցեղերու նկատմամբ, իրաւունք ունինք հետեւեցնելու թէ բոլոր ազգերը միեւնոյն սերունդէ են»։

Լեզուաբանութեան ամենէն երեւելի ուսուցիչը, Մաքս Միլլըր, կ'ըսէ թէ բանասիրութիւնը կամ

լեզուաց գիտութիւնը կը ցուցնէ թէ Ասիոյ եւ Եւրոպայի լեզուները միեւնոյն սկիզբէ են :

Պիւնսըն կ'ըսէ թէ Եգիպտական լեզուն կը ցուցնէ թէ Եգիպտացիք Ասիոյ մեծամեծ ցեղերուն հետ միեւնոյն ծագումն ունին, եւ թէ Ամերիկայի բնիկ ցեղերուն լեզուն կը ցուցնէ թէ այն բնիկ ցեղերն Ստիական սերունդէ են :

Հիւ Միլլըր կ'ըսէ. «Պատմութիւնը եւ աւանդութիւնը կը ցուցնեն թէ կեդրոնական տեղն ուր մարդկային աղբն երեւեցաւ ի սկզբան՝ չի կրնար հեռու եղած ըլլալ Կովկասեան լեռներէն »:

Այս համառօտ գիրքին մէջ տեղ չունինք մէջ բերելու այս կարեւոր նիւթին վերաբերեալ բոլոր ապացոյցները, բայց կը կարծենք թէ մինչեւ ցարդ բերուած ապացոյցները բաւական են մեր ընթերցողները համոզելու թէ բնական գիտութիւնք չեն հերքեր ինչ որ Աստուածաշունչը կը սորվեցնէ , 1. Աշխարհիս այժմու կարգին եւ կազմուածին վրայ, 2. Սկզբնական նիւթին վրայ որմէ երկինք եւ երկիր կազմուեցաւ , 3. Եղանակին վրայ որով Աստուած ստեղծեց երկինք եւ երկիր, տուեցին եւ շնչաւորներն սկզբնական նիւթէն, 4. Ժամանակին վրայ յորում Աստուած ստեղծեց սկզբնական նիւթը որմէ յետոյ երկիրս պատրաստուեցաւ բնակութիւն ըլլալու մարդկային աղբին, 5. Ժամանակին վրայ յորում, եւ կարգին վրայ որով, բոյսք, անասունք եւ մարդ ստեղծուեցան, 6. Մարդկային աղբին հնութեանը վրայ, եւ 7. Բոլոր մարդկային ցեղերուն միեւնոյն նախնիներէ սերելուն վրայ :

Արդ , եթէ բնական գիտութիւնք չեն հերքեր

Աստուածաշունչին այս վարդապետութիւնները , հապա անոր ո՞ր վարդապետութիւնները կը հերքեն : Եւ ոչ մին :

Այս գլուխը վերջացնելէ առաջ համառօտիւ յիշենք նախընթաց գլուխներուն մէջ յառաջ բերուած ապացոյցները, որոնք երբեմն կը կոչուին աբսալուտ ապացոյցք Գրիստոնէութեան, եւ ապա սկիւնք մէջ բերել ուրիշ տեսակ մը ապացոյցներ որ երբեմն կը կոչուին ռելաիւ ապացոյցք Գրիստոնէութեան :

Նախընթաց Գլուխներու Բովանդատութիւնը

Նախ ցուցուցինք թէ այս խնդիրն այնպիսի պատմական կարեւորութիւն ունի, որ խելացի մարդ մը չի կրնար արհամարհել զայն, եւ թէ խնդրոյն ուղիղ լուծումն այն ատիւնն է կարեւորութիւն ունի նաեւ իւրաքանչիւր մարդու անձին, որ ոչ ոք կրնայ անվտանգ զանց ընել զայն : Դարձեալ ցուցուեցաւ թէ այս խնդիրը լուծուելու է ոչ ըստ մեր հաճոյից կամ նախադաշարմանց այլ ապացոյցներով, եւ թէ այս ապացոյցները քննուելու են անաչառ, անկեղծ եւ բարեւալտ ոգով :

Յետոյ ցուցուցինք թէ ոչ ոք կարող է հաստատել թէ անկարելի էր Աստուծոյ մասնաւոր յայտնութիւն մը տալ մարդոց, կամ անկարելի էր մարդոց ընդունել այնպիսի յայտնութիւն մը Աստուծոյ : Նաեւ ցուցուցինք թէ անհաւատալի չէ, եւ ոչ անկարելի , թէ Աստուած տուաւ այնպիսի յայտնութիւն մը մարդոց : Յետոյ մէջ բերուեցան համոզիչ պատճառներ թէ աշխարհը Գրիստոսի Ժամանակ յետին կարօտութիւն ունէր աստուածային յայտնութեան

մը, նաեւ թէ աշխարհք ժԹ. դարուն մէջ ոչինչ նը-
ւազ կարօտութիւն ունի այսպիսի յայտնութեան:

Այսպէս պատրաստուեցանք անկողմնաբար քննե-
լու սա խնդիրը թէ արդեօք այսպիսի յայտնութիւն
մը արդարեւ արուած է, այսինքն թէ Քրիստոսի
Աւետարանն Աստուծո՞ւ է թէ ոչ: Այս մէջ բեր-
ուեցան պատմական ապացոյցներ Հրեայ, Հռո-
մայեցի եւ Քրիստոնեայ հեղինակներէ թէ Քրիս-
տոսի պէս անձ մը արդարեւ կ'ապրէր Պաղես-
տինի մէջ իբր 18 դար առաջ, եւ տեսնուեցաւ
թէ այս ապացոյցներն այնպէս համոզիչ են որ ան-
հաւատք անգամ կ'ընդունին զանոնք: Յիշեցինք
նաեւ թէ Քրիստոսի գերազանց յատկութիւններուն
եւ հրաշալի գործքերուն շատ եւ այլ եւ այլ ապա-
ցոյցներ կան, որոնցմէ շատերն Աւետարան կոչուած
պատմական չորս գրոց մէջ պահուած են, եւ տե-
սանք որ, եթէ այն գիրքերն արդարեւ արժանա-
հաւատ են, անոնց վկայութիւնը համոզիչ եւ բա-
ւական համարուելու է: Ուստի սկսանք քննել թէ
արդեօք Աւետարաններն արդարեւ արժանահաւատ
են, եւ համառօտիւ մէջ բերինք ապացոյցներ հաս-
տատելու համար թէ այն գիրքերը ստուգիւ զըր-
ուեցան սուսնին դարուն մէջ, եւ են հարազատ
գրութիւնք Մատթէոսի, Մարկոսի, Դուկասու եւ
Յովհաննու: Յիշեալ ապացոյցները կը բղխին նոյն իսկ
Աւետարաններուն լեզուէն եւ պարունակութենէն,
նաեւ հին ցուցակներէն, հին թարգմանութիւննե-
րէն, հին ձեռագիրներէն եւ հին մատենագրաց մէջ
յիշուած վկայութիւններէն: Յետոյ պատմական ա-
պացոյցներով հաստատեցինք թէ մեր այժմու Աւե-

տարանները չորս աւետարանիչներէն գրուածներն
են, եւ թէ ըստ նորագոյն քննութեանց այն գիր-
քերն ամենեւին լիովնուած չեն անցեալ 18 դարուց
մէջ:

Յուցնելու համար թէ աւետարանիչք արժանահա-
ւատ վիաներ են այն դէպքերուն զորս կը պատմեն
Աւետարաններուն մէջ, հաստատեցինք նախ թէ տ-
նոնք կարող էին ճշգիւ գիտելու եւ հաւատարմու-
թեամբ պատմելու ինչ որ տեսած եւ լսած էին. եւ
երկրորդ, թէ անոնք նաեւ անկեղծ եւ ճշմար-
տախօս էին, եւ պատրաստ ճշմարտութեամբ գրե-
լու ինչ որ տեսած եւ լսած էին: Անոնց անկեղծու-
թիւնը յայտնի է խոնարհութենէն որով կը խօսին
իրենց վրայ, անաչառութենէն որով կը յանդիմանեն
ժողովրդեան մեղքերը, նաեւ անոնց անկեղծութիւ-
նը յայտնի է անոնց բարոյական վարդապետու-
թենէն, եւ ասկէ որ անոնք չէին կրնար յուսալ թէ
Աւետարաններուն համար պատիւ, հարստութիւն
եւ հանգիստ պիտի ստանային, այլ ընդհակառակն,
գիտէին թէ նեղութիւն, հալածանք եւ մահ անգամ
պիտի կրէին: Յուցուցինք նաեւ թէ աւետարանիչք
այնպիսի անդեր եւ այնպիսի վիճակի մէջ էին որ
չէին կրնար խաբուիլ այն բաներուն վրայ զորս
գրեցին Աւետարաններուն մէջ:

Վերջապէս յայտնի եղաւ որ Աւետարանաց աստ-
ուածուստ ըլլալուն ապացոյցներն այնպէս զանա-
ղան եւ շատ են որ պարտինք ընդունել զանոնք իր-
րեւ համոզիչ եւ կամ հերքել զանոնք աւելի զօրեղ
եւ համոզիչ վաստերով: Ուստի սկսանք քննել թէ
արդեօք Աւետարանաց արժանահաւատութեանը

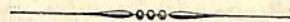
դէմ ապացոյցներ կա՞ն: Եթէ այնպիսի ապացոյցներ կան, անոնք կամ նոյն իսկ Աւետարաններէն կամ պատմութենէ եւ կամ գիտութենէ յառաջ դալու են:

Ասոր վրայ քննեցինք նախ թէ կայի՞ն արդեօք Աւետարաններուն մէջ անոնց արժանահաւատութիւնը հերքելու բաւական հակասութիւններ, եւ համապատասխանք որ այնպիսի հակասութիւններ չեն գրտնուիր Աւետարաններուն մէջ: Յետոյ քննեցինք թէ արդեօք պատմութիւնը կը հերքէ՞ Հին եւ Նոր կտակարաններուն մէջ ըստած բաները, եւ երեւելի պատմադրաց վկայութիւններէն տեսանք որ Սուրբ գրոց պատմական արժանահաւատութիւնն արդէն հաստատուած է: Յետոյ քննեցինք թէ արդեօք գիտութիւնը կը հերքէ՞ն Աստուածաշունչին արժանահաւատութիւնը, այսինքն թէ Աստուածաշունչին մէջ կա՞ն բաներ որ հակառակ են մեզի ծանօթ բնական երեւոյթներուն եւ ապացուցեալ բնական օրինաց: Գիտնոց նորագոյն հետազոտութիւններուն հետ բաղդատեցինք Աստուածաշունչին այն խօսքերը որ գիտնական բաներու կը վերաբերին, եւ գտանք թէ գիտութիւնը արդարեւ հերքած են Աստուածաշունչին խօսքերուն տրուած քանի մը սխալ մեկնութիւնները, եւ թէ Սուրբ գրոց մէջ կան բաներ որ հակառակ են արդի գիտուններէն ոմանց կարծիքներուն, բայց այս կարծիքները բաւական փաստերով հաստատուած եւ գիտուններէն առ հասարակ իրերեւ ճշմարիտ ընդունուած չեն, այլ, ընդհակառակն, տեսանք որ, նոյն իսկ գիտնոց շատերուն վկայութեանը նայելով, Աստուածաշունչին ճշմարիտ մեկ-

նութիւններէն եւ ոչ մին երբէք հերքուած է գիտութեանց ապացուցեալ որ եւ իցէ մէկ վարդապետութենէն:

Այս այսպէս ըլլալով, պարտինք իբրեւ ճշմարիտ ընդունել Աւետարաններուն արժանահաւատութիւնը հաստատող զանազան եւ բազմաթիւ փաստերը:

Բայց կան նաեւ ուրիշ տեսակ ապացոյցներ որ, շատերուն կարծեացը նայելով, աւելի համոզիչ են, եւ այս ապացոյցներն են նոյն իսկ Աւետարաններէն ծագած ապացոյցները: Այս ապացոյցներէն ոմանք այսուհետեւ մէջ պիտի բերենք համառօտիւ:

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻՆ ՄԵՍԻԱՅԻ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ ԲՈԼՈՐ

ՄԱՐԳԱՐԻՌԻԹԻԱՆՅԵՐԸ ՅԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՎՐԱՅ ԿԱՏԱՐՈՒԵՑԱՆ

Դիտողութեան արժանի է սա կէտը թէ Հին կտա-
կարանին շատ խօսքերը շարունակ ժողովրդեան ու-
շադրութիւնը կը դարձնէին դէպ ապագայ փրկիչ մը :
Հրէից ոչ միայն մարգարէութիւններն այլեւ Հրէա-
կան եկեղեցւոյ ծէսերն եւ արարողութիւնները կը
նայէին Մեսիայի մը : Արդարեւ այս մարգարէու-
թիւնները չըսուեցան այն պարզութեամբ որով պատ-
մութիւնը կը նկարագրէ անցեալ դէպքեր. ոչ ալ այն-
պէս որոշ էին որ անոնց նշանակութիւնը, մարգա-
րէութեանց կատարուելէն առաջ, ճշդիւ հասկցուէր
ամէն պարագայիւք. բայց մարգարէութիւններն եր-
թալով աւելի յստակ եւ որոշ եղան, եւ վերջապէս
երբ կատարուեցան, անոնց նշանակութիւնը բոլորո-
վին յայտնի եղաւ :

Յայտնի է որ Մեսիայի վերաբերեալ մարգարէու-
թիւնը ըսուեցան դարերով յառաջ քան Քրիստոսի
աշխարհք գալը : ԶՔրիստոս չընդունող Հրեայք ան-
գամ կը հաստատեն զայս : Հրէից վկայութեանը նա-
յելով այս մարգարէութեանց վերջինը գրուեցաւ Յի-
սուսի ծնանելէն քանի մը զար առաջ : Նաեւ գիտ-

ցուած է որ Հին կտակարանին բոլոր գիրքերը Քրիս-
տոսի ծնունդէն աւելի քան 200 տարի առաջ Յու-
նարէն թարգմանուեցան :

Արդ, քննենք համառօտիւ այն մարգարէութիւն-
ներէն ոմանք որ Քրիստոսի ծնանելէն առաջ ըսուե-
ցան, եւ տեսնենք թէ ինչպէս ճշդիւ կատարուեցան
Քրիստոսի վրայ :

1. Ապագայ Մեսիայի վերաբերեալ մարգարէու-
թիւնը շատ են : Հարկը կ'անցնի անոնց թիւը, եւ
Հին կտակարանին գրեթէ ամէն մասին մէջ կան :
Մովսիսի հինգ գիրքերուն մէջ կը գտնուին մարգա-
րէութիւններ կնոջ սերունդին վերաբերեալ որ օձին
գլուխը պիտի ջախջախէր (Ծննդ. Գ. 15), նաեւ Աբ-
րահամու սերունդին վերաբերեալ որով երկրիս բոլոր
աղբերը պիտի օրհնուէին (Ծննդ. Ի. 18) : Մովսէս որ
Խորայի ժողովուրդն ազատեց եգիպտոսի ծառա-
յութենէն՝ իրեն նման մարգարէի մը վրայ կը խօսի
զոր Աստուած պիտի յարուցանէր (Բ. Օր. Ժ. 18) :
Դաւիթ իր Սաղմոսներուն մէջ ինքզինք կը ցուցնէ
իրեւ տիպ եւ օրինակ անոր որոյ թագաւորութիւնը
պիտի տարածուէր ծագաց ի ծագս աշխարհի (Սաղմ.
Բ. եւ ԽԵ.) : Սողոմոն յառաջնմէ կը պատմէ անոր
փառքը (Սաղմ. ՀԲ) : Մարգարէք Յովսէէն, Յովէլ,
Ամուս, Եսայի, Երեմիա, Դանիէլ, Մաղաքիա, բո-
լորն ալ մարգարէացան Մեսիայի վրայ : Անոնցմէ եւ
ոչ մին լի եւ կատարեալ տեղեկութիւն կուտայ ա-
պագայ Մեսիային վրայ, բայց իւրաքանչիւրը կը
ցուցնէ այն բաները միայն որ յարմար էին իրենց
ժամանակի մարդոց պարագաներուն եւ կարօտու-
թեանցը : Այս մարգարէութիւնք ըսուեցան շատ

դարեր առաջ, եւ իրարմէ շատ հեռու ապրող մարդարէներու միջոցաւ, եւ այս մարդարէութեանց մէջ յիշուած են ապագայ փրկին այլեւայլ տարեր յատկութիւնները եւ պաշտօնները, եւ բոլոր այս մարդարէութիւնք արդեամբ կատարուեցան Քրիստոսի վրայ :

2. Այս մարդարէութիւնք շատ մանր պարագաներ կը յիշեն: Ի սկզբան ընդհանուր էին, եւ մինչեւ աստիճան մը մթին, բայց յետոյ սկսան մանրատատում եւ յստակ ըլլալ: Հարկ չէ մեզ յիշել այս մարդարէութիւնները կարգաւ Ծննդոց գիրքէն մինչեւ Մաղաքիա, բայց կը բաւէ անոնցմէ մէկ քանին յիշել՝ ցուցնելու համար թէ ինչ զարմանալի ճշդութեամբ կանխաւ պատմուեցաւ Մեսիայի կեանքը, այսինքն թէ երբ եւ ո՞ր պիտի դար Մեսիան, եւ ի՞նչ պիտի ըլլային անոր ծննդեան պարագաները, ի՞նչ դործքեր պիտի կատարէր, ի՞նչ կերպով պիտի ընդունուէր Հրէից ազգէն, ի՞նչ մահուամբ պիտի մեռնէր, եւ ի՞նչպէս պիտի ըլլար անոր ապագայ թագաւորութիւնը :

Մեսիայի գալստեան ժամանակը ճշգրիտ չէր Ըստ Ծննդ. ԽԹ. 10 համարին, թէ եւ Իսրայելի միւս ցեղերը ցրուէին, Յուդայի ցեղը պիտի մնար եւ իր առանձին ցեղային իշխանութիւնը պիտի վարէր մինչեւ ի գալուստն Մեսիայի, եւ արդարեւ այս ցեղն իր ցեղային ամբողջութիւնը պահեց մինչեւ ի գալուստն Քրիստոսի :

Ըստ Անդեայ (Անգ. Բ. 3, 7, 9) Մեսիա պիտի դար մինչդեռ երկրորդ տաճարը կանգուն էր: Հրեայք այսպէս կը հասկնային յիշեալ մարդարէութիւնը, եւ

համոզուած էին թէ տաճարը պիտի չկործանէր մինչեւ Մեսիայի գալուստը, եւ անոնց այս համոզումն այնպէս զօրաւոր էր որ չուզեցին որեւիցէ պայմաններով յանձնել Երուսաղէմ Տիրոսի, որ յամի Տեառն 70—71 պաշարեց յիշեալ քաղաքը :

Դանիէլի մէջ (Թ. 20—27) մարդարէութիւն մը կայ նկատմամբ ճիշդ ժամանակին թէ երբ պիտի երեւէր Մեսիան եւ երբ պիտի կտրուէր: Թող ընթերցողք մտադրութեամբ կարդան այս մարդարէութիւնը: Ըստ այս մարդարէութեան, Քրիստոսի գալստեան ժամանակն էր 70 եօթնեակ, այսինքն 490 տարի, որ երեք մաս կը բաժնուի: Առաջին մասն է 7 եօթնեակ, այսինքն 49 տարի, եւ այս միջոցին երկրորդ տաճարը պիտի շինուէր: Երկրորդ մասն է 62 եօթնեակ, այսինքն առաջին մասին ետքը 454 տարի, եւ այս միջոցին Մեսիան պիտի երեւէր: Երրորդ մասն է մէկ եօթնեակ, այսինքն 7 տարի, որոյ կիսուն պիտի կտրուէր Մեսիան: 70 եօթնեակաց կամ 490 տարեաց ժամանակը պիտի սկսէր «Երեսուցէն նորէն» շինելու հրահանգ ելլելէն»: Այսպիսի հրաման մը երբ ելաւ: Կիրոս հրաման տուաւ հրահանգ շինելու, բայց Երեսուցէն շինելու յատուկ հրամանը տրուեցաւ Արտաշեսէն, անոր թագաւորութեանը 20երորդ տարին: Այս հրամանին մանր պարագաները կը յիշուին Նէեմիայ երկրորդ գլխոյն մէջ: Արդի պատմագէտք մեծ ճշդութեամբ եւ զարմանալի համաձայնութեամբ կ'որոշեն ժամանակը յորում տրուեցաւ այս հրամանը: Եւ, Հէնկադէնտերկ, Հէյլ, Դալմէդ եւ Ըլլը առնուն երեւելի հնագէտներուն հաշիւներուն մէջ չկայ տարբերութիւն մ'աւելի քան տասն տարւոյ այն

Ժամանակին վրայ յորում տրուեցաւ Երուսաղէմնորէն շինելու հրամանը : Ըստ Եանի այն հրամանը տրուեցաւ 444 տարի նախ քան զՔրիստոս . ըստ Հէնկադէնպէրկի 454 տարի նախ քան զՔրիստոս . ըստ Հէյլլի 444 տարի նախ քան զՔրիստոս . ըստ Գալմէդի 449 տարի նախ քան զՔրիստոս , եւ ըստ Ըշըրի 454 տարի նախ քան զՔրիստոս : Արդ, եթէ այս թուականները հանենք 69 մարգարէական եօթնեակներով ցուցուած 485 տարեաց թիւէն, անատեն Մեսիայի երեւման տարին կ'ըլլայ ըստ Եանի եւ Հէյլլի Քրիստոնէական թուականին 59երորդ տարին, ըստ Գալմէդի՝ 54երորդ տարին, եւ ըստ Հէնկադէնպէրկի եւ Ըշըրի՝ 29երորդ տարին, եւ Աւետարաններէն զիտենք որ Քրիստոս իր ծննդենէն իբր 50 տարի յետոյ իբրեւ Մեսիա արդարեւ յայտնեց զինք հրապարակաւ աշխարհի : Եւստ զԺուարին է նոյն իսկ զիտնոց ճշդիւ որոշել հին դէպքի մը բուն տարին, ինչպէս է Երուսաղէմայ շինութեան հրաման տրուելուն դէպքը , բայց ստոյգ է որ քանի մը երեւելի հնագիտաց նորագոյն հետազոտութեանց նայելով Քրիստոս զինք հրապարակաւ յայտնեց աշխարհի իբրեւ Մեսիա բուն իսկ այն տարին որ յիշուած է Քրիստոսէ 600 տարի առաջ դրուած Դանիէլեան մարգարէութեան մէջ , եւ ուրիշ հնագիտաց հաշիւներն, ինչպէս տեսանք, անկէ երեք կամ չորս տարի միայն կը տարբերին : Նոյն իսկ մարգարէութեան մէջ կանխաւ ըսուած է նաեւ թէ, Ժամանակին առաջին երկու մասերէն, այսինքն 7 եւ 62 եօթնեակներէն, ետքը Մեսիան պիտի կտրուէր վերջին մասին, այսինքն վերջին մարգարէական եօթնեակին մէջ-

տեղը Այս Ժամանակը կը պատասխանէ ճիշդ Քրիստոսի կենաց այն տարիներուն, որոնց մէջ Քրիստոս յայտնելով զինք աշխարհի իբրեւ Մեսիա, շարունակեց իր պաշտօնն երեք կամ չորս տարի եւ կտրուեցաւ, եւ մատուցանելով զինք պատարագ աշխարհի մեղաց համար , դադրեցուց ուրիշ ամէն պատարագ եւ ողջակէզ , ինչպէս որ կանխաւ ըսուած էր :

Այս մեկնութիւնը կը հաստատուի իբրեւ ճշմարիտ սա բանով որ նոյն իսկ Հրեայք այս կերպով կը մեկնէին յիշեալ մարգարէութիւնը, եւ կը սպասէին Մեսիայի երեւման ճիշդ այն ատեն որ Քրիստոս երեւցաւ : Ոչ Հրեայք միայն այլ եւ ուրիշ ազգեր ունէին այս ակնկալութիւնը : Այն դարուն Հռոմայեցի մատենագիրներէն, ինչպէս Տակիտոսէ եւ Սուետոնիոսէ, կը սորվինք որ այն Ժամանակներն արտաքոյ կարգի անձինք երեւնալուն առ հասարակ կը սպասուէր :

Այսպէս յայտնի է թէ Յիսուս Քրիստոս երեւցաւ երկրի վրայ ճիշդ այն Ժամանակ որ Մեսիան պիտի երեւէր ըստ մարգարէից :

Մարգարէութեանց մէջ կանխաւ ըսուած էր թէ Մեսիա պիտի ունենար կարապետ մը որ ճամբայ պիտի պատրաստէր անոր համար : Տես Եսայ. Խ, 5, Մադ. Գ. 1, Գ. 5 : Ընթերցողք այս մարգարէութիւնները թող բազմատեն Մատթէի Գ. գլխոյն հետ, եւ պիտի տեսնեն թէ ինչպէս կատարուեցան անոնք Յովհաննու Մկրտոչին վրայ, որ իր վարուքը եւ ոգւով շատ նման էր Եղիա մարգարէին : Յովհաննէս Մկրտիչ քարոզեց անապատին մէջ, եւ իր քարոզութեամբը պատրաստեց ժողովուրդը Քրիստոսի գալուտեանը :

Մարգարէութեանց մէջ կանխաւ ըսուած էր նաեւ թէ Մեսիանն պիտի ծնանէր Յովգայի Բէթլէհէմ գիւղը, եւ արդարեւ Յիսուս յիշեալ գիւղը ծնաւ : Բաղդատէ Միք. Ե. 2 եւ Մատթ. Բ. 1 :

Կանխաւ ըսուած էր նաեւ Մեսիայի ծննդեան կից զարմանալի դէպքերն որ նոյնպէս կատարուեցան Յիսուս Քրիստոսի ծննդեան ատենը : Բաղդատէ Ես. Ի. 14 եւ Մատթ. Ա. 18—23 համարները :

Մարգարէութեանց մէջ կանխաւ ըսուած էր նաեւ թէ Մեսիանն պիտի ծագէր Աբրահամու, Իսահակայ, Յակոբայ, Յովգայի եւ Դաւթի սերունդէն, եւ Յիսուս արդարեւ ըստ մարմնոյ ծագեցաւ յիշեալ նահապետաց սերունդէն :

Մեսիայի կատարելու պաշտօնն ալ ըսուած էր մարգարէութեանց մէջ :

Ըսուած էր թէ Մեսիանն պիտի ըլլար Ժողովուրդի Կառնիկ, Տես Բ. Օր. ԺԸ. 15, Ես. ԺԱ. 1—4 : Այս մարգարէութիւնները ճշդիւ կատարուեցան յանձին Քրիստոսի, որ կը խօսէր այնպէս ինչպէս մարդ երբեք խօսած չէր (Յովհ. Ի. 46), որ կը սորվեցնէր իբրեւ իշխանութիւն ունեցող (Մատթ. Ի. 29), որ խոսիւ յանգիմանեց դպրաց եւ փարիսեցոց կեղծաւորութիւնը եւ ամբարշտութիւնը (Մատթ. ԻԳ), եւ որ կ'ըսէր քաղցր եւ մխիթարական խօսքեր առ առաքալելու (Մատթ. ԺԱ. 28, ԺԸ. 6) :

Մարգարէութեանց մէջ կանխաւ ըսուած էր նաեւ թէ Մեսիանն պիտի ըլլար Ժողովուրդի Կառնիկ (Մատթ. ԺԺ. 4) : Յիսուս Քրիստոս զարմանալի կերպով կատարեց այս մարգարէութիւնը, երբ զինք մատուց կատարեալ պատարագ մեր մեղաց համար :

Կանխաւ ըսուած էր նաեւ թէ Մեսիանն պիտի ըլլար Ժողովուրդի Կառնիկ, թէ անոր թաղաւորութիւնը պիտի տարածուէր հեթանոսաց վրայ, եւ թէ այս թաղաւորութիւնը պիտի ըլլար խաղաղութեան թաղաւորութիւն : Տես Սաղմ. Բ. 6, ՃԺ. 2, Ես. Թ. 6, 7, ԽԹ. 6, Կ. 5, 5 :

Ի՛նչ զարմանալի կերպով կատարուեցան այս մարգարէութիւնները Քրիստոսին հետեւողներու յետեւ զարուց մէջ ընդհանուր տարածուելովը հեթանոսաց մէջ մինչեւ իսկ երկրի ծայրերը : Նաեւ առաքելոց օրէն ի վեր չեղաւ Ժամանակ յորում այս մարգարէութեանց կատարումն այնպէս արագ եղաւ որչափ ներկայ դարուս մէջ, քանզի Քրիստոսի Աւետարանը հիմա թարգմանուած է գրեթէ երկրի բոլոր լեզուներուն, ովկիանոսի կղզիները փրկութեան համար դարձած են Քրիստոսի, եւ Չինու, Ճաբոնի եւ Հնդկաստանի մէջ բազմութիւնք սկսած են Տէր ճանչնալ զՔրիստոս :

Մարգարէութեանց մէջ կանխաւ ըսուած էր թէ Մեսիանն պիտի բանար կոյրերուն աչքերը եւ խուլներուն ախանջները, թէ կաղերուն քաղել պիտի տար եւ համբերուն խօսիլ (Ես. ԼԵ. 5, 6) : Արդարեւ այսպիսի հրաշքներ գործեց Յիսուս :

Մարգարէութեանց մէջ կանխաւ ըսուած էր թէ Մեսիանն պիտի մերժուէր Հրեաներէն, չարագործներուն կարգը պիտի դառնուէր, պիտի հայհոյուէր եւ վերջապէս պիտի սպաննուէր : Տես Ես. ԾԳ. եւ Դան. Թ. 26 : Մեր ընթերցողք զիտեն թէ այս մարգարէութիւնները ճշդիւ կատարուեցան Յիսուս Քրիստոսի վրայ : Կ'ըսուի թէ Լորտ Բոչէսթէր,

Անգղիացի անուանի անհաւատը, զարմացաւ, երբ ուշադրութեամբ կարդաց Եսայեայ ԾԳ. Գլուխը, Ըսաւ թէ, թէպէտ այս գիրքը Քրիստոսի ծննդեանէն 700 տարի առաջ գրուած է, անոր չարչարանքն ու մահն այնպէս ճշգիւ կը սլատմէ ինչպէս Մատթէոս աւետարանիչ:

Մեսիայի վերաբերեալ մարգարէութիւններէն ումանք այնպէս հակասական կը թուին, որ կրնայ մարգըսել թէ անհնար էր որ անոնք միեւնոյն անձին վրայ կատարուէին, բայց եւ այնպէս անոնց բոլորն ալ կատարուեցան Քրիստոսի վրայ:

Կանխաւ ըսուած էր թէ Մեսիան աշխարհաւ մը պիտի ըլլար, պիտի նստէր Դաւթի աթոռը եւ պիտի կառավարէր բոլոր ազգերը. բայց ըսուած էր նաեւ թէ պիտի չարչարուէր, անարգուէր եւ մերժուէր մարդոցմէ:

Մեսիայի վրայ ըսուած էր կանխաւ թէ անոր թագաւորութիւնը սահման պիտի չունենար, բայց ըսուած էր նաեւ թէ Մեսիան պիտի կորուէր: Բաղդատէ Ես. Թ. 7 եւ ԾԳ. Գլուխը, նաեւ Դան. Է. 13, 14 համարները Դան. Թ. 26 համարին հետ: Մեսիան ինչպէս կրնար թագաւորել միառօք, միանգամայն ըլլալ անարգեալ եւ մերժեալ ի մարդկանէ: Ի՞նչպէս կրնար սղաննուիլ, միանգամայն յաւիտեան թագաւորել:

Կանխաւ ըսուած էր թէ Մեսիան պիտի երեւէր իբրեւ տղայ կուսածին, բայց եւ այնպէս կոչուած է « Սքանչելի, Խորհրդակից, Հզօր Աստուած, Յաւատեանականութեան Հայր, Խաղաղութեան Իշխան: » Բաղդատէ Ես. Է. 14, Ես. Թ. 6 համարին հետ:

Այս մարգարէութեանց կատարուելէն առաջ անհնարին կը թուէր անոնց կատարումը մի եւ նոյն անձին վրայ, բայց հիմա յայտնի է թէ բոլորն ալ կատարուեցան Քրիստոսի վրայ:

Ուրեմն ինչպէ՞ս կարելի է մեկնել Հին կտակարանին մարգարէութեանց եւ Քրիստոսի կենաց սլատմութեան մէջտեղ զարմանալի համաձայնութիւնը:

Կրնայ ըսուիլ թէ այս համաձայնութիւնը դիպումածական է: Այսպէս կրնար ըլլալ, եթէ Հին կտակարանին մէջ միայն քանի մը ընդհանուր մարգարէութիւններ ըլլային. բայց այնպէս չի կրնար ըլլալ, քանզի այն դրոց մէջ աւելի քան հարիւր մարգարէութիւններ կան Մեսիայի վերաբերեալ, յորոց ոմանք ընդհանուր են, բայց այլք մասնաւոր են: Մասնաւոր մարգարէութեանց մէջ կը յիշուին Քրիստոսի ծննդեան տեղը, ժամանակը եւ սարագաները, անոր կենացը եւ մահուան բոլոր հանգամանքը: Շատ դիւրահաւան ըլլալու է մարդ հաւատալու համար թէ բոլոր այս կանխասացութեանց կատարուիլը Քրիստոսի վրայ դիպումածական էր: Այսպիսի բանի մը հաւատալ բոլորովին անտեղի է:

Կրնայ ըսուիլ թէ Քրիստոս եւ անոր աշակերտներն այս մարգարէութիւնները գիտնալով, այն մարգարէութեանց գուշակութիւնները դիտմամբ կատարեցին: Ասոր կը սլատասխանենք որ եթէ Քրիստոս լոկ մարդ էր, ոչ ինքն եւ ոչ աշակերտները կարող էին որոշել անոր ծննդեան ժամանակն ու տեղը, ոչ ալ կատարել այն գուշակութիւններն որ կը վերաբերին Մեսիային Հրէից ազգէն մերժուելուն եւ խաչուելուն եւ անոր թագաւորութեան

ապագայ փառացը : Այս խօսքն ալ անտեղի է : Աշխարհք եկող բոլոր մարդոց մէջ չեղաւ մէկը որուն վրայ այս մարգարէութեանց տաաներորդ մասը կատարուած ըլլայ : Քրիստոս է միայն անձը որոյ վրայ կատարուեցան բոլոր այն մարգարէութիւնք լիովին : Այս ճշմարիտ է ոչ միայն Հին կտակարանին դրաւոր մարգարէութեանց , այլեւ ծէսերուն , նուէրներուն եւ զոհերուն նկատմամբ : Անոնց բոլորին ալ խնայող , մեկնութիւնը եւ հոգեւոր նշանակութիւնը յայտնի եղան Քրիստոսի վրայ : Ուստի եւ առանց հակառակութեան կը հետեւի թէ Քրիստոս էր արդարեւ Մեծիւն որ այնչափ դարեր խոստացուած էր Հրէից աղքին , եւ թէ նա է արդարեւ Խաղաղութեան իշխանը որ փրկութիւն պիտի բերէր մեր կորուսեալ աշխարհին :

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒԹԻՒՆԸ

Ով որ ուշադրութեամբ կը կարդայ Քրիստոսի վարքը որ յայտնուած է Աւետարաններուն մէջ , կը համոզուի թէ Յիսուս արդարեւ գերազանց անձ մ'էր :

Աշխարհի մէջ երեւեցան շատ մարդիկ որ ճիշդ եւ առաքինութեանց կողմանէ նշանաւոր էին , բայց անոնցմէ եւ ոչ մին ունէր ամէն գերազանց յատկութիւն : Քրիստոս միայն ունեցաւ ամէն առաքինութիւն , եւ բարձր աստիճանաւ :

Ուրիշ բոլոր մարդիկ որչափ նշանաւոր ճիշդ եւ առաքինութեանց տէր որ էին , շատ թերութիւններ ալ ունէին . բայց Քրիստոսի անձին վրայ մի միայն եւ դոյզն աստիճանի թերութիւն չգտնուեցաւ :

Կան առաքինութիւններ որ շատ քիչ անգամ մի եւ նոյն անձին վրայ բարձր աստիճանաւ կը գտնուին , զոր օրինակ արութիւն եւ խոհեմութիւն , ուժգնութիւն եւ քաղցրութիւն , մաքրութիւն եւ գուլթաւ անկեալն , բայց Քրիստոսի վրայ ասոնց բոլորն ալ միացեալ էին , եւ այն՝ բարձրագոյն աստիճանաւ : Հոս Քրիստոսի գերազանց յատկութիւններէն ոմանք յիշենք :

1. Քրիստոսի գերազանցութիւնը կը տեսնուի յայտնի որ , մինչ բարձր ճշմարտութիւններ վարդապետելու զբաղած եւ մեծ գործի մը ձեռնարկած էր , օրըստօրական կենաց դոյզն պարտականութիւն-

ները չթողուց, ոչ ալ զանց ըրաւ մատուցանել մարդոց ամենաջնչին ծառայութիւններ: Մեծ բազմութեանց կը քարոզէր. միանգամայն չմերժեց սորվեցնել անհատ անձ մը որ գիշերով եկաւ անոր, կամ խեղճ Սամարացի կինը որուն հանդիպեցաւ ջրհորի մը քով (Յովհ. Գ. 4—21, Գ. 5—26): Բազմութիւններու խօսեցաւ երկնային խմատութեան խօսքերը, բայց չմոռցաւ միանգամայն անոնց անօթութիւնը, ուստի եւ հոգաց անոնց ուտելու հաց հայթայթել (Մատթ. ԺԴ. 14—21. ԺԵ, 32): Իր ամենակարող զօրութեամբը կերակուր պատրաստեց հազարաւորաց, բայց հրամայեց նաեւ իր աշակերտներուն հացին կտորուանքը ժողովել որպէս զի բան մը չկորսուէր (Յովհ. 2. 5—12):

2. Քրիստոսի գերազանցութիւնը կը տեսնուի նաեւ անոր սիրոյն մէջ որ առ ամենեւին: Քրիստոս կը սիրէր իր մայրը, իր եղբայրները եւ իր օղզը, բայց անոր սէրն ազգականութեան զօգիւ միայն կասկած չէր, ոչ ալ ազգութեան սահմանին մէջ միայն վաւերացէր: Իր մահուան տաքնալին մէջ յանձնեց իր մայրը սիրելի աշակերտին խնամոցը (Յովհ. ԺԹ. 25—27), բայց ըսած էր նաեւ թէ ով որ իր Հօրը կամքը կը կատարէ, իր եղբայրը, քոյրը եւ մայրն է (Մատթ. ԺԲ. 46—50):

Ինք գնաց, եւ իր աշակերտներուն ալ պատուիրեց երթալ նախ իր ազգին, Իսրայէլ տանը կուսեալ ոչխարներուն (Մատթ. Ժ. 6), բայց իրրեւ վերջին պատուէր հրամայեց նաեւ իր աշակերտներուն. « Գացէ՛ք բոլոր աշխարհ, ու Աւետարանը քարոզեցէ՛ք բոլոր ստեղծուածներուն » (Մարկ. ԺԶ. 15):

3. Քրիստոսի գերազանցութիւնը կը տեսնուի նաեւ անոր թէ պարզութենէն եւ թէ ազնուութենէն: Քրիստոս չլինտուց մեծատանց կամ գիտնոց եւ կամ մեծամեծաց բարեկամութիւնն եւ շնորհքը: Կը սիրէր հասարակ ժողովուրդը, անոնց ընկերութենէն կ'ախորժէր, եւ մասնակից կ'ըլլար անոնց նեղութիւններուն, ուրախութիւններուն եւ տրտմութիւններուն: Սրդարեւ Քրիստոս եղաւ իրրեւ անոնցմէ մին, բայց եւ այնպէս բոլորովին զերծ էր դժգոհութեան եւ նախանձու ոգիէն որ շատ անգամ կը տեսնուի հասարակ մարդոց մէջ, թէպէտ Քրիստոս աղքատ էր, հակառակ չէր մեծատանց. թէպէտ հսկատակ էր, իշխանութեան տէր անձինք չէր անարգեր. թէպէտ հասարակ ժողովուրդեան մէջ կը գտնուէր, անոր բարքը շատ գերազանց էր քան անոնցը. թէպէտ անոր երկրաւոր վիճակը խոնարհ էր, անոր ոգին երկնային էր, Պարզամիտ էր, միանգամայն ազնուամիտ:

4. Քրիստոսի վրայ ուրիշ գերազանց յատկութիւններ ալ կային: Քրիստոս գործունեայ էր, եռանդուն, բոլորովին անձնատուր իր գործին, միանգամայն արդարախոհ եւ մարդասէր: Միշտ կը հրահանգէր ժողովուրդը, միանգամայն միշտ կը խօսէր ճիշդ եւ ճիշդ ժամանակին: Անոր կեանքը լի էր բարերարական գործերով, միանգամայն այն գործերուն իւրաքանչիւրը յարմար էր ժամանակին: Պատմութիւնը կը վկայէ թէ շատ դժուարին է եռանդնոտ մարդոց խոհեմ ըլլալ, եւ խոհեմներուն գործօն եւ եռանդուն ըլլալ, բայց այս երկու յատկութիւնները կատարեալ կը գտնուէին Քրիստոսի վրայ:

5. Նմանապէս Քրիստոս աւելի-լ միանգամայն գիտ-լաւոր էր : Քրիստոս մարդոցմէ չէր վախնար, եւ հոգ չէր ըներ թէ անոնցմէ քիսա մը կրնար հասնիլ իրեն : Երուսաղէմ դնաց, գիտնալով հոն իրեն դէմ նիւթուած թշնամութիւնը, եւ աներկիւղութեամբ յանձն առաւ մատնուիլ եւ ի մահ դատապարտուիլ : Բայց միշտ կը զգուշանար թշնամութիւն չդրգուել վայրապար : Անոր հակառակորդաց չորութիւնը չէր կրնար ամենեւին խտորեցնել զանի իր նպատակն ի գլուխ հանելէ : Բոլոր թշնամիք միանալով չէին կըրնար գոցել անոր բերանը, մինչեւ որ խօսէր ինչ որ պէտք էր խօսիլ. ոչ ալ կրնային կասեցնել անոր ջանքերը, մինչեւ որ ամէն հարկաւոր մարդասիրական գործ կատարուէր. բայց եւ այնպէս Քրիստոս իշխանները զայրացնող խօսք ամենեւին չէր ըսեր, ոչ ալ կ'ուզէր որ իր փառաւոր գործը հրատարակուէր ժամանակէն առաջ : Անոր թշնամներուն չարութիւնը չէր կրնար ոչ վախցնել եւ ոչ գրգռել զՔրիստոս :

6. Քրիստոսի գլխաւոր նպատակն էր՝ յայտնել մարդոց հանգերձեալ աշխարհին անհուն գերազանցութիւնը, եւ յորդորել զանոնք երկնային ժառանգութիւն մը փնտռելու, բայց եւ այնպէս երբէք չարհամարհեց այս աշխարհս, ոչ ալ ինքզինք հակառակ ցուցուց աշխարհի իրական չահերուն : Երբէք անձնատուր չեղաւ աշխարհային հեշտութեանց եւ պատուոյ, բայց նաեւ խոյս չտուաւ մարդոց ընկերակցութենէն : Մինչ մարդոց կը պատուիրէր գանձ չդիզել երկրի վրայ այլ երկինքը, անոնց օրնստօրական գործերը կամ աշխատութիւնը չպարսա-

ւեց իրեւ անօգուտ, ոչ ալ անոնց ընկերական զուարճութիւնները մերժեց իբրեւ մեղանշական : Մինչ կը խրատէր իր աշակերտները երկնաւոր աշխարհի փառքը նկատելու, ըստ արժանւոյն կը յարգէր նաեւ ինչ որ բարի եւ օգտակար եւ սուրբ բան կար այժմու կենաց զբաղմանց եւ յարաբերութեանց մէջ : Մինչ կը հրաւիրէր զմարդիկ Գառլին հարսանեաց ընթրիքին (Յայտ. ԺԹ. 9), չզլացաւ անձամբ երթալ Գալիլեայի կանաքաղբին հարսանիքը :

Անկատար մարդոց համար շատ դժուարին է մանաւանդ այս բանին մէջ Քրիստոսի նմանող ըլլալ : Ոմանք տեսնելով թէ որչափ շատ եւ որչափ մեծ են չարիք աշխարհիս մէջ, կ'ուզեն բոլորովին հրաժարիլ մարդոց ընկերակցութենէն. մինչ այլք տեսնելով թէ կայ քիչ մը բարի բան աշխարհիս մէջ, անձնատուր կ'ըլլան բոլորովին աշխարհային հեշտութեանց եւ պատիւներու, եւ երկնային ժառանգութիւն չեն փնտռեր :

Մարդարէացուած էր թէ Մեսիայն պիտի նմանէր դառին եւ առիւծու միանգամայն (Ես. ԾԳ. եւն, Ծննդ. ԽԹ. 9, 10, Յայտ. Ե. 5) : Ո՞չ ապաքէն Քրիստոս առիւծու զօրութիւնն ու քաջութիւնը միանգամայն ունէր : Աշխարհիս վրայ ոչ հարստութիւն ունէր, ոչ ազդեցութիւն եւ ոչ բարձր սատիճան. քանի մը խոնարհ բարեկամներ միայն ունէր, անոնք ալ անկարող էին անոր կենացը միջոցին լիովին հասկնալ անոր նպատակը, կամ օգնական ըլլալ անոր իր ձեռնարկութիւններուն մէջ, բայց եւ այնպէս Քրիստոս ձեռք զարկաւ այնպիսի ընդարձակ եւ դժուարին գործի մը որ ի վեր էր քան զմարդկային

կարողութիւն եւ իմաստութիւն : Այս աշխարհիս բոլոր զօրութիւնները , մարդոց կիրքերը , իշխանաց նախանձը եւ քահանայից մոլի եռանդը , բոլորն ալ եւան Քրիստոսի եւ անոր գործին դէմ , բայց եւ այնպէս Քրիստոս ընչ հաստատամտութեամբ եւ արութեամբ յառաջ տարաւ գործը : Առանձին էր , բայց չվարանցեալ երբէք , Դավթոյ եւ փարիսեցոց կողմէն հակառակութիւն տեսաւ , բայց յարատեւեց իր գործին մէջ : Որեւիցէ դժուարութիւն , որչափ եւ մեծ ըլլար , չէր կրնար վճատեցնել զանի . որ եւ իցէ հակառակութիւն , որչափ եւ սաստիկ ըլլար , չէր կրնար վախցնել զանի : Խօսեցաւ իշխանութեամբ . ինքզինք ամենուն վրայ տէր ցուցուց . փութորիկն ստատեց եւ խաղաղութիւն եղաւ . պիղծողիներուն հրամայեց , եւ անոնք հնազանդեցան անոր : Արդարեւ Յոգայի ցեղէն աւել-ծն էր :

Թէպէտ այսպէս մեծանձն էր եւ հզօր զօրութեամբ , սրտով հեզ եւ խոնարհ էր : Որպիսի՞ քաղցրութեամբ կ'ընդունէր զանոնք որ անոր կու գային , եւ ի՛նչ համբերութեամբ կը տանէր անոնց թերութիւններուն : Կը գթար ժողովրդեան եւ իրեն կը հրաւիրէր բեռնաւորեալները : Ի՛նչ քաղցրութեամբ յանդիմանեց աշակերտներն երբ անոնք չհիւսկին անոր հետ վերջին տագնապոլն մէջ : Որպիսի՞ խանդաւրտանօք նայեցաւ Պետրոսի անոր ուրացութեան ատենը , եւ յետոյ ի՛նչ քաղցրութեամբ յանդիմանեց զանի : Երբ զրպարտութեամբ ամբաստանուեցաւ , եւ դատաւարտուեցաւ սուտ վկայութեամբ , դանդառանաց խօսք մը չստուեցաւ անոր բերնէն , նոյնպէս բոլոր նախատանաց եւ ծաղրաբանութեանց

ամենեւին պատասխան չտուաւ : « Անիկա անիրաւութիւն կրեց ու չարչարուեցաւ , բայց իր բերանը չբացաւ . մորթուելու տարուող ոչխարի պէս , ու իր խռզողներուն առջեւ մունձ կեցող մաքիի պէս՝ անանկ իր բերանը չբացաւ » (Ես . ԾԳ . 7) , Արդարեւ քաւութեան համար կարգուած Գառն Աստուծոյ էր :

8. Բայց Քրիստոսի առաքելնութիւններուն ամենէն երեւելին էր անոր կատարեալ մաքրութիւնը եւ անմաքուրներու վրայ կարեկցութիւնը :

Քրիստոս իր վսեմ բարոյական յատկութեամբ բան զամենայն մարդիկ գերազանց եղաւ : Սաստիկ հակառակութիւն մը ցուցուց միշտ անմաքոց եւ անարդարօց դէմ : Արդարութիւնն ու որբութիւնը կը սիրէր վերջին աստիճան , եւ անիրաւութեան դէմ անոր սաստիկ զգուանքն էր որ անոր այնպէս խըտով յանդիմանել տուաւ դավրաց եւ փարիսեցոց կեղծաւորութիւնը , եւ ագահ լուսայափոխները վռնտել տուաւ տաճարէն : Անոր բարկութիւնը սուրբ բարկութիւն էր անիրաւութեան դէմ : Եթէ այսպիսի գործքերու դէմ բարկութիւն չգլխար , անոր բարոյական բնութիւնը կատարեալ եղած չէր ըլլար : Քրիստոս միշտ եւ ամենայն ուրեք հակառակ կեցաւ չարութեան : Միւս կողմանէ մեղաւորաց համար միշտ կարեկցութիւն ցուցուց , եւ անոնցմէ ետ չկեցաւ : Զմերժեց խօսել Սամարացի կնոջ հետ , թէպէտ այս կինը մարդու մը հետ կ'ապրէր , որ անոր ամուսինը չէր : Շնութեան յանցանքով բռնուած կնոջ դուր ցուցուց , պատուիրելով անոր երթալ եւ այլ եւս չմեղանչել . մաքաւսորներու եւ մեղաւոր-

ներու հետ կու տէր եւ կը խմէր : Անառակ որդւոյն առակը խօսեցաւ , ցուցնելու համար թէ որչափ յօժար էր ընդունել եւ օրհնել ամենէն ապականեալ մարդիկ որ դարձի գալով կ'աղաչխարեն : Պատրաստ էր ներել զղջացեալ աւաղակին : Քրիստոսի վերջին աղօթքն իր խաչահանուաց համար էր : « Հայր , թողութիւն տուր ատոնց , ինչու որ չեն գիտեր ինչ կ'ընեն » (Ղուկ . ԻԳ . 54) :

Համառօտիւ յիշեցինք Քրիստոսի գերազանց յատկութիւններէն ումանք , եւ հիմա ակտի ցուցնենք թէ Քրիստոս ոչ միայն գերազանց յատկութեանց տէր էր , այլեւ բոլորովին կատարեալ էր բարոյականի կողմանէ :

1. Քրիստոս կապաբեւ էր էր քուր յարաբերութիւններուն մէջ առեւ ճարտար հետ :

Աւետարանները կը նկարագրեն Քրիստոսի վարմունքը մարդկային կենաց գրեթէ բոլոր յարաբերութիւններուն մէջ : Քրիստոս շատ բաներ խօսեցաւ , եւ շատ բաներ գործեց . ամէն տեսակ մարդոց հետ տեսնուեցաւ , բարեկամներու եւ թշնամիներու , հարուստներու եւ աղքատներու , զիտուններու եւ տգէտներու , բարիներու եւ չարերու հետ , բայց ամէն անգամ ըսաւ եւ ըրաւ ինչ որ վայելչագոյն եւ լուսագոյն էր : Քրիստոս միշտ համբերութեամբ կը սորվեցնէր անոնց որ անկեղծութեամբ սորվիլ կը փափաքէին . իսկ անոնք որ կը ջանային զանի իր խօսքովը որոգայթը ձգել՝ կը խայտառակուէին : Կարօտելոց կ'օգնէր զուարթութեամբ : Որչափ եւ յողնած ըլլար չէր զլանար իր օգնութիւնն անոր որ կը խնդրէր : Կը խրատէր եւ կը յանդիմանէր զա-

նոնք որ կը յարատեւէին մեղաց մէջ . բայց եւ այնպէս կ'ողբար անոնց կորստեան վրայ (Ղուկ . ԺԹ . 41) : Տառապելոց կարեկից էր եւ բոլոր ծանրաբեռնեալները կը հրաւիրէր իրեն գալ հանգիստ գրտնելու : Տգէտներուն կը խոստանար տալ խմաստութիւն , տկարներուն՝ զօրութիւն , ապաշխարելոց՝ թողութիւն , եւ յաւիտենական կեանք անոնց որ սրտանց կ'ընդունէին զՔրիստոս : Իր անձը չէր փնտեր , այլ զինք նուիրած էր բոլորովին մարդկային մեղապարտ ազգին : Միշտ կը նախատէր ուրիշներուն , մինչ ինք իր գլուխն անգամ դնելու տեղ չունէր : Իր սքանչելագործ զօրութիւնը չէր գործածեր . երբէք իր սէտքերուն կամ զուարճութեանը , այլ միշտ յօգուտ այլոց : Նախատինք , յանդիմանութիւն եւ չարչարանք համբերութեամբ կրեցն ետքը ինքզինք մատնեց ի մահ « արդարեւ անարդարներուն վրայ » :

Քրիստոս այնպէս սիրեց զմարդիկ ինչպէս մէկը սիրած չէր զանոնք : Մարդիկ կը սիրեն զանոնք որ իրենց ընտանիքէն կամ ցեղէն կամ ազգէն են , բայց Յիսուս սիրեց զանոնք որ ոչ անոր ազգէն , ոչ անոր ցեղէն եւ ոչ անոր ընտանիքէն էին : Յիսուս սիրեց քուր ճարտիկ առանց խտրելու ազգ կամ ցեղ : Այլք կը սիրեն ազնիւ , խոնարհ եւ առաքինի մարդիկ , բայց Յիսուս սիրեց նաեւ մեղաւորները , հալածներն եւ անառակները : Այլք կը սիրեն իրենց բարեկամները , բայց Յիսուս սիրեց նաեւ իր թշնամիները : Շատերը կը սիրեն իրենց ընկերներն աշառութեամբ , անոնց թերութիւնները ծածկելով , եւ մոլութիւններն անբասիր ընելով . բայց Յիսուս սի-

րեց զմարդիկ անկեղծ սիրով, ոչ անոնց թերու-
թիւնները ծածկելով, ոչ ալ անոնց չար գործքերն
արգարացնելով: Ընդհակառակն, յայտնեց անոնց
իրենց մեղքերը եւ խտրել յանդիմանեց զանոնք, որ-
պէս զի ազատուէին այն մեղքերէն: Այլք կը սիրեն
իրենց բարեկամները այնչափ որ յանձն կ'առնեն
անոնց սիրոյն համար բան մը զոհել, բայց Յիսուս այն-
պէս սիրեց իւր շահախնդրն որ իւր կենսութիւնը համար:

Այսպէս Յիսուս կատարեալ էր իր բոլոր յարաբե-
րութիւններուն մէջ դէպ առ մարդիկ, վասն զի
անոր սէրը մարդոց համար կատարեալ էր:

2. Յիսուս կարեալ էր բնութիւնէն յարաբերու-
թեամբ հայր Աստուծոյ:

Անոր հնազանդութիւնն առ Աստուած կատարեալ
էր: Հնազանդ էր ոչ միայն մասնաւոր բանի մը մէջ,
այլ ամէն բանի մէջ զոր կ'ըսէր եւ կ'ընէր: Երբէք
չվարանեցաւ հնազանդելու, թէպէտ հնազանդու-
թեան շաւիղը դէպ ի Գեթսեմանի եւ դէպ ի Գող-
գոթա կը տանէր:

Յիսուսի այս կատարեալ հնազանդութիւնը յառաջ
կու գար անոր կատարեալ սէրէն առ Հայր Աստ-
ուած, եւ արդարեւ անոր առ Հայրն իւր գերա-
զանց սէրն էր որ յառաջ կը բերէր անոր զարմա-
նալի սէրն առ մարդիկ:

Յիսուս Քրիստոս արդարեւ կատարեալ էր, վասն
զի առ Աստուած եւ առ մարդիկ կատարեալ սէրն
անոր մէջ կը գտնուէր, եւ վասն զի անոր բոլոր կե-
նացը մէջ նոյն սէրը յայտնուեցաւ արդեամբ:

Ահա այսպէս էր Քրիստոս ըստ նկարագրութեան
Աւետարանաց: Անոր բարուց եւ վարուցը մէջ ինչ

թերութիւն կրնայ գտնուիլ, կամ մանաւանդ ինչ
կատարելութիւն պակաս է: Արդարեւ անոր բարքն
ու վարքը կատարեալ չեն եւ կրնա՞յ մէկը ըսել թէ
աւետարանիչք հնարեցին Յիսուսի կենաց պատմու-
թիւնը: Այնպիսոյն կը յիշեցնենք սա զօրաւոր եւ
անհերքելի ապացոյցը թէ աւետարանիչք աշխատե-
ցան վրաներ են: Այնպիսոյն կրնանք տալ նաեւ
անհատաւոր Բոսորի սա պատասխանը. « Աւելի զիւ-
րին է հաւատալ թէ Քրիստոսի պէս անձ մը իրօք
տալիցաւ, քան հաւատալ թէ չորս մարդիկ միա-
բանելով Յիսուսի պատմութեան պէս պատմութիւն
մը շինեցին »: Մինչեւ ցարդ պատմիչ մը նկարագրած
եւ վիպասան մը երեւակոյած չէ այնպիսի մարդու
մը նկարագիրը:

Դիտողութեան արժանի է նաեւ այն կերպը, որով
աւետարանիչք կը նկարագրեն Յիսուսի վարքը: Աւե-
տարանիչք ոչ թէ շատ մը առաքինութիւններ կը
յիշեն, եւ ապա կը հաստատեն թէ Քրիստոս այն
առաքինութեանց տէր էր: Աւետարանիչք Յիսուսի
կատարելութիւնները ուրիշ կերպով չեն յայտնե-
ր թէ ոչ յիշելով ինչ որ Յիսուս խօսեցաւ եւ գոր-
ծեց: Բոլորովին անհաւատալի չէ թէ Մատթէոս որ
մաքսաւոր էր, եւ Յովհաննէս որ ձկնորս էր, եր-
կուքն ալ անուս մարդիկ, կարող եղան ստեղծել
այնպիսի վարուց նկարագիր մը որուն վրայ հիացաւ
1,800 տարի բոլոր քաղաքակիրթ աշխարհ: Արդի
անհաւատք կ'ընդունին թէ այս անհաւատալի է:
Նոյն իսկ Շքրաւս կ'ընդունին թէ Յիսուսի վարուց
պատմութիւնը, բաց ի հրաշքներէն, ճիշդ այնպիսի
էր ինչպէս կը նկարագրեն աւետարանիչք:

Կրնա՞յ մէկը ըսել թէ, եթէ ընդունինք իսկ Քրիստոսի նկարագիրն ըստ Աւետարանաց իրրեւ հաւատարմութեան արժանի, դարձեալ իրաւունք չունինք անկէ հետեւցնել թէ արդարեւ Յիսուս կատարեալ մարդ էր : Այնպիսոյն կը պատասխանենք թէ Յիսուս Քրիստոս ամենէն նշանաւոր անձն է պատմութեան մէջ : Քան ուրիշ որ եւ իցէ մարդ աւելի դրաւած է աշխարհի ուշադրութիւնը : Հարկըաւոր հատոր գիրքեր գրուած են ի նպատակ եւ հակառակ Յիսուսի : Թշնամիք սաստիկ քննութեան տակ ձգած են անոր բարուց եւ վարուց նկարագիրը, սակայն հակառակ այն խիստ, թշնամական եւ շատ անգամ նախասպառեալ քննադատութեանց որ եղան երկրորդ դարէն սկսելով մինչեւ իննեւտասներորդ դար, տակաւին հազարք հազարաց եւ բլրք բլրուց ընդունած են անոր բարոյական կատարելութիւնը : Գրեթէ ամէն երկրի մէջ բազմութիւններ վկայեցին թէ անոր նման մարդ չեղաւ : Ոչ միայն բարբարոս եւ անկիրթ մարդիկ, այլեւ անուանի բանաստեղծից, փիլիսոփայից եւ պատմագրաց բազմութիւններ մատուցին պատիւ եւ մեծարանք անոր անհամեմատ գերազանց բարոյականին :

Կրնա՞յ մէկը ըսել թէ յիշեալ կարծիքները Յիսուսի բարեկամաց եւ հետեւողաց կողմնակալ դատաստանն են : Այսպէս ըսողին կը պատասխանենք թէ այն մարդոց շատերը ժամանակաւ թշնամի էին Յիսուսի, ուրիշ շատերն ալ ոչ ի ծնէ եւ ոչ դատարարակութեամբ անոր բարեկամ էին, այլ անոր բարեկամ եւ հետեւող եղան երբ համոզուեցան թէ Յիսուս արդարեւ կատարեալ մարդ էր :

Ընթերցողաց ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք ոչ թէ աստուածաբանից վկայութեանը, այլ այնպիսի քննադատից վկայութեանը, որոնց համար ոչ որ կրնայ ըսել թէ նախասպառեալ էին ի նպատակ Յիսուսի Քրիստոսի :

Պայրըն, իր բանաստեղծական մեծ ձրից միանգամայն զեղծ վարուց կողմանէ նշանաւոր Անդղիացին, կ'ըսէ . « Եթէ երբէք մարդ Աստուած եղաւ, կամ Աստուած մարդ, Յիսուս մարդ եւ միանգամայն Աստուած էր : »

Ֆրոուտ, անուանի Անդղիացի պատմիչը, կ'ըսէ . « Յիսուս ամենէն կատարեալ էակն է որ երբէք կոխեց մեր երկրագունդին վրայ : »

Եւրոպայի ամենէն երեւելի փիլիսոփաներն ալ նոյն վկայութիւնը տուած են :

Տէ Վէդդէ կը կոչէ զՅիսուս « անպարսաւ եւ անմեղ : »

Հէկէլ կ'ըսէ . « Յիսուս աննման եւ անհամեմատ կը մնայ աշխարհի պատմութեանը մէջ, եւ անոր վրայ միացեալ կը գտնենք աստուածային եւ մարդկային մեծութիւնը : »

Գարլայը կը կոչէ զՅիսուս « աստուածային մարդ » :

Յայտնի է թէ մեծն Նաբոլէոն մարդոց բնաւորութիւնը ճանչնալու կողմանէ երեւելի էր : Այս անձը Սուրբ Հեղինէ կղզւոյն մէջ խօսակցութեան մը տեսն Յիսուսի համար ըսաւ . « Բաց ի Քրիստոսէ ուրիշ որ եւ իցէ անձի վրայ ո՛րչափ թերութիւններ կը գտնուին : Ո՛ր մարդն է որ երբէք չվարուեցաւ ըստ տեղոյ եւ ըստ պարագայից, որ տեղի չտուաւ ժամանակին ազդեցութեանը, եւ որ չյարմարեցաւ

երբէք սովորութեանց եւ կրից : Յիսուս իր կենացը սկիզբէն մինչեւ վերջը մի եւ նոյն էր , միշտ մի եւ նոյն , վեհանձն եւ պարզ , բոլորովին հաստատուն եւ բոլորովին քաղցրաբարոյ : Հարեւանցի խորհող միտքեր նմանութիւն մը կը տեսնեն Քրիստոսի եւ տէրութեանց հիմնադիրներուն եւ ուրիշ կրօնից աստուածներուն մէջտեղ , բայց այսպիսի նմանութիւն մը իրօք չկայ : Հնդկաց , Չինաց , Հուռայեցւոց եւ ուրիշ ազգաց օրէնսդիրք զիս չեն կրնար զարմացնել : Անոնց անիրաւութիւն չեմ ըներ : Գիտեմ անոնց արժէքը եւ կը յարգեմ զանոնք : Լիկուրդոս , Նումա , Կոմիուելիոս եւ այլք մեծ մարդիկ էին , բայց անոնց եւ խմ մէջտեղ նմանութիւն մը կայ : Անոնց տկարութիւնները եւ սխալումները կը ցուցնեն թէ այն անձինք լոկ մարդ էին : Բայց Յիսուս այնպէս չէ : Անոր վրայ ամէն բան հիանալի է ըստ իս : Անոր միտքը կ'ապշեցնէ զիս , եւ կամբքը կ'ամչցնէ : ՉՅիսուս ուրիշ որ եւ իցէ մահկանացուի հետ բաղդատել անհնար է : Ես կը ճանչնամ մարդիկ եւ կը վկայեմ թէ Յիսուս լոկ մարդ չէր :

Արդ , համառօտիւ մէջ բերենք ումանց կարծիքներն որ խսալւ քննադատած են Քրիստոնէութիւնը , յարձակած են Քրիստոնէական եկեղեցւոյ վրայ եւ ուրացած են Յիսուս Քրիստոսի աստուածութիւնը :

Բուսոյ , Գաղիացի անհաւատն , ըստծ է . « Եթէ Սոկրատայ կեանքն եւ մահն խնայուող մը կեանքն ու մահ էին , Յիսուսի կեանքն ու մահն Աստուծոյ մը կեանքն ու մահն են : »

Ֆիւլթէ , Գերմանացի փիլիսոփան , կ'ըսէ , « Մին-

չեւ ի լրուամն ժամանակի , բոլոր ողջամիտ մարդիկ պիտի խոնարհին Նազովրեցի Յիսուսին առջեւ : »

Շղրուս կ'ըսէ . « Քրիստոս բարձրագոյն տիպար է կրօնքի որուն կրնայ հասու ըլլալ մարդկային միտքը , եւ թէ կատարեալ բարեպաշտութիւն կարելի չէ առանց Յիսուսի ներկայութեան մարդուս սրտին մէջ : »

Բընան կ'ըսէ . « Աստուծոյ ճշմարիտ որդւոց մեծ գերդաստանին մէջ առաջին տեղը տալու ենք Յիսուսի : Յիսուս առ աջօք տեսիլներ չունեցաւ : Աստուած անոր հետ զրոյն չխօսեցաւ . Աստուած անոր հետ զրոյն էր : Յիսուս Աստուծոյ ծոցին մէջ կ'ապրէր , եւ անընդմիջական հաղորդութիւն ունէր անոր հետ : Ամենաբարձր աստուածգիտութիւնն որ երբեք գտնուեցաւ մարդոյ կրծոց մէջ , Յիսուսինն էր : Յիսուս աննման եւ պաշտելի է , որուն աշխարհ ընծայած է Որդի Աստուծոյ տիտղոսը : »

Որովհետեւ մենք չենք կրնար թերութիւն մը գտնել Յիսուսի վրայ , եւ որովհետեւ քաղաքակիրթ աշխարհ գրեթէ միաձայն կը վկայէ թէ Յիսուսի վրայ ամենեւին յանցանք կամ թերութիւն չգտնուեցաւ , եւ Քրիստոսի եկեղեցւոյ թշնամիներն անգամ ստիպուեցան խոստովանիլ թէ Յիսուս արդարեւ անհամեմատ եւ երկրպագելի անձ էր , պարտինք ընդունել թէ Յիսուս կատարեալ մարդ էր , եւ պարտինք քննել թէ Քրիստոսի բարոյական կատարելութիւնն ուստի յառաջ եկաւ : Իբրեւ ողջամիտ մարդիկ պարտինք փնտռել թէ ինչպէս պատահեցաւ որ Նազովրեցի Յիսուս բոլոր մահկանացուաց մէջ այնպէս նշանաւոր եղաւ , որ բոլոր քաղաքա-

կիրթ աշխարհ յարգանք եւ պատիւ կ'ընծայէ անոր իր բարոյականին կատարելութեան համար : Այս կատարելութեան խնդիրը լուծման կարօտ է : Այս կատարելութիւնը ուստի յառաջ եկաւ : Այն դարէն յորում կ'ապրէր Քրիստոս : Սակայն սաի անկարելի է , վասնզի հին մատենադրաց շատերուն, զորօրինակ Լուկիանոսի, Յորենադի եւ Պերսէուսի վկայութիւնները կը ցուցնեն թէ այն դարը յորում Քրիստոս ապրեցաւ՝ երեւելի էր բարոյական ապականութեան կողմանէ : Բնան կ'ըսէ . « Քրիստոնէական թուականին առաջին դարուն միջոցը հին պատմութեան յուեգոյն ժամանակներուն մէկն էր : »

Քրիստոսի բարոյական կատարելութիւնն անոր ազգէն յառաջ եկաւ : Շատ յայտնի է թէ Հրեայք ամենեւին նշանաւոր չէին որ եւ իցէ առաքինութեան կողմանէ , ընդհակառակն երեւելի էին ամբարտաւանութեամբ եւ մոլեռանդութեամբ :

Քրիստոսի բարոյական կատարելութիւնը կրնա՞յ ընծայուիլ Նազարէթի ազգեցութեանը ուր սնաւ Յիսուս : Նազարէթ գիւղ էր որոյ բնակիչներուն ագիտութիւնը եւ չարութիւնը յայտնի են սա հարցումէն . « Նազարէթէն կարելի է որ աղէկ բան մը ըլլայ » (Յովհ . Ա . 46) : Յիսուս իր կենաց մինչեւ երեսներորդ տարին բնակեցաւ այն ապականեալ գիւղին մէջ : Շգրաւս անգամ կը վկայէ թէ Քրիստոս Նազարէթ գիւղը վատ եւ ապականեալ ազգեցութեան ներքեւ սնաւ : Ուրեմն, Յիսուսի բարոյական կատարելութիւնն անոր որտէն բխեց : Եթէ ըսի մարդ էր , մասնակից եղած ըլլալու էր մարդկային ընդհանուր ապականութեանց :

Յայտնի է, ուրեմն, թէ այն բարոյական կատարելութիւնը որ դարերով իրեն ձգեց աշխարհիս մեծաւորանքը՝ չէր կրնար ըլլալ պտուղ դարուն յորում ապրեցաւ Քրիստոս . չէր կրնար յառաջ գալ այն ազգէն որուն կը վերաբերէր Քրիստոս ըստ մարմնայ , եւ ոչ ալ այն գիւղէն ուր ծնած էր : Ուրեմն, ինչ բանի ընծայելու է անոր բարոյական կատարելութիւնը : Հարկաւ աստուածային ծագման մը ընծայելու է : Նաեւ եթէ Քրիստոս արդարեւ մարդոյ մէջ միմիայն կատարեալ անձն էր , իբրեւ ճշմարիտ եւ հաւատարմութեան արժանի ընդունելու ենք ինչ որ նա ըսաւ իրեն համար : Բոլորովին անհաւատալի է թէ այսպիսի կատարեալ եւ պաշտելի անձ մը զաշխարհ խաբէ իր անձին եւ իր գործին նկատմամբ . եւ եթէ Յիսուս խաբեբայ չէր, ապա կը հետեւի թէ , ինչպէս յաջորդ գլխոյն մէջ պիտի ցուցնենք , ի վեր էր քան զմարդ կատարեալ , արդարեւ Աստուծոյ Որդի էր :

Որովհետեւ Յիսուս, զանի լաւ ճանչցողներուն վը-
կայութեան նայելով, անարատ էր. որովհետեւ,
ըստ դատաստանի քաղաքակիրթ աշխարհի, կատա-
րելութեան տէր անձ էր. եւ որովհետեւ, ըստ վկա-
յութեան երեւելի անհաւատից խկ, ինչպէս են
Շղրաւս եւ Բընան, անհամեմատ գերազանց եւ
պաշտելի անձ էր, պարտինք ընդունել անոր խօս-
քերն իրրեւ ճշմարիտ : Որովհետեւ գրեթէ ամենայն
ոք կը համաձայնի Բընանի սա խօսքերուն թէ Աստու-
ծոյ որդւոց մեծ գերդաստանին մէջ առաջին կարգը
դասելու ենք զՅիսուս, ապա պարտինք հետեւեցնել
թէ ինչ որ այսպիսի անձ մը ըսած է իրեն համար՝
հաւատարմութեան արժանի է : Արդ, Քրիստոս իրեն
համար ո՞վ ըսաւ թէ էր : Յիսուս չթողուց որ մարդիկ
տարակուսանայ մէջ մնային իր անձին վրայ, կամ ա-
նոր բնութեան եւ ծագման վրայ ենթադրութիւններ
ընէին : Հաստատապէս եւ ստուգապէս ըսաւ իրեն
համար թէ ով էր :

1. Յիսուս իբն համար ըսաւ թէ մարգարէներէն Բու-
նա՞ն Մեհի՞ն էր : « Գիրքերը քննեցէք », ըսաւ,
« ինչու որ դուք անոնցմով կը սեպէք յաւիտեանս »

կան կեանքը ունենալ, եւ բուն անոնք են որ ին-
ծի համար կը վկայեն : » « Թէ որ դուք Մով-
սէսին հաւատայիք, ինծի ալ պիտի հաւատայիք,
ինչու որ անիկա ինծի համար գրեց » (Յովհ.
Ե. 59, 46) : « Ան ալ ըսաւ անոնց, ո՞վ ան-
միտներ ու թուլասիրտներ հաւատալու ան բոլոր
բաներուն՝ որ մարգարէները խօսեցան : Զէ որ
Քրիստոսի պէտք էր աս չարչարանքները կրել, եւ
իր փառքը մտնել : Ու սկսելով Մովսէսէն եւ բոլոր
մարգարէներէն՝ կը մեկնէր անոնց, ինչ որ իրեն
համար բոլոր գիրքերուն մէջ գրուած էր » (Ղուկ.
ԻԴ. 25-27) : « Եւ ըսաւ անոնց, Ասոնք են ան խօս-
քերը որ ձեզի խօսեցայ՝ երբոր դեռ ձեր հետն էի,
թէ Պէտք է որ կատարուի ան ամէնը՝ որ Մովսէսի
օրէնքին մէջ ու մարգարէներուն մէջ . . . ինծի համար
գրուած են » (Ղուկ. ԻԴ. 44) :

Երբ Յիսուս Սամարացի կնոջ հետ կը խօսէր, կինն
ըսաւ անոր. « Գիտեմ որ Մեսիան կուգայ, (Քրիս-
տոս ըսուածը) երբոր ինքը գայ՝ ամէն բան մեզի
պիտի պատմէ : Յիսուս ըսաւ անոր, Ես ան եմ որ
քեզի հետ կը խօսիմ » (Յովհ. Դ. 25, 26) :

Որդի-մարդոյ տիտղոսը Հին կտակարանին մէջ
Մեսիայի տրուած տիտղոսներէն մին էր, ինչպէս
Դան. Է. 15 համարին մէջ ըսուած է. « Գիշերուան
տեսիլքներու մէջ կը տեսնէի, եւ ահա երկնից ամ-
պերով մարդոյ Որդւոյն նման մէկը կուգար . . . :
Ու անոր իշխանութիւն, պատիւ ու թագաւորու-
թիւն տրուեցաւ » : Յիսուս իրեն սեպհականեց այս
տիտղոսը կոչելով զինք Որդի մարդոյ, եւ յայտնի է
անոր խմատը հետեւեալ համարներուն մէջ : « Քա-

հանայապետը նորէն կը հարցնէր անոր ու կ'ըսէր .
Դո՞ւն ես Բրիտանիոյ՝ օրհնեալ Աստուծոյ Որդին :
Եւ Յիսուս ըսաւ , ես եմ , ու պիտի տեսնէք Որդին
մարդոց Զօրութեան աջ կողմը նստած , ու երկնից
ամպերովը եկած » (Մարկ. ԺԴ. 61, 62, Մատթ. ԻԶ.
65, 66) : Քահանայապետը հասկնալով անոր խօսքը
գոչեց ըսելով , Հայհոյեց , Հրեայք ալ հասկցան անոր
խօսքը , քանզի անոնք ալ գոչեցին թէ մահապարտ
է : (Մատթ. ԻԶ. 66—68) :

Յիսուս հրատարակեց զինք արդարեւ Մեսիա ,
բայց ոչ այն Մեսիան զոր Հրեայք կը սպասէին թէ
պիտի գար : Ըստ միւլար կարծեաց Հրէից , Մեսիան
պիտի հաստատէր երկրաւոր թագաւորութիւն մը ,
բայց Յիսուս յայտնապէս ըսաւ թէ իր թագաւորու-
թիւնն այս աշխարհէս չէր (Յովհ. ԺԷ. 36) : Ըստ ա-
կնկալութեան Հրէից Մեսիան պիտի գար Հրէից
ազգն ազատելու , եւ իր աթոռը դնելով Երուսա-
ղէմ պիտի տիրէր ուրիշ ազգաց ի վառս Հրէից :
Բայց Յիսուս ըսաւ թէ ինք Աստուծոյ՝ զրկուած է
ոչ թէ Հրէաստանի քաղաքական ազատութեանը ,
այլ բոլոր մարդկային ազգին հոգեւոր վերկութեանը
համար :

2. Յիսուս իրեն համար ըսաւ ի՞նչ առանց մեղաց էր :

Յիսուս այս բանն ըրաւ այլեւայլ կերպով : Երբեք
չընդունեցաւ թէ մեղաւոր էր : Այս կողմանէ , այ-
սինքն մեղքէ՝ զերծ եւ ազատ ըլլալու կողմանէ ,
գերազանց էր Յիսուս քան զմարգարէս , զառաքեա-
լս եւ քան զամենայն սուրբ մարդիկ բոլոր դարուց :
Մարգարէք եւ առաքեալք բոլորն ալ կը խոստովա-
նին թէ անկատար եւ մեղաւոր մարդիկ էին :

Եսայի տեսաւ Տէրոջը վառքը , բայց խօսեց զո-
չեց անձկութեամբ . « Վա՛յ ինծի , ահա կը կորսը-
ւիմ . վասն զի ես պիլժ շրթունք ունեցող մարդ
մըն եմ » (Ես. Զ. 5) :

Պողոս առաքեալ զինք գլուխ մեղաւորաց կը կո-
չէ (Ա. Տիմ. Ա. 15) : Նաեւ կ'ողբայ ըսելով . « Քան-
զի ինչ որ կ'ընեմ չեմ ճանչնար . չէ թէ ինչ որ կ'ու-
ղեմ՝ ան կ'ընեմ , հասա ինչ որ կ'ատեմ՝ ան կ'ը-
նեմ : Ուստի ես կը գտնեմ օրէնք մը , որ երբ բա-
րին ընելը կը կամենամ՝ չարը իմ քովս է : Ի՛նչ խըղ-
ճալի մարդ եմ ես . ո՞վ զիս պիտի ազատէ աս մա-
հացու մարմինէն » (Հռովմ. Է. 15, 21, 24) :

Յովհաննէս առաքեալ կ'ըսէ . « Թէ որ ըսենք թէ
Մենք մեղք մը չունինք , ինքզինքնիս կը խտրենք , ու
մեր մէջը ճշմարտութիւն չկայ : Թէ որ խոստովանինք
մեղքերնիս , հաւատարիմ եւ արդար է անիկա
մեր մեղքերուն թողութիւն տալու , եւ մեզ բոլոր
անիրաւութենէ սրբելու » (Ա. Յովհ. Ա. 8, 9) :

Սակայն Յիսուս երբեք չխոստովանեցաւ թէ ինք
մեղաւոր էր , եւ երբեք չաղօթեց Աստուծոյ թո-
ղու իր մեղքերը : Բոլոր մարդոց համար ըսաւ թէ
մեղաւոր են եւ յորդորեց զանոնք ապաշխարել ,
բայց ինք երբեք չընդունեց թէ մեղանշած էր ,
կամ թէ կարօտ էր ապաշխարութեան : Յիսուս
Բրիտանոս երբեք չցուցուց թէ մեղք մը կը տեսնէր
իր վրայ : Նաեւ յայտնապէս ըսաւ . « Զեղմէ ո՞վ
կրնայ զիս յանդիմանել մեղքի համար » (Յովհ. Ը.
46) : Վկայեց թէ ինք զԱստուծոյ՝ վառաւորած էր
երկրի վրայ , եւ կատարած էր Աստուծոյ՝ իրեն
յանձնուած գործը (Յովհ. ԺԷ. 4) :

Ըսաւ նաեւ թէ ինք միշտ Աստուծոյ հաճելի բաներ ըրած էր (Յովհ. Բ. 29) :

Յիսուս իր զերծ ըլլալը մեղքէ հասկցուց նաեւ այն գործով զոր կատարելու համար ըսաւ թէ եկած էր , այսինքն մարդիկ ի մեղաց ազատելու : Եթէ մեղաւոր ըլլար , ինչպէս կրնար ազատել ուրիշները մեղքէ : Եթէ մեղքէ ազատ չէր , ինք կարօտ կ'ըլլար փրկիլ : Բաց անմեղ էակէ մը ուրիշ մէկու մը հնար չէ ազատել մեղաւորները :

5. Յիսուս ըսաւ թէ կարողութիւնս ունէր հրաշք գործելու ոչ ոք կրնայ ուրանալ առանց ուրանալու Աւետարանին բոլոր պատմութիւնը :

Թէ Յիսուս իրեն համար ըսաւ թէ կարողութիւն ունէր հրաշք գործելու ոչ ոք կրնայ ուրանալ առանց ուրանալու Աւետարանին բոլոր պատմութիւնը : Ըստ վկայութեան Աւետարանին Յիսուս , մինչ կ'ուսուցանէր ժողովուրդն , այնչափ յաճախ ըսաւ թէ կարողութիւն ունէր հրաշք գործելու , որ չենք կրնար Աւետարանին այս վկայութիւնը մերժել առանց մերժելու Քրիստոսի վերաբերեալ միւս բոլոր վկայութիւնները : Յիսուս իր պաշտօնը սկսելէն քիչ ետքը Յովհաննէս Մկրտիչ իր աշակերտներէն երկուքը զրկեց Յիսուսի հարցնելու . « Դուք մն ես որ դալու էիր , թէ ուրիշ մը սպասեք : Եւ Յիսուս պատասխան տալով անոնց ըսաւ , Դացէք պատմեցէք Յովհաննէսին ինչ որ կը լսէք ու կը տեսնէք . կոյրերը կը տեսնեն , կաղերը կը քալեն , բորոտները կը մաքրուին , խուլերը կը լսեն , մեռելները յարութիւն կ'առնեն ու աղքատներուն աւետարան կը քարոզուի » (Մատթ. ԺԱ. 5, 4, 5) :

Յիսուս առաջուց շատ անգամ ըսաւ իր ամենէն մեծ հրաշքը , այսինքն յարութիւնը (Մարկ. Թ. 50,

Ժ. 54) , եւ այնպէս յայտնի ըրաւ այս կանխատեսութիւնն որ անոր թշնամիներն անոր միտքը հասկըցան (Մատթ. ԻԷ. 65) : Յիսուս շատ անգամ յիշեց նաեւ իր հրաշալի գործքերն իբրեւ ասպացոյց իր աստուածային իշխանութեանը . « Թէ որ իմ Հօրս գործքերը չեմ գործեր , ինձի մի հաւատաք . հապա թէ որ կը գործեմ , թէ եւ ինձի չէք հաւատար , գոնէ գործքերուն հաւատացէք , որ գիտնաք ու հաւատաք թէ Հայրը իմ մէջն է , եւ ես անոր մէջ » (Յովհ. Ժ. 57, 58) : « Թէ որ ան գործքերը իրենց մէջը ըրած չըլլայի , որոնք ուրիշ մէկը չէ ըրած , անոնք մեղք չէին ունենար . բայց հիմա տեսան ու ատեցին զիս ալ , իմ Հայրս ալ » (Յովհ. ԺԵ. 24) :

Յիսուս ըսաւ թէ երկրի վրայ եւ երկինքն ամէն իշխանութիւն տրուած է իրեն (Մատթ. ԻԸ. 18) :

4. Յիսուս իրեն համար ըսաւ թէ « շէտհիշ լոյսն էր » :

Յիսուս քանի մը ճշմարտութիւններ միայն հրատարակելու համար աշխարհ չեկաւ , այլ իմացուց թէ ինքն իսկ էր ճշմարտութիւնը (Յովհ. ԺԴ. 6) :

Յիսուս զմարդիկ լուսաւորելու համար միայն աշխարհ չեկաւ . իմացուց նաեւ թէ ինք աշխարհի լոյսն էր . « Ես եմ աշխարհի լոյսը . ան որ իմ ետեւէս կուգայ՝ խաւարի մէջ պիտի չքալէ , հապա կենաց լոյսը պիտի ունենայ » (Յովհ. Բ. 12) :

Ի՛նչ խօսքեր են ասոնք լոկ մարդու մը համար : Երեւելի գիտուններէն կամ փիլիսոփաներէն մը ճշմարտականեցաւ երբէք զինքը աշխարհի լոյսը կոչել : Սովորաւոր , Պղատոն եւ Արիստոտել ըսին երբէք իրենց աշակերտներուն . Մեզի հետեւեցէք ,

վասն զի մենք աշխարհի լոյսն ենք : Ոչ : Բայց Յիսուս ըսաւ . « Բանի որ ես աշխարհի մէջ եմ , աշխարհի լոյսն եմ » (Յովհ. Թ. 5) :

5. Յիսուս ըսաւ իբն համար ինչ միայն աղբիւր էր ա-
մեն քաղցրահամ գերազանցութեան և ամեն հոգեւոր զբոս-
նութեան : Բրիտանոս ըսաւ . « Իմ մէջս կեցե՞ք՝ ու ես ձեր մէ-
ջը . ինչպէս որ ճիւղը չկրնար ինքիրմէն պտուղ բե-
րել , թէ որ որթին վրայ հաստատուած չըլլայ , նոյնպէս ալ դուք չէք կրնար , թէ որ իմ վրաս հաստատուած չըլլաք : Ես որթն եմ ու դուք ճիւ-
ղերն էք . ան որ իմ վրաս հաստատուած է՝ եւ ես անոր վրայ , անիկա շատ պտուղ կը բերէ , ինչու որ առանց ինծի բան մը չէք կրնար ընել (Յովհ. Ժ. 4, 5) :

6. Յիսուս ըսաւ իբն համար ինչ աշխարհիս կենդանի էր : Յիսուս ըսաւ . « Ես եմ կենաց հացը : Ես եմ կենդանի հացը որ երկինքէն իջայ : Թէ որ մէկը աս հացէն ուտէ՝ յաւիտեան պիտի ապրի . եւ ան հացը որ ես պիտի տամ՝ իմ մարմինս է , որ ես պիտի տամ աշխարհիս կենացը համար » (Յովհ. Զ. 48, 51, 52) : « Իսկ Յիսուս ըսաւ անոնց , ճշմարիտ ճշմարիտ կ'ըսեմ ձեզի , թէ որ Որդւոյ մարդոյ մարմինը չու-
տէք եւ անոր արիւնը չխմէք , ձեր անձերուն մէջ կեանք չէք ունենար : Ով որ իմ մարմինս ուտէ եւ իմ արիւնս խմէ , յաւիտեանական կեանք կ'ունենայ » (Յովհ. Զ. 54, 55) : « Յիսուս ըսաւ անոր , ես եմ յարութիւնը եւ կեանքը . ան որ ինծի կը հաւատայ , թէ եւ մեռնի՝ պիտի ապրի , եւ ան ամէնը որ կեն-
դանի է՝ ու ինծի կը հաւատայ , յաւիտեան պիտի չմեռնի . դուն կը հաւատաս ասոր » (Յովհ. ԺԱ. 25, 26) :

7. Յիսուս իբն համար ըսաւ ինչ աշխարհի , Յիսուս կ'իմացնէ թէ նորէն պիտի գայ աշխարհ հրեշտակաց բազմութեամբ , թէ բոլոր ազգերը պիտի ժողվէ իր առջեւ , եւ թէ պիտի որոյն ա-
մէն մարդու յաւիտեանական վիճակը (Մատթ. Ի. 51—46, Յովհ. Ե. 22, 27) :

8. Յիսուս ըսաւ ինչ աշխարհիս վրայ երեւանալէն ա-
ռաջ իւր :

Յիսուս ըսաւ թէ ինքն է Որդին մարդոյ որ երկին-
քէն իջաւ (Յովհ. Գ. 15) : Դարձեալ ըսաւ . « Հա-
պա . . . թէ որ տեսնէք Որդին մարդոյ որ ելլէ ուր տեղ որ առաջ էր » (Յովհ. Զ. 65) : Նոյն խոսքով Շաբալոն կ'ընդունի թէ այս խօսքերը կը ցուցնեն որ Յիսուս կար նախ քան զերեւելէն յաշխարհի : Յի-
սուս ըսաւ նաեւ . « Հօրմէն ելայ՝ ու աշխարհ կ'այ-
նորէն կը թողում աշխարհը եւ Հօրը կ'երթամ » (Յովհ. Ժ. 2. 28) : Յիսուս կը յիշէ փառքը զոր կը վայելէր Հօրը հետ աշխարհը ստեղծուելէն առաջ (Յովհ. Ժ. 5) : Կ'ըսէ նաեւ թէ ինք է յաւիտեանի իւր : Յիսուս ըսած էր Հրէից . « Թէ որ մէկը իմ խօսքս պահէ , յաւիտեան մահ պիտի չտեսնէ » : Հրեայք այս խօսքին համար բարկանալով հարցուցին . « Մի-
թէ դուն աւելի մեծ ես մեր հայր Աբրահամէն որ մեռաւ , ու մարդարէներն ալ մեռան . դուն քեզ մի կ'ընես : » Յիսուս ըսաւ անոնց . « Ճշմարիտ ճշմարիտ կ'ըսեմ ձեզի , Աբրահամին ըլլալէն առաջ եմ ես » (Յովհ. Ը. 51, 55, 58) :

Չըսաւ թէ Աբրահամին ըլլալէն առաջ էի եւ , այլ ըսաւ , Աբրահամին ըլլալէն առաջ էի եւ : Սո-
վին կը հաստատէ թէ ինք ուրիշ մարդոյ պէս

ի գոյ եկած չէ, այլ անսկիզբն է եւ անվախճան :

9. Յիսուս կ'ըսէ ընդ ինքեան և Հօրն Վերջին յարանձանքն յարաբերութեանէն իւն, և ընդ մահաւոր մարմնի մէջ Որդի Աստուծոյ է :

Երբ Փիլիպպոս ըսաւ Յիսուսի. « Տէր, Հայրը մեզի ցուցուր, ու հերիք է մեզի. » Յիսուս անոր պատասխանեց. « Այսքան ժամանակ ձեզի հետ եմ, եւ զիս չճանչցար, Փիլիպպոս. ան որ զիս տեսաւ՝ Հայրը տեսաւ, եւ դուն ինտո՞ր կ'ըսես թէ Հայրը մեզի ցուցուր » (Յովհ. Ժ. 8, 9) : Երբ Յուդա առաքեալ հարցուց Յիսուսի թէ ինչպէս զինք պիտի յայտնէր իր աշակերտներուն, Յիսուս անոր պատասխանեց. « Թէ որ մէկը զիս կը սիրէ՝ իմ խօսքս պիտի պահէ. ու իմ Հայրս զանկիս պիտի սիրէ, եւ անոր պիտի դանք ու անոր քովը օթեւան պիտի ընենք » (Յովհ. Ժ. 14, 23) : Մենք, այսինքն Հայրն եւ Յիսուս, անոր պիտի դանք եւ մեր օթեւանը պիտի ընենք, այսինքն ընդ մահաւոր մարմնի մէջ : Այսպէս Յիսուս զինք ամենէն մտերիմ կերպով ընկեր կ'ընէ Հօր :

Յիսուս յայտնապէս կ'ըսէ. « Ես ու Հայրը մէկ ենք » (Յովհ. Ժ. 50) : Հրեայք հասկցան անոր խօսքին նշանակութիւնը, եւ քարեր առին զանի քարկոծելու : Ինչո՞ւ համար : Վասն զի ըստ կարծեաց Հրէից լոկ մարդ էր, բայց ինքզինք Աստուած կ'ընէր (Յովհ. Ժ. 51—53) : Եթէ Հրեայք ուզիլ հասկցած չըլլային Յիսուսի խօսքը, Յիսուս ստուգիլ կ'ուզէր անոնց սխալը, բայց այնպէս չըրաւ, այլ ընդհակառակն ըսաւ. « Ան որ Հայրը սրբեց եւ աշխարհք զրկեց, դուք անոր կ'ըմբք թէ հայհո-

յութիւն կ'ընես՝ Աստուծոյ Որդի եմ ըսելու համար : Թէ որ իմ Հօրս գործքերը չեմ գործեր, ինձի մի հաւատաք. հապա թէ որ կը գործեմ, դունք գործքերուն հաւատացէ՛ք, որ զիտնաք ու հաւատաք թէ Հայրը իմ մէջն է, եւ ես անոր մէջ » (Յովհ. Ժ. 56—59) :

Շատ յայտնի եւ ճշմարիտ է որ Յիսուս բռնուցաւ, դատուցաւ եւ դատապարտուցաւ Հրէից ժողովն, վասն զի իրեն համար ըսած էր թէ աստուածային է : Հրէից ժողովը անդամները որ զՅիսուս Պիղատոսին բերին՝ ըսին անոր. « Մենք օրէնք ունինք, եւ մեր օրէնքին համեմատ պէտք է որ մեռնի, ինչու որ ինքզինքը Աստուծոյ Որդի ըրաւ » (Յովհ. Ժ. 7) : Դատին ատենն ալ քահանայապետն ըսաւ անոր. « Կենդանի Աստուծով քեզ կ'երդմնենեմ որ մեզի ըսես, թէ դուն ես Քրիստոս Որդին Աստուծոյ » (Մատթ. Ի. 2. 63) : Եթէ Յիսուսի վարդապետութիւնն այս մասին որոշալ հասկցուած ըլլար, Յիսուս չուտով կ'ուզէր այն սխալը : Եթէ լոկ մարդ էր, մանաւանդ, ինչպէս երեւելի տնհաւառք անգամ կ'ընդունին, քան զհասարակ մարդ ամբաւ առաւելութեամբ դերազանց մարդ մը, իսկոյն կ'ըսէր Հրէից ժողովին. Լոկ մարդ եմ ես, եւ ոչ Որդի Աստուծոյ : Սակայն Յիսուս պատասխանեց քահանայապետին. « Դուն ըսիր. բայց կ'ըսեմ ձեզի, Ասկէ ետեւ պիտի տեսնէք Որդին մարդոց Զօրութեան աջ կողմը նստած » (Մատթ. Ի. 2. 64) : Քահանայապետը հասկցաւ անոր խօսքը եւ իր հանդերձները պատուեց ըսելով՝ « Հայհոյութիւն ըրաւ » (Մատթ. Ի. 2. 65) :

10. Յէսուս Բարդէի կը հրաւիրէ որ իրեն գնա :

Յիսուս ազգէաներն իրեն կը կոչէ դիտութեան , յիսմաներն՝ իմաստութեան , տկարները՝ զօրութեան , մեղաւորները՝ թողութեան , եւ մահուան մօտ եղողները յաւիտենական կենաց համար (Յովհ. Բ. 12, ԺԲ. 46, ԺԶ. 55, Գ. 14—21) : Կը պատուիրէ մարդոց թողուլ ամէն բան , որպէս զի իրեն աշակերտ ըլլան (Ղուկ. ԺԳ. 55) : Կը յորդորէ զմարդիկ սիրել զանի առաւել քան զհայր եւ զմայր , քան զկին եւ զորդիս (Ղուկ. ԺԳ. 26, Մատթ. Ժ. 57) : Կը հրամայէ մարդոց ի պահանջել հարկի մեռնիլ իրեն համար (Մատթ. Ժ. 58, 59) : Կը պատուիրէ ամէն մարդու իր բոլոր վատահոլութիւնը դնել անոր վրայ , յանձնել զինք անոր կամացը , նըւիրել զինք անոր ծառայութեանը , եւ պատուել զանի ինչպէս որ կը պատուեն զհայր (Մարկ. Բ. 54—58, Յովհ. Գ. 18, 56, Ե. 25) :

Արդարեւ կան Աւետարանաց մէջ ուրիշ համարներ ուր Գրիստոս կը ցուցնէ զինք իբրեւ հպատակ կամաց Հօր : Սակայն անոր խօսքերուն մէջ բնաւ հակասութիւն չկայ : Յիսուսի խօսքերէն ոմանք կը վերաբերին այն յաւիտենական եւ փառաւոր վիճակին զոր ունէր Հօրը քով , իսկ միւս խօսքերը կը վերաբերին այն վիճակին զոր ունեցաւ երբ իր երկնային փառքը մէկդի դնելով խոնարհեցաւ , եւ օրէնքի տակ եղողները փրկելու համար օրէնքին հըպատակ եղաւ : Այս մեկնութիւնը կը համաձայնի Հին եւ Նոր կտակարանին բոլոր վարդապետութեանց :

Արդ , մինչեւ ցարդ համառօտիւ յիշեցինք պա-

հանջումները զոր ըրաւ Յիսուս իրեն համար : Յիսուսի այս պահանջումներուն համար ինչ ըսենք : Ընդունինք թէ Յիսուս արդարեւ այնպիսի ոք էր որպիսի ոք իրեն համար ըսաւ թէ էր : Եթէ այսպէս ընդունինք , անոր աստուածութեան վերաբերեալ խնդիրն արդէն լուծուած է , եւ պարանք ընդունել թէ Յիսուս արդարեւ Որդի Աստուծոյ էր , մարդկային մեղապարտ ազգին համար աստուածառաք Փրկիչ , ուստի եւ խոստովանելու ենք թէ Քրիստոնէութիւնն իսկապէս Աստուծմէ է : Ընդհակառակն , եթէ չենք ընդունիր թէ Յիսուս իսկապէս էր այն զոր իրեն համար ըսաւ թէ էր , պարտինք մերժել զանի բաւորովին : Ինչպէս կարելի է որ եւ իցէ կերպով պատուել զՅիսուս , եթէ նա յանիրաւի այնպիսի դերազանց պատիւներ պահանջեց իրեն համար : Ինչպէս կարելի է չնչին պատիւ մ'իսկ ընել անոր , եթէ իր կարողութեանց եւ իր արժանեաց մասին կամ ինք այնպիսի սխալ բաներ ըսաւ , եւ կամ թողուց որ ուրիշները սխալ բաներ ըսեն : Անկարելի է : Եթէ Յիսուս լոկ մարդ էր , եւ մարդոցմէ պահանջեց որ զինք պատուեն ինչպէս կը պատուեն զԱստուած , միթէ կրնանք այնպիսին պատուել իբրեւ խոնարհ մէկը : Չենք կրնար : Այսպիսի պարագայի մը մէջ պարտինք մերժել զանի իբրեւ վատ , խաբեքայ եւ խարդախ եւ որեւիցէ պատուոյ անարժան մէկը : Եթէ անոր զարմանալի պահանջումներն անհիմն էին , կրնանք անհամեմատ դերազանց համարել զանի : Եթէ այնպէս էր , պարտէինք ընել թէ անոր յանձնապատանութիւնն անհամեմատ էր : Եթէ Յիսուս ար-

դարեւ չէր լըյս եւ կեանք աշխարհի, եթէ Մեսիա չէր, ոչ Որդի Աստուծոյ եւ ոչ դատաւոր աշխարհի, ինչպէս ինք ըսած էր թէ էր, ապա անոր վարդապետութիւնները խաբէական, եւ անոր բոլոր կեանքը նուազ կեղծաւորութիւն էր : Ի՞նչպէս կարելի է այսպիսի մէկը կոչել պաշտելի : Սակայն Րժնան եւ անոր աշակերտներն ստիպուած են կոչել զանի այսպէս : Չեն կրնար ուրանալ Յիսուս Քրիստոսի բարոյական գերազանցութիւնը, քանզի եթէ զայս ուրանան, չեն կրնար բնաւ բացատրել անոր զարմանալի բարոյական ազդեցութիւնն աշխարհի վրայ անցեալ ու թեւտասն դարերու մէջ : Ստիպուած են նաեւ խոստովանիլ թէ Յիսուս ըրաւ այնպիսի պաշանջումներ զոր վերը յիշեցինք, քանզի պատմական փաստերն այնպէս հզոր են որ չեն կրնար մերժել զանոնք : Սակայն չեն ընդունիր թէ անոր պաշանջումները ճշմարիտ են, ուստի եւ ստիպուած են գովել եւ փառաւորել իրրեւ աննման եւ պաշտելի մարդ զայն, զոր, եթէ անոր պաշանջումներն չընդունինք, համարելու ենք իրրեւ ամենէն մեծ խաբեբայ մարդն որ երեւեցաւ աշխարհի վրայ :

Յիսուս Քրիստոս իր զարմանալի պաշանջումներովը կը ստիպէ զմեզ կա՛մ ընդունել զանի իրրեւ աստուածային Փրկիչ եւ կա՛մ բոլորովին մերժել զանի իրրեւ վատ եւ խաբեբայ : Բայց զՔրիստոս իրրեւ խաբեբայ մերժել անհնար է : Նոյն խի Րժնան կ'ըսէ թէ այս բանը անհնար է : Րժնան կ'ըսէ թէ Քրիստոսի պաշտօնը պիտի չդադրի, թէ անոր չարձարանքն աղնուազոյն սրտեր պիտի յուզէ, թէ բոլոր դարեր պիտի հրատարակեն թէ մարդոց սրդ-

ւոց մէջ Յիսուսէն աւելի մեծ մէկը ծնած չէ : Շղթրաւս կ'ըսէ թէ աշխարհ բնաւ պիտի չմերժէ զՅիսուս :

Այս այսպէս ըլլալով պարպինք իրրեւ ճշմարիտ ընդունել ինչ որ Յիսուս ըսաւ իրեն համար, եւ ոչ զայն զոր ոմանք անոր նկատմամբ երեւակայած եւ հնարած են, եւ պարտինք հաւատալ թէ նա է աշխարհի աստուածային Փրկիչն ինչպէս ինք ըսաւ :

ՔՐԻՍՏՈՍ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԷՐ

Քրիստոս իրեն համար ըսաւ թէ աշխարհ՝ լուսաւորելու համար յերկնուստ զրկուած աստուածային վարդապետ է : Մինչ աշխարհի վրայ էր , իր հայրենեաց քաղաքներն եւ գիւղերը սրտեցաւ ժողովուրդը սորվեցնելու (Մատթ. Թ. 55) , եւ իր կենաց վերջը պատուիրեց իր աշակերտներուն սորվեցնել բոլոր աղքերը (Մատթ. ԻԶ. 19) : Ուստի ճշմարտիւ գիտնալու համար թէ ով էր Յիսուս Քրիստոս , հարկ է քննել թէ ինչ տեսակ վարդապետ էր եւ ինչ վարդապետութիւն սորվեցուց : Ով որ այս նիւթը կը քննէ խնամով՝ կը համոզուի թէ Յիսուս Քրիստոս այնպէս տարբեր էր աշխարհիս ուրիշ վարդապետներէն , որ արժանի է կոչուելու աստուծոյ վարդապետ :

1. Յիսուս արբէր էր ուրիշ երեսելէ վարդապետներէն կերպին կողմէն որով զինք վարդապետ ըլլալու պարտաւոր էր :

Յայտնի է թէ Հին ժամանակներն ամենէն երեսելի վարդապետներն ինչպէս պատրաստեցին զիրենք վարդապետ ըլլալու : Անոնք ուրիշները սորվեցնելու սկսելէն առաջ տարիներ անցուցին իրենց ժամանակին ամենէն երեսելի վարդապետներուն

քով : Սովորատ թերեւս քան զամենայն հին վարդապետս աւելի քիչ բան սորված է ուրիշներէն , բայց Սովորատ նախ ներկայացաւ աշխարհի իբրեւ ուսանող : Ուրիշները սորվեցնելու սկսելէն առաջ գնաց անոնց քով զորս իրմէն աւելի խմաստուն կը համարէր , եւ սերտ հաղորդակցութիւն ունէր այն ժամանակին հաշակաւոր փիլիսոփայից հետ : Սովորատայ համար սա ալ պէտք է ըսել որ , Սովորատ հանդերձեալ աշխարհին վերաբերեալ ճշմարտութեանց հասու ըլլալու յուսահատելով , այս աշխարհի վերաբերեալ ճշմարտութիւնները միայն սորվեցնելու շատացաւ :

Պղատուն յառաջ քան սկսելը վարդապետել հրապարակաւ , ութ կամ ինը տարի աշակերտեցաւ Սովորատայ , եւ իբր տասը տարի օտար երկիրներ պտտեցաւ : Մեքարայի մէջ եւկղիդեսի դպրոցին այցելութիւն ըրաւ , յետոյ գնաց Կիւրինէ , Եգիպտոս եւ Սիւրիա , եւ ապա ստորին Իտալիոյ Յունական քաղաքներուն մէջ սորվեցաւ Պիլթագորեան փիլիսոփայութիւնն , եւ այսպէս պատրաստեց զինք սորվեցնել ուրիշները :

Սրիստոտեւ կարճ ժամանակ մը սորվեցաւ Փոքուն Ասիոյ մէջ , բայց յետոյ գնաց Աթէնք եւ աշակերտեցաւ Պղատունի , եւ այսպէս պատրաստեց զինք վարդապետ ըլլալու :

Արդ , Յիսուս ինչպէս պատրաստեց զինք աշխարհիս վարդապետն ըլլալու : Յիսուս Հրեայ էր , եւ Հրեայք նշանաւոր չէին ուսմամբ , եւ ոչ ունէին մատուոր բարձր ձիրքեր եւ ընդարձակ հմտութիւն որով միայն կրնային յարմար ըլլալ բոլոր աշխարհ

ուսուցանելու : Յիսուս մինչեւ այն ժամանակը որ սկսաւ հրապարակաւ վարդապետել՝ ապրեցաւ Նազարէթ , որ նշանաւոր էր իր բնակչաց տգիտութեանը կողմանէ , եւ ապացոյց կայ թէ Յիսուս , բաց իւր մանկութեան ժամանակէն , իւր ֆիաշեալ կենացը մէջ Պաղեստինու սահմաններէն դուրս չեւաւ : Բայց եթէ Յիսուս ուրիշ երկիրներ գացած ըլլար իսկ , անոնց եւ ոչ մէկուն մէջ կարող պիտի ըլլար սորվիլ այն մասնաւոր վարդապետութիւնները զորս ինք ուսոյց , վասն զի այն բաները չէին ուսուցուեր ոչ Յունաստանի , ոչ Հռովմայ եւ ոչ Եգիպտոսի մէջ :

Այս նիւթը խնամով քննուած է , եւ գիտունք ընդհանրապէս չեն կարծեր թէ Յիսուս Քրիստոս իր վարդապետութիւններէն որեւիցէ մէկն առած է Աթէնքէն , կամ Աղէքսանդրիայէն կամ Հնդկաստանէն , եւ կամ Զրադաշտայ եւ Կոմիւրուիոսի աշակերտներէն : Նոյն իսկ Բընան կ'ընդունի զայս , եւ չկրնալով մեկնել թէ ուստի էր Յիսուսի զարմանալի իմաստութիւնը , կ'ըսէ , բայց ոչ առանց տարակուսի , թէ թերեւս Յիսուսի վարդապետն էր Հիլլէլ անուն գիտուն Հրեայ րաբունի մը : Տող . Շմէքէլ անուն գիտնական Գերմանացին ցուցուցած է թէ Բընանի այս կարծիքը հաստատող պատմական դոյզն փաստ մ'իսկ չկայ : Նաեւ զօրաւոր ապացոյց կայ թէ Յիսուս մինչեւ այն ժամանակը որ սկսաւ վարդապետել , իր կեանքն անցուց Յովսեփայ դործին մէջ : Իր վարդապետութեան առաջին տարին զնաց իր ծննդեան քաղաքը , եւ սկսաւ սորվեցնել Ժողովրդանոցին մէջ : Ժողովուրդը զար-

մանալով կ'ըսէր . « Ասիկա ուսկից ունի աս բաները , կամ աս ինչ իմաստութիւն է ասոր տրուած , որ ասանկ հրաշքներ կ'ըլլան ասոր ձեռքովը : Ասիկա հէ-ը չէ , Մարիամին որդին , եւ Յակոբոսին ու Յովսեփին եւ Յուդային ու Սիմոնին եղբայրը . ու ասոր քոյրերը հոս մեր քովը չեն . եւ անոր վրայով կը գայթակղէին » (Մարկ . Զ . 2, 3, Մատթ . ԺԳ . 54—57) : Յիսուսի դրացիներն եւ ծանօթներն ինչո՞ւ համար կը գայթակղէին անոր վրայ : Վասն զի անոր մանկութենէն ի վեր զանի ճանչնալով , գիտէին թէ երբէք բան մը « սորված չէր » (Յովհ . Է . 15) : Հասարակ մարդ մը կը համարէին զանի իրենց պէս , ուստի եւ կը զարմանային անոր վարդապետութեանը վրայ : Եթէ Յիսուս արդարեւ հիւսնութիւն ըրած չըլլար , անոր դրացիները հիւսն չէին կոչեր զանի : Եթէ իր հայրենիքը թողած եւ ուրիշ երկիրներ գացած ըլլար բան սորվելու , անոր դառնալէն ետքը ծանօթք եւ բարեկամք զարմանալով չէին ըսեր . « Ինտո՞ր ասիկա գիրքերը գիտէ , որ սորված չէ » (Յովհ . Է . 15) : Ասիկէ կրնանք հետեւեցնել թէ Յիսուս Նազարէթի մէջ սնաւ եւ մեծցաւ :

Սակայն այն քաղաքին մէջ ոչ հռչակաւոր դերոցներ եւ ոչ անուանի ուսուցիչներ կային : Հոն չկային երեւելի մարդիկ որոնց հետ Յիսուս կարենար հաղորդակցութիւն ունենալ , եւ կարենար անոնցմէ առնել օգտակար հրահանգներ : Ուստի Յիսուս Քրիստոս առանց գիրքի բաց ի Հին կտակարանէն , եւ առանց երեւելի ուսուցիչներու , ինչպէս պատրաստուեցաւ ըլլալ վարդա-

դապետութիւնները կենդանի եւ յաւիտենական խօսք են : » Բայց Յիսուս այն մեծամեծ ճշմարտութիւնները սորվեցուց այնպէ՛ք որքա՛ն ինքե՛ր , որ բոլոր ժողովուրդը կրնար հասկնալ զանոնք : Նախնի եւ արդի փիլիսոփաներէն շատերը փոյթ չունին հասարակ ժողովուրդը կրթել , սակայն Յիսուս կը սիրէր հասարակ ժողովուրդն , եւ կը քարոզէր անոնց իր երկնային վարդապետութիւններն այնպիսի կերպով որ կրնային հասկնալ զանոնք : Եթէ մէկը Յիսուսի լերան քարոզը կամ առակները բաղդատէ Պղատոնի եւ Արիստոտելի գրուածներուն հետ՝ պիտի համոզուի թէ այսպէս է : Լոկ Նազարեթցի մարդու մը որ իրեւ հիւսն մեծցաւ , ինչպէս հնար էր սորվեցնել այնպիսի մեծամեծ ճշմարտութիւններ որովք դեռ կը զբաղի քաղաքակիրթ աշխարհ , մանաւանդ սորվեցնել այնպիսի պարզ կերպով որ ամէն մարդ կարող է հասկնալ զանոնք : Այս հնար էր միայն աստուածային իմաստութեան օգնութեամբ :

դ. Յիսուս ուրիշ վարդապետներէն տարբեր էր նաեւ սա կողմանէ որ վերահար է ինքնաբերական իրաւունքէ : Գիտուն մարդիկ ճշմարտութեան վրայ կը խորհէին , կը խօսէին եւ կը վիճէին միայն , բայց Յիսուս ճշմարտութիւնը կը յայտնէր եւ կը հաստատէր : Ուրիշները դրութիւններ կը շինէին , փաստեր կը բերէին եւ հետեւութիւններ կը հանէին , բայց Յիսուս ոչ դրութիւն կը ստեղծէր , եւ ոչ փիլիսոփայական փաստեր կը բերէր իր վարդապետութիւնները հաստատելու համար : Յիսուս իշխանաբար կը խօսէր : Այս կողմանէ կը տարբերէր

Մովսէսէն եւ ուրիշ մարգարէներէն : Անոնք կը խօսէին յանուն Աստուծոյ , Յիսուս կը խօսէր յանուն իւր : Սովոր էր ըսել . « Ճշմարիտ ճշմարիտ չ'ըսէ՛մ ձեզի . » « Լսեր էք որ ըսուեցաւ առջիներուն . . . բայց ես՝ ձեզի կ'ըսեմ » (Մատթ. Ե. 21—44) , ժողովուրդը կը զարմանար անոր վարդապետութեանը , քանզի կը սորվեցնէր իշխանաբար , եւ ոչ դպիրներուն պէս (Մատթ. Ի. 28, 29) : Ով որ անաչառաբար կը նկատէ այն արտաքոյ կարգի եղանակը որով Յիսուս կը սորվեցնէր ժողովուրդը՝ պիտի ըսէ ինչ որ ըսին զանի բռնելու համար զրկուած պաշտօնակալք . « Երբէք մէկը աս մարդուն պէս խօսած չէ » (Յովհ. Ի. 46) :

Ճ. Վարդապետութիւնը չ'էր Բրիտանական տիպի տիպիկանէն , այն զինքնաբերական տիպիկանէն : « Երբեք մէկը աս մարդուն պէս խօսած չէ » (Յովհ. Ի. 46) :

Մի ըստ միով պիտի չ'ընենք Յիսուսի վարդապետութիւնները , անոր գերազանց բարոյական հըրահանգը , զարմանալի մեկնութիւնը զոր տուաւ քաղաքային , ընկերական եւ ընտանեկան պարտականութեանց , այլ պիտի շատանանք ցուցնելով մեծամեծ հիմնական ճշմարտութիւնները զորս սորվեցուց Յիսուս , եւ յիշել թէ այն ճշմարտութիւններն ինչպէս տարբեր են ուրիշ բոլոր հին իմաստնոց վարդապետութիւններէն :

ա. Յիսուս Բրիտանական ուրիշ բոլոր վարդապետներէն տարբեր էր յայտնի որ նա միայն յայտնեց թէ ամէն մարդ պատուական է որքա՛ն ինքե՛ր : « Երբեք մէկը աս մարդուն պէս խօսած չէ » (Յովհ. Ի. 46) :

Յիսուս սորվեցուց թէ մարդու մը առաւելութիւնն ու յարգը գլխաւորապէս ոչ անոր ազգու-

թեանէն է , ոչ աստիճանէն եւ կարգէն , ոչ նիւթա-
կան որպիսութեանէն եւ ոչ խիստ անոր գիտութեանէն ,
այլ բուն անոր բնութեանէն : Սորվեցուց թէ մար-
դուն արժէքը չի կայանար յայնմ զոր ունի , այլ
յայնմ որ է , եւ թէ անոր աստեղծութիւնը չի ծա-
գիր անոր աստիճանէն այլ բարուց որպիսութեանէն :
Սակայն այս ճշմարտութիւնն անատեն որոշուած
չէր ոչ երուսաղէմ , ոչ Աթէնք եւ ոչ Հռոմ :

Հրէից դպիրները կը պատուէին զանոնք միայն որ
Հրէից ազգէն էին , իբրեւ որդիք Աբրահամու . բայց
Յիսուս ըսաւ անոնց . « Մի սկսիք ձեր ներքի գին ը-
սել թէ Մենք մեզի հայր՝ Աբրահամը ունինք , քանզի
կ'ըսեմ ձեզի որ Աստուած կարող է աս քարերէս Աբ-
րահամին որդիներ հանելու » (Ղուկ. Գ. 8) : Յոյնք
կը պատուէին ուսեալ եւ քաղաքակիրթ մարդիկ
միայն , իսկ կ'արհամարհէին ռամիկներն եւ տգէտ-
ները , եւ փոյթ չունէին զանոնք լուսաւորելու :
Բայց Յիսուս բանիւք եւ արդեամբք սորվեցուց թէ
մարդ մը որչափ եւ ռամիկ եւ անուս ըլլայ , տա-
կաւին այնչափ մեծ յարգ ունի , որ խնամով եւ յա-
րատեւութեամբ ջանքեր ըլլալու են զանի լուսաւո-
րելու : Հռոմայեցի օրէնսդիրք չէին պատուեր բոլոր
մարդիկ , այլ միայն Հռոմէական քաղաքացիները .
բարբարոս կ'անուանէին բոլոր ուրիշ մարդիկ , եւ
զանոնք Հռոմայեցւոց գերի ըլլալու միայն յարմար
կը համարէին :

Երուսաղէմի , Աթէնքի եւ Հռոմայ բոլոր վարդա-
պետաց մէջ Յիսուս միայն սորվեցուց թէ ամէն
մարդ , գերի եւ ազատ , ծառայ եւ տէր , միեւնոյն
յարգն ունի : Յիսուս առաջին եղաւ սորվեցնելու

այն մեծ ճշմարտութիւնը՝ որ այնպիսի փառաւոր
արդիւնք յառաջ բերաւ անցեալ ութ եւտասն դա-
րուց մէջ , այսինքն Յիսուս առաջին եղաւ սորվե-
ցնելու թէ ամէն մարդ անպատմելի յարգ ունի
ձան զի մարդ է , վասն զի ունի մարդկային այն բը-
նութիւնն որ ի սկզբան ստեղծաւ ըստ պատկերի
Աստուծոյ , եւ որ կարող է բարձրանալ այն աստուա-
ծային նմանութեան . ուստի եւ մարդ մը որչափ
ազքատ կամ տգէտ կամ նուաստացած ըլլայ , հարկ
է որ յարատեւութեամբ ջանացուի զանի ազնուա-
ցնելու , մաքրելու եւ փրկելու համար : Եթէ Յի-
սուս այս ճշմարտութիւնը միայն սորվեցուցած ըլ-
լար , պարտ էր իրաւամբ պատուել զնա իբրեւ մե-
ծագոյն բարերար մարդկային ազգին :

Բ. Յիսուս բոլոր ուրիշ վարդապետներէն տարբեր
էր նաեւ յայնմ որ ուսոյց թէ յորում կը կայանայ
մարդկային բնութեան պատուականութիւնը :

Յիսուս չարհամարհեց մարմինը անոր զարմանալի
կազմութեամբը , ոչ ալ միտքն անոր սքանչելի ճիւղ-
քը . այլ ուսոյց թէ մարդու գերազանցութիւնը կը
կայանայ ի վեր քան զամենայն անոր Բարոյակն եւ
հոգիւնը քան թէ մէջ , Յիսուս եկաւ յայտնել մար-
դոց ինչ որ պարտ էր անոնց գիտնալ , այսինքն՝ թէ
մարդ ունի բարոյական բնութիւն : Եկաւ յիշեցնել
մարդոց ինչ որ մարդիկ մոռնալու չէին երբէք , այ-
սինքն՝ թէ մարդ ունի հոգի :

Երբ Քրիստոս երեւցաւ աշխարհի վրայ , այս մեծ
ճշմարտութիւնը գրեթէ անծանօթ էր , կամ մոռ-
ցուած էր : Մարդիկ այնպէս զբաղեալ էին հոգ տա-
նել իրենց մարմիններուն եւ մշակել իրենց միտքն-

րը , որ անոնց հոգիները գրեթէ խաղառ անտես առնուած էին : Մարդոց մեծ մասն այնպէս անճիտութեամբ էր իրմէ դուրս բաներու , որ բուն իրեն վերաբերեալ բանին շատ քիչ փոյթ եւ խնամ ունէր : Փիլիսոփաներէն ոմանք արդարեւ խորհեցան հոգւոյ վրայ , բայց կարող չէին հոգւոյ վերաբերեալ որոշ գիտութիւն մը ստանալ , ուստի եւ անոնց վարդապետութիւնները տալանորութիւն չըրին ժողովրդեան վրայ , որ կ'ապրէր այնպէս որպէս թէ հոգի չունէր : Քրիստոս եկաւ հանել մարդիկ այս հոգեւոր անգգաւորութենէն : Եկաւ գոհելով , Հոգի'ն , հոգի'ն : Հըռչակեց հոգւոյն գերազոյն արժէքը , յայտնեց վտանգը որուն նշաւակ եղած էր հոգին , եւ մեծ հոգ ընելով հարցուց . « Ի՞նչ կը շահի մարդ մը՝ թէ որ բոլոր աշխարհը վաստակի եւ իր անձը կորսնցնէ , կամ իր անձին համար ի՞նչ ազատչէք պիտի տայ » (Մատթ . ԺԶ. 26) :

Յիսուս Քրիստոս քարոզեց հոգւոյն անհոգութիւնը : Այս նիւթին վրայ փիլիսոփայք շատ վիճաբանեցան , բայց իրենց վիճաբանութիւններովը չկրցան իրենք գիրենք համոզել , ուստի եւ անկարող էին ուրիշները համոզել :

Քրիստոս յայտնեց նաեւ ուրիշ ճամարտութիւն մը ոչինչ ընդհատ կարեւոր եւ զարթուցիչ , այսինքն հոգւոյն պարասխնադոսութիւնն առ Աստուած իր բոլոր գործերուն , խօսքերուն եւ խորհուրդներուն համար : Ամերիկայի երեւելի քաղաքագէտներէն մին , Դանիէլ Ուէպսդէր , հարցուելով իր բարեկամներուն մէկէն թէ ամենէն կարեւոր ճամարտութիւնը որն է , պատասխանեց . Մարդոս պարասխնադոսութիւնն առ

Աստուած : Յիսուս այս ճամարտութիւնը սորվեցուց շատ յստակ եւ հաստատուն կերպով : Միշտ ջանաց տալաւ որեւէ մարդոց միտքերուն մէջ թէ տիեզերաց վարիչը կը դիտէ անոնց բոլոր գործքերը , եւ կը քննէ անոնց ծածուկ խորհուրդները : Սորվեցուց թէ Աստուած ի դատաստան պիտի բերէ մարդոց բոլոր գործքերը , խօսքերը եւ խորհուրդները , եւ թէ մարդոց վերջին եւ յաւիտեանական վիճակը պիտի որոշուի այս դատաստանին համեմատ (Մատթ . ԺԲ. 56, ԻԵ. 14—46) :

Գ. Քրիստոս բոլոր ուրիշ վարդապետներէն տարբեր էր նաեւ յայտնաբերելու հոգւոյն անհոգութիւնը : Աշխարհք անատեն Աստուծոյ վրայ բոլորովին տգէտ չէր : Բայց Աստուածը զոր Յիսուս Քրիստոս յայտնեց՝ չէր Հրէից դպրաց եւ ոչ Յոյն փիլիսոփայից աստուածը : Հրեայք ունէին Մովսէսի եւ մարգարէից գիրքերն որոնցմէ կրնային տեղեկութիւն ստանալ ճամարիտ Աստուծոյ վրայ , բայց սխալ մեկնութիւններ տուած էին անոնց : Նաեւ հեթանոս փիլիսոփաներէն ոմանք քանի մը ճիշդ գաղափար ստացած էին Աստուծոյ ընտելեանք եւ յատկութիւններուն վրայ , բայց անոնց գաղափարները շատ թերի էին , եւ ազգք եւ ազգինք ընդհանրապէս հեթանոսական խաւարի մէջ էին , եւ վատթար սնապաշտութեանց տակ կը ճնշուէին :

Սովորատ իսկ կ'ընդունէր այն կարծիքը թէ շատ աստուածներ կային , բայց Յիսուս յայտնապէս ըսաւ . « Բոլոր իրաց հայրը եւ արարիչը գտնել դիւրին չէ , եւ եթէ գտնուի , անհնար է ամենուն ճանչցնել զանի : » Բայց Յիսուս յայտնեց ճամարիտ Աստուածն

այնպէս յատակ կերպով որ ամէն մարդ կրնայ ճանչնալ զանի :

Յիսուս Հրէից զալիրներէն կը տարբերէր նաեւ յայսմ որ քարոզեց թէ Ռիֆայն ճշմարիտ Աստուծոյ յաջորդն է Հրէից այլ և հեթանոսաց Աստուծոյ , և ամենէն կը պահանջէ հոգեւոր պաշտօն :

Աստուած զոր Յիսուս սորվեցուց՝ չի նմանիր ամենեւին Յունաց եւ Հռոմայեցոց աստուածներուն որ տկար եւ սահմանաւոր էին իրեւ զմարդիկ եւ նշաւակ մարդկային կրից : Յիսուս բոլորովին կատարեալ Աստուած մը յայտնեց աշխարհի , Աստուած մը որ բոլորովին արժանի է բոլոր աշխարհի սիրոյն , վստահութեանը եւ հնազանդութեանը , Աստուած մը զոր ամէն մարդու սիրտը , միտքը եւ խիղճը սիրով կրնան ընդունել : Յիսուս յայտնեց մարդոց ճշմարտութեան , սրբութեան եւ սիրոյ Աստուածը :

Միթէ հնամբէր Հրէաստանի տգէտ մէկ գիւղին մէջ սնած եւ մեծցած Յիսուսին , եթէ լոկ մարդ էր , գերադէպն էակին վրայ յայտնել այնպիսի դադախարներ որ գերազանց էին քան զգաղափարս բոլոր նախնի փիլիսոփայից , եւ քան զորս բարձր եւ յառաւոր դադախարներ ստեղծել արդի լուսաւորեալ դարս անգամ կարող եղած չէ : Անհնար էր , եւ մենք չենք կրնար բացատրել Յիսուսի զարմանալի իմաստութիւնը , եթէ ոչ իր այս խօսքովը . « Հօրմէն ելայ » (Յովհ. Ժ. 2. 28) :

դ. Յիսուս ուրիշ վարդապետներէն կը տարբերէր նաեւ յայսմ , որ յատկ կերպով յայտնեց աշխարհի ազնիւրը որի կը քննեն մարդոց բոլոր լեռնաւանդները և շէնքերը : Ամէն դարու մէջ շատեր ելած են նկարագրելու

մարդկային ազգին թշուառութիւնները : Բանաստեղծը ողբադին տողերով նկարեցին մարդկութեան վիշտերը , երգիծաբանք ծաղրեցին մարդկային ազգին յիմարութիւնները եւ մոլութիւնները , պատմագիրք յիշեցին չարիքները զորս անցեալ դարուց մարդիկը կրեցին , եւ քաղաքագէտը եւ բարեկարգիչը քննեցին եւ ցուցուցին ներկայ դարուս չարիքը , բայց Յիսուս անոնց ամենէն կը տարբերի յայտըմ , որ յայտնեց բուն աղբիւրը որմէ յառաջ կու դան բոլոր այն չարիք : Յիսուս թափանցեց մարդկային կենաց եւ հաստատութեանց խորը , եւ տեսաւ թէ զմարդիկ ապականող եւ կործանող չարեաց զլսաւոր աղբիւրը ոչ թէ մարդոց քաղաքական հաստատութեանց կամ ընկերական կարգադրութեանց եւ կամ անոնց արտաքին պարագաներուն մէջ էր , այլ անոնց սիրտերուն մէջ էր . հարուստ եւ աղքատ , գիտուն եւ տգէտ , թաղաւոր եւ հպատակ , իւրաքանչիւր մարդու սրտին մէջ էր : Յիսուս յայտնեց նաեւ թէ այն ամէն չարիք յառաջ կու գան ոչ վասն զի մարդիկ աղքատ կամ տղտէտ են , այլ վասն զի խզած են կապը որ զանոնք կը միացնէր Աստուծոյ հետ , եւ զաստուած են անկէ որ աղբիւր է ամենայն բարեաց :

Յիսուս յայտնեց նաեւ ոս ահեղ ճշմարտութիւնը թէ մարդիկ ոչ միայն իրենք զիրենք բաժնած էին Աստուծոյ , այլ եւ Աստուծոյ դէմ դարձած էին , եւ այս պատճառաւ անոր արդար դատապարտութեան ներքեւ ինկած էին : Յիսուսի վարդապետութեանը նայելով կառավարութիւնը հարստահարիչ են , հպատակը՝ ապստամբ , ծնողը՝ դժնեայ ,

որդիք՝ անհնազանդ , մարդիկ ընդհանրապէս նախանձուտ , ապաշնորհ եւ արհամարհոտ , վասն զի մարդուս բոլոր բնութիւնն ապականեալ եւ վատթարացեալ է :

Ո՛չ ապաքէն զարմանալի է որ իբրեւ հիւսն մեծցած երկաթաբարդ մը կարող եղած էր հասկնալ ինչ որ փիլիսոփայք կարող եղած չէին հասկնալ բացայայտ : Զարմանալի չէ որ նա միայն կարող եղաւ տեսնել թէ Քրիստոսն էր մի միայն աղբիւր բոլոր չարեաց որ կ'ապականեն , կը ճնշեն եւ կը կորսնցընեն զմարդիկ , եւ թէ Աստուծոյ դէմ մեղքը նոյն իսկ մահ է , յաւիտենական մահ , յաւիտենական սատակում : Մարդկային կարօտութեան եւ թշուառութեան , տրտմութեան եւ վշտաց պատճառին այս զարմանալի , մանաւանդ թէ ահաւոր յայտնութիւնն արդարեւ աստուածային յայտնութիւն է :

Ե. Յիսուս ուրիշ վարդապետներէն տարբեր էր մանաւանդ յայտմ , որ ճարտոյ յայտնեց թէ ինչպէս կրնան աղաթիլ իրենց Քրիստոսն և շարժուիլ : Նա մանաւանդ յայտնեց թէ ինչպէս այն չարեաց բուն իսկ պատճառը կրնայ բարձուիլ ի միջոյ : Այս մասին ամենեւին չի կրնար բաղդատութիւն ըլլալ Յիսուսի եւ բոլոր ուրիշ հին եւ նոր վարդապետաց մէջտեղ :

Յիսուս իրեն համար ըսաւ թէ այս չարչարեալ եւ կորուսեալ աշխարհի ազատիչն է , թէ Աստուծոյ պատիւ դարձնէ , եւ թէ միւսանդամ պիտի միացնէ զմարդիկ Աստուծոյ հետ : Որովհետեւ մարդիկ իրենց մեղքերուն պատճառաւ օտարացած էին Աստուծոյ , Յիսուս Գրիստոս եկաւ մարդոց մեղքը վեր-

ցընելու եւ այսպէս զանոնք հաշտեցնելու Աստուծոյ հետ : Սորվեցունց թէ , որովհետեւ մարդիկ ոտնակոխ ըրած էին Աստուծոյ արդար օրէնքը , եւ այս պատճառաւ դատապարտուած էին մահուան , անոնց տեղ ինք պիտի կրէր պատիժը , եւ այնպէս ճամբայ մը պիտի բանար որով արդարն Աստուած արդարացնէր անարդարները : Սորվեցունց թէ ինք պիտի մեռնէր փոխանակ մեղաւորաց եւ վասն մեղաւորաց , որպէս զի Աստուած ներէր անոնց իրենց մեղքերը : Սորվեցունց թէ , որովհետեւ մարդիկ իրենց բնութեան ապականութեանը պատճառաւ հոգեւորապէս մեռեալ էին , պիտի տար անոնց Հոգին սուրբ , որ իւր ամենակալ զօրութեամբ կարող էր փոխել անոնց ապականեալ բնութիւնը , եւ նորոգել զայն յարդարութիւն , եւ այնպէս պատրաստել զայն Աստուծոյ հետ հաղորդակից եւ յաւիտենան երանելի ըլլալու : Յիսուս յայտնեց նաեւ թէ աշխարհը ոչ իմաստութիւն ունէր եւ ոչ զօրութիւն ինքզինք իրկելու , այլ իր ձեռքը միայն պիտի գործուէր ազատութիւն մեղաց ապականութենէն եւ դատապարտութենէն միանգամայն : Իմացունց թէ աշխարհ մեռած էր ի մեղս , եւ ինք եկած էր աշխարհի կեանք տալու իւր մահուամբը :

Ահա այսպիսի վարդապետութիւններ քարոզեց Յիսուս , բայց ուրիշ մէկն այսպիսի վարդապետութիւններ երբեք քարոզած էր ի Հռովմ կամ յԱթէնս եւ կամ յԵգիպտոս : Նախնի փիլիսոփաներէն ո՞վ սորվեցունց այսպիսի բարձր վարդապետութիւններ իւրաքանչիւր մարդոյ , բարբարոսին եւ կրթելոյն , հոգեւորն անմահութեան , պատասխանատուութեան եւ պատուականութեանը վրայ : Ո՞վ անկէ առաջ քա-

րողեց այնպիսի ճշմարտութիւններ Աստուծոյ միութեանը, հոգեղինութեանը եւ հայրական սիրոյն վրայ : Ո՞ր լսուած էր առաջ այնպիսի յստակ յայտնութիւն մարդկային ազգին բոլոր չարեաց գլխաւոր աղբիւրին վրայ : Ուրիշ ո՞վ երբէք խորհեցաւ այսպիսի կատարեալ փրկութիւն մը ի չարեաց : Որո՞ւ միտքն եկաւ երբէք թէ Աստուած ինքնին մարդ պիտի ըլլար չարչարուելու եւ մեռնելու համար փոխանակ մեղաւորաց : Ո՞վ երբէք խորհեցաւ յառաջագոյն թէ մարդոց ապականեալ բնութիւնը կրնար նորոգուիլ եւ վերակենդանանալ Աստուծոյ Հոգւոյն միջոցաւ : Արդարեւ մենք ալ պարտինք ըսել ինչպէս ըսին անոնք որ զՅիսուս բռնելու զրկուեցան . « Երբէք մէկը այս մարդուն պէս խօսած չէր : » (Յովհ. է. 46) : Պարտինք հարցունել նաեւ « Ասիկա ո՞ւր ունի այս իմաստութիւնը : »

Ի՞նչպէս հնար էր Նազարեթի պէս Հրէաստանի աննշան մէկ գիւղին մէջ կրթուած հասարակ մարդու մը վարդապետել ոչ միայն քանի մը սքանչելի բարոյական պատուէրներ, այլ եւ հոգեւոր ճշմարտութեանց դրութիւն մը, ճշմարտութիւններ այնպէս կարեւոր՝ որ դարերով անդադար իրենց ձգած են քաղաքակիրթ աշխարհի ուշադրութիւնը, այնպէս խորին՝ որ ամենէն գիտուն մարդիկ խոստովանած են թէ չեն կարող լիովին հասկնալ զանոնք, եւ այնպէս ազդու՝ որ բոլոր ազգերը կը փոխուին անոնց միջոցաւ : Հնամր էր որ այսպիսի իմաստութիւն մը յառաջ դար Նազարեթէն : Ոչ, երբէք հնար չէր : Ուրեմն Քրիստոսի գերբնական իմաստութիւնը կը ցուցնէ թէ Քրիստոս ոչ միայն մարդոյ, այլ եւ Աստուծոյ որդի էր :

ԳԼՈՒԽ ԺԷ

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՀՐԱՇՔՆԵՐԸ

Յիսուս ոչ միայն ըսաւ իրեն համար թէ որդի է Աստուծոյ, այլ եւ ըսաւ թէ իր գործքերը կը հաստատէին իր աստուածային ծագումը : Ուստի հարկ է քննել թէ Յիսուս արդարեւ գործեց հրաշքներ : Եթէ հրաշք չգործեց, պարտինք մերժել անոր խօսքն իբրեւ սուտ, բայց եթէ գործեց, պարտինք ընդունել անոր խօսքն իբրեւ ճշմարիտ :

Արդ, Յիսուս հրաշք գործեց իր աստուածութիւնը հաստատելու համար : Ողջամիտ մարդիկ կ'ընդունին թէ այս խնդիրը լոկ պատմական է, ուստի եւ պատմական ապացոյցներով ստուգուելու է : Արդարեւ անտեղի է առանց բաւական պատմական ապացոյցներ ունենալու պնդել թէ Յիսուս հրաշքներ գործեց : Անտեղի է նաեւ ըսել թէ Յիսուս հրաշք չգործեց, եթէ անոր հրաշագործութիւնը հաստատող ապացոյցներ կան : Սակայն արդի անհաւատներէն ոմանք կը գործեն այս անտեղութիւնը եւ չեն ուղեր քննել Քրիստոսի հրաշագործութեան պատմական փաստերը :

Շղրաւս կ'ըսէ . « Մենք մէկէն (այսինքն առանց քննութեան) կը մերժենք հրաշքն իբրեւ անկարելի

եւ հակառակ տինդերքը վարող յայտնի եւ ընդհանուր օրինաց : » Այս է ահաւասիկ արդի անհաւատից իմաստութիւնը :

Ուրիշ անհաւատներ որ չեն կրնար ընդունել Շղարասի յիմարութիւնը՝ տակաւին կ'ըսեն թէ հըրաշքներն անհաւատալի են :

Նաեւ ուրիշ անհաւատներ կ'ըսեն թէ Յիսուսի գործերն իրօք հրաշք չէին : Հիմա քննենք համառօտիւ անհաւատից այս առարկութիւնները :

Ա. Մէլէ հրաշքերն անկարելի են :

Կ'ընդունինք թէ քանի մը ենթադրութեամբ հըրաշքներն անկարելի են :

ա. Եթէ Աստուած չկայ , չի կրնար հրաշք ըլլալ , վասն զի հրաշքը գերբնական ապացոյց է աստուածային զօրութեան : Բայց եթէ աստուածային էակ մը չկայ , չկայ նաեւ աղբիւր որմէ կարենայ յառաջ գալ այնպիսի զօրութիւն մը : Այս ենթադրութիւնը սակայն չի կրնար ընդունուիլ , քանզի կայ Աստուած մը : Անդգամը միայն իր սրտին մէջ կ'ըսէ թէ Աստուած չկայ , եւ շատ քիչ մարդիկ կը գտնուին որ խոստովանին թէ այս անդգամութեան տէր են : Անթիւ եւ անհերքելի փաստեր կան թէ կայ արարիչ մը , եւ եթէ կայ արարիչ , ինչո՞ւ հրաշքներն անկարելի ըլլան : Այն որ ստեղծեց զաշխարհ , պէտք է որ ազատ ըլլայ ընել ինչ որ կ'ուզէ զայն զոր ստեղծած է : Ինչպէս ազատ էր երբ ստեղծեց զաշխարհ , նոյնպէս պէտք է որ ազատ ըլլայ կառավարել զայն իր կատարեալ իմաստութեանը համեմատ :

Ամենամեծ յիմարութիւն է պնդել թէ Արարիչը

հպատակ է այն բանին զոր ինք ստեղծած է , եւ թէ ստիպուած է հպատակիլ այն բանին յատկութեանց որ բոլորովին կախեալ է անոր կամքէն :

Յիմարութիւն է պնդել թէ Արարիչը որ ստեղծեց բոլոր մասերը որոցմէ կը բաղկանայ աշխարհս , եւ բոլոր բնական զօրութիւններն որ այն մասանց մէջ կը գործեն՝ չի կրնար ուղղել անոնց ներգործութիւնն իր կատարեալ իմաստութեանը համեմատ : Յայտնի է թէ ուրիշ բան մը չի կրնար սահմանաւորել Աստուծոյ գործունէութիւնը , եթէ ոչ նոյն իսկ աստուածային բնութիւնը եւ անոր կատարելութիւնները :

բ. Կ'ընդունինք սակայն թէ , թէեւ Աստուած կայ , բայց եւ այնպէս՝ հրաշքներն անկարելի համարուելու են , եթէ կրնայ ապացուցուիլ թէ հըրաշքները հակառակ են Աստուծոյ բնութեանը եւ կատարելութիւններուն , վասն զի չի կրնար ենթադրուիլ թէ Աստուած կ'ընէ ինչ որ հակառակ է իր կատարելութեանց : Կ'ընդունինք նաեւ թէ կարելի է երեւակայել հրաշքներ որ հակառակ են աստուածային կատարելութեանց , բայց ո՞վ կրնայ ապացուցանել թէ բոլոր հրաշքները հակառակ են Աստուծոյ կատարելութեանց : Ոչ ոք : Ծջմարտ է թէ Աստուած ընդհանրապէս իր կատարելութիւնները կը յայտնէ սովորական կամ կանոնաւոր գործողութեամբ բնական զօրութեանց եւ օրինաց որոնց հընադանդեցուցած է նրկական աշխարհս , բայց մեծ յանդգնութիւն է մարդոց ըսել թէ այս է մինակ միջոցը որով Աստուած կրնայ յայտնել զինք , նաեւ աւելի մեծ յանդգնութիւն է ըսել թէ Աստուծոյ

անպատուութիւն է իր զօրութիւնն եւ խնայողութիւնը յայտնել ուրիշ միջոցաւ եթէ ոչ նիւթական աշխարհի սովորական օրինաց եւ զօրութեանց միջոցաւ : Մարդոյ անկարելի է ասպացուցանել թէ հրաշքները որ Աստուծոյ բարոյական կատարելութիւնները , մանաւանդ անոր սէրն որ առ մարդիկ յայտնելու համար գործուած են՝ հակառակ են Աստուծոյ բնութեանը : Ուստի եւ մարդիկ կարող չեն այս կերպով ասպացուցանել թէ հրաշքներն անկարելի են :

Գ. Կ'ընդունինք նաեւ թէ եթէ հրաշքները հակառակ են Աստուծոյ յաւիտենական խորհրդոյն , կամ եթէ հրաշքներն այն խորհրդոյն իբր թէ թեթուութիւնները լեցնելու համար յաւելուած համարուելու են , ա՛ն ատեն պարտինք մերժել հրաշքները : Նաեւ եթէ հրաշքները նկատենք իբրեւ միջոցներ զորս Աստուած ստիպուեցաւ ձեռք առնուլ իր յաւիտենական խորհուրդը կատարելու , վասն զի կարող չեղաւ կատարել զայն իր յառաջագոյն կարգադրած միջոցներով , այն է բնական օրինաց եւ զօրութեանց միջոցաւ , ա՛ն ատեն ալ չենք կրնար հրաշքներն ընդունել իբրեւ կարելի , վասն զի պարտինք ընդունել թէ Աստուծոյ խորհուրդն բոլոր պարագաներովն ի յաւիտենից կատարեալ էր : Բայց ո՞վ կրնայ ասպացուցանել թէ Աստուծոյ յաւիտենական խորհրդոյն մէկ մասը չէր գործել բուն այն հրաշքները որ կը պատմուին Աստուծածաշունչին մէջ : Ոչ ոք : Աստուծոյ յաւիտենական խորհրդոյն վրայ մենք այնչափ բան միայն կրնանք գիտնալ որչափ Աստուած հաճեցաւ մեզի յայտնել

իր խօսքին եւ դորձքերուն մէջ : Եւ ինչ ասպացոյց կրնանք գտնել Աստուծոյ խօսքին եւ դորձքերուն մէջ թէ Աստուած ի յաւիտենից սահմանած էր քնահրաշք չգործել : Միթէ ունինք այսպիսի ասպացոյց մը : Ոչ . ամենեւին :

Ճշմարիտ է թէ Աստուած , ըստ իւր յաւիտենական խորհրդոյն , ընդհանրապէս կը գործէ բնական օրինաց միջոցաւ , բայց զոր յայտնած է թէ իր խորհուրդն է երբեք ուրիշ կերպով չգործել : Ոչ ուրեք : Ուստի եթէ Աստուած իրեն համար սահման դրած չէ , ո՞վ ի նանիր պիտի ջանայ անոր սահման դնել : « Ո՞վ քննեց Տէրոջը Հոգին , ու անոր խորհրդակից ըլլալով՝ խելամուտ ըրաւ զանիկա » (Ես Խ. 15) : Եթէ Աստուած ստեղծած է քան զայս նիւթական աշխարհս աղնուագոյն աշխարհներ , այսինքն հոգեւոր էակներ , եթէ ի գործ դրած է օրէնքներ որ փառաւորագոյն են քան զօրէնս որոնց ենթարկած է նիւթական աշխարհ , եթէ անոր խորհուրդն է յայտնել զօրութիւն մը որ փառաւորագոյն է քան զզօրութիւնն որ կը գործէ նիւթական աշխարհի մէջ , եթէ քան ասականացու նիւթական աշխարհիս կարգը պահելու վախճանը շատ աւելի մեծ վախճան մը ունի , այսինքն խնայողական էակները յաւիտենական սատակմանէն փրկելու վախճանը , ո՞վ է մարդս որ Աստուծոյ խորհրդին սահման դնէ եւ ըսէ թէ հրաշքներն անկարելի են : Այսպիսի մոռածութիւն մը ոչ միայն յիմարական , այլ եւ ամբարշտական է :

Բ. Միթէ հրաշքներն անհասարակ էն :

ա. Բոլոր հրաշքներն անհասարակ չեն :

Եթէ հրաշքներու եւ գերբնական յայտնութեանց հաւատալ հակառակ ըլլար մարդկային մտաց հիմնական օրէնքներուն, հրաշքներն անհաւատալի կ'ըլլային. այսինքն եթէ մարդկային միտքն այնպէս կազմուած ըլլար որ ի հարկէ մերժէր ամէն տեսակ հրաշալի յայտնութիւն, ան ատեն հրաշքներն անհաւատալի կ'ըլլային: Մարդկային ազգին պատմութիւնը սակայն կը ցուցնէ թէ մարդուս միտքն այնպէս կազմուած չէ: Սակաւաւոր անձանց կարծիքն այս մասին ինչ որ ալ ըլլայ, ընդհանրապէս բարբարոս եւ քաղաքակիրթ ամէն ազգի մարդիկ հաւատացած են հրաշքներու: Այս հաւաստեալ կը ցուցնէ թէ այսպիսի հաւատք մը հակառակ չէ մարդկային մտաց:

Մ. Կիզըյ, երեւելի Գաղիացի պատմագիրն եւ ժիլիստիան, կ'ըսէ թէ հրաշից կամ գերբնական յայտնութեանց հաւատալը բնական, նաեւ վաղնջուց եւ ընդհանուր է: Սուտ հրաշքներու հաւատալն իսկ կը հաստատէ մարդկային մտաց այս միտումը:

Ուստի խմատութիւն չէ մէկէն եւ առանց հետադատութեան մերժել բոլոր հրաշքներն իբրեւ անհաւատալի: Եթէ բաւական ասպցոյց կայ, պէտք է հաւատալ հրաշից. եւ որովհետեւ հնարաւոր է Աստուծոյ հրաշք գործել, հնարաւոր է անոր նաեւ հրաշքներուն հետ տալ ամէն անաչառ միտք համոզելու բաւական ասպցոյց: Թէ կան բաւական ասպցոյց Սուրբ գրոց մէջ յիշուած հրաշքները հաստատելու, այս ուրիշ խնդիր է որ առանձին քննուելու է:

Բ. Բոլոր հրաշքները հաստատուի՞ն:

Թէպէտ ստիպեալ չենք մերժել բոլոր հրաշքներն իբրեւ անհաւատալի, ասկէ չի հետեւիր սակայն թէ պարտինք ամէն պատմուած հրաշք ընդունել իբրեւ ճշմարիտ: Անցեղայն հասարակ դէպքերն անգամ ընդունուած չեն եթէ ոչ պատմական ասպցոյցներով հաստատուելով: Սակայն հրաշքներն արտաքոյ կարգի դէպքեր են, ուստի եւ արտաքոյ կարգի ասպցոյցներով հաստատուելու են: Այլ եւ այլ ազգաց եւ կրօնից աւանդութիւնները լի են սքանչելեօք որոնց համար կ'ըսուի թէ գործուած են անցեալ ժամանակներ: Սակայն այս դարուս մէջ այն հրաշքներուն եւ ոչ մին կ'ընդունուի առանց քննադատական հետադատութեան, եւ անոնց շատերը մերժուած են իբրեւ առաքելական, եւ այս ուղիղ է: Ոչ ոք վախնալու է այսպիսի պատմական խիստ հետադատութիւններէ, վասն զի այսպիսի հետադատութեանց արդիւնքը սա է միայն որ սուտ հրաշքները կը մերժուին եւ ճշմարիտները բանաւոր կերպով կ'ընդունուին: Թող մերժուի ամէն հրաշք որ հաստատուած չէ ըստ բաւականին պատմական ասպցոյցներով:

Գ. Աւերաբաններու մէջ յիշուած հրաշքները հաստատուի՞ն:

Այս խնդիրն ասպցոյցներով լուծուելու է: Եթէ այն հրաշքները հաստատուելու բաւական ասպցոյց կայ, ասպ հաւատալի են հրաշքները, իսկ եթէ չկայ, անհաւատալի են:

Աւետարաններուն մէջ պատմուած հրաշքները հաստատող ասպցոյցը կրկին է: Նախ, կայ ասպցոյց որ նայն իսկ հրաշից բնութենէն կը ծագի.

երկրորդ , կայ նաեւ ապացոյց որ կը ծագէ հրաշից աւանատես մարդոց վկայութենէն :

1. Ապացոյց որ կը Զաֆէ նոյն խէ հրաշքներէն :

ա. Որովհետեւ հրաշքներն աստուածային կարողութեան արտաքոյ կարգի յայտնութիւններ են , պէտք է որ աստուածային յատկութիւններ ունենան , եւ Աւետարաններուն մէջ պատմուած հրաշքներն ունին այնպիսի յատկութիւններ : Այն հրաշքները նշանաւոր կերպով կը տարբերին ուրիշներէ որ հրաշք կոչուած են :

Որովհետեւ հրաշքներն աստուածային կարողութեան եւ իմաստութեան արտաքոյ կարգի յայտնութիւններ են , պարտինք հետեւցնել թէ անոնք գործուած ըլլալու են , ոչ չնչին եւ աննշան , այլ արտաքոյ կարգի պատճառներու համար : Սուրբ գրոց մէջ պատմուած հրաշքները չգործուեցան ընդհանրապէս հասարակ պատճառներու համար , այսինքն լոկ մարդոց զարմանք պատճառելու կամ անոնց հետաքրքրութիւնը յագեցնելու համար , այլ գործուեցան մարդկային ազգին պատմութեան մէջ կարեւոր եւ ծանր ժամանակներ : Հրաշքները շատ չեն Սուրբ գրոց մէջ : Սուրբ գրոց ամէն երեսին մէջ հրաշքի պատմութիւն չըլլար : Հին տնտեսութեան ժամանակ երեւելի անձանց շատերը հրաշք չգործեցին : Սուրբ գրոց մէջ յիշուած գրեթէ բոլոր հրաշքները գործուած են Աստուծոյ եկեղեցւոյն պատմութեան հետեւեալ երեք կարեւորագոյն ժամանակները : Նախ , հրաշքներ գործուեցան երբ Աստուած Մովսէսի ձեռամբ աստուածաբետական կառավարութիւն մը հաստատեց երկրի վրայ :

Երկրորդ , հրաշքներ գործուեցան երբ Աստուծոյ ընտրեալ ժողովուրդը , Իսրայէլացիք , միտեալ էին բոլորովին թողուլ ճշմարիտ Աստուծոյ պաշտօնը եւ կռապաշտութեան յարիւ : Անատեն Իսրայէլի աստուածութեան թագաւորք ջնջած էին Ղեւտակոն քահանայութիւնը , մուծած էին սուտ աստուածոց պաշտօնը , եւ շատ քիչ մարդ միայն հաւատարիմ մնացած էր ճշմարտին Աստուծոյ : Այս կարեւոր ժամանակն Աստուած յայտնեց իր վառքը հրաշքներով զորս գործեց , եւ այսու համեզեց ժողովուրդը թէ ինք է մի միայն կենդանի եւ ճշմարիտ Աստուած :

Երրորդ , հրաշքներ գործուեցան այն ժամանակ որոյ համար մարգարէք խօսած էին , եւ յորում կատարուեցաւ մարդկային ազգին պատմութեան մէջ ամենէն մեծ դէպքը . այսինքն այն ժամանակ որ Աստուածորդին մարդ եղաւ , եւ չարչարուեցաւ ու մեռաւ մարդիկ ազատելու համար ի մեղաց : Այս երեք ժամանակներն ալ արտաքոյ կարգի ժամանակներ էին եւ աստուածային զօրութեան եւ վառաց արտաքոյ կարգի եղանակաւ յայտնուիլը կը պահանջէին :

Արդ , Սուրբ գրոց մէջ պատմուած հրաշքները գործուեցան ոչ աննշան պատճառներու համար , ոչ մարդոց հետաքրքրութիւնը միայն գոհացնելու համար , ոչ ի պատիւ միայն այն մարդոց որոնց միջոցաւ գործուեցան , եւ ոչ անհատից կարօտութիւնները միայն լեցնելու համար , այլ գործուեցան ամենակարեւոր պարագաներու մէջ եւ մարդկային ազգին ամենաբարձր օգտին համար , այսինքն երկրի վրայ Աստուծոյ թագաւորութեան

հաստատութեան համար : Աստուածային կարողութեան այն արտաքոյ կարգի յայտնութիւնները տեղի ունեցան վասն զի պարագաներն արտաքոյ կարգի էին , եւ այնպիսի արտաքոյ կարգի յայտնութեանց անհրաժեշտ հարկ կար :

Բ. Որովհետեւ հրաշքներն արտաքոյ կարգի ապացոյցներ են Աստուծոյ կարողութեանը , պէտք է որ պատշաճ եւ վայելուչ ըլլան Աստուծոյ յատկութիւններուն : Արդարեւ չկրնար ընդունուիլ հրաշք մը որ մարդու մը կիրքը կամ փառասիրութիւնը յագեցնելու համար գործուած է : Բայց Քրիստոսի հրաշքները հաւատալի են , վասն զի ամէնքն ալ աստուածավայել են , այսինքն գործուած են ոչ թէ ի նպատակ մարդկային կրից , նախապաշարմանց եւ յիմարութեան , այլ Աստուծոյ փառքը յայտնելու համար :

Նոր կտակարանին բոլոր հրաշքները քաբէրաբ նըպատակաւ գործուած են : Բոլորն ալ կը հաստատեն Քրիստոսի սա խօսքը թէ եկաւ մարդիկ ոչ թէ կորսնցնելու այլ փրկելու : Բոլորն ալ կը ցուցնեն այն երկնաւոր Հօրը ստորագրելիքն որ կուտայ արեգական ծագել , անձրեւներուն տեղալ , երկրի պաղաքներէլ առատութեամբ . այն Հօրը որ անհամար կերպով կը գործէ մարդոց օգտին եւ բարւոյն համար :

Աւետարաններուն մէջ պատմուած հրաշքները ոչ միայն բարերար այլ եւ կրթական նպատակաւ են : Անոնք գործուած են ոչ ազատելու համար միայն զմարդիկ մարմնաւոր վիշտերէ եւ նիւթական կաթտութիւններէ , այլ եւ ցուցնելու համար թէ ինչ-

պէս կրնան լեցուիլ անոնց հոգեւոր պիտոյքը : Հրաշքները փառաւոր ապացոյցներ են ոչ միայն Աստուծոյ կարողութեանն , այլ եւ անոր սիրոյն եւ ողորմութեանը . բոլորն ալ գործուած են յայտնելու եւ բացատրելու այն մեծ հոգեւոր փրկագործութիւնը զոր Յիսուս եկաւ կատարել կորուսեալ մարդկային ազգին համար :

Նաեւ Քրիստոսի հրաշքները բացարձակապէս հաշտութիւն էին ցուցնելու համար անոր աստուածային ծագումը : Քրիստոս մարդկային ազգը մեղքէ ազատելու համար երեւեցաւ իրրեւ մարդ , եւ ըստ երեւութին ամենեւին տարբեր չէր ուրիշ մարդոցմէ , բայց եւ այնպէս ըսաւ թէ Աստուծմէ եկաւ : Ամէն մարդ գիտէր թէ Մարիամու որդին էր , բայց Քրիստոս ըսաւ նաեւ թէ Որդի Աստուծոյ էր : Արդ , ինչպէս կրնային հաւատալ մարդիկ թէ Յիսուս արդարեւ էր ինչ որ կ'ըսէր թէ էր : Ի՞նչ ապացոյց կրնար տալ մարդիկ համոզելու : Մարդիկ իբրեւ բանաւոր էակներ իրաւունք ունէին պահանջել նշան եւ ապացոյց թէ Քրիստոս Աստուծմէ զըրկուած էր , եւ ինքն իսկ չպահանջեց որ ժողովուրդն առանց ապացուցի ընդունէր անոր խօսքերը : « Թէ որ իմ Հօրս գործքերը չեմ գործեր , ինձի մի հաւատաք . հապա թէ որ կը գործեմ , թէ եւ ինձի չէք հաւատար , գոնէ գործքերուն հաւատացէք » (Թովհ. Ժ. 37, 38) :

Ուրիշ ինչ կերպով կրնար Յիսուս ապացուցանել թէ աստուածային էր , եթէ ոչ ցուցնելով աստուածային զօրութիւն : Ուրիշ որ եւ իցէ կերպով չէր կրնար ընել զայս , ուստի եւ անոր հրաշքները հար-

կաւոր էին փրկութեան գործին կատարման համար : Այս այսպէս ըլլալով ինչպէս որ հաւատալի է թէ երկնաւոր Հայրը զթաց իր կորուսեալ զաւակաց վրայ , հոգաց անոնց փրկութեան միջոցը , նոյնպէս եւ հաւատալի է նաեւ թէ տուաւ մարդոց բաւական ապացոյց համոզելու համար զանոնք թէ արդարեւ զրկեց իր Որդին մարդկային ազգին փրկութեան համար :

Սակայն այս ամէնը բաւական չէր զմարդիկ համոզելու , եթէ զօրաւոր ապացոյց չըլլար թէ Քրիստոս արդարեւ հրաշք գործեց : Հիմա համառօտութենէնք երկրորդ տեսակ ապացոյցները թէ Քրիստոս հրաշք գործեց :

2. Աղօջոյց որ կը ծագէ ակնադէպ անշունչ վայրերէն : ա. Բուն Քրիստոսի վկայութիւնը :

Այս վկայութիւնը համոզիչ է , նախ , վասն զի Քրիստոս չէր կրնար խաբուած ըլլալ իր հրաշագործութեան վրայ : Քրիստոս գիտէր անտարակոյս թէ արդարեւ զՆազարոս յարոյց ի մեռելոց , թէ քանի մը նկանակաւ հաղարաւոր մարդիկ յագեցոյց , թէ կուրաց աշուրները բացաւ , այլովքն հանդերձ : Կարելի չէ որ Քրիստոս խաբուած ըլլար այս մասին , եւ իր քարոզութեան երեք տարուան միջոցին կարծէր թէ հրաշք կը գործէր , մինչ իրօք բնաւ չէր գործեր : Այս բոլորովին անհաւատալի է :

Քրիստոսի վկայութիւնը համոզիչ է , երկրորդ , վասն զի Քրիստոս բնաւ չէր ուզեր խաբել զմարդիկ : Արդէն ցուցուեցաւ Քրիստոսի բարոյական կատարելութիւնը , եւ տեսնուեցաւ թէ բոլոր քաղաքակիրթ աշխարհ կ'ընդունի Քրիստոսի բարոյա-

կան գերազանցութիւնը , եւ թէ արդի անհաւատք անգամ կ'ընդունին թէ Յիսուս իր բարոյական յատկութիւններովը գերազանց է քան զամենայն մարդիկ : Ուստի անհաւատալի է որ այնպիսի բարոյական կատարելութեան տէր անձ մը խաբէր ըզմարդիկ , եւ պնդէր՝ ունենալ զօրութիւն մը զոր գիտէր թէ չունէր : Այսպիսի մէկն անարգ խաբեբայ մը եղած կ'ըլլար , եւ բոլորովին մերժուելու էր աշխարհէն : Ապա ուրեմն քարտինք ընդունել Յիսուսի վկայութիւնն այս մասին , եւ ինչպէս ցուցուցինք Նախընթաց գլուխներէն մէկուն մէջ , Յիսուս իր կենացը մէջ չարունակ եւ շատ անգամ բնաւ թէ հրաշք գործեց , եւ թէ այս հրաշքներն ապացոյց էին անոր աստուածային ծագմանը :

Բ. Յիսուսի հրաշքներն անձամբ տեսնող եւ ի գիր աւանդող անձանց վկայութիւնը :

Նախընթաց գլուխներուն մէջ ցուցուեցաւ թէ այս վկայք խոհական եւ ուղիղ անձինք էին : Նոյն խոհ անոնց գրուածները բաւական ապացոյց են անոնց մոտաւոր կարողութեանն եւ անկեղծութեանը : Քրիստոսի Աւետարանը մարդոց քարոզելու համար անոնց ըրած ջանքերը , կրած չարչարանքը եւ վնասներն ապացոյց են թէ անոնք խաբեբայ մարդիկ չէին : Անոնց չարչարանքն եւ կրած վնասները գէթ անոնց անկեղծութիւնը կ'ապացուցանեն : Անհաւատալի է որ աւետարանիչք եւ առաքեալք , որ ամէն բան զոհեցին զՔրիստոս քարոզելու համար , համոզուած չըլլային թէ Քրիստոս արդարեւ գործեց հրաշքները զորս կը պատմեն իրենց գրուածոց մէջ :

Յայտնի է նաեւ որ այս ականատես վկայք չէին կրնար խաբուած ըլլալ Քրիստոսի հրաշից վրայով, քանզի Քրիստոս ոչ մէկ՝ այլ շատ, ոչ մէկ տեսակ միայն՝ այլ տեսակ տեսակ հրաշքներ գործեց, եւ ոչ մէկ անգամ միայն՝ այլ երեք տարուան մէջ շատ անգամ հրաշք գործեց : Արդ, այս ականատես անձինք կը վկայեն թէ Յիսուս կուրաց տեսնել տուաւ, խլից՝ լսել, կաղաց՝ գնալ եւ համերց խօսիլ : Թէ բորոտները սրբեց, հիւանդները բժշկեց եւ մեռելները յարոյց : Թէ կերակրեց հազարաւոր մարդիկ քանի մը նկանակով, եւ թէ մէկ խօսքով հանգարտեցուց մրրիկը : Կը վկայեն թէ Յիսուս այս հրաշքները գործեց ոչ մասնաւոր տեղ մը այլ շատ տեղեր : Կը պատէր, կ'ըսեն, քաղքէ՝ քաղաք եւ գիւղէ գիւղ, եւ ամէն տեղ հրաշք կը գործէր : Կը վկայեն թէ Յիսուս հրաշքներ գործեց ոչ առանձին տեղ մը, այլ հրապարակաւ, ոչ լոկ իր բարեկամաց առջեւ, այլ եւ ի ներկայութեան իր թշնամեաց որ կարող չեղան ուրանալ անոր հրաշագործ զօրութիւնը : Ուստի եւ անհաւատալի է թէ առաքեալք կրնային խաբուած ըլլալ բոլոր այս հրաշից վրայով :

Նաեւ առաքելոց եւ աւետարանչաց գրուածները Յիսուսի այն հրաշքները գործեւէն քիչ ժամանակ ետքը հրատարակուեցան բոլոր աշխարհք, մասնաւոր այն տեղերը ուր գործուած էին այն՝ հրաշքները : Քրիստոսի հրաշքները կը պատմուին այն գրուածոց մէջ ժամանակի, տեղւոյ եւ ուրիշ պարագայից ընդ որովք գործուեցան՝ այնպիսի մանր հանգամանք որ թշնամիք զիւրաւ կրնային հերքել

զանոնք, եթէ անոնց պատմութիւնը սուտ կամ սր-խալ ըլլար :

Առաքելոց եւ աւետարանչաց վկայութեան արժանահաւատութիւնը կը հաստատուի նաեւ այսու, որ ոչ ոք ցարդ կրցաւ ցուցնել թէ Քրիստոսի ձեռքով գործուած հրաշքները կրնային գործուիլ բնական զօրութեանց միջոցաւ : Զարդիս գիտունք նորանոր հետազօտութիւններով ցուցուցած են, թէ շատ բաներ որ ժամանակաւ հրաշալի կամ գերբնական կը համարուէին՝ սոսի բնական գէպքեր էին : Այսպէս գիտունք մեծ ծառայութիւն ըրին աշխարհի, ազատելով զմարդիկ շատ ունայն յոյսերէ եւ սնապաշտական երկկեղներէ : Սակայն գիտունք չկըրցան երբէք ցուցունել թէ Քրիստոս կրցաւ իր հրաշքները գործել բնական զօրութեանց միջոցաւ : Արդի գիտունք մինչեւ ցարդ կարող եղած չեն ի ծնէ կուրի մը տեսնել տալ լոկ անոր աչքին դաշելով, կամ հիւանդ մը առողջացնել լոկ խօսքով, եւ կամ մեռեալ մը յարուցանել : Ընդ հակառակն գիտունք կը վկայեն թէ ամենեւին ճանչցուած չէ բնութեան մէջ զօրութիւն մը որ կրնայ գործել այն հրաշքները զորս գործեց Յիսուս :

Ընթերցողք յիշելու են նաեւ թէ նախընթաց գլուխներէն սմանց մէջ արդէն երկարօրէն քննուեցաւ եւ ապացուցուեցաւ թէ աւետարանիչներուն վկայութիւնը հերքող հակառակ վկայութիւն մը չկայ :

Արդ, երբ կը նկատենք ժամանակը յորում գործուեցան հրաշքներն, այսինքն այն ժամանակ երբ սատուածային փրկիչ մը երեւեցաւ աշխարհի վրայ, երբ կը նկատենք հրաշքներուն յատկութիւնները,

սով երեւելի եղած չէր իր հայրենակցաց մէջ : Ժողովուրդը չէր նկատեր զնա իբրեւ ազգին ներկայացուցիչը եւ չէր վստահեր անոր իբրեւ ազգին ազատարարին : Ոչ ազգային ժողովոյ մէջ տեղ կամ աստիճան , եւ ոչ իր իշխանութեանը տակ բանակ ունէր , եւ ոչ ալ զօրաւոր բարեկամներու պաշտպանութիւնը կը վայելէր , բայց եւ այնպէս ներկայացոյց զինքն իբրեւ հիմնադիր թագաւորութեան մը , եւ արքայական պատիւ պահանջեց իրեն համար :

2. Յետոյ հասարակեց իւր իւր խառնուրդին հետ իւր իշխանութեանը իւր իշխանութեանը :

Յիսուս ձեռնարկեց հաստատել , ոչ թէ հասարակ թագաւորութիւն մը , այլ թագաւորութիւն մը որ պիտի տարբերէր ուրիշ բոլոր թագաւորութիւններէ այսու՝ որ պիտի ըլլար Բաբելոնի հետեւի և ճարտար սրբերու մէջ միայն հասարակութեան : Յիսուս պահանջեց մարդոցմէ ոչ արտաքին կերպով միայն ձանձնալ իր իշխանութիւնը եւ արտաքուստ միայն հնազանդիլ իր օրէնքներուն , այլ բոլորովին հպատակիլ իր կամացը : Յիսուս յայտնեց թէ իր նպատակն էր բոլոր աշխարհի վրայ ոչ քաղաքական այլ հոգեւոր վերանորոգութիւն մը ընել . ոչ նիւթական այլ բարոյական թագաւորութիւն մը , արդարութեան , սրբութեան եւ սիրոյ թագաւորութիւն մը հիմնել : Ըսաւ թէ այնպէս մաքուր պիտի ըլլար այն թագաւորութիւնը որ մարդոց բարոյական բնութիւնը փոխուելու էր որպէս զի այն թագաւորութեան հպատակ ըլլային մարդիկ , եւ թէ այնպէս բարձր պիտի ըլլար այն թագաւորութիւնը որ մարդոց սիրտը բոլորովին նորոգուելու էր , որպէս զի մարդիկ կարենային մասն եւ

բաժին ունենալ այն թագաւորութեան մէջ : Միով բանիւ Յիսուս ձեռնարկեց հաստատել Աստուծոյ խառնուրդին մարդոց սիրտերուն մէջ : Զարմանալի՝ ձեռնարկութիւն :

3. Յետոյ ըսաւ իւր իւր խառնուրդին հետ իւր իշխանութեանը իւր իշխանութեանը :

Երկրորդ դարուն անհաւատ փրկիստիան կեղտոս այս տիեզերական թագաւորութեան գաղափարը ծաղրեց իբրեւ յիմարական գաղափար : Սակայն Յիսուս ըսաւ թէ պիտի հաստատէր այնպիսի թագաւորութիւն մը յորում բոլոր մարդիկ միացեալ պիտի ըլլային եղբայրական սիրոյ կապերով եւ ամէնքը պիտի ըլլային հպատակ Հօրն երկնաւորի :

Միթէ հաւատալի՞ է որ Գալիլեայի Նազարէթ քաղաքը մեծցած լի մարդ մը կարենար յղանալ այսպիսի թագաւորութեան մը գաղափարը , կամ ձեռնարկել իրօք հաստատել այնպիսի թագաւորութիւն մը , եւ զինք հրատարակել թագաւոր այն թագաւորութեան : Ոչ երբէք :

4. Յետոյ ըսաւ իւր իւր հասարակութեան հետ իւր իշխանութեանը իւր իշխանութեանը :

Միթէ Աղեքսանդր Մեծ երեւակայեց երբէք թէ իր մահուանէն ետքն ալ կարող պիտի ըլլար շարունակել երկիրներու տիրել իր զօրաց եւ զօրապետաց միջոցաւ : Միթէ երբէք երեւակայեց կեսոր թէ պիտի ըլլար մշտնջենաւոր կայսր Հռոմայ , եւ թէ իր գերեզմանին խորէն պիտի շարունակէր կռաւարել զայն ասպագայ դարերու մէջ : Այժմու թագաւորներէն մին , որչափ եւ զօրաւոր ըլլայ , որչափ եւ սիրելի իր ժողովրդեան , կրնայ յուսալ թէ իր մահ-

ուանէն ետքը ազգը պիտի պատուէ զնա դարուց ի դարս իրերս իրօք տիրող թագաւոր, յառաջ պիտի տանի անոր աշխարհալարութիւնը եւ պիտի պահէ անոր օրէնքները : Չկայ երկրաւոր իշխան մը որ ունի այս յոյսը : Սակայն Յիսուս ձեռնարկեց հաստատել թագաւորութիւն մը որ երբէք պիտի չվնասուի, եւ երբէք պիտի չփոխուէր, այլ միշտ միեւնոյն նպատակին պիտի դիմէր, միշտ միեւնոյն օրէնքը պիտի ունենար, եւ բոլոր ապագայ դարերու մէջ խաղաղ հաստատարիմ՝ պիտի մնար Յիսուսի : Ջարմանալի՝ ձեռնարկութիւն :

5. Յետոյ ըստ իւրից հէթէր, ընդհանրէր եւ յաւերժացներ էր լուսաւորութիւնն անսփոք եւ քուրճիկն արդարեւ կարգէ եղանակաւ :

Իմացուց թէ պիտի չգործածէր այն միջոցներէն եւ ոչ մին որովք հաստատուեցան երկրաւոր թագաւորութիւնք : Պիտի չապաւինէր հաբաակ-նէան, եւ պիտի չփնտռէր օգնութիւն հարուստներէն : Ինք իսկ աղքատ էր, եւ սիրով կ'ընկերանար աղքատաց հետ : Անոր առաջին աշակերտներն ալ աղքատ մարդիկ էին :

Յիսուս պիտի չփնտռէր նաեւ օգնութիւն փիլիսոփայից գէթա-նէնէն, եւ ատենախօսաց հարաբերական-նէնէն : Չյաճախեց փիլիսոփայից դպրոցները, ոչ ալ անոնց գործակցութիւնը խնդրեց : Կ'ուսուցանէր հասարակ ժողովուրդն եւ անոնց մէջէն ընտրեց իր պաշտօնականները :

Յիսուս իր թագաւորութիւնը հաստատելու կամ տարածելու համար ոչ ինք գործածեց «սուր» ոչ ալ իր աշակերտներուն թոյլ տուաւ գործածել : Ծննդաբերէ թէ անոր հետեւողներէն ոմանք երբեմն սուր

տաւն Քրիստոնէութեան համար, բայց այսպիսիք Յիսուսի հրամանին դէմ գործած եղան, Յիսուս ըստ . «Ամէն սուր առնողները սրով պիտի կորսուին» (Մատթ. ԻԶ. 52) : Վերջապէս Յիսուս ձեռնարկեց հաստատել հաբե-սուր թագաւորութիւն մը մարդոց մօտ, սիրտերուն եւ խղճին մէջ, եւ ըստ թէ այն գործը պիտի կատարուէր հաբե-սուր միջոցներով միայն :

6. Բեթսաբէ խորհուրդը կարգաւ եր երբ առաջին անգամ հրապարակեց զայն աշխարհի :

Քրիստոս չսպասեց մօրձ ընել եւ տեսնել թէ իր խորհուրդն ինչպէս պիտի ընդունուէր աշխարհէն : Ժամանակ ժամանակ չփոխեց այն խորհուրդը պարագայից յարմարեցնելու համար : Եթէ Յիսուս լոկ խմատուն մարդ մը ըլլար, ստուգիւ տակ ի զգուշութեամբ կը խորհէր թէ ինչպէս յայտնելու էր իւր խորհուրդը : Նախ, չէր խօսէր այնպէս բացարձակ կերպով այն խորհուրդոյն վրայ, եւ իր անձը բոլորովին չէր տար անոր : Երկրորդ, ուղադրութեամբ կը դիտէր թէ ինչպէս կ'ընդունի ժողովուրդն այն խորհուրդը, եւ կը փոխէր զայն, որչափ հնար էր, յարմարեցնելու համար ազգին ոգւոյն եւ բաղձանացը : Իմաստուն բարեկարգիչք միշտ մեղմով յառաջ կ'երթան . կը նկատեն բոլոր արդեւքները, պարագաներու կը յարմարին, եւ ատեն ատեն կը փոխեն իրենց գործելուն եղանակը : Նորոյն Պոնաբարդ շատ ազկ կ'ըսէ . « Ո՞ր մարդն է որ տեղի տուած չէ արդեւքներու . մը մարդն է որ պարագաները նկատած չէ, ժամանակին աղքատութեան տակ երբեք ինկած չէ, եւ սովորութեան զօրութենէն ընկճուած չէ » : « Յիսուս միայն, » կը յաւելու նա-

բողոն , « Յիսուս միայն էր միշտ միեւնոյն , յանհունս քաղցր , յանհունս հաստատուն : »

Արդարեւ Յիսուս տակաւ տակաւ յայտնեց իւր խորհուրդը իւր աշակերտաց , բայց անոր յայտնութիւնները միեւնոյն նպատակին մատուցն էին զոր յղացած էր ի սկզբան , եւ զոր ամենեւին չիփսեց արգելքներու պատճառաւ :

7. Դիտողութեան արժանի է նաեւ հանդարտ և վստահ հին որով Յիսուս է գործ դրած իւր խորհուրդը :

Այս կողմանէ մանաւանդ Յիսուս կը տարբերի բոլոր այն մոլեռանդ մարդերէն որ Զանաքին զաշխարհ տակն ու վրայ ընել :

Քրիստոս ձեռնարկեց այնպիսի գործի մը քան զոր զժուարին եւ մեծ երբէք մարդու մոռէ անցած չէր , բայց եւ այնպէս երբէք չաճապարեց : Ձեռնարկած էր աշխարհք նուաճել հոգեւորապէս , բայց միշտ ունեցաւ ժամանակ վշտացեալները մխիթարելու , ագէտները կրթելու , եւ օգնելու անոնց որ անոր ձեռնառութիւնը կը խնդրէին : Թշնամիներէ պաշարուած էր որ կը Զանաքին անոր բերնէն ելած խօսքերով որոգայթը ձգել զանի , եւ անոր բարերարութիւնները կ'ընծայէին Բէեղղբաւղի , բայց նա իւր նպատակին լիովին կատարուելուն նըկատմամբ թեթեւ տարակոյտ մը անգամ չյայտնեց : Հանդարտութեամբ ըսաւ կանխաւ թէ իր թշնամիներէն ի մահ պիտի մատնուէր , բայց եւ այնպէս կատարեալ վստահութեամբ խօսեցաւ միանգամայն իւր ապագայ թագաւորութեան վրայ :

Ընթերցողներէն կը խնդրենք խորհել Յիսուսի այս խորհուրդայն վրայ , նկատել անոր օգտակարու-

թիւնը , ընդհանրականութիւնը եւ հոգեւոր մեծութիւնը . նկատել նաեւ այն միջոցները որովք ի գործ պիտի դրուէր այն փորձութիւնը , եւ թէ որչափ դարեր պիտոյ էին անոր լիովին կատարմանը համար . նկատել դարձեալ հանդարտութիւնը եւ վստահութիւնը որովք Յիսուս յառաջ տարաւ իր գործը . ասոնք նկատելէն ետքը թող դատեն թէ հաւատալի է որ Նազարեթի մէջ ապրող լոկ մարդ մը կարենար յղանալ այսպիսի խորհուրդ մը , եւ ներկայացնէր զինք աշխարհի այնպիսի խոնարհութեամբ եւ այնպիսի համարձակութեամբ , մինչեւ իւր մահուան ժամն անգամ ցուցնէր թէ վստահ էր իւր նպատակին յաջողութեամբ գլուխ ելլելուն : Այս հաւատալի է : Ոչ երբէք :

Կ'ըսուի թէ եղան մոլեռանդ մարդիկ որ մեծամեծ գործերու ձեռք զարկին : Շիտակ է : Բայց անոնց ձեռնարկութիւններուն ունայնութիւնը միշտ յայտնի էր անոնց ընդունայն խօսքերէն եւ անոնց ամբարտաւանութենէն : Եթէ կը նկատենք Յիսուսի խորհուրդը ուրոյն եւ զատ անոր վարքէն , կրնանք տարակուսիլ այն խորհրդոյն աստուածային ըլլալուն վրայ , բայց երբ անոր գործը կը բաղդատենք անոր վարուցը հանդարտութեան , չափաւորութեան եւ իմաստութեան հետ , կը համոզուինք թէ արդարեւ գերբնական էր այն խորհուրդը , եւ արդարեւ աստուածային :

Այս համոզումն եւս աւելի զօրաւոր կ'ըլլայ , երբ կը նկատենք թէ անցեալ 1800 տարուան պատմութիւնը Յիսուսի խորհրդոյն կատարման պատմութիւնն է , թէ թագաւորութիւնը զոր Յիսուս խորհեցաւ եւ

ձեռնարկեց հաստատել մարդոց սիրտերուն մէջ հաստատուեցաւ արդեամբ եւ այնպէս ճշգիւ, որ այս 1800 տարուան մէջ բնաւ զօրութիւն մը կարող չեղաւ եղծանել զայն, եւ թէ այս թագաւորութիւնն, թէպէտ անոր թագաւորը խաչուեցաւ 18 դար առաջ, տակաւին կը տարածուի, եւ զՅիսուս ի սրտէ եւ ուրախութեամբ իրրեւ թագաւոր իրենց սիրտերուն մէջ ընդունողներուն թիւը դարէ ի դար աճելու վրայ է : Քրիստոսի դործն աստուածային դործ էր, եւ եթէ այս դործը բաղդատուի անցեալ ութեւտան դարուց սլաւութեան հետ, յայանի կը ցուցնէ թէ Քրիստոս արդարեւ թագաւորաց թագաւոր էր :

ԳԼՈՒԽ ԺԹ

ՔՐԻԱՏՈՍԻ ԽՈՐՀՐԴՈՅՆ ԶԱՐԲԱՆԱԼԻ ՅԱՋՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

Նախընթաց գլխոյն մէջ ցուցուցինք թէ Քրիստոսի ձեռնարկութիւնը կամ խորհուրդն ամէն կողմանէ այնպէս տարօրինակ էր որ բուն իսկ այն ձեռնարկութեան կամ խորհրդոյն մէջ կը գտնենք ապացոյց անոր գերբնական յատկութեանը : Եթէ անոր խորհուրդն իսկ ապացոյց է անոր աստուածութեանը, եւս առաւել զօրաւոր ապացոյց մը պիտի բլայ անոր խորհրդոյն յաջողիլը :

Տեսնենք, նախ, միջոցներն որովք Յիսուս կը յուսար կատարել իւր խորհուրդը. երկրորդ, Յիսուսի խորհրդոյն դէմ մաքառող զօրութիւնները. երրորդ, հետեւանք :

1. Միջոցներն որովք Յիսուս կը յուսար հիմել հոգեւոր ընդհանուր եւ յատկանշական խառնուրդին հը :

Եթէ աւելի քան ութեւտան դար առաջ Յիսուսի խաչելութեան հետեւեալ օրուան վրայ նայինք անգամ մը, եւ տեսնենք թէ այն ատեն Յիսուսի դործն ինչ վիճակի մէջ էր, եւ Յիսուս ինչ միջոցներ ունէր ընդհանուր թագաւորութիւն մը հաստատելու մարդոց սիրտերուն մէջ, պիտի համոզուինք թէ երբէք ձեռնարկութիւն մը երեւցած չէ այնպէս անցոյս ինչպէս այն զոր Յիսուս յանձն առած էր կատարել :

Յիսուս Բարձր էր, մեռած էր նախատական մահ-
ուամբ մը : Արդարեւ անոր աշակերտները կը մնա-
յին, բայց ցրուած, վշատած եւ գրեթէ յուսահա-
տած էին :

Թող ինչ էն . ուստի միթէ կարելի էր որ ա-
նոնց միջոցաւ միլիոնաւոր մարդիկ հնազանդէին
անոնց խաչեալ Տէրովը :

Հրէայ էն . ուստի եւ ինչպէս կրնային յուսալ թէ
հեթանոսք որ կ'արհամարհէին զՀրեայս, պիտի ըն-
դունէին անոնց խօսքը :

Ապոստոլն էն . ուստի ինչպէս կրնային զանազան
պատճառաւ անոնց հայրենակիցները յօժար եւ պատ-
րաստ պիտի չըլլային անոնց քարոզութիւններն ըն-
դունելու :

Ապա ինչ էն . ուրեմն, ուստի կրնային գտնել իրենց
գործը յառաջ տանելու հարկաւոր միջոցները :

Այս էն . ուստի եւ ինչպէս կրնային յուսալ
թէ քաղաքակրթեալ աշխարհք պիտի ընդունէր ա-
նոնց վարդապետութիւնները :

Ձեռնարկն հանձարէ անհաշիւ և պարբերական փոփոխ-
ութիւնն էն . ուստի եւ ինչպէս կրնային յուսալ
նուաճել երկրիս մեծամեծ թագաւորութիւնները :

Անոնց համար ուրիշ միջոց չկար ընդհանուր թա-
գաւորութիւն մը հաստատելու, եթէ ոչ պարզա-
պէս քարոզել խաչեալ Յիսուսը : Ապաքէն, ըստ
աշխարհի դատաստանին, մեծ ձեռնարկութիւն մը
երբէք ունեցած չէ այսպիսի անբաւական միջոցներ :
Ըստ մարդկային կարծեաց որ եւ իցէ յոյս չկար թէ
Յիսուսի ձեռնարկութիւնը պիտի յաջողէր, եւ այս
կարծիքն առաւել եւս կը հաստատուի եթէ Բը-

րիստոսի ձեռնարկութեան հակառակող զօրութիւն-
ներն եւս նկատենք :

2. Քրիստոսի յեռնարկութեան յաջողութեան դժուարաց-
նողներն էին :

Եթէ աշխարհք սպասէր Քրիստոսի պէս փրկչի մը,
Քրիստոսի ձեռնարկութիւնն թերեւս աւելի զիւրաւ
կը կատարուէր . բայց Հրեայք այսպիսի փրկչի մը
կը սպասէին : Ոչ երբէք : Հրեայք կը սպասէին Մե-
սիայի մը որ պիտի ազատէր զանոնք Հռոմայեցւոց
լուծէն, պիտի հաստատէր Հրէական փառաւոր
թագաւորութիւն մը, պիտի բարձրացնէր Հրէից
ազգն ի վեր քան զռոմեայն ազգս, եւ Հրեայք
պատրաստ էին ուրախութեամբ ընդունել այսպիսի
փրկիչ մը, բայց բնաւ պատրաստ չէին իբրեւ Մե-
սիա ընդունել զՅիսուս, որ պատուիրեց անոնց ինչ
որ կայսեր էր կայսեր տալ, ըսաւ յայտնապէս թէ
ինք եկած չէր աշխարհային թագաւորութիւն մը
հաստատելու, եւ հրատարակեց զինք իբրեւ բարե-
բար եւ ազատիչ ոչ Հրէից միայն, այլ եւ հեթանո-
սաց : Հրեայք այսպիսի Մեսիայի մը չէին սպասեր,
եւ երբ Յիսուս երեւեցաւ, չէին ուզեր ընդունել
զանի : Յիսուս այնպէս յայտնի կերպով յանդիմանեց
Հրէից դպրաց մոլոր ուսմունքն, որ անոնք պատ-
րաստ էին, ոչ թէ պատուել զանի իբրեւ Մեսիա,
այլ ամբաստանել իբրեւ հայհոյիչ : Այնպէս խստիւ
յանդիմանեց Հրէից երեւելիներուն կեղծաւորու-
թիւնն եւ ապիրատութիւնը, որ անոնք պատրաստ
էին զանի, ոչ թէ իբրեւ աստուածային փրկիչ ըն-
դունել, այլ հալածել մինչեւ ցմահ : Յիսուս այն-
պէս ընդդիմացաւ Հրէից ազգային նախապաշար-

մանց, որ ազգն անոր դէմ ելաւ, եւ « Խաչը հանէ տախիա, խաչը հանէ տախիա » ազաղակեց, եւ Հրեայք հակառակ կեցան Յիսուսի աշակերտներուն ինչպէս հակառակ կեցած էին նոյն իսկ Յիսուսի : Հրեայք չուզեցին անաւ անոնց որ կը քարոզէին թէ Յիսուս զոր խաչեցին՝ Աստուծոյ մանոց խոստացեալ Մեխիան էր : Պատուիրեցին անոր աշակերտաց պլեւս չիօսել յանուն նորա : ԶՊետրոս եւ զՅովհաննէս բանալ զրին, եւ զՍտեփանոս սպաննեցին քարկոծմամբ : Երեսազեմի մէջ այնպէս սատակ հաւածում մը հանեցին որ Յիսուսի աշակերտներէն շատերը ժախսան անկէ, եւ ուր որ կ'երթային՝ ազգը պատրաստ էր զանոնք քարկոծել եւ սուտ ամբաստանութիւններով Հռոմայեցի կառավարիչները զրդուել անոնց դէմ : Գրեթէ ամէն տեղ ուր որ կ'երթային, կը կրէին բուռն հալածմունք, եւ շատ անգամ կը սպաննուէին դառն մահուամբ : Որովհետեւ Հրէից ազգն եւ անոնց հոգեւոր զուլաններն այս ատիճան հակառակ էին Քրիստոսի վարդապետութեան, ինչպէս հնար էր Քրիստոսի թաղաւորութեան անոնց մէջ հաստատուիլ :

Յիսուս պատուիրեց սակայն իր աշակերտներուն երթալ նաեւ ի հեթանոս : Արդ, տեսնենք թէ հեթանոսք քան զՀրեայս աւելի պատրաստ էին ընդունելու զՅիսուս եւ անոր պաշտօնեաները : Արդարեւ հեթանոս աշխարհ մեծ կարօտութիւն ունէր բարոյական եւ հոգեւոր ազատչի մը, բայց միթէ պատրաստ էր ընդունել զՅիսուս իրեն աշխարհի ազատիչ մը : Գիտուն պատմիչ մը ըսած է թէ հեթանոս աշխարհ անատեն երեք դաս բաժ-

նուած էր, այսինքն՝ հասարակ ժողովուրդը, որ կը հաւատար թէ բոլոր կրօնքները ճշմարիտ էին, զիտունք՝ որ կը հաւատային թէ բոլոր կրօնքները սուտ էին, եւ իշխանութեան տէր անձինք՝ որ կը հաւատային թէ բոլոր կրօնքներն օգտակար էին կառավարութեանց : Եթէ Քրիստոսի Աւետարանը հրատարակէր միայն թէ աստուած մ'ալ պէտք էր աւելցնել միւս աստուածոց վրայ, եւ դո՛ւ ըսար սորվեցնել որ այն աստուածն ալ միւս աստուածոց պէս պաշտուէր, Քրիստոնէութիւնը կրնար անուամբ դիւրաւ ընդունուիլ հասարակ ժողովուրդէն, եւ թէպէտ գիտուններէն լռելեայն արհամարհուէր, բայց կը պաշտպանուէր իշխանութեան տէր անձերէ : Աստի եւ Սուրբ գրոց Աստուածը կրնար տեղ մը բռնել հեթանոսաց աստուածներուն կարգը : Բայց Քրիստոս հրատարակեց թէ մէկ Աստուած միայն կայ եւ մէկ Փրկիչ, եւ թէ բոլոր մարդիկ պարտին թողուլ իրենց սուտ աստուածները եւ ճշմարիտ Աստուածը միայն պաշտել, եւ փրկութեան համար Քրիստոսի միայն ապաւինել : Արդ, հեթանոսք պատրաստ էին թողուլ իրենց բոլոր մուրթութիւններն եւ ընդունել զՅիսուս իրեն մի միայն եւ ամենաբաւական Փրկիչ աշխարհի :

Յոյն եւ Հռոմայեցի փիլիսոփայք պատրաստ էին իրենց վարդապետ ընդունել Հրեայ մը որ երբեք տեսած չէր անոնց հաշակաւոր դասընները, եւ թերեւս ոչ իսկ սորված էր անոնց փիլիսոփայական մեծամեծ դրութիւնները : Կիկերոն հրապարակաւ ծաղրած էր հանդերձեալ աշխարհի վարդապետութիւնը : Յուլիոս Կեսար Հռովմական ծերակուտին

մէջ յայտնապէս ըսած էր թէ մահուանէ ետքը հոգին գոյութիւն չունի : Տակիտոս ուրացած էր Աստուծոյ նախախնամութիւնը , եւ Ովրատիոս ընդունած էր Եպիկուրեան անաստուածութիւնը : Այսպիսի մարդիկ պատրանաւ էին թողուլ իրենց բոլոր կարծիքներն , եւ իրենց բոլորովին անծանօթ Հրէի մը վարդապետութիւններն ընդունել : Մարդկային իմաստութեան եւ գիտութեան պարծանքն եւ գոռոզութիւնն անտարակոյս մերժել պիտի տային Յիսուսի վարդապետութիւնները :

Կամ հեթանոսաց բարոյական վիճակն այնպէս էր որ ուրախութեամբ ընդունէին Քրիստոսի բարոյական վարդապետութիւնները : Արդի պատմաբանք հեթանոսաց բարոյական զեղծունմն այնպիսի մութ գոյներով կը նկարագրեն ինչպէս կը նկարագրէ Պոլոս առաքեալ Հռոմայեցոց թուղթին առաջին երեք զուխներուն մէջ : Բընան կ'ըսէ թէ Հռոմ անառակութեան եւ անազօրունութեան աղբիւր էր , եւ այս բարոյական ապականութիւնը Հռոմէական կայսրութեան մայրաքաղաքին միայն յատուկ չէր , այլ ամէն գաւառ ապականած էր : Դարձեալ Բընան կ'ըսէ թէ Քրիստոսէ ետքն առաջին դարուն կէսն էր արդարեւ հին պատմութեան յուեգոյն ժամանակներէն մին : Այսպիսի ապականեալ ժողովուրդ մը պատրանաւ էր ընդունել զՅիսուս որ կը պատուիրէր կտրել նետել որեւիցէ աղտեղի խորհուրդ եւ որեւիցէ զեղխութիւն : Ոչ . ընդհակառակն մարդկային սրտին բոլոր ցանկութիւնները պիտի միաբանէին հակառակիլ Քրիստոսի վարդապետութեանց երկնային մաքրութեան :

Հռոմայեցոց կառավարութիւնը պատրանաւ էր ընդունել զՅիսուս իբրեւ իր թագաւորը : Այն կառավարութիւնն որ զինք պանծանօք կ'անուանէր տէր աշխարհի , եւ կը սլարծէր իր մեծամեծ յաղթութիւններովը եւ տիեզերական իշխանութեամբը՝ պատրանաւ էր իբրեւ իրեն հոգեւոր թագաւոր ճանշնալ իւր արհամարհեալ հպատակներէն մին , որ իբրեւ չարագործ լուսնած էր : Հռոմէական կառավարութիւնը կրնար ի սկզբան առ ոչինչ գրել անոր սակաւաւոր հետեւողները եւ անոնց անշան եւ տկար ըլլալուն պատճառաւ չհալածել զանոնք , բայց միթէ կրնա՞ր անտարբեր կենալ երբ Քրիստոսի հետեւողները զօրացան թուով , եւ Զանաջին կործանել հեթանոսաց կրօնական դրութիւնը , զոր կառավարութիւնը հարկաւոր կը համարէր ի պաշտպանութիւն իւր : Միթէ Հռոմէական իշխանք պատրանաւ էին ընդունել Քրիստոսի վարդապետութիւնները որ խստիւ կը դատաւարտէին անոնց ազգային գոռոզութիւնը , անոնց անիրաւ յաղթութիւնները եւ անազօրոյն զրօտանքները : Ոչ երբէք :

Պատմութիւնը կը վկայէ թէ հեթանոսք քան ըզՀրեայս աւելի պատրաստ չէին ընդունելու Քրիստոսի Աւետարանը : Երբ Քրիստոսի թագաւորութիւնը հրատարակուեցաւ հեթանոսաց մէջ , եւ անոր յատկութիւնը ճանչցուեցաւ , սաստիկ եւ կատաղի հակառակութիւն մը ելաւ անոր դէմ հեթանոսաց մէջ , ինչպէս ելած էր Հրէից մէջ : Հեթանոս աշխարհին իմաստութիւնն իբրեւ յիմարութիւն արհամարհեց Քրիստոսի կրօնքն , եւ գիտունք աղճատանք համարեցան զայն : Ապականեալ հեթանո-

սութեան բոլոր կիրքերը միացուցին իրենց զօրութիւնները դէմ դնել անոր, եւ Հռոմէական կառավարութիւնն որոշեց ջնջել զայն : Քրիստոսէ ետքն առաջին երեք դարուց մէջ Ներոն, Դոմեթիանոս, Տրայանոս, Մարկոս Աւրելիոս, Դեկոս, Վաղերիանոս, Դիոկղետիանոս եւ ուրիշ Հռոմայեցի կայսերք շատ Զանք ըրին խափանելու Քրիստոնէութեան ծաւալումը : Այս կայսերաց ժամանակը սոսկալի տանջանք հնարուեցան եւ բազմաթիւ Քրիստոնեաներ կոտորմահ սպաննուեցան : Հռոմէական հզօր կայսրութիւնը շատ անգամ լւր բոլոր զօրութեամբ Զանաց ջնջել Քրիստոնէական հաւատքը : Առաջին երեք դարուց մէջ յետ Քրիստոսի խնդիր էր թէ արդեօք Քրիստոնեայք կարող պիտի ըլլային այնչափ երկար տառն դիմանալ որչափ տառն Հռոմէական կառավարութիւնը կը տանջէր զանոնք :

Պատմութիւնը կը ցուցնէ թէ բոլոր աշխարհք հակառակ էր հոգեւոր թաղաւորութեան հօր հաստատելու ձեռնարկած էր Քրիստոս : Անտոնն Հըրեոյք եւ հեթանոսք միաբան զօրութեամբ ընդդիմացան այն թաղաւորութեան : Յունաց փիլիսոփաներն եւ երուսաղեմի դպիրներն միաձայն աղաղակեցին թէ յիմարութիւն էր Քրիստոսի կրօնքը : Զեղծ հեթանոսք եւ կեղծաւոր փարիսեցիք միանգամայն հակառակեցան Յիսուսի խորհրդոյն կատարման : Հռոմայեցւոց ծերակոյտը հաստատած էր Հրէից սինեթրիոնին վճիռը թէ Քրիստոնէից կրօնքը ջնջուելու է : Հռոմայեցի կայսերք եւ Հրէից քահանայապետք միանդամայն սլաւարաստ էին իրենց բոլոր զօրութեամբ ընդդիմանալ Յիսուսի ձեռնարկու-

թեան : Արդ ինչպէս հնար էր Յիսուսի յաջողել այսչափ խնացական, եկեղեցական եւ քաղաքական զօրութեանց դէմ : Մարդկօրէն խորհելով անհնար էր :

Ե. Քրիստոս կարող եղաւ ի հօրք դնել իւր խորհուրդը, եւ արդեօք հինգէն ընդհանուր հոգեւոր լաւատարութիւն մը :

Կարող եղաւ յաջողութիւն գտնել երուսաղեմի մէջ, ուր Հրէից սինեթրիոնը դատաւարտած էր զնա իրրեւ հնչյոյլ, եւ Հռոմէական կառավարութիւնը խաչած էր զնա իրրեւ չարագործ : Այս, անոր մահուանէն քիչ ետքն Աւետարանին քարոզութեամբ միայն բազմութիւնք արանց եւ կանանց, քահանաներէն անդամ շատեր, հաւատացին Յիսուսի, եւ աւելի քան 5,000 անձինք ճանչցան Յիսուս իրենց Տէր եւ Փրկիչ : Յետոյ անոր հետեւողները սաստիկ հալածանաց սլաւաճառաւ ստիպուեցան ելլել երուսաղեմէն, բաց երթալով այլեւայլ տեղեր կը քարոզէին Աւետարանը, եւ անոնց քարոզութեամբ Քրիստոսի թաղաւորութիւնն արագութեամբ տարածուեցաւ Հրէաստան, Գալիլեա, Սամարիա, Փոքուն Սիւրի դրեթէ բոլոր գաւառները, Յունաստան, Եգիպտոսի ծովուն կղզիները, Ափրիկէի ծովեզերքը, Իտալիա եւ մինչ իսկ ի Հռոմ : Քիչ ժամանակի մէջ Անտիօք, Յոստէ, Նիքեոս, Կորնթոս, Փետագոնիկէ, Բերէա, Իկոնիոն եւ Դերբէ գտնուեցան շատ մարդիկ որ կը ճանչնային զՅիսուս իրրեւ իրենց հոգեւոր Տէրը : Անոր հետեւողներ գտնուեցան նաեւ Տիւրքոս, Կեսարիա, Տրովա, Աթէնք, Լիւստրա եւ Դամասկոս :

Այս նիւթին վրայ Հռոմայեցի մատենադրաց վիւթութիւնը համոզիչ է :

Տակեաւս կը վկայէ թէ Քրիստոնէական հաւատքը տարածուած էր ոչ միայն Հրէաստան , այլեւ նոյն իսկ Հռոմ :

Բիւթանիոյ եւ Պոնտոսի մէջ այնչափ շատ մարդիկ ընդունած էին Քրիստոնէութիւնը որ Հռոմայեցի կուսակալը , Պլինիոս , այս մասին գիր գրեց առ Տրայանոս կայսր , եւ հարցուց թէ ինչ ընել պէտք էր Քրիստոնէական հաւատոյ ծաւալման առաջն առնելու համար :

Յասպէանոս վկայ յամի Տ. 106 կ'ըսէ . « Զկայ ազգ մը որ չաղօթէ առ Արարիչն յանուն խաչելոյն Յիսուսի : »

Տերպոնիանոս , յետ Քրիստոսի երկրորդ դարուն Քրիստոնէայ մատենագիր մը , այսպէս գրեց Հռոմէական կայսրութեան մէկ կուսակալին . « Մեք , Քրիստոնէայք , դեռ երեկեան ենք , բայց եւ այնպէս կը լեցունենք ձեր բոլոր հրապարակները , ձեր աւանները , քաղաքները , կղզիները , դատարանները , նոյն իսկ ձեր բանակները , ձեր պալատները , ձեր ծերակոյտը , ձեր շուկաները . ձեր մեհեանները միայն թողած ենք ձեզի : » Նոյն մատենագիրը կ'ըսէ թէ այն ատեն Քրիստոսի թագաւորութիւնը տարածուած էր Սլոանիա , Գաղիա եւ Բրիտանիա :

Քրիստոնէութեան այս ընդհանուր ծաւալումէն ի հարկէ սա հետեւեցաւ որ կռապաշտութիւնն ինկաւ , անոր աստուածները մերժուեցան եւ մեհեանները թողուեցան , Քրիստոնէութիւնն եղաւ կրօնք Հռոմէական կայսրութեան , եւ Յիսուս Քրիստոս արդեամբ հիմնեց հոգեւոր թագաւորու-

թիւն մը Հռոմէական պետութեան երկրին մէջ :

Կը հարցունենք թէ այս բաներն ինչպէս գործուեցան : Բռնութեամբ գործուեցան : Ոչ : Յանուն խաչեալ Փրկչին հեղութեամբ կրելով ամէն տանջանք զոր հզօր կայսրութիւն մը կրնար տալ :

Նենգութեամբ կամ խաբէութեամբ գործուեցան : Ոչ , այլ այնպիսի մարդոց հաւատարմութեամբ որ կ'ընտրէին մանաւանդ մեռել քան խաբել : Մարդկային իմաստութեամբ կամ աշխարհային հնարիւք գործուեցան : Ոչ : Քրիստոսի հետեւողներուն միմիայն իմաստութիւնը եւ միմիայն հնարքը կը կայանար յայնմ որ հաւատարմութեամբ քարոզեցին ըզխաչեալն Քրիստոս իբրեւ Աստուծոյ իմաստութիւնը փրկութեան համար : Արդարեւ այս յաղթութիւնն ոչ մարդոյ , այլ Աստուծոյ էր :

Իմաստութիւնը , որոյ համար Հռոմէական կայսրութիւնը մերժեց Սոկրատոս , Պլատոնի , եւ Արիստոտելի վարդապետութիւններն իբրեւ անպիտան , պէտք է որ քան զմարդկային իմաստութիւն աւելի եղած ըլլայ : Այն իմաստութիւնն արդարեւ աստուածային իմաստութիւն էր :

Ճարտարիտութիւնը , որոյ համար նոյն կայսրութիւնը ետ դարձաւ իր ատենաբաններուն ճառերէն , լոկ մարդկային չրթանց ճարտարիտութիւն չէր , Աստուծոյ ճշմարտութեան ճարտարիտութիւնն էր :

Աղղեցութիւնը որ մոլեռանդ Հրէին , հեշտասէր Յոյնին եւ հպարտ Հռոմայեցւոյն մէջ ծնաւ սէր առ հեղն եւ անշուքն Յիսուս՝ երկրաւոր աղղեցութիւն չէր այլ երկնաւոր :

Զօրութիւնը որ քան զսուր , քան զխարոյկ , քան

զվարի գազանս զօրեղ էր , զօրեղ քան զՀռոմէական կայսրութեան բոլոր զօրութիւնն , արդարեւ Աստուծոյ զօրութիւն էր :

Պատմութիւնը կը վկայէ թէ Քրիստոսի խորհուրդը զարմանալի յաջողութիւն դտաւ անոր մահուանէն ետքն առաջին 500 տարուան մէջ : Արդարեւ Քրիստոս հոգեւոր թագաւորութիւն մը հաստատեց Հռոմէական կայսրութեան բոլոր երկիրներուն մէջ : Պատմութիւնը կը վկայէ նաեւ թէ այս դեռ սկիզբն էր ծաւալման Յիսուսի թագաւորութեան : Այն թագաւորութիւնն երթալով տարածուեցաւ նաեւ Հռոմէական կայսրութեան սահմաններէն դուրս , մինչեւ որ բոլոր Եւրոպա , գէթ արտաքին կերպով հպատակեցաւ Քրիստոսի հոգեւոր թագաւորութեանը : Յետոյ այն թագաւորութիւնն իր իշխանութիւնը տարածեց անգր քան զովիւանոս մինչեւ Ամերիկա եւ մեծ ովկիանոսի կղզիները , եւ տակաւին կը տարածէ Աֆրիկէի վայրենիներուն մէջ եւ մինչեւ Ասիոյ կեդրոնը :

Ճշմարիտ է որ Քրիստոսի թագաւորութեան յառաջագիւմութիւնը միշտ միեւնոյն արագութեամբ եղած չէ : Հզօր զօրութիւններ միշտ ընդդիմացած են անոր տարածմանը , եւ հակառակութիւններն երբեմն այնպէս սաստիկ եղած են , որ անոր տարածումը ժամանակ մը խափանուած է , բայց ժամանակ մը միայն : Բաց տակէ , եւ որ քան զայս աւելի ողբալին է , Քրիստոսի հետեւողք միշտ այնպէս ժիր եւ հաւատարիմ դտնուած չեն ինչպէս որ պէտք է : Երբեմն սնապաշտութիւնք այնպէս տկարացուցին անոնց զօրութիւնը , որ Քրիստոնեայք շատ քիչ

քան կրցան ընել ի նպաստ տարածման Քրիստոսի հոգեւոր թագաւորութեան , երբեմն եւս անհաւատութեան ոգին ժամանակ մը-ջլատեց անոնց զօրութիւնները , եւ երբեմն կռուոյ ոգին եւ անոնց ներքին երկպառակութիւններն ի նանիր վատնել տուին անոնց ոյժն եւ ազդեցութիւնը :

Արդ , թէպէտ երբեմն սնապաշտութիւնք Քրիստոսի Աւետարանին փառաւոր ճշմարտութիւնները ծածկեցին , թէպէտ անհաւատութիւնը տարակոյս յարոյց Քրիստոնէութեան աստուածային ծագման վրայ , թէպէտ ներքին վէճեր սպառեցին Քրիստոնէից զօրութիւնը , թէպէտ աշխարհասիրութիւնը շատ անգամ գերի ըրաւ զՔրիստոնեայս , սակայն եւ այնպէս Քրիստոսի թագաւորութիւնը հաստատութեամբ յառաջ գնաց իր թագաւորին մահուանէն մինչեւ ցարդ : Անկէ ի վեր ամէն դարու մէջ Քրիստոս ընդհանուր հոգեւոր թագաւորութիւն մը հաստատելու խորհուրդը կատարելու վրայ է : Քրիստոսի տէրութիւնը գէթ արտաքուստ ճանչցողներուն թիւը դարէ ի դար աւելցած է , եւ անոր ճշմարիտ աշակերաններուն բաղմութիւնն երբէք այնչափ մեծ չեղաւ որչափ զարդիս : Հաւատարմութեան արժանի հաշիւներու նայելով , Քրիստոսէ ետքն առաջին դարուն վերջը 500,000 անձինք կային որ կ'ընդունէին զՔրիստոս իբրեւ տէր . երրորդ դարուն վերջը՝ 5 միլիոնի կը հասնէր ասոնց թիւը , տասներորդ դարուն վերջը՝ 50 միլիոնի , հնգետասներորդ դարուն վերջը՝ 100 միլիոնի , եւ հիմա այս թիւը 500 միլիոնի կը հասնի :

Զօրութիւն մը կարող չեղաւ երբէք երկար առնն

դէմ դնել Աւետարանին հաւատարիմ քարոզութեանը : Աւետարանն ուր որ հաւատով, աղօթքով եւ սիրով քարոզուեցաւ, ընդունուեցաւ թէ բարբարոս եւ թէ քաղաքակիրթ ազգերէ : Ուր որ անկեղծօրէն եւ սրտանց ընդունուեցաւ, քան զամենայն երկրաւոր զօրութիւն դեր ի վերոյ երեւեցաւ : Ամէն տեսակ զէնք դործածուեցաւ անոր դէմ, բայց ի զուր : Անհաւատութիւնը շատ անգամ պարծեցաւ թէ կործանեց այս հոգեւոր թագաւորութեան հիմերը, բայց այս թագաւորութիւնը մինչեւ ցայսօր անասան կը կենայ : Անհաւատութիւնը հազար անգամ հրատարակեց թէ Աւետարանին ստութիւնն յայտնուած է, բայց աշխարհ տակաւին կը հաւատայ Աւետարանին ուրախութեան աւետեացը : Փելլիսովայութիւնը շատ անգամ ծաղր ըրաւ Աւետարանին վարդապետութիւններն իբրեւ յիմարութիւն, բայց Քրիստոնէութիւնը տակաւին կը ցուցնէ թէ ինքն Սատուծոյ իմաստութիւնն է :

Աւելի քան 1800 տարիներ անցան յորմէ հետէ Յիսուս Նազովրեցի յայտնեց իր աշակերտներուն թէ նպատակ ունէր հաստատել հոգեւոր թագաւորութիւն մը, որոյ հպատակ պիտի ըլլային մարդիկ ամէն ազգէ, եւ որ պիտի տեսէր բոլոր ապագայ դարերուն մէջ : Ծջմարիտ է թէ Քրիստոսի խորհուրդը դեռ բոլորովին չկատարուեցաւ, բայց երբ կը նկատենք թէ որ աստիճան տարածուած է Քրիստոնէութիւնը մինչեւ ցարդ, չենք կրնար բնաւ տարակուսիլ ապագային մէջ Քրիստոսի խորհրդոյն լիովին կատարուելուն վրայ : Ուրեմն զհամաձայնիւր Գաղիացի պատմագրին, Մ. Կիլզոյի, որ կ'ըսէ

թէ Քրիստոս նուաճեց Յունաստան եւ Հռոմ, նըւաճեց Հեթանոսութիւնը, եւ հիմա բոլոր աշխարհ նուաճելու վրայ է :

Ընթերցող, եթէ արդարեւ Քրիստոս բոլոր աշխարհք կը նուաճէ, զի է ուրեմն նա : Պէտք է որ ըլլայ Թագաւոր Թագաւորաց և Տէր տէրանց :

ԳԼՈՒԽ Ի

ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԵԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

Նոյն ինքն Քրիստոս ըստ թէ ծառն իր պտղէն
կը ճանչցուի, այսինքն թէ աղէկ ծառ մը չի կրնար
գէշ պտուղ բերել, ոչ ալ գէշ ծառ մը կրնայ աղէկ
պտուղ բերել: Ուրեմն, Քրիստոնէութիւնը դատե-
լու ենք իր պտուղներէն: Եթէ գէշ պտուղներ բերած
է, մերժելու ենք զայն իրրեւ անարգ սնապաշտու-
թիւն. բայց եթէ աղէկ պտուղներ բերած է, հարկ է
չնորհակալութեամբ ընդունել զայն իրրեւ աստուա-
ծատուր կրօնք:

Ուրեմն, ի՞նչ աղբեցութիւն ունեցաւ Քրիստոնէութիւնը
մարդոց վրայ: Այս հարցման իմ պատասխանէնք ընդ
նէս-նէս աղբեցութիւնը բարեւեալ, իշխան Բարեւ, և Բարեւ
Քրիստոնէութեան:

Սակայն թերեւս ոմանք ըսեն թէ Քրիստոնէութիւնը
դաւանողք ոչ միայն բարի այլ և չար գոր-
ծած են, և թէ շատ չարիք գործուած են յանուն
Քրիստոնէութեան: Կ'ընդունինք զայս, Այո, մեծ
և ողբալի չարիք գործուած են. անիրաւ պա-
տերազմներ մղուած, անողորմ տանջանք տըր-
ուած, և գաղանային անդթութիւններ գործուած
են Քրիստոնէութեան սուրբ անուամբ: Տխուր ճըշ-
մարտութիւն է թէ մարդիկ ջանացած են Քրիստո-

նէութեան սուրբ անուամբ քաղաքական իշխանու-
թիւն յափշտակել, ուրիշներուն խղճին վրայ բռն-
նանալ, ճշմարիտ քաղաքակրթութեան յառաջադի-
մութիւնն արգելել, և բռնութեամբ տիրել ազգաց
վրայ: Այս բոլորը անուր ճշմարտութիւն է:

Բայց միթէ Քրիստոնէութիւնը պատասխանատու
է այս չարեաց համար: Քրիստոնէական հաւատքը
դաւանողներուն մէջ գտնուած են շատ կեղծաւոր-
ներ որ բաց իրենց անձին փառքէն ուրիշ նը-
պատակ ունեցած չեն, և Քրիստոնէութիւնը դա-
ւանած են սոսկ իրենց շահուն համար: Այսպիսի
կեղծաւորաց չար գործքերուն համար միթէ Քրիս-
տոնէութիւնը պատասխանատու է:

Կը գտնուին նաեւ մարդիկ որ անուամբ միայն
ընդունած են Քրիստոնէութիւնն առանց ընդունած
ըլլալու անկեղծօրէն անոր վարդապետութիւնները,
և առանց համաձայնեցնելու իրենց վարքը Քրիս-
տոսի օրէնքներուն և ոգւոյն: Միթէ Քրիստոնէ-
ութիւնը պատասխանատու է այսպիսի մարդոց գոր-
ծերուն համար:

Նաեւ այլք անկեղծաբար ընդունած են Քրիստո-
նէութիւնը, բայց սխալ հասկնալով անոր վարդա-
պետութիւններն ինկած են մոլորութեանց մէջ
Սակայն միթէ Քրիստոնէութիւնը պատասխանատու
է այսպիսեաց սխալներուն և մոլորութեանց հա-
մար:

Կան նաեւ ուրիշներ որ ընդունած են Քրիստոնէութիւնը,
բայց բոլորովին ազատեղած չեն մարդկային
ազգին բնական ապականութեան զօրութենէն, ուս-
տի և կատարելապէս ցուցուցած չեն իրենց վա-

րուցը մէջ Քրիստոսի Աւետարանին ճշմարիտ ոգին : Միթէ Քրիստոնէութիւնը պատասխանատու է ասոնց թերութիւններուն համար : Ոչ :

Քրիստոնէութիւնը պատասխանատու չէ այն բաներուն համար որ անոր վարդապետութեանց հակառակ կը գործուին : Քրիստոնէութիւնը պատասխանատու է այնպիսի գործերու համար միայն որ անոր վարդապետութիւններուն եւ ոգւոյն համաձայն կը կատարուին : Ազգեցողութիւնը զոր Քրիստոնէութիւնն ունեցած է , եւ որուն համար պատասխանատու է՝ կրկին է , առանձին կամ մասնաւոր , եւ ազգային կամ ընդհանուր : Քրիստոնէութեան ազգեցողութիւնը տեսնուած է թէ մարդոց սիրտերուն եւ վարուցը , եւ թէ ազգաց օրէնքներուն եւ հաստատութեանց մէջ . եւ ոչ ոք կրնայ ուրանալ թէ ինչ որ գործուած է Քրիստոսի Աւետարանին վարդապետութեանց եւ ոգւոյն համաձայն՝ օրհնութիւն բերած է մարդոց եւ ազգաց միանգամայն :

Ա. Քրիստոնէութեան ընդհանուր ազդեցութիւնն ազգաց վրայ :

Այս խնդիրն ըստ օրինի քննողներէն շատերը համոզուած են թէ այն բաներուն մեծ մասը որ արդի քաղաքակրթութեան պարծանքը կը համարուի՝ Քրիստոսի Աւետարանին արդիւնքն է : Արդարեւ երեւելի պատմիչներէն ոմանք կը հաստատեն թէ արդի քաղաքակրթութիւնը , բառին զուտ եւ վսեմ նշանակութեամբն առնուելով , պտուղ է Քրիստոնէութեան , եւ եթէ նկատենք այն տարրերէն ոմանք որ արդի քաղաքակրթութեան վառք ու պարծանք են , մենք ալ պիտի համոզուինք թէ

այն տարրերուն համար մեծապէս պարտական ենք Քրիստոսի Աւետարանին :

1. Սկիւնք յիշեալ տարրերուն ստորնագուէն որ է հարստութիւնը : Հարստութիւնն ըստ ինքեան բարի բան է , եւ շատ հարկաւոր է որպէս զի ազգ մը բարձրագոյն աստիճանի բարգաւաճման համար : Ստոյգ է թէ ազգատութիւնը միշտ անպատուութիւն չէ , յայտնի է սակայն թէ առանց հարստութեան ոչ վարժարաններ եւ ոչ համալսարաններ կըրնան հաստատուիլ , ոչ դասադիրքեր կը յօրինուին եւ ոչ մատենադարաններ կը բացուին , ոչ ալ անհատ մարդիկ կրնան նուիրել իրենց կեանքն ազգաց ընդհանուր լուսաւորութեան : Հարստութիւնն այնպիսի օգտակար վարձաններու կը ծառայէ , որ առանց չափաւոր հարստութեան բարձր քաղաքակրթութեան հասնել անհնար է : Այս պատճառաւ արդի քաղաքակրթութիւնն իր նիւթական դանձերուն վրայ կ'ուրախանայ , եւ յայտնի է թէ Քրիստոնէութիւնը մեծապէս օգնած է հարստութեան աճման : Քրիստոսի Աւետարանն , եթէ անկեղծօրէն եւ ի սրտէ ընդունուի , կ'ընէ զարա եւ զխանայս աշխատասէր միանգամայն ժուժկալ , ուստի եւ մեծապէս կ'օգնէ նիւթական բարգաւաճում ստանալու եւ պահելու : Արդարեւ եղած են հարուստ ազգեր որ Քրիստոնէոյ չէին , բայց ասոնք անկարող եղան երկար առեն պահել իրենց հարստութիւնը : Այն ազգերուն անդամները շուտով անձնատուր եղան ամէն տեսակ զեղծմանց , իրենց հարստութիւնը վառնեցին զեղխութեան մէջ , եւ ամօթալի ապականուած եան մէջ ընկղմեցան : Դարձեալ , մաքուր

բարոյականը զոր Աւետարանը յառաջ կը բերէ զայն ի սրտէ ընդունողներուն վարուց մէջ՝ միմիայն ապահով խորիսխ է այն մեծամեծ սուեւտրական ձեռնարկութեանց որովք միայն կարելի է յարդիւնս անել ազգի մը հարստութեան ազրիւրները : Մարդիկ իրարու վրայ վստահութիւն ունենալու են որպէս զի կարող ըլլան ընկերութիւններ կազմել եւ իրարու օգնել մեծամեծ ձեռնարկութեանց մէջ : Աւետարանը զայն ի սրտէ ընդունողներն ուղիղ եւ արդարասէր ընելով՝ կու տայ այս փոխադարձ վստահութիւնը , եւ այնպէս հնարաւոր կ'ընէ մեծամեծ ձեռնարկութիւնները : Ծնարիտ քաղաքակրթութիւնը սակայն կը պարծի ոչ այնչափ բուն իր հարըստութեանը , որչափ զայն ազնիւ եւ գովելի կերպով գործածելուն համար : Ծնարիտ քաղաքակրթութիւնը կը պարծի մանաւանդ իր բարենպաստի եւ մարդասիրական անթիւ հաստատութեանց համար որ հիմնուած են ամէն տեսակ թշուառաց համար :

Հարստութիւնն օրհնեալ է երբ ազնիւ-նպատակներու կը գործածուի . բայց անիծեալ է , երբ մարդիկ զայն կ'ընեն միջոց իրենց հեշտութիւնները յագեցնելու : Ազգերը շատ անգամ զեղխութեան միջոց ըրած են իրենց հարստութիւնն , սպառած են ազգին զօրութիւնը , ազգային առաքինութիւնները խանդարած են , եւ այնպէս կործանած են զիրենք : Արդի քաղաքակրթութեան հարստութիւնը նախատինք պիտի ըլլար մանաւանդ քան թէ փառք , եթէ մերժէր Քրիստոսի սա երկնային վարդապետութիւնը թէ «Ա.-է-է երանելի է որքան քան թէ առեւել», եւ վատնէր իր հարստութիւնը զեղխութեամբ ,

եւ կամ առ ազահութեան ծածկէր զայն : Քրիստոնէութիւնն է այն զօրութիւնն որ այսօր ազգերը կը պահէ մեծ հարստութեան զեղծումներէն որով հին դարերու մէջ ազգեր կործանեցան : Փառք Աստուծոյ , արդի քաղաքակրթութիւնը դամքան զգամ կ'ընդունի Քրիստոսի վարդապետութիւնը , եւ ամէն երկրի մէջ կը հաստատուի իր բարեսիրական հաստատութիւնները եւ կը բազմացնէ իր օգտակար գործքերը :

2. Քննենք արդի քաղաքակրթութեան մէկ ուրիշ տարրը , որ է ~~դաստիարակութիւնը~~ : Արդի քաղաքակրթութիւնը կը պարծի դաստիարակութեամբ , եւ Քրիստոսի Աւետարանը , երբ որ ուղիղ հասկըցուեցաւ եւ սրտանց ընդունուեցաւ , օգնեց միշտ ազգային լուսաւորութեան եւ մտաւորական զարգացման գործին : Քրիստոսի Աւետարանն այս բանը կ'ընէ այլեւայլ կերպով :

ա. Աւետարանը միտքը կ'ազատէ այն կրից բռնութենէն որ խնցողութիւնը կը մթացնեն , երեւակայութիւնը կը խանգարեն եւ բոլոր մտաւոր կարողութիւնները կը տկարացնեն : Երբ հին Յոյնք եւ Հռոմայեցիք ապականեցան , անոնց խնցական կարողութիւնները տկարացան , եւ ուսմանց եւ գիտութեանց մէջ իրենց առաջնութիւնը կորուսին : Ծնարիտ լուսաւորութեան եւ մտաւորական զարգացման ամենամեծ թշնամիք են մոլութիւնը , եւ Աւետարանն , որ , երբ ի սրտէ կ'ընդունուի , կ'ազատէ զմարդիկ մոլութիւններէ , ծնարիտ ազգային լուսաւորութեան հաւատարմադոյն բարեկամն եւ օգնականն է :

բ. Աւետարանը կ'ընծայէ ամէն մարդու ամենէն մեծ խնդիրներ որ կրնան զբաղեցնել մարդոց մտաւոր կարողութիւնները : Կը դարձնէ միաքը դէպ ետ , դէպ ի սկիզբն ժամանակի , երբ Աստուած դժբաւ երկրիս հիմերը . կը տանի նաեւ միաքը յաւաճ դէպ այն ժամն երբ այլեւս ժամանակ պիտի չըլլայ : Կը բարձրացնէ միաքն այս աշխարհի ճնշին հոգերէն եւ անձկութիւններէն եւ ներկայ կենաց կարճատեւութեան թիւններէն եւ արտօնութիւններէն վեր , որպէս զի մարդ կարենայ տեսնել Աստուծոյ զարմանալի նախախնամութիւնն անցեւորէ մէջ , եւ անոր յաւիտեական նպատակներուն վառաւորապէս կատարուիլն ապագային մէջ : Կը տանի միաքը ժամանակաւոր իրաց վախճանականութենէն յաւիտեական իրաց անխորտակութեանը , սահմանաւոր իրաց անկատարութենէն՝ անսահման էակին կատարելութեանը , ստեղծուածներէն՝ առ Ստեղծողն : Այսպէս Քրիստոսի Աւետարանը կը զարգացնէ մտքին կարողութիւնները՝ մէջ բերելով քննելու եւ նկատելու մեծամեծ խնդիրներ :

գ. Աւետարանը կը յայտնէ մարդոց անոնց անմահութիւնն , եւ այսպէս մեծ զրդիւ կու տայ անոնց իրենց միաքը զարգացնելու :

Հին կրթեալ ազգերէն ամանք արդարեւ նշանաւոր եղան մտքի գործունէութեան կողմանէ , բայց այս գործունէութիւնն երկար չտեւեց , եւ չէր կրնար տեսնել առանց մաքուր ազգեցութեան Քրիստոնէութեան : Այժմու հեթանոս ազգերը կարող չեն բարձր քաղաքակրթութեան հասնիլ : Մինչեւ աստիճան մը կը զարգանան , բայց այնուհետեւ

կամ կը մնան հոն ուր են , եւ կամ կը սկսին լոյնալ : Արդի քաղաքակրթութիւնը Քրիստոնէայ ազգաց մէջ է միայն , եւ եթէ տանք մերժեն Քրիստոսի Աւետարանը , չատ հաւանական է թէ պիտի կորսուին ընդհանուր ապականութենէն , ինչպէս կորսուեցան հին ազգերը :

Արդի քաղաքակրթութիւնը կը տարբերի հինէն նաեւ այսու որ կը պարծի ոչ թէ գիտութեանց եւ գեղարուեստից քանի մը կեդրոններ ունենալուն համար , այլ մանաւանդ Դասակարգութեան ընդհանուր Զաւակն համար : Չի պարծիր քանի մը անձանց միայն մտաւորական գերազանցութեան համար , այլ կը պարծի մանաւանդ բոլոր ժողովրդեան ընդհանուր լուսաւորութեան համար : Արդի քաղաքակրթութիւնը կ'ուրախանայ արդարեւ իր վարժարաններուն եւ համալսարաններուն համար , բայց եւս աւելի կ'ուրախանայ իւր հասարակ զարոյցներուն համար որ իւրաքանչիւր գիւղի մէջ կը գտնուին : Այս բանին համար մեծապէս պարտական ենք Քրիստոնէութեան , որ , ոչ թէ ազնուականաց միայն , այլ եւ բոլոր ժողովրդեան լուսաւորութիւնը պարծանք կը համարի իրեն : Քրիստոս հասարակ ժողովրդեան վարդապետ էր , եւ իր աշակերտաց պատուիրեց աշխատել բոլոր ժողովրդեան հոգեւոր լուսաւորութեան համար , եւ արդի քաղաքակրթութեան առաւելութիւններէն մին եւս այս է որ յայտն մատին կը հետեւի Քրիստոսի օրինակին , եւ կը ջանայ ամէն գիւղի մէջ զարոյց բանալ , եւ ամէն ընտանիք գիտութեան քանձին մէկ մատովը հարստացնել :

Ծ. Արդի քաղաքակրթութեան մէկ ուրիշ տարրն

է աղբային հասարակութիւնէն : Արդի քաղաքակիրթ ազգերն ունին թագաւորներ , թագաւորական ցեղեր , թագաւորական պալատներ , պատրաստ զօրքեր , եւ ըրած են արիւնահեղ պատերազմներ : Եթէ այս բաներն ըլլային այս ազգերուն վառքն ու պարծանքը , պիտի ըսէինք արդարեւ թէ այս բաներն ուրիշ ազգերէ յառաջ կուգան , ոչ թէ Քրիստոսի Աւետարանէն : Բայց արդի քաղաքակիրթ ազգերը քիչ կը պարծին այս բաներով , անոնց պարծանքն են մանաւանդ հաւատարիմ թագաւորներ , խմատուն օրէնադիրք , անկաշառ դատաւորներ , եւ մանաւանդ հնազանդ , բարենշան , համաբերել եւ առաքինի հպատակներ : Արդի քաղաքակիրթ ազգերն ոչ այնչափ կը պարծին իրենց թագաւորաց հոյաւիտ պալատներուն համար , որչափ հպատակաց երջանիկ տուններուն համար : Արդի քաղաքակիրթ ազգերն ոչ այնչափ կը պարծին պատերազմի յաղթութեանց համար , որչափ կը պարծին խաղաղութեան պառզներուն եւ օրհնութեանց համար : Այս յառաջ կուգայ մեծաւ մասամբ Աւետարանի ազդեցութենէն : Այս մասին արդի քաղաքակիրթութիւնը մինչեւ աստիճան մը կը համաձայնի Քրիստոսի վարդապետութեանց եւ կը ցուցնէ անոր ոգին :

Հին քաղաքակիրթ ազգերն անբարոյական էին , ուստի եւ չիրցան երկար տեւել : Անիրաւ , միանգամայն անմաքուր էին , ագահ եւ կաշառասէր էին , ուստի եւ տկար էին , եւ շուտով ինկան : Արդի քաղաքակիրթ ազգերն աւելի զօրաւոր են քան հիները , վասն զի ըստ մասին ընդունած են Սուրբ դրոյն բարոյական սկզբունքները : Եթէ բոլորովին

ընդունին այն սկզբունքներն , անատեն այնպէս հաստատուն պիտի ըլլան որ՝ որեւիցէ մարդկային զօրութիւն կարող պիտի չըլլայ կործանել զանոնք : Իսկ եթէ , ընդհակառակն , մերժեն այն սկզբունքներն , անոնց կործանումն այնպէս ստույգ պիտի ըլլայ ինչպէս եղաւ Յունացը եւ Հռոմացեացը :

Հին քաղաքակիրթութիւնն , իր ոգւոյն կողմանէ , անգութ էր : Օրէնքները զորս կը հրատարակէր՝ բռնութեան օրէնքներ էին : Այս օրէնքներուն նաչելով տկարը կը ծառայէր հզօրին , աշխարհակալութեան համար անիրաւ պատերազմներ կ'ըլլային , պատերազմի մէջ բռնաւորները կը վաճառուէին իբրեւ գերի , եւ մարդիկ կը բռնադատուէին իբրեւ գաղան կռուել իրարու հետ ի պրօսանս թագաւորաց :

Քրիստոնէութիւնն եկաւ ջնջել հին քաղաքակիրթութեան բարբարոսական օրէնքները , եւ փոխանակ այնց՝ հրատարակել սիրոյ օրէնքը , որուն նայելով զօրաւորն օգնելու է տկարին , լուսաւորեալը կրթելու է չլուսաւորեալը , եւ առաքինին աշխատելու է զմոլին ուղղելու , ինչպէս որ նոյն իսկ Քրիստոս չեկաւ ուրիշներէն սպասաւորութիւն ընդունելու , այլ ուրիշներուն սպասաւորութիւն ընելու : Երբ Քրիստոնէութիւնը տիրեց , կրօնական արարողութեանց հետ այլ եւս չկատարուեցան անառակ գարշութիւններ , ոչ ալ սեղանները պղծուեցան մարդազնէրու արեամբ , եւ բանաւորեալք այլ եւս չնեաւուեցան գաղաններու տաճակ , ոչ ալ բռնադատուեցան իրարու հետ մենամարտելով գիրար սպաննել :

Աւետարանը դատաւարտեց Յունաց ամբարտա-

ւանութիւնն եւ Հռոմայեցւոց անիրաւ յաղթութիւնները : Հրատարակեց թէ Աստուած մէկ արիւնէ ըրաւ երկրիս բոլոր ազգերը , եւ թէ մարդիկ այլ եւս սորվելու չէին պատերազմ ընել : Ոմանք թերեւս հարցունեն . եթէ այսպէս է , ինչպէս կ'ըլլայ որ Քրիստոնեայ ազգերն այսչափ պատերազմներ կ'ընեն : Այս հարցման կը պատասխանենք թէ , այս ազգերը դեռ ըստ մասին միայն ընդունած են Աւետարանը , եւ ըստ մասին կը մնան տակաւին հին քաղաքակրթութեան բարբարոս օրէնքներուն տակ : Հետեւեալ իրողութիւններէն յայտնի է սակայն թէ արդի Քրիստոնեայ ազգերը դամքան ըզդամ կ'ընդունին պատերազմի նկատմամբ Աւետարանին սկզբունքները : Այս ազգերը չեն հաւնիր իրենց այժմու ընթացքին , եւ ամէնքը կը խոստովանին թէ պատերազմը մեծ չարիք է , եւ անոնց այս համոզումը տարուէ տարի կը զօրանայ : Հիմա կազմուելու վրայ է այնպիսի զօրութիւն մը որ քան թագաւորաց զինուորական զօրութիւնը մեծ է եւ հզօր , այն է լուսաւորեալ ժողովրդոց հասարակաց կարծիքը , եւ այս կարծիքը տարուէ տարի աւելի ընդգլխութիւն կը ցուցնէ պատերազմի : Այժմու հասարակաց կարծիքը չի հաւանիր երկիրներ նուաճելու համար միայն պատերազմներ ընել , ինչպէս կ'ընէին Հռոմայեցի կայսերք : Քրիստոնեայ ազգերը համադրւած են թէ ազգաց մէջտեղ ծագած խնդիրները կրնան լուծուիլ քան զպատերազմ լաւագոյն կերպով մը : Վերջին քանի մը տարիներուն մէջ եւրոպա քանի մ'անգամ համադգային ժողովներ եղան միջոց մը գտնել ազգաց մէջտեղ ծագած

դժուարութիւնները լուծել առանց արիւնհեղութեան , եւ այս ժողովներու խորհուրդներն աղէկ ընդունելութիւն գտած են եւրոպացի եւ Ամերիկացի ազգերէ եւ իշխաններէ : Քրիստոնեայ ազգերն երթալով աւելի հոգ կը տանին պատերազմի աղէտները սահմանի մէջ փակել , Զանալով որ պատերազմը կռուող տէրութեանց մէջ մնայ , եւ չեն թողոր որ յաւմալտս արիւն թափի եւ կորուստ ըլլայ ընչից եւ ստացուածոց : Քրիստոնեայ ազգերն այլեւս իբրեւ գերիներու հետ չեն վարուիր պատերազմի մէջ բռնուողներուն հետ , այլ զանոնք կը խընամեն մարդասիրաբար , եւ որչափ հնար է շուտով ետ կու տան :

Եթէ բաղդատենք անցեալը ներկային հետ , պիտի տեսնենք թէ այս մասին մանաւանդ զարմանալի փոփոխութիւն եղած է ազգաց մէջ : Հին ազգաց մէջ Տիտոս երեւելի էր իր մարդասիրութեան համար , բայց եւ այնպէս երբ առաւ երուսաղէմ առաջին դարուն մէջ , քաղաքը քաջութեամբ պաշտպանողներէն այնչափ մարդ խաչը հանեց որ , ինչպէս կ'ըսէ պատմիչը . « բաւական փայտ չգտնուեցաւ խաչ շինելու , ոչ ալ խաչերը կանգնելու բաւական տեղ » : Բաղդատէ այս եւ ինչ որ ըրին Գերմանացիք երբ երկայն պաշարմանէ ետքը Բարիլ քաղաքն առին 1871 ին : Գերմանական բանակին առաջին գործն եղաւ ոչ թէ չարչարել կամ ըսպանել , այլ կերակուր հայթայթել քաղքին սովեալ բնակիչներուն :

Եթէ մեզի յիշեցնեն ոմանք այն սոսկալի անգըթութութիւնները զորս հասարակականք (քօմիւնիսթ)

գործեցին Բարիդի մէջ, կ'ըսենք թէ այն բարբարոսութիւններն ընդները կ'ատէին Քրիստոնէութիւնը եւ կ'ըսէին իրենց համար թէ անատուած են : Հասարակականաց օրինակը զօրաւոր կերպով կը ցուցնէ թէ, եթէ այժմու քաղաքակրթութիւնը մերժէ Քրիստոնէութիւնը, կրնայ բարբարոսութեան անդունդը գահալլիւ չար քան զնախնի հեթանոս :

Արդարեւ Քրիստոնեայ ազգաց պատերազմները նախատինք են այժմու քաղաքակրթութեան եւ հակառակ Քրիստոնէական հաւատոյ, բայց եւ այնպէս յայտնի է թէ Քրիստոնէութեան խաղաղասիրական ազդեցութիւնն երթալով աւելի կը զգացուի եւ անոր մարդասիրական սկզբունքները հետզհետէ աւելի կ'ընդունուին Քրիստոնեայ ազգերէ, եւ պատճառ ունինք յուսալու թէ քիչ առնէն այնպէս լիովին եւ անկեղծօրէն սլիտի ընդունուին, որ ազգերն այլեւս պատերազմ սլիտի չսորվին : Քրիստոնէութիւնն արդէն նուաղեցուցած է պատերազմաց թիւը, եւ շատ մեղմացուցած է պատերազմի աղէտները : Իցէ՛ թէ շուտով եւ բոլորովին ազատէր ամէն երկիր այս սոսկալի հարուածէն :

Քրիստոնէութիւնը կռուեցաւ նաեւ գերութեան եւ անոր անգթութիւններուն դէմ : Այս կռիւն երկարատեւ եւ խիստ եղաւ, բայց Քրիստոնէութիւնը գրեթէ խաղաւ ջնջած է գերութիւնը :

Քրիստոնէութիւնը վերցուց նաեւ կանանց սեռն այն նուաստութենէն յոր լծուցած էր զնա հեթանոսութիւնը, եւ տուաւ կնոջ այն պատուաւոր դիրքը որ անոր սահմանուած էր Արարչէն :

Քրիստոնէութիւնն այնպէս զորագոյաց եւ սնոյց ընտանեկան առաքլինութիւնները որ անոյք կրնան աղէկ կրթուիլ, եւ այն երջանկութիւնն որ այն առաքլինութիւններէն կը բխի՝ չի կրնար ուրացուիլ :

Քրիստոնէութիւնը հաստատած է անթիւ դարմանոցներ հիւանդաց եւ խեղադարաց համար, եւ գրեթէ յանհուն բաղմնացուցած է իւր բարերարական հաստատութիւններն ամէն տեսակ թշուառաց համար :

Իսկ, ընդհակառակն, միթէ Քրիստոնէութիւնը չարիք մը գործած է որեւիցէ անձի, ընտանեաց եւ ազգի : Սորվեցուցած է երբեք ազգերու կամ անհատներու զիրար ատել, խարել եւ ջնջել : Քրիստոնէութիւնը կը պատուիրէ բոլոր մարդոց զիրար սիրել, եւ ընել ուրիշներուն ինչ որ կ'ուզեն որ ուրիշներն անոնց ընեն : Քրիստոնէութիւնը բաղմնացուցած է արեւցողութենէ յառաջ եկած անհամար չարիք : Քրիստոնէութիւնը կը դատապարտէ զսնոնք որ իրենց ընկերներուն գինի կը խմեն : Քրիստոնէութիւնը քաջալերած է տնտեսական : Ընդհակառակն, անմաքուր խորհուրդն անգամ կը դատապարտէ : Քրիստոնէութիւնը խանգարած է ընտանեաց խաղաղութիւնն եւ երջանկութիւնը : Քրիստոնէութիւնը կը հրամայէ արանց սիրել իրենց կիները, եւ կանանց՝ պատուել իրենց այրերը : Կը պատուիրէ ծնողաց չղայրացնել իրենց աղայքը, եւ աղայոց կը պատուիրէ մեծարել իրենց ծնողքը : Քրիստոնէութիւնը հակառակած է երբեք ժողովրդեան մը կամ ազգի մը բարգաւաճման : Կ'արգելէ մանաւանդ ամէն անսով մղութիւններ որ

ժողովուրդները թշուառ կ'ընեն, եւ կը սնուցանէ բոլոր այն առաքինութիւնները որովք միայն ժողովուրդք կրնան ըլլալ ճշմարտապէս բարդաւած եւ բարենշան: Քրիստոնէութիւնը թոյլտուութիւն կ'ընէ բռնութեան եւ հարստահարութեան: Ոչ. նա մանաւանդ կը պատուիրէ թաղաւորաց իշխել երկիւղին Աստուծոյ, եւ կը յիշեցնէ թէ կայ թագաւոր մը, որուն թագաւորք ալ համար պիտի տան, եւ թէ անոնց բոլոր հպատակներն որդիք են Աստուծոյ: Քրիստոնէութիւնը կը քաջալերէ առանց պատճառի ապստամբութիւններ եւ յեղափոխութիւններ: Քրիստոնէութիւնը կը պատուիրէ մարդոց հպատակել իշխանաց իբրեւ Աստուծոյ կարգերոց: Քրիստոնէութիւնը կը տաճէ ազգային հպարտութիւնը, եւ կը սնուցանէ տառապանքներ երկրիս այլեւայլ տեղերու մէջտեղ: Կը ծանուցանէ մանաւանդ թէ բոլոր մարդիկ մէկ արիւնի են: Քրիստոնէութիւնը կը խրախուսէ պատերազմ եւ արիւնհեղութիւն: Կը պատուիրէ բոլոր մարդոց այլեւս պատե՛րազմ չսորվիլ, եւ կը ծանուցանէ թէ բոլոր մարդիկ եղբայր են, եւ Աստուած ամենուն Հայրն է,

Արդի քաղաքակրթութիւնը մինչեւ աստիճան մը ընդունած է այս երկնային վարդապետութիւնները, եւ այս պատճառաւ շատ երեւելի պատմիչներ կը հաստատեն թէ ինչ մաքուր եւ բարի բան որ կայ արդի քաղաքակրթութեան մէջ՝ ստուղ է Քրիստոնէութեան:

Բ. Քրիստոնէութեան ազդեցութիւնը մարդոց սրբերուն վրէջ:

Քրիստոսի մեծ նպատակը ոչ այնչափ ժողովուրդ-

ներու եւ ազգերու բարեկարգութիւնն էր որչափ իւրաքանչիւր մարդու ազատումը մեղաց ապականութենէն, եւ դատապարտութենէն: Քրիստոս գիտէր թէ մարդկային ազգը տառապեցնող եւ ապականող չարեաց գլխաւոր աղբիւրը մարդոց նիւթակա՛ն վիճակին կամ անոնց ընկերական կարգերուն եւ յարաբերութիւններուն կամ քաղաքային վարչութեան մէջ չէր: Քրիստոս գիտէր թէ ժողովուրդներ չէին կրնար մաքրուիլ, ոչ ալ ազգերը կրնային բարձրանալ բայց եթէ այն ժողովուրդներն եւ ազգերը բազկացնող անհատ մարդոց լուսաւորուելով եւ մաքրուելով: Եւ անոր մեծ նպատակն էր լուսաւորել եւ սրբացնել իւրաքանչիւր մարդ: Գիտէր թէ չարեաց գլխաւոր աղբիւրը մարդկային սրտին մէջ է, եւ թէ մարդիկ սուտ են, խաբեաց, հրպարտ, չարամիտ, անձնասէր, ամբարշտ, ոչ վասն զի աղքատ են կամ հարուստ, այլ վասն զի անոնցմէ իւրաքանչիւրն ունի ապականեալ սիրտ: Ուստի Քրիստոս ձեռք զարկաւ փոխել մարդոց սիրտը, փրկել զանոնք իրենց ցանկութիւններուն գերութենէն, կամաւ եւ ուրախութեամբ հնազանդեցնել զանոնք Աստուծոյ օրինաց, եւ նորէն ստեղծել զանոնք ի պատկեր Աստուծոյ, սրպէս զի սիրեն զԱստուած իրենց բոլոր սրտով, սիրեն նաեւ իրենց ընկերներն իրենց անձին պէս:

Մարդոց սրտին մէջ Քրիստոնէութեան ազդեցութիւնը նշմարել արդարեւ դժուարին է, վասն զի այս ազդեցութիւնը մինչեւ աստիճան մը ծածուկ է: Քրիստոսի հոգեւոր թագաւորութիւնը դրսուանց երեւցած բաներով չի դար: Բայց եւ այնպէս անց-

եղալ ութ եւտաան դարուց մէջ առատ օտարացոյցներ կան Քրիստոնէութեան ազգեցութեան փառաւոր արգասեացը : Եթէ կարելի ըլլար մէկտեղ բերել բոլոր այն անձինք որ ուրախութեամբ կը վկայեն թէ Քրիստոսի Աւետարանն իրենց սիրտերուն մէջ եղաւ արդարեւ զօրութիւն Աստուծոյ , ինչ մեծ բազմութիւն պիտի տեսնէինք մեր առջեւ : Քրիստոնէութեան ամէն դարէն պիտի գտնուէին շատեր այն բազմութեան մէջ : Առաքեալք , հարք եւ մարտիրոսք առաջին դարուց պիտի միացնէին իրենց ձայներն անոնց ձայներուն որ մեր օրերուն մէջ կը հալածուին արդարութեան համար : Արդի քաղաքակիրթ երկիրներուն զխտուն եւ աշխուստի անձինք հեթանոս երկիրներուն նուաստութենէն եւ ապականութենէն ազատուած մարդոց քով պիտի տեսնուէին : Հոն պիտի գտնուէին մարդիկ հիւսիսէն եւ հարաւէն , արեւելքէն եւ արեւմուտքէն , ներսայնի համալսարաններէն եւ Ամերիկեցի վայրենիներուն անակներէն , Ամերիկայի ազատ կառավարութիւններէն եւ Ասիոյ խախուտ թագաւորութիւններէն : Յայնք , Հռոմայեցիք եւ բարբարոսք , իշխանք եւ հպատակք , ամէն դարէ , ամէն երկրէ եւ ամէն աստիճանէ մարդիկ որ անկեղծաբար եւ ի սրտէ ընդունած են Քրիստոսի Աւետարանը , պիտի վկայէին թէ այն Աւետարանն եղաւ զօրութիւն , ճշմարիտ զօրութիւն , գերբնական զօրութիւն անոնց սիրտերուն մէջ : Պիտի վկայէին ուրախութեամբ թէ Աւետարանը կատարեց անոնց սիրտերուն մէջ ինչ որ ոչ հարատու թիւն , ոչ զխտու թիւն եւ ոչ քաղաքակիրթութիւն կրնային կատարել , այսինքն թէ

Աւետարանը փոխեց անոնց ապականեալ բնութիւնը : Հպարտք պիտի վկայէին թէ Աւետարանին ազգեցութեամբ եղան խոնարհ . սղծադարձք պիտի վկայէին թէ նոյն ազգեցութեամբ անոնց սիրտերն այնպէս մաքրուեցան որ կը գործէին իրենց առջի անմաքրութենէն . անձնասէրք պիտի վկայէին թէ Աւետարանով կարող եղան գթած ըլլալ , կռուասէրք՝ խաղաղասէր , եւ ռիսակալք ներող :

Ասոնք ամէնքը պիտի վկայէին թէ Աւետարանին ներգործելովն անոնց սիրտերուն մէջ այլեւս կոյր հետեւողներ չէին սատանային , եւ կամաւոր գերիք մեղաց , եւ թէ՛ այլեւս հաճոյք չէին զգար իրենց ապականութեան մէջ , եւ ոչ պարծանք կը համարէին իրենց ամօթալի գործերը : Ամէնքն ալ պիտի ըսէին թէ իրենց աշուրները բացուած էին տեսնել մեղքին սոսկալի բնութիւնը , սրտութեան գեղեցկութիւնը եւ ճշմարտութեան ու արդարութեան գերազանցութիւնը , եւ թէ իրենց սիրտերուն մէջ գոյացած էր ատելութիւն ամէն բանի դէմ որ սուտ , անմաքուր եւ անսուրբ է , եւ գերազայն սէր՝ վստահ ճշմարտութեան եւ արդարութեան , եւ ի վեր քան զամենայն վստահ Յիսուսի , որ է միմիայն աստուածային Փրկիչ մարդկան ի մեղաց :

Արդարեւ ամէնքն ալ պիտի ցաւէին թէ այս բարոյական եւ հոգեւոր փոփոխութիւնը գեռ բոլորովին կատարեալ չէր անոնց սիրտերուն մէջ , եւ թէ տակաւին ամբողջապէս ազատուած չէին մեղքին զօրութենէն եւ ապականութենէն , բայց ամէնքն ալ պիտի վկայէին թէ իրենց սիրտերը դամբան

զգամ կը մաքրուէին , թէ անոնց բարքն երթալով կը դառնար ի լաւ անդր , եւ թէ այլեւս չէին տարակուսեր թէ սրբացման գործը տակաւ պիտի հասնէր ի կատարումն :

Անցեալ ութեւտան դարուց մէջ ամէն տեղէ եւ ամէն աստիճանէ մարդիկ այսպիսի վիայութիւններ տուած են : Նաեւ այսօր հազարաւոր մարդիկ պատարաստ են վիայելու թէ Քրիստոսի Աւետարանն անոնց համար քան զսրբազան պատմութիւն , կամ վաղեմի աւանդութիւն կամ ազգային հաստատութիւն եւ կամ եկեղեցական ծէսերու դրութիւն յանհունս աւելի է , եւ թէ Աւետարանն անոնց համար զօրութիւն է , միշտ գործօն եւ միշտ հզօր զօրութիւն : Թէ Եւրոպայի ազգերէն եւ թէ Ափրիկէի ցեղերէն հարկւր հազարաւոր անձինք փորձիւ համոզուած են որ Քրիստոսի Աւետարանը բուն իսկ Աստուծոյ զօրութիւնն է անոնց սիրտերուն մէջ : Կան բիւրաւոր մարդիկ որ բաց ի Քրիստոսի Աւետարանէն ուրիշ բանի չեն ընծայեր այն զօրութիւնը որով կարող եղած են դէմ դնել իրենց ցանկութիւններուն եւ հնազանդել Աստուծոյ օրէնքին :

Ամէն ողջամիտ մարդ սլարաի հարցնել թէ ուստի եկաւ այն զօրութիւնը որ ոչ միայն նուաճեց Հռոմ , այլեւ ազատեց մեծաւ մասամբ Հռոմի քաղաքացիներն իրենց հպարտութենէն , անգթութենէն եւ անառակութենէն : Ուստի եկաւ այն զօրութիւնն որ ոչ մէկ դարու մէջ միայն գործեց , այլ յառաջ տարաւ իր գործը բոլոր դարերու մէջ : Ուստի եկաւ այն զօրութիւնը որ միեւնոյն ազգեցութիւնն ունեցաւ ամենաբարձր քաղաքակրթութեան եւ ա-

մենաստորին բարբարոսութեան մէջ , եւ որ իր հզօր կարողութեամբ կրնայ հասնիլ ամենէն բարձր կարգի եւ ամենէն յետին աստիճան նուաստացեալ մարդոց : Ուստի է այն զօրութիւնը որ կրնայ յեղափոխել ազգեր , բարեկարգել ժողովուրդներ , եւ նորոգել առանձին մարդիկ , եւ որ է միշտ եւ յաւիտեան օրհնեալ իր ազգեցութեան մէջ : Արդարեւ պէտք է որ այսպիսի զօրութիւն մը Աստուծոյ ըլլայ :

ԳԼՈՒԽ ԻԱ

ԱՊԱՅՈՅՅ ՄԱՐԳԱՐԷՈՒԹԻՒՆՆԵՐԷ

Քրիստոնէութիւնը կը զանազանուի ուրիշ կրօնքներէն նաեւ այնու որ մարգարէութիւններէ եւ աւանդ կատարումէն բղխող ասպոցոյցներով կը հաստատէ իր աստուածային ծագումը : Ներկայ դարուս գիտնական մարդիկ կրնան զիւրաւ քննել այս ասպոցոյցները բազմատեղով Սուրբ գրոց նախնի մարգարէութիւններն անոնց այժմուս կատարման հետ , եւ այսպէս կրնան ստուգել Քրիստոնէութեան աստուածային ծագումը : Սուրբ գրոց մարգարէութիւնները կ'օգնեն նաեւ ասպոցուցանել թէ Հին եւ Նոր կտակարանք միեւնոյն յայտնութեան մասերն են , եւ թէ երկուքն ալ Աստուծոյ կը բղխին :

Մարգարէութեանց ասպոցոյցները կրնան բաժնուիլ հետեւեալ չորս կէտերուն :

1. Սուրբ գրոց մէջ ասպոցայ գէպքերու վրայ շատ մարգարէութիւններ կը գտնուին , եւ պատմական համադիշ փաստեր կան թէ այն մարգարէութիւնները գէպքերուն կատարուելէն շատ տարիներ , ոմանք նաեւ շատ դարեր առաջ , հրատարակուեցան :

2. Այն մարգարէութեանց շատերը կը թուէին , ի ժամանակին յորում հրատարակուեցան , այնպէս

անհաւանական որ լսի մարգկային հեւատեսութիւնը չէր կրնար անոնց կատարումը կանխաւ տեսնել , նաեւ այնչափ շատ էին եւ այնպիսի մանր պարագաներով նկարագրուած էին ; որ անոնց կատարումը չկրնար զիպուածով եղած ըլլալ :

3. Մարգարէութեանց շատերն արդէն կատարուած են իրենց բոլոր պարագաներովը , մէկ մասն ալ զարդիւս կատարուելու վրայ են :

4. Ասպոցայ գէպքերն առաջուց գիտնալի վեր է քան զկար մարգկային մտաց . ամենագիտին Աստուծոյ միայն է կանխագէտ ըլլալ , ուստի եւ Սուրբ գրոց մարգարէութիւններն ընող մարդիկ , ինչպէս իրենք ալ կ'ըսեն , հարկաւ Աստուծոյ ներշնչեալ ըլլալու էին :

Թէ Հին կտակարանին եւ թէ Նորին մէջ կան շատ մարգարէութիւններ , սակայն այս մարգարէութեանց շատերը կրնան չորս ընդհանուր դաս բաժնուիլ .

Ա. Մեխային վերաբերեալ մարգարէութիւնք ,

Բ. Հրէից ազգին եւ երուսաղեմի կործանման վերաբերեալ մարգարէութիւնք ,

Գ. Քրիստոսի թագաւորութեան տարածման եւ ասպոցայ փառացը վերաբերեալ մարգարէութիւնք ,

Դ. Այլեւայլ ազգերու , քաղաքաց եւ թագաւորեանց վրայ մարգարէութիւններ :

Ա. Մեխայի վերաբերեալ մարգարէութիւնք :

ԺԳ. Գլխոյն մէջ արդէն տեսանք Մեխայի վերաբերեալ մարգարէութիւններն եւ անոնց կատարումը : Հոն տեսանք որ Հին կտակարանին մէջ կային մարգարէութիւնք որ կը վերաբերէին ժամա-

նակին յորում պիտի դար Քրիստոս , տեղւոյն՝ ուր պիտի ծնանէր , ցեղին՝ որմէ պիտի սերէր . մարգարէութիւնք որ կը վերաբերէին անոր դարձերուն , չարչարանաց , մահուան եւ յարութեանը : Տեսանք նաեւ որ բոլոր այս մարգարէութիւնք ճշգիւ կատարուեցան Քրիստոսի վրայ :

Բ. Հրէից աղբիւն վերաբերեալ ճարտարութիւնք :

Այս մարգարէութիւնք կրնան չորսի բաժնուիլ , այսինքն՝ 1. մարգարէութիւնք վերաբերեալք դիւպաց որ պիտի կատարուէին յառաջ քան զգալուստն Մեսիայի , 2. մարգարէութիւնք վերաբերեալք եղանակին որով Հրեայք պիտի վարուէին Մեսիայի հետ , 3. մարգարէութիւնք վերաբերեալք Երուսաղեմի կործանման , եւ 4. մարգարէութիւնք վերաբերեալք Հրէից վիճակին յետ այնորիկ :

1. Մարտարեւոթիւնք վերաբերեալք դիւպաց որ պիտի պատահէին զանոնք զգալուստն Մեսիայի :

Այս կարգի մարգարէութիւններէն պիտի քննենք զանոնք միայն որ կը վերաբերին Բաբելոնեան ցերեւելեան :

Յամին 715 նախ քան զՔրիստոս , Եզեկիայի թագաւորութեան ատենը , Եսայի մարգարէացաւ թագաւորին թէ օր պիտի դար որ թագաւորին տանը մէջ գտնուած բոլոր բաները եւ ինչ որ անոր հայրերը մթերած էին՝ պիտի տարուէին Բաբելոն , անոր որդիքը գերի պիտի տարուէին , եւ պիտի ըլլային ներքինիք Բաբելոնի թագաւորին նալատան մէջ (Դ. Թագ. Ի. 1—18) : Երեմիայի մարգարէութեան մէջ (Երեմ. ԼԲ. 28) գերչին անուեն ալ , այսինքն Նաբուգոդոնոսոր , յիշուած է , նաեւ գե-

րութեան տեւողութիւնը , այսինքն 70 տարի , եւ Հրէից դարձը յերուսաղեմ (Երեմ. ԻԹ. 10) : Եսայեայ մարգարէութեան մէջ յիշուած է նոյն իսկ կիւրոս թագաւորը , որոյ հրամանաւ Հրեայք պիտի դառնային իրենց երկիրը եւ տաճարը նորէն պիտի շինուէր (Ես. ԽԴ. 28, ԽԵ. 1—5) : Այս մարգարէութիւնը տրուած էր գոնէ 150 տարի յառաջ քան զիսկաց կատարուիլն եւ 100 տարի յառաջ քան ըզծնուեալն կիւրոսի :

Պատմութիւնը կը վկայէ թէ այս մարգարէութիւններուն բոլորն ալ կատարուեցան : Նաբուգոդոնոսոր առաւ զերուսաղեմ եւ Հրեաները գերի տարաւ Բաբելոն , անոնք մնացին գերութեան մէջ իբր 70 տարի , եւ յետոյ կիւրոս հրաման տուաւ անոնց դառնալ Երուսաղեմ եւ տաճարը շինել :

2. Մարտարեւոթիւնք վերաբերեալք եղանակին որով պիտի վարուէին Հրեայք ընդ Քրիստոսի :

Եսայի մարգարէ 700 տարի յառաջ քան զգալուստն Քրիստոսի մարգարէացած էր թէ Հրեայք պիտի մերժէին զՄեսիան , եւ իմա՛ պիտի մատնէին զնա (Ես. ԾԴ. 8) : Նաեւ Դանիէլ մարգարէ , աւելի քան 500 տարի յառաջ քան զՔրիստոս , մարգարէացած էր թէ Մեսիան պիտի կտրուէր (Դան. Թ. 26) , ժամանակն ալ ըսած էր ճշգիւ երբ պիտի կտրուէր Մեսիան (Տես. ԴԼ. ԺԳ) :

Այս մարգարէութիւններն այն ատեն չատանհաւանական էին , եւ զրեթէ անհաւատալի : Հրեայք պիտի կտրէին Մեսիան որուն այնչափ դարերէ ի վեր կը սպասէին , Բայց եւ այնպէս կտրեցին , եւ մարգարէութիւնը կատարուեցաւ :

5. Երեսուցիքի կործանման վերաբերեալ մարդարեւութեան : Բրիտանոս մարգարէացաւ թէ Երուսաղէմ ընդ հօսս պիտի կործանէր , եւ բոլորովին աւերակ պիտի ըլլար (Մատթ. ԻԳ. 57, 58, Մարկ. ԺԳ. 2, 4, 50) : Ըստ Յովսեփոսի եւ այլ պատմագրաց Երուսաղէմ առնուեցաւ եւ տաճարը կործանուեցաւ Բրիտանոսի մարգարէութենէն իբր 58 տարի ետքը :

Բրիտանոս մարգարէացաւ թէ Երուսաղէմ պիտի պաշարուէր զօրօք (Մատթ. ԻԳ. 15, Ղուկ. ԻԱ. 20) : Յովսեփոս եւ ուրիշ պատմիչներ կը պատմեն թէ Հռոմայեցի զօրավարը Տիտոս պաշարեց զԵրուսաղէմ :

Բրիտանոս մարգարէացաւ թէ Բրիտանոսեայք պատեհութիւն պիտի ունենային քաղաքէն փախչելու (Մատթ. ԻԳ. 16—20, Ղուկ. ԻԱ. 20—22) : Պատմութենէն յայտնի է թէ Բրիտանոսեայք Բրիտանոսէ տրուած նշանը տեսնելով խոյս տուին քաղաքէն ի Պէլլա , եւ այսպէս ազատեցան :

Բրիտանոս մարգարէացաւ թէ Երուսաղէմի բնակիչներն այնպիսի նեղութեան մէջ պիտի խնային որոյ նմանը տեսնուած չէր աշխարհիս վրայ (Մատթ. ԻԳ. 21) : Ըստ Յովսեփոսի , պաշարեալ Հրէից նեղութիւնները սոսկալի էին : Յովսեփոս կ'ըսէ . « Աշխարհիս սկիզբէն սրեւիցէ թշուառութիւն ոչինչ կը թուի ինձ Հրէից թշուառութեան քով : »

Բրիտանոս մարգարէացաւ նաեւ թէ Երուսաղէմի բնակիչք « բոլոր ազգերուն մէջ գերի պիտի տարուէին » (Ղուկ. ԻԱ. 24) : Յովսեփոս կը պատմէ թէ Հռոմայեցիք այն պատերազմին առեւն 97,000 մարդ գերի տարին , եւ անոնք որ 17 տարուէն վար էին

իրեւ ստրուկ վաճառուեցան , եւ ցրուեցան Հռոմայեցաց կայսրութեան բոլոր գաւառներուն մէջ :

Բրիտանոս մարգարէացաւ թէ տաճարն այնպէս հիմնադրուեալ պիտի ըլլար որ քար քարի վրայ պիտի չմնար (Մատթ. ԻԳ. 2) :

Տաճարը հոյակապ չէք էր , եւ անոր հիմնադրուեալ կործանման վերաբերեալ այս մարգարէութիւնը բոլորովին անհաւանական կը թուէր : Հռոմայեցի զօրավարը Տիտոս կ'ուզէր պահել այն չէնքը , եւ շատ անգամ խրատ տուաւ Հրէից անձնատուր ըլլալ տաճարն ազատելու համար աւերումէ , բայց անոնք չանսացին : Երբ քաղաքն առնուեցաւ , զինուորներէն ոմանք կրակի տուին տաճարը : Տիտոս ջանաց մարել կրակը , բայց անկարելի եղաւ : Յետոյ , ըստ հրամանի նորին , տաճարին պատերն քանդուեցան մինչեւ հիմը , այնպէս որ ստուգիւ քարի վրայ քար չմնաց :

Բրիտանոս մարգարէացաւ թէ Երուսաղէմ ոտնաւորիս պիտի ըլլար հեթանոսներէն մինչեւ որ հեթանոսաց ժամանակները լրանային (Ղուկ. ԻԱ. 24) : Այս մարգարէութիւնը բան առ բան կատարուեցաւ : Երուսաղէմ այն ժամանակէն մինչեւ ցարդ եղած է կոխան հեթանոսաց :

Ընթերցողք սա ալ դիտելու են թէ Բրիտանոսի մարգարէութեանց այս բան առ բան կատարումն եղաւ ոչ թէ Բրիտանոսեայ այլ հեթանոս զօրաց ձեռքով , եւ պատմուեցաւ ոչ Բրիտանոսեայ այլ Հրէայ պատմէ մը : Այսպիսի ապացոյցներ բաւական են ամենէն աւելի թերահաւատ մարդիկ անգամ համոզել թէ Յիսուս գերմարդկային գիտութիւն ունէր :

4. Հրէից ապագայ վիճակին վերաբերեալ մարգարէութիւնք :
Մովսէս մարգարէացաւ Հրէից ապագայ վիճակին համար . « Պիտի ջնջուիք այն երկրին վրայէն ուր որ հիմա կ'երթաք զանկաւ ժառանգելու : Եւ Տէրը երկրիս մէկ ծայրէն մինչեւ միւս ծայրը բոլոր ժողովուրդներուն մէջ պիտի ցրուէ քեզ » (Բ. Օր. ԻԸ. 65, 64) : Այս մարգարէութիւնը ճշգիւ կատարուեցաւ : Նախ Իսրայելի տաան ցեղերը գերի տարուեցան Ասորեստանի թագաւորէն , եւ յետոյ միւս երկու ցեղը գերի տարուեցաւ ի Բաբելոն : Գերեալ Հրեաներէն չատերն իբրեւ ստրուկ եւ իբրեւ փախստեայ կը գտնուէին Մարասպոսկային տէրութեան հեռաւորագոյն գաւառներուն մէջ , Փոքր Ասիա , Հայաստան , Արարիա , Եգիպտոս , Յունաստան եւ Իտալիա : Կիւրոս գերեալ Հրեաներէն չատերը դարձուց իրենց հայրենի երկիրը , բայց յետոյ Հռոմայեցիք նուաճեցին անոնց երկիրը , եւ անոնք դարձեալ ցրուեցան երկրիս ամէն կողմերը ուր կը գտնուին մինչեւ ցայսօր , ըստ մարգարէութեան Մովսիսի , երկրիս մէկ ծայրէն մինչեւ միւս ծայրը :

Մարգարէացուած էր սակայն թէ Հրեայք պիտի մնային իբրեւ զատ ժողովուրդ . « Այսու ամենայնիւ երբոր իրենց թշնամիներուն երկիրը ըլլան , զանոնք պիտի չմերժեմ , եւ զանոնք բոլորովին կորսնցնելու՝ ու անոնց հետ ըրած ուխտս ջնջելու չափ պիտի չզգուսիմ անոնցմէ . ինչու որ ես եմ Տէրը անոնց Աստուածը » (Ղեւտ. ԻԶ. 44) : Ո՞չ ապաքէն զարմանալի է որ , թէպէտ Հրեայք այսչափ դարերէ ի վեր ցրուած են բոլոր ազգաց մէջ , տակաւին

կը մնան ուրոյն ժողովուրդ : Իրենց ազգայնութիւնը կորուսած չեն :

Այս ազգին նկատմամբ մարգարէացուած էր նաեւ . « Եւ ան աղքետուն մէջը՝ հանգստութիւն պիտի չգտնես , ու ստբիդ թաթին հանգչելու տեղ պիտի չըլլայ . եւ հոն Տէրը քեզի դողացող սիրտ , աչքի նուաղում ու հոգիի տրտմութիւն պիտի տայ . եւ քու կեանքդ քու առջեւդ կախման մէջ պիտի ըլլայ , ու գիշեր ցորեկ պիտի վախնաս , եւ քու կեանքիդ վրայ ապահով պիտի չըլլաս . ու սրտիդ ահուգողէն եւ աչքերուդ տեսած բաներէն , առաւօտուն պիտի ըսես , Երանի թէ իրիկուն ըլլար , ու իրիկունն ալ պիտի ըսես , Երանի թէ առտու ըլլար » (Բ. Օր. ԻԸ. 65—67) :

Հրէից ազգին տառապանքն այս վերջին 1800 տարուան մէջ ի՞նչ ճշգիւ կատարուած կը ցուցնէ այս մարգարէութիւնը : Ո՛րչափ ողբալի եղաւ Հրէից վիճակն Եւրոպայի բոլոր կողմերը : Ո՛րչափ անարգանք եւ վիշտ կրեցին : Ո՛րպիսի արիւնահեղ հալածման նշանակ եղան : Չեղաւ ազգ մը որ քան զՀրեայս աւելի տանջուեցաւ : Անգղիոյ մէջ 1189ին հալածուեցան անխնայ , եւ 1290ին բոլորովին արտաքսուեցան այն երկրէն : 1593ին արտաքսուեցան ի Գաղիոյ : Սոսկալի հալածում կրեցին Գերմանիա 1548 էն մինչեւ 1550 : Անոնց շատերը մեռցուեցան Սպանիոյ մէջ 1592ին . 1492ին 70,000 Հրեայ ընտանիք աքսորուեցան այն երկրէն , եւ 1495ին 20,000 Հրեայ ընտանիք աքսորուեցան Սիկիլիայէն : Յաջորդ դարուն մէջ չարաշար հալածմանք կրեցին Գերմանիոյ եւ Իտալիոյ մէջ : Հրէից պատմութենէն

յայտնի է թէ այս մարդարէութիւնը ճշգիւ կատարուեցաւ :

Մովսէս մարդարէացաւ թէ Հրեայք « զարմանքի ու առակի եւ կատակի ենթակայ » պիտի ըլլային բոլոր ազգաց մէջ ուր Տէրը պիտի ցրուէր զանոնք (Բ. Օր. ԻԸ. 57) : Ոչ ոք կրնայ ուրանալ թէ Հրէից վերաբերեալ բոլոր այս մարդարէութիւնք կատարուեցան զարմանալի կերպով :

Գ. Բրիտանիա Ռաբբան-Ռեալ Զաալան և Գաալը վերաբերեալ Բաբբան-Ռեալ :

« Պիտի յիշեն ու Տէրոջը դառնան երկրի ամէն ծայրերը » (Սաղմ. ԻԲ. 27) :

Ոչ ոք կրնայ ուրանալ թէ երկրի ազգերն հիմա տակաւ առ տակաւ Տէրոջը դառնալու վրայ են :

« Եթէսկսիմ իր ձեռքերը շուտով Աստուծոյ պիտի երկնցնէ » (Սաղմ. ԿԸ. 51) :

Ափրիկէ արդէն սկսած է ընդունել Բրիտանիա Աւետարանը :

« Եւ շատ Ժողովուրդներ պիտի երթան ու ըսեն, եկէք, եհովային լեռը՝ Յակոբին Աստուծոյն տունը ելլենք, որ մեզի իր ճամբաները սորվեցնէ, ու ահոր շաւիղներուն մէջը քալենք » (Ես. Բ. 5) :

Եւրոպայի եւ Ամերիկայի ազգերը մի ըստ միով ըսին զայս անցեալ դարերու մէջ. Ասիոյ եւ Ափրիկէի ազգերն ալ մի զինի միոյ կ'ըսեն նոյն խօսքն այս դարուս մէջ :

« Երկիրը Տէրոջը փառացը գիտութեամբ պիտի լեցուի, ինչպէս որ Զուրբը ծովը կը ծածկեն » (Սաղմ. Բ. 14) :

Աստուծոյ խօսքը թարգմանուելու վրայ է երկ-

րիս բոլոր լեզուներուն, Բրիտանիա Աւետարանը հիմա կը քարոզուի գրեթէ բոլոր ազգաց, եւ երկիրս տակաւ առ տակաւ լեցուելու վրայ է Աստուծոյ գիտութեամբ :

« Կղզիները անոր օրէնքին պիտի սպասեն » (Ես. ԽԲ. 4) :

Այս մարդարէութիւնն ինչ զարմանալի կերպով կատարուեցաւ այս դարուս մէջ, մինչ այնչափ կըզգիներ կռապաշտութիւնը թողին եւ ընդունեցան Բրիտանիա Աւետարանը :

« Դժոխքին դռները անիկա պիտի չյաղթեն » (Մատթ. ԺԶ. 18) :

Դժոխոց դռներն որդարեւ Զանացին անցեալ ութեւտան դարուց մէջ յաղթել Բրիտանիա եւ կեղեցւոյն, բայց չկրցան. բնաւ զօրութիւն մը չեղաւ կարող կործանել Բրիտանիա եկեղեցին :

« Եւ ուրիշ հրեշտակ մը տեսայ՝ որ կը թռչէր երկնից մէջ, եւ ունէր յաւիտենական աւետիսը՝ քարոզելու բոլոր ազգերուն ու ցեղերուն եւ լեզուներուն ու Ժողովուրդներուն որ երկրի վրայ կը բռնակին » (Յայտ. ԺԳ. 6) :

Յաւիտենական աւետիսը, Բրիտանիա Աւետարանը, հիմա կը քարոզուի գրեթէ ամէն լեզու եւ բոլոր ազգաց :

Կրնայինք ուրիշ շատ մարդարէութիւններ յիշել Բրիտանիա թագաւորութեան տարածման վերաբերեալ, եւ կրնայինք մէջ բերել ապացոյցներ թէ ճշգիւ կատարուած են եւ կը կատարուին ցարդ, բայց ասոր վրայ ընդարձակ խօսել հարկաւոր չենք համարիր :

Դ. Մանասիր Բագրատունի և Բագրատունի Վաչագան :
Ե. Մանասիր Բագրատունի և Բագրատունի Վաչագան :

Այսպիսի ոչ սակաւ մարգարէութիւնք կան Սուրբ
գրոց մէջ, բայց այսպիսի մարգարէութիւններէն
պիտի յիշենք հոս Տէրութիւն, Նշանէն եւ Բագրատունի վե-
րաբերեալ մարգարէութիւնները միայն :

1. Տէրութիւն վե-
րաբերեալ մարգարէութիւնէն :

Տիրոս Միջերկրականի վրայ ամենէն անուանի
քաղաքն էր : Այս հարուստ եւ ցոյս քաղաքն վրայ
մարգարէք շատ բան ըսած են :

ա. Եղեկիէլ մարգարէացաւ թէ Տէրը Տիրոսի
դէմ պիտի բերէր Նաբուգոդոնոսոր Բաբելոնի թա-
գաւորը, որ Տիրոսի դէմ մարտկոց պիտի շինէր,
եւ հողաբլուր պիտի կանգնէր եւ անոր դէմ վահան
պիտի վերցնէր (Եղեկ. ԻԶ. 7, 8, 9) : Այս մարգա-
րէութիւնը կատարուեցաւ, երբ Նաբուգոդոնոսոր
դՏիրոս 15 տարի պաշարելէն ետքն առաւ : Փիւ-
նիկեցւոց պատմութիւնը կը հաստատէ : զայս :

բ. Եսայի մարգարէացաւ թէ Տիրոս պիտի մոռ-
ցուէր 70 տարի, բայց յետ այնորիկ պիտի հա-
տատուէր իւր առաջին յաջողութեան մէջ (Ես. ԻԳ.
15—18) : Պիտցուած է թէ Տիրոսի առաջին կոր-
ծանուումն ետքը քաղաքին բնակիչները դացին կըղ-
զի մը իւր 50 ասպարէզ, այսինքն իւր մէկ ժամ
հեռու ցամաքէն, եւ շինեցին հոն քաղաք մը որ
հարստացաւ եւ զօրացաւ, եւ մեծամեծ բերդերով
ամրացաւ : Այս մարգարէութիւնն եղաւ անոր կա-
տարուելէն աւելի քան հարիւր տարի առաջ :

գ. Զաքարիա մարգարէացաւ թէ նոր քաղաքը,
որ իւր թէ ծովու մէջ շինուեցաւ, հրկիզութեամբ

պիտի կործանէր (Զաք. Թ. 5, 4) : Նաեւ Եղեկիէլ
մարգարէացաւ թէ Տիրոսի երկրորդ աւերը պիտի
ըլլար կրակով (Եղեկ. ԻԶ. 18) : Այս մարգարէու-
թիւնները կատարուեցան անոնց յայտնուելէն աւե-
լի քան 200 տարի ետքը, երբ Աղեքսանդր Մեծ պա-
շարեց քաղաքը, եւ առնելով այրեց : Կուրնոս
Կուրաիոս կը հաստատէ թէ այսպէս եղաւ :

դ. Եղեկիէլ մարգարէացաւ թէ Տիրոսի քարերը,
փայտերը եւ հողը ջուրը պիտի նետուէին (Եղեկ. ԻԶ.
12) : Այս մարգարէութիւնը զարմանալի կերպով կա-
տարուեցաւ երբ Աղեքսանդր, մինչ զՏիրոս կը պա-
շարէր, հին քաղաքն քարերն եւ փլատակներն առաւ.
Ծովը ցամաքէն մինչեւ կղզին լեցունելու եւ ճամ-
բայ շինելու : Այս գործը շատ դժուարին էր, եւ
զօրքը եօթն ամիս զբաղեցաւ այն ճամբան շինելու :

ե. Եղեկիէլ մարգարէացաւ Տիրոսի ապագայ ա-
մայութիւնը. «Եւ քեզ չոր ապագածի պիտի դար-
ձնեմ. ուռկաններ փակու առաջ պիտի ըլլաս. մէյ-
մըն ալ պիտի չշինուիս, վասն զի ես Տէրս խօսեցայ,
կ'ըսէ Տէր Եհովան» (Եղեկ. ԻԶ. 14) : Այս մարգա-
րէութիւնը Եղեկիէլի մահուանէն քանի մը դար ետ-
քը կատարուեցաւ, եւ մարգարէութեան ամբողջ
կատարումն եղաւ Քրիստոսի թուականին 1291 ին,
երբ Եգիպտոսի Սուլթանն առաւ քաղաքը : Անատեն
բնակիչներն իրենց նաւերը մտան եւ բոլորովին թո-
ղուցին քաղաքը յաղթողաց ձեռքը : Տիրոսի վերա-
բերեալ այս մարգարէութեան կատարումը կը հա-
տատեն ճամբորդք, որ կ'ըսեն թէ Տիրոս աւերա-
կաց կոյտ է միայն :

Մանարէլ անուն ճամբորդ մը 1694 ին ամբողջ

տուն մը անգամ չգտաւ հոն : 1758 ին միայն քանի մը ընտանիք կային հոն : Ճանապարհորդ մը կ'ըսէ . «Երբ ծովէն կը մտնենաւ քաղքին , անոր հին փառաւորութենէն բան մը չեւ տեսներ : Բոլոր բնակիչներն են քանի մը ձկնորսներ : » Նոյն հեղինակը կը յաւելու : «Ժայռի մը ճաճաճաճ ալիք , որի մը «բ յէ-նորս» էրենց հաւանները կը շարժեն : » Նոյն իսկ անհաւատ Վոյնէյ , Տիրոսի հին փառաւորութիւնն անոր այժմու ամայութեան հետ բազմաթիւ կտրուկէ , կ'ըսէ . «Փոքր զիւլէ իրր 50 կամ 60 ընտանիքէ բաղկացեալ , որ հասածք մը յիւրաքանչեւէ կ'աղբն : » Ուրիշ ճանապարհորդ մը կը նկարագրէ զՏիրոս իրր «ապառաժ մը ուր ձկնորսք կը չորցնեն իրենց ուռկանները : »

Այս մարգարէութիւնը արուեստն երբ Տիրոս գետ հոյակապ քաղաք էր , բայց մենք այնչափ դարերէ ետքը կը տեսնենք այն մարգարէութեանց ամբողջապէս կատարուիլ :

2. Նինուէի վերաբերեալ մարգարէութիւնք :

Նինուէ քաղաքն , որ Տիրիսի արեւելեան եզերքին վրայ շինուած էր , հին Ասորեստանի մայրաքաղաքն էր , եւ իրր 600,000 բնակիչ ունէր : Կ'ըսուի թէ Նինուէի պատերը 100 սաք բարձր էին , չրջապառը 60 մլոն էր , եւ 1,500 աշտարակներով կը պաշտպանուէր , որոնց ամէն մէկը 200 սաք բարձր էր : Այս քաղաքն երկայն տունն արեւելքին տէր եղաւ : Ունէր բազմաթիւ անտառակներ եւ գեղեցիկ պարտէզներ : Բնակիչներն հարուստ եւ պատերազմով էին , եւ բարձր աստիճանի քաղաքակրթութեան հասած էին , բայց այս քաղաքակրթութեան հետ կը

տիրէր նաեւ այն քաղաքին մէջ զեղխութիւն եւ ընդհանուր ապականութիւն :

Նինուէացւոց չարութեան համար Տէրը զրկեց Յովնան մարգարէն , իրր 860ին նախ քան զԻրիատոս , անոնց ազգարարութիւն ընելու : Անոնք զըջջացին մարգարէին քարոզութիւնը լսելով , եւ անոնց պատիժը ժամանակ մը ուշացաւ :

700ին տուեաները նախ քան զԻրիատոս Տէրը զըրկեց Նաուոմ մարգարէն այս քաղքին կործանումն իմացնելու Նինուէացւոց : Այս մարգարէութիւնը կը դառնուի Նաուոմի գիրքին մէջ : Այս գիրքին առաջին գլխոյն մէջ Տէրը մեծ փառութեան եւ անգլխաւորելի զօրութեան նկարագիրը կայ . նաեւ նոյն գլխոյն մէջ ցուցուած է Աստուծոյ նպատակը Նինուէ բոլորովին ջնջելու : Երկրորդ գլխոյն մէջ նկարագրուած է ապագայ կործանումն որ օտար զօրքերու յարձակմամբ պիտի ըլլար : Երրորդ գլխոյն մէջ ալ նկարագրուած է Նինուէի ապագայ ամայութիւնը . նաեւ պատճառները թէ ինչու համար Տէրը պիտի կործանէր զՆինուէ՝ ըսուած են . «Բաւ գերեզմանք պիտի ընեմ , քանզի դուն անարդեղար » (Նաւ . Ա. 14) : «Վայ արիւններու քաղաքին , բոլորովին ստութեամբ ու յափշտակութեամբ լեցուն է » (Նաւ . Գ. 1) :

Մարգարէն կը գուշակէ թէ ինչ կերպով պիտի առնուէր քաղաքը . «Բայց ան քաղաքին տեղը յորդահոս հեղեղով բոլորովին պիտի աւրէ » (Նաւ . Ա. 8) : «Դեռեւորուն դռները պիտի բացուին . եւ պալատը պիտի փլչի » (Նաւ . Բ. 6) : Դիտողորս պատմիչը կը պատմէ թէ Մարաց եւ Պարսից զօրքով Նինուէի

պաշարման երրորդ տարին յորդ անձրեւներէ զետը
բարձրանալով պարխապներուն մէկ մասը տարաւ ,
այնպէս որ թշնամեայն զօրքը կրցաւ ներս մտնել եւ
առնուլ քաղաքը , եւ այնպէս մարգարէութիւնը կա-
տարուեցաւ :

Մարգարէն կը յիշէ նաեւ թէ ինչ տօթիւ քաղա-
քը պիտի առնուէր . « Քանի որ անոնք փուշերու պէս
փաթթուած են , ու իրենց ըմպելիքովը գինովցածի
պէս են , բոլորովին չորցած յարդի պէս պիտի այ-
րին » (Նաւ . Ա. 10) : Նոյն պատմիչը , Դիողորոս ,
կը պատմէ թէ երբ պաշարողք վերջին եւ յաջող
յարձակումն ըրին , Նինուէացիք տուած էին զիրենք
չուայտութեան եւ արբեալ էին :

Այս մարգարէութեան երրորդ գլխոյն առաջին
համարներուն մէջ նկարագրութիւն մը կայ քաղքին
առման , եւ նկարագրութիւնը զոր կ'ընեն արդի հը-
նախոյգք , որ սկսած են փորել Նինուէի աւերակնե-
րը , յայտնի կը ցուցնէ թէ բառ առ բառ կատարուած
է մարգարէութիւնը :

Մարգարէն գուշակեց որ քաղաքը պիտի քան-
դուէր ոչ միայն հեղեղով , այլ եւ կրակով (Նաւ . Գ.
15) : Վերոյիշեալ պատմագիրը կը ցուցնէ թէ այս
մարգարէութիւնն ալ ճշգրիւ կատարուեցաւ :

Մարգարէացուած էր թէ Նինուէ առնուելէն ետ-
քը պիտի ըլլար « պարապ ու պարպած ու դատար-
կացած » (Նաւ . Բ. 10) : « Ու պիտի ըլլայ որ ամէն
քեղ տեսնողը քեզմէ պիտի փախչի , ու պիտի ըսէ .
Նինուէ աւերակ եղաւ » (Նաւ . Գ. 7) :

Մարգարէացուած էր թէ Նինուէի աւերումը կա-
տարեալ եւ յաւիտենական պիտի ըլլար . « Ե՛հօվային

դէմ ի՞նչ կը խորհիք . բնաջինջ ընողը անիկա է . նե-
ղութիւնը երկրորդ անգամ պիտի չելլէ » (Նաւ . Ա.
9) : « Քու ժողովուրդդ լեռներուն վրայ ցրուեցան ,
ու մէկը չկայ որ զանոնք փողվէ : Քու բեկմանդ ճար
չկայ » (Նաւ . Գ. 18, 19) : Ընթերցողք դիտելու են
որ այս մանր պարագաներուն մէջ երեւելի տարբե-
րութիւն կայ Տիւրոսի վերաբերեալ մարգարէու-
թեանց եւ Նինուէի վերաբերեալ մէջտեղ : Մար-
գարէից խօսքին նայելով Տիւրոս պիտի նորոգուէր
իր անկումէն ետքը , բայց Նինուէ պիտի չնորոգուէր ,
եւ արդարեւ այնպէս եղաւ :

Նինուէի ապագայ ամայութեան ամենէն մանրա-
մասն նկարագրութիւնը կը գտնուի Սոփոնիայի մար-
գարէութեան մէջ . « Նինուէն աւերակի՛ ու անապա-
տի պէս չոր երկրի պիտի դարձնէ . եւ անոր մէջը
հօտեր՝ ազգաց բոլոր գաղապները պիտի պառկին .
հաւալուսը ու ոգնին ալ անոր խոյակներուն մէջտեղ-
ուանքը գիշերը պիտի անցընեն . պատուհաններէն
ձայն պիտի հնչուի , սեմերուն մէջ աւերում պիտի
ըլլայ . . . : Զբօսասէր քաղաքը ասիկա է , որ ա-
պահովութեամբ կը բնակէր , որ իր սրտին մէջը կ'ը-
ոէր թէ ես եմ ու ինձմէ ուրիշ չկայ . ի՛նչպէս աւե-
րակ ու գաղանաց խշտի եղաւ . անկէ ամէն անցնո-
ղը պիտի սուլէ ու ձեռքը պիտի շորժէ » (Սոփոն . Բ.
15-15) : Թող ընթերցողը բաղդատէ այս մարգարէ-
ութիւնն ան ատենէն մինչեւ այսօր Նինուէի պատ-
մութեան հետ : Պատմութիւնը կը հաստատէ թէ Նին-
ուէի աւերումը կատարեալ էր , Նինուէ բոլորովին
կործանած էր , անոր վերքերուն բժշկութիւն չկար ,
ինչպէս մարգարէն գուշակած էր , եւ այն քաղաքն

երբէք նորէն չլինուեցաւ : Անոր նախկին պայծառութեան ուրիշ հետքեր չմնացին բայց միայն անոնք որ աւերակներէն փորուելով կը հանուին , ջրանցքներն որ ժամանակաւ կը ջրէին եւ պողպտեր կ'ընէին այն երկիրն՝ աւրուած են , եւ թէ քաղքին տեղը եւ թէ շրջակայ երկիրը , մարգարէին գուշակութեան համեմատ , անապատ է գրեթէ միշտ , բաց ի քիչ մը ատենէ տարեկան անձրեւներէ ետքը : Ղուկիանոս որ Բ. դարուն մէջ կ'ապրէր , կը վկայէ թէ նինուէ բոլորովին կորսուած է . նաեւ արգի ճամբորդներ կը հաստատեն թէ անոր աւերումը կատարեալ է , եւ թէ Սափոնիա մարգարէին գուշակութիւնը բոլորովին կատարուած է :

5. Բաբելոնի վերաբերեալ Ժաբբելոնի խնդիր :

Բաբելոն հին աշխարհին ամենէն երեւելի քաղաքներէն մին , շինուած էր ընդարձակ եւ պողաւրեր դաշտի մը մէջտեղ , Եփրատ գետին երկու եզերքը : Հին պատմիչք կ'ըսեն թէ անոր պարիսպներուն շրջապատը 60 մղոն էր , բարձրութիւնը 500 ոտք , եւ լայնութիւնը 75 ոտք : Բաբելոն նաբուգոդոնոսորայ թագաւորութեան ատենը հասաւ մեծութեան եւ փառաց կատարը : Այս քաղաքն անուանի էր գլխութեան եւ վաճառականութեան կողմանէ , եւ կը կոչուէր Քեթ , բոլոր աշխարհի պարծանքը : Իր բնակիչներուն հարստութեան եւ զեղխութեան պատճառաւ եղաւ յետին աստիճան անառակ : Բաբելոնի բնակիչք Բել-Նեբոյ եւ ուրիշ աստուածներ կը պաշտէին պիղծ եւ գարշելի արարողութիւններով :

Անոր չարութեան համար Աստուած իր մարգա-

րէներուն բերնով վճռեց ահաւոր կերպով պատուհասել այս մեծ քաղաքը , եւ նոյն խի մեր ժամանակն այն մարգարէութեանց զարմանալի կատարումը համազօր փաստ է թէ ասոնք մարգարէութիւնները գրողներն Աստուծէ ներշնչեալ մարդիկ էին : Արդարեւ հնար էր ոչ ներշնչեալ մարդոց գուշակել թէ որ մը Բաբելոն պիտի կործանէր , բայց հնար չէր ոչ ներշնչեալ մարդոց այնպէս մանր պարագաներով եւ ճշգիր գուշակել անոր կործանումն եւ անպաշտ ամսյոթիւնը :

Բաբելոն անուուեցաւ 558ին կամ 559ին նախ քան զԲրիստոս , բայց երեմիա իր մարգարէութիւնները խօսեցաւ այս քաղքին վրայ 588ին նախ քան զԲրիստոս , այսինքն 50 տարի յառաջ քան զԳէպքը , եւ Եսայի իր մարգարէութիւնները խօսեցաւ 742 տարի նախ քան զԲրիստոս , այսինքն 174 տարի նախ քան զԳէպքը : Յիշենք այս մարգարէութեանց մէկ քանի կէտերը :

Ազգը որ պիտի կործանէր զԲաբելոն՝ յանուանէ յիշուած էր կանխաւ . « Տէրը Մարաց թագաւորներուն հոգին արթնցուց , քանզի Բաբելոնի վրայով խորհեցաւ որ զանկաւ բնաջինջ ընէ » (Երեմ. ԾԱ. 44) :

Նաեւ Եսայ ԽԵ. 43ն կը տեսնուի թէ Կիւրոս անուն զօրապետ մը պիտի առնէր : Այն քաղաքը Այս մարգարէութիւնն ըսուեցաւ Կիւրոսի ծնանքէն աւելի քան 100 տարի առաջ , եւ այս կատարուեցաւ երբ Դարեհ եւ Կիւրոս Մարաց զօրքով ելան եւ ըստ մարգարէութեան Երեմիայի (Ծ. 44) , դաջին Բաբելոնի վրայ :

Բաբելոնացոց երկչոտութիւնը մարգարէացուած

է . « Բարելոնի զօրաւոր մարդիկը պատերազմէին դադրեցան , բերդերու մէջ բնակեցան . ուժերնին կարեցաւ , կնիկներու պէս եղան » (Երեմ. ԾԱ. 50) : Յոյն պատմիչը , Քսենոփոն , կը պատմէ այս մարգարէութեան կատարումը , ըսելով թէ պաշարեալը առ երկիւղի մնացին իրենց ամրոցներուն մէջ , եւ ամրոցներէն դուրս ելլելով ամենեւին յարձակում չըրին պաշարողներուն վրայ :

Երեմիա մարգարէացաւ նաեւ թէ Բաբելոնի թագաւորին ձեռքերը պիտի թուլնային , նեղութիւնը պիտի պատէր զնա ծննդական կնոջ երկանց պէս (Երեմ. Ծ. 45) : Կիւրոս հրաւիրեց Բաբելոնի թագաւորը մենամարտութեամբ որոշել պատերազմը , բայց թագաւորը յանձն չառաւ : Ինչպէս մարգարէն գուշակած էր , Բաբելոնի թագաւորին ձեռքերը թուլցած էին :

Մարգարէն գուշակեց թէ քաղաքը պիտի առնուէր յանկարծ զինուորական հնարիւք , մինչ Բաբելոնի քանձնատուր եղած էին շուայտութեան եւ արբեցութեան . « Բեզի որոգայթ լարեցի ու բռնուեցար , ով Բաբելոն , բայց դուն չգիտցար » (Երեմ. Ծ. 24) : « Սուրհանդակը սուրհանդակի հանդիպելու՝ ու լրաբերը լրաբերի հանդիպելու պիտի վազէ՝ Բաբելոնի թագաւորին պատմելու համար թէ անոր քաղաքը մէկ ծայրէն առնուեցաւ » (Երեմ. ԾԱ. 51) : « Երբոր անոնք գինիէն տաքնան՝ անոնց կոշուքը պիտի ընեմ , ու զանոնք պիտի գինովցնեմ , որպէս զի զուարթանան եւ յաւիտենական քունով քնանան ու չարթըննան , կ'ըսէ Տէրը » (Երեմ. ԾԱ. 59) :

Այս մարգարէութեան կատարումը հաստատուած է Հերոդոտոսի եւ Քսենոփոնի գրուածներով : Յիշեալ պատմիչը կը պատմեն թէ Կիւրոս , երբ անկարող եղաւ յարձակմամբ առնել քաղաքը , հնարքի գիմեց , եւ որոգայթ լարեց անոր համար : Կիւրոս գաղանի պատրաստութիւններ ըրաւ Եփրատ գետն որ քաղքին մէջէն կ'անցնէր՝ դարձունել իր ճամբէն , այնպէս որ զօրքը կարենար գետոյն ցամաքեալ տեղէն մտնել քաղաքը : Կիւրոսի պատրաստութիւնները յաջողեցան , եւ Բաբելոնացիք մէկ մեծ տօնին գիշերը , մինչ թագաւորը , բոլոր աւագանին եւ ժողովուրդն անձնատուր եղած էին շուայտութեան եւ արբեցութեան , Կիւրոս դարձուց գետն իր ջրառնցքէն , եւ այնպէս անցուց անկէ իր զօրքը քաղքին մէջ : Ինչպէս մարգարէացած էր Եսայի (Եսայ. ԽՆ. 1) , քաղքին դուռները դոյ չէին : Թագաւորն աղմուկ մը լսելով մարդ զրկեց իմանալ թէ : Ինչ էր աղմուկը , բայց պալատին դռները բացուելուն պէս իսկոյն Պարսիկները ներս խուժեցին , եւ այն գիշերը Քաղքէացիք թագաւորը Բաղդասար սպանուեցաւ : Այսպէս ճշգիւ կատարուեցան մարգարէին գուշակութիւնները Բաբելոնի առման վրայ , Հիմա տեսնենք Բաբելոնի վերաբերեալ մարգարէութիւններէն ոմանք որ կատարուեցան քանի մը դար ետքը :

Եսայի մարգարէացաւ . « Ու թագաւորութիւններուն փառքը՝ եւ Քաղքէացիք փառաւորութեանը սրբծանքը եղող Բաբելոնը տակնուվրայ պիտի ըլլայ , ինչպէս որ Աստուած Սոգոմը ու Գոմորը կործանեց : Հոն յաւիտեան բնակութիւն պիտի չըլ-

լայ , եւ ազգէ ազգ մարդ պիտի չընակի . ու հոն Արաբացիք վրան պիտի չկանգնեն , եւ հովիւները իրենց հօտը հոն պիտի չտառակեցնեն . հապտ հոն վայրենի կատուներ պիտի պառկին , ու անոնց տունները սանաջող անասուններով պիտի լեցուին . եւ հոն ջայլամներ պիտի բնակին , ու հոն այծամարդներ պիտի կաքաւեն : Եւ անոր պալատներուն մէջ բորենիներ՝ ու զբօսանոց տուններուն մէջ ճագարներ պիտի կանչուըռտեն » (Եսայ. ԺԳ. 19-22) :

Այս մարգարէութեանց շատը , մարդկօրէն խորհելով , բոլորովին անհաւանական էր անոնց զբրուած ժամանակը : Բոլորովին անհաւանական կը թուէր որ Բաբելոն իսպառ ամայի եւ անբնակ ըլլար : Անհաւանական էր մանաւանդ որ Բաբելոն անմարդի ըլլար , մինչ անոր տուներն եւ զուարճալի պալատները տակաւին կային : Սակայն այս մարգարէութիւնն իրօք կատարուեցաւ : Պատմութիւնը կը ցուցնէ որ ժամանակ մը ետքը Բաբելոն դադրեցաւ մայրաքաղաք ըլլալէ : Արքունիքը փոխուեցաւ մօտերը շինուած քաղաքները , Սելեւկիա եւ Կտեսիփոն : Հարուստ ազնուականք թողուցին իրենց պալատներն արքունեաց ետեւէն երթալու համար , եւ վաճառականք եւ արուեստատարք գացին անոնց ետեւէն , եւ Բաբելոն դրեթէ անբնակ թողուեցաւ : Սակայն քիչեր մնացին հին քաղաքը , այնպէս որ վայրենի գազանք դեռ չկրցան բնակիլ անոնց պալատներուն մէջ , բայց Բրիտանիա ետքը չորրորդ դարուն մէջ Բաբելոնի պարիսպները նորոգուեցան , եւ քաղաքն եղաւ որով տեղ Պարսից թագաւորներուն : Անասնն տունները լեցուեցան ջայ-

լամներով , եւ վայրի գազաններ կ'աղաղակէին անոր անբնակ տուններուն մէջ :

Սակայն Բաբելոն չմնաց միշտ թագաւորական որսի տեղ : Այսու ամենայնիւ հովիւք կարող չէին իրենց հօտերն հոն տանել , վասն զի երբ պալատներն աւերակ եղան , բորեանք եւ գայլք իրենց տեղ ըրին այն պալատներն եւ շտեմարաններն , ուստի եւ հովիւք կը վախնային հոն տանել իրենց հօտերը : Բայց Արաբացիք որ տեղէ տեղ կը թափառին եւ կը սիրեն վայրի անասուններ որսալ , միթէ պիտի չկանգնէին հոն իրենց վրանները : Ոչ , այնպէս չըրին , վասն զի կը վախնային հոն քնանալ աւերակներուն մէջ պահուած կարիճներուն եւ թռչնաւոր օձերուն պատճառաւ :

Մարգարէացուած էր նաեւ թէ Բաբելոնի մէջ ողնիներ պիտի բնակէին . « Եւ զանիկա ողնիներուն ժառանգութիւն ու ջրի լճակներ պիտի ընեն » (Եսայ. ԺԳ. 25) : Այս եւս կատարուեցաւ : Այո , Բաբելոնի մեծագոյն մասն , ինչպէս կը վկայեն ճանապարհորդք , հիմա ջուրի լճակ է , եւ ողնիներ կը բնակին հոն : Շատ դարերէ ի վեր կատարուեցան սա մարգարէութիւնները թէ Բաբելոնի մէջ « Յաւիտեան բնակութիւն պիտի չըլլայ , եւ ազգէ ազգ մարդ պիտի չընակի . ու հոն Արաբացիք վրան պիտի չկանգնեն , եւ հովիւները իրենց հօտը հոն պիտի չտառակեցնեն » (Եսայ. ԺԳ. 20) :

Արդի ճանապարհորդաց վկայութիւնը կը հաստատէ աւելի քան 2,000 տարի առաջ գրուած մարգարէութեանց այսօր ճիշդ կատարումը : Երեւելի ճանապարհորդ մը , Մր . Բօրդէր , կը գրէ . « Գերեզ-

մանի լռութեան նման լռութիւն մը կը տիրէ Բաբելոնի աւերակներուն մէջ : » Ուրիշ ճանապարհորդ մը , Մր. Բաբելոն , կ'ըսէ . « Հին Բաբելոնի սահմաններուն մէջ չկայ տեղ մը ուր մարդ բնակի : » Մր. Քէրքէլ , ուրիշ ճանապարհորդ մը , կ'ըսէ . « Ամէն մարդ որ կը տեսնէ այս տեղը , կը յիշէ թէ ինչպէս ճշդիւ կատարուած են Երեմիայի եւ Եսայեայ մարգարէութիւնները : » Ուրիշ ճանապարհորդ մը , Մր. Միկեան , կը գրէ թէ վայրենի Արաբացիք անգամ չեն համոզուիր գիշերը մնալ Բաբելոնի գլխաւոր աւերակներուն մօտ : Յիշեալ ճանապարհորդը լաւ գինեալ եւ անապատներու մէջ պտտելու վարժ վեց Արաբացիներով գնաց հօն , բայց չկրցաւ համոզել զանոնք գիշերն հօն անցունել , ճանապարհորդքը կ'ըսեն թէ վայրենի դադաններ որջացեալ են այն աւերակներուն մէջ : Մր. Բորդէր հօն երեք տուած տեսաւ :

Մարգարէացուած էր թէ Բաբելոն պիտի ըլլար անապատ , եւ պիտի ծածկուէր ջրով : Ի՞նչպէս կարելի էր այս երկու մարգարէութեանց եւս կատարուիլ : Բայց անոնք կատարուեցան հետեւեալ կերպով : Բաբելոն Եփրատ գետին երկու ափանց վրայ շինուած էր , բայց քաղքին մէկ կողմը , գետին մէկ զին , անապատ է , իսկ միւս կողմը որ գետին միւս զին է՝ ջրով ծածկուած է . այսպէս երկու մարգարէութիւնք եւս կատարուած են :

Մարգարէացուած էր թէ Բաբելոն « Զարմանքի ենթակայ » պիտի ըլլար (Երեմ. ԾԱ. 57) : Բոլոր ճանապարհորդքը որ այն քաղքին այցելութիւն կ'ընեն , կը զարմանան անոր աւերակներուն , եւ անոր

համար եղած մարգարէութեանց հիանալի կատարման վրայ :

Պիտի գոցենք այս ցլուխը վերայիշեալ մարգարէութեանց վրայ քանի մը համառօտ դիտողութիւններ ընելով :

1. Պատմական ապացոյցները բաւական են հաստատել թէ այն մարգարէութիւնները տրուած են դէպքերուն կատարուելէն առաջ : Գիտցուած է թէ այն մարգարէութեանց շատերը տրուեցան դարերով յառաջ քան զիպաց կատարումը , եւ անոնցմէ ոմանք կատարուեցան Քրիստոսի ծննդէնէն ետքը , ոմանք եւս մեր ժամանակը կատարուելու վրայ են :

2. Վերայիշեալ քաղաքաց վրայ մարգարէութիւններն ընդհանուր գուշակութիւններ միայն չեն , այլ չստեղծուած ժամանակը պարզապէս կերպարներու կանխասացութիւններ են : Աւելի քան քսան որոշ մարգարէութիւններ կան Բաբելոնի վրայ միայն :

3. Այս մարգարէութիւնները հաւանական չէին թուեր մարգարէութեանց տրուած ժամանակը :

4. Այն քաղաքներէն իւրաքանչիւրին վերաբերեալ մարգարէութիւնք տարբեր են իրարմէ : Եթէ Բաբելոնի վերաբերեալ մարգարէութիւնք ըսուած ըլլային Տիւրոսի կամ Նինուէի վրայ , կամ եթէ Տիւրոսի վերաբերեալ մարգարէութիւնք ըսուած ըլլային միւս քաղաքաց վրայ , այն ատեն այն քաղաքաց յետագայ պատմութիւնը չէր կրնար համաձայն ըլլալ մարգարէութեանց հետ : Տեղւոյ մը նըկատմամբ ըսուած մարգարէութեան կատարումը միշտ համաձայն եղած է ոչ թէ ուրիշ տեղւոյ մը վրայ ըսուած մարգարէութեանց , այլ այն մարգա-

րէութեանց միայն որ այն տեղւոյն համար ըստած են :

Տ. Այն մարգարէութեանց կատարման վկայած են հեթանոս եւ Հրեայ , նաեւ անհաւատ մատենագիրք , եւս եւ հաւատարմութեան արժանի ճանապարհորդներ :

Ուրեմն ինչ կը մնայ մեզի հետեւցնել : Իբրեւ առողջ մաքի տէր մարդիկ ուրիշ բան չենք կրնար ընել եթէ ոչ հետեւցնել թէ ամենաքէտն Աստուած միայն ապագայ դիպաց վրայ այն տեղեկութիւնները կրնար հաղորդել մարդոց , ուստի եւ այն մարդիկ որ յիշեալ մարգարէութիւններն ըրին՝ հարկաւ Աստուծոյ ներշնչեալ անձինք էին :

ԳԼՈՒԽ Ի Բ

ԲՆՈՒԹԻՒՆԸ ԿԸ ՀԱՍՏԱՏԷ ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ
ԾԱԳՈՒՄԸ

Բնութիւն բառը շատ նշանակութիւն ունի : Երբեմն կը նշանակէ միակ առարկայի մը կամ դաս մ'առարկայից յատկութիւնները , զորօրինակ , կը խօսինք լուսոյ կամ ջերմութեան բնութեան վրայ , եւ կամ բուսոց կամ անասնոց բնութեան վրայ : Երբեմն բնութիւն բառը կը գործածուի ցուցնելու բոլոր նիւթական աշխարհն , այսինքն անոր գոյացութիւններն եւ զօրութիւնները : Բայց երբեմն այս բառը կը նշանակէ ոչ միայն նիւթական այլեւ խմորական եւ բարոյական աշխարհը եւ այն օրէնքներն որոնց ենթակայ է աշխարհ : Այս դիպոյն մէջ բնութիւն բառը պիտի գործածենք այս վերջին իմաստով :

Բնութիւնն Աստուծոյ գործն է . գրուած է նաեւ թէ Սուրբ գիրքն Աստուծոյ շունչն է (Բ ՏԼԻՄ. Գ. 16) : Եթէ այս այսպէս է , ապա այս երկուքը , բնութիւնն ու Աստուծոյ խօսքը , իրարու հակառակ չեն , քանզի մաքի դէմ է կարծել թէ Աստուծոյ խօսքը հակասական է Աստուծոյ գործքերուն : Եթէ Սուրբ գիրք ստուգիլ եւ յայտնի հակառակէր Աստուծոյ գործքերուն , պարտ էինք հետեւցնել թէ Աստուծոյ խօսքը չէ : Ընդհակառակն ,

եթէ զարմանալի համաձայնութիւն կը գտնենք Սուրբ գրոց վարդապետութիւններուն եւ այն ճշմարտութեանց մէջտեղ զորս կը սորվինք բնութեանէն, այս համաձայնութիւնը հաստատութիւն կուտայ Սուրբ գրոց աստուածային ծագման ուրիշ ասպոյցներուն :

Բայց Սուրբ գրոց վարդապետութիւնները բնութեան վարդապետութիւններուն հետ բաղդատելէն առաջ, քանի մը գիտողութիւն կ'ուզենք ընել :

Նախ. Կան ճշմարտութիւններ զորս Սուրբ գիրքէն միայն կրնանք սորվիլ եւ ոչ բնութենէ : Եթէ այսպէս չըլլար, Սուրբ գիրքն աւելորդ կ'ըլլար : Արդ, մարդիկ Սուրբ գրոց գլխաւոր վարդապետութիւնները չեն կրնար սորվիլ բնութենէ, եւ այս է պատճառը որ Աստուած յայտնեց զանոնք մարդոց մասնաւոր յայտնութեամբ : Կան նաեւ ուրիշ ճշմարտութիւններ զորս կրնանք աւելի յարմարութեամբ, աւելի ճշդիւ եւ հաւաստեալ սորվիլ Սուրբ գիրքէն քան բնութենէ : Ասկէ չի հետեւիր սակայն թէ բնութեան եւ Սուրբ գրոց մէջտեղ հակասութիւն կայ : Համալսարանի դաստատուն չի հերքեր այն բաները զոր նախնական դպրոցի դասատուն կը սորվեցնէ : Ստոյգ է թէ առաջինն աւելի բարձր բաներ կը սորվեցնէ, բայց չի սորվեցնէր այնպիսի բաներ որ հակառակ են վարդապետութեանց զորս վերջինը կը սորվեցնէ : Նոյնպէս Սուրբ գիրքն աւելի բարձր վարդապետութիւններ կը սորվեցնէ քան զորս մենք բնութենէ կրնանք սորվիլ, բայց ասկէ չի հետեւիր թէ Սուրբ գրոց եւ բնութեան վարդապետութիւններն իրարու հակառակ են :

Երկրորդ. Կան ճշմարտութիւններ զորս բնութենէ կրնանք սորվիլ, բայց ոչ Սուրբ գիրքէն : Կան նաեւ ուրիշ ճշմարտութիւններ զորս աւելի գիւրաւ եւ բացայայտ կրնանք սորվիլ բնութենէ քան թէ Սուրբ գիրքէն : Հարկ չէր որ Սուրբ գիրքը յայտնէր այնպիսի ճշմարտութիւններ զորս մարդիկ կըրնան ինքնին սորվիլ բնութենէ :

Երրորդ. Կան սակայն ճշմարտութիւններ զորս կրնանք սորվիլ թէ՛ բնութենէ եւ թէ՛ Սուրբ գիրքէն, եւ կրնանք այս ճշմարտութիւնները բաղդատել իրարու հետ եւ տեսնել թէ ինչ նմանութիւն կամ հանգիստութիւն կայ անոնց մէջտեղ : Ուրեմն, բնութիւնն եւ Սուրբ գիրք երկու վարդապետ կուշեւոր, տեսնենք թէ ասոնք կը համաձայնին իրարու, եւ մինչեւ որ աստիճան կը համաձայնին :

Ա. Սուրբ գիրք. Ե բնութիւնն իրարու չընդհանն որով կ'ոտարանեն զմարդիկ :

1. Սուրբ գիրք եւ բնութիւնն երկուքն ալ կը սորվեցնեն շատ բաներ որ էսպէս հարկաւոր են մարդոց : Բնութիւնը շատ կանուխ կը սորվեցնէ մանկան շուրջ առնել եւ տալ, կաթ, ծծել, քալել եւ խօսիլ, եւս խնդրել ինչ որ հարկաւոր է իրեն : Բոլոր մարդիկ կրնան գիւրաւ սորվիլ բնութենէ ինչ որ պիտոյ է իրենց հանապազորդ կենաց համար :

Նոյնպէս եւ Սուրբ գիրք յայտնի կը սորվեցնէ մարդոց այն մեծ ճշմարտութիւնները որ բացարձակապէս հարկաւոր են անոնց հոգեւոր կենացը : Սուրբ գիրք յայտնապէս կը սորվեցնէ թէ սուրբ Աստուած մը կայ, թէ բոլոր մարդիկ մեղաւոր են, եւ թէ ամէնքը զղջալու եւ ապաշխարելու են իրենց

մեղքերէն եւ հաւատալու են Քրիստոսի : Սուրբ գիրք շատ որոշ կերպով կը սորվեցնէ բոլոր մարդոց թէ ինչպէս պարտին վարուիլ իրարու հետ , թէ պարտին ոչ թէ զիրար ատել , իրարու նախանձել , զիրար խաբել , այլ սիրել զիրար եւ օգնել իրարու : Սուրբ գիրք այնպէս բացայայտ եւ որոշ կերպով կը սորվեցնէ ինչ որ իրօք կարեւոր է մարդոց հոգեւոր երջանկութեանը , որ բոլոր մարդիկ կրնան գիւրաւ հասկնալ զայն : Այս մասին մանաւանդ իրարու կը նմանին Սուրբ գիրք եւ բնութիւնը :

2. Բնութիւնն աւելի բարձր ճշմարտութիւններ կը յայտնէ անոնց որ փութով կը ջանան քննել եւ գտնել զանոնք : Բնութիւնը կը վարձատրէ իր փութաջան աշակերտներն աւելի փառաւոր յայտնութիւններով : որչափ ատեն որ մարդիկ կը ջանան սորվիլ բնութենէ , բնութիւնը միշտ նորանոր բաներ կը սորվեցնէ անոնց :

Նաեւ Սուրբ գիրք այսպէս կ'ուսուցանէ զմարդիկ : Սուրբ գրոց մէջ կան միշտ նոր եւ փառաւոր դասեր եւ յայտնութիւններ անոնց համար որ կը ջանան սորվիլ զանոնք : Սուրբ գիրք կը շարունակէ երկնային խմաստութեան գանձերով հարստացնել զանոնք որ կը շարունակեն ծածկեալ գանձեր փնտրուել անոր մէջ : Ինչպէս բնութիւնը նոյնպէս Սուրբ գիրք անսպառ հանք է , եւ Սուրբ գիրք բնութեան կը նմանի նաեւ սա կողմանէ որ մարդիկ անոր գանձերը սեպհականելու համար աշխատելու են անոր խորը թափանցել :

Եթէ մէկն ըսէ թէ Սուրբ գիրք այնչափ բացայայտ չէ որ ամէն մարդ կարենայ հասկնալ առանց

ուշադրութեան եւ առանց աշխատութեան ինչ որ գրուած է անոր մէջ , նոյն առարկութիւնը կրնայ մարդ նաեւ բնութեան համար ընել , վասն զի բնութիւնն ալ ամէն բան պարզ եւ գիւրին բրած չէ անուշադիր եւ ծոյլ մարդոց համար : Այս երկու վարժապետք ալ , Սուրբ գիրք եւ բնութիւնն , իրենց աշակերտներէն կը պահանջեն աշխատութիւն եւ ջանք , եւ երկուքն ալ փութաջան աշակերտները կը վարձատրեն :

3. Սուրբ գիրք կը յայտնէ քանի մը ճշմարտութիւններ որոնց չեն կրնար լիովին հասու ըլլալ սահմանաւոր միտք մարդկան , եւ զորս մարդիկ ընդունելու են հաւատքով : Սակայն այս հաւատքը կոյր կամ մտքի դէմ չէ , այլ հիմնեալ է սա համոզման վրայ թէ կան բաւական ասպարոյցներ որ այն ճշմարտութիւնները յայտնուած են նոյն իսկ Աստուծոմէ , ուստի եւ խմաստութեամբ կը գործենք երբ իբրեւ ճշմարիտ կ'ընդունինք զանոնք , թէեւ մեր սահմանաւոր միտքերը կարող չեն կատարելապէս հասկնալ :

Եթէ ոք այս պատճառաւ Սուրբ գրոց դէմ առարկութիւն կ'ընէ , առարկութիւն ընելու է նաեւ բնութեան դէմ , վասն զի նաեւ բնութիւնը կը յայտնէ այնպիսի ճշմարտութիւններ որ լի են գաղտնօք : Նիւթական աշխարհի զօրութիւններէն եւ օրէնքներէն շատերն այնպէս դժուարաւ կը բացատրուին ինչպէս Սուրբ գրոց մէջ յայտնուած հոգեւոր օրէնքները : Ուստի եւ անոնք որ կ'առարկեն Սուրբ գրոց դէմ ըսելով թէ կը պարունակէ այնպիսի ճշմարտութիւններ զորս ճշդիւ հասկնալ ի վեր է քան

զկարողութիւն մարդկան, նոյն առարկութիւնն ընելու են նաեւ բնութեան դէմ, քանզի բնութեան մէջ ալ կան նոցին նման ճշմարտութիւններ :

4. Սուրբ գիրք եւ բնութիւնն իրարու կը նմանին նաեւ սա կողմանէ որ երկուքն ալ իրենց աշակերտներէն խոնարհ եւ հլու ոգի կը պահանջեն : Երկուքն ալ կը ծածկեն իրենց իմաստութեան դանձն անոնցմէ որ հպարտ են եւ խմաստուն կը համարին զիրենք : Գրիստոս ըսաւ թէ մարդ Աստուծոյ թագաւորութիւնը մտնելու համար փոքր տղու պէս ըլլալու է, եւ Պապոն, որ բնական աշխարհի ամենէն նշանաւոր թարգմաններէն մին եղած է, ըսած է. « Ինչպէս Աստուծոյ թագաւորութիւնը նոյնպէս բնական գիտութեանց թագաւորութիւնը մտնել ուրիշ կերպով կարելի չէ բայց եթէ փոքր տղու մը պէս ըլլալով : » Բնական գիտութեանց պատմութիւնը կը հաստատէ այս խօսքին ճշմարտութիւնը : Յորչափ մարդիկ վստահեցան իրենց խմաստութեան եւ մտացածին վարդապետութիւններուն բնական աշխարհի ստեղծման եւ կարգադրութեան վրայ, մոլորութեան մէջ ինկան, եւ շատ անտեղի գաղափարներ ընդունեցան : Սակայն երբ յօժար եղան ի բաց թողուլ իրենց անձնական գաղափարները թէ Աստուած ինչպէս ստեղծելու էր զաշխարհ, եւ խոնարհութեամբ սկսան քննել եւ սորվիլ ինչ որ Աստուած իրօք ըրած էր, այն ատեն սկսան ճշմարիտ գիտութիւն ստանալ նիւթական աշխարհի վերայ, եւ յառաջ երթալ բնական գիտութեանց մէջ :

Եթէ ոք կ'առարկէ Սուրբ գրոց դէմ ըսելով թէ Սուրբ գիրքը կը պահանջէ մարդոցմէ ի բաց թո-

ղուլ իրենց հպարտութիւնն եւ բարձրամտութիւնը եւ իր վարդապետութիւններն ընդունել խոնարհ ոգւով, նոյն առարկութիւնն ընելու է նաեւ բնութեան դէմ, վստն զի, ինչպէս կ'ըսէ Պապոն, բնութիւնն ալ նոյն խոնարհ ոգին կը պահանջէ :

Արդ, վերի ըսուածներէն յայտնի է թէ Սուրբ գիրք եւ բնութիւնն իրարու շատ կը նմանին եղանակին կողմանէ որով կ'ուսուցանեն զմարդիկ :

Բ. Նոյն իսկ Սուրբ գրոց և բնութեան վարդապետութիւններուն մէջ համայնութիւն կայ շար բաներու նկարմամբ :

1. Սուրբ գիրքն և ու մէկ խօսք հալասալուն է բնութեան :

Ոչ ոք կարող եղած է ցուցնել թէ բնութեան որ եւ իցէ մէկ վարդապետութիւնը յայտնապէս եւ ստուգել հակառակ է Սուրբ գրոց վարդապետութիւններուն : Արդարեւ երբեմն բնութեան այս ինչ երեւոյթը Սուրբ գրոց այն ինչ վարդապետութեան հակառակ կարծուած է առ ժամանակ մի, բայց այս կարծիքը յառաջ եկած է կամ Սուրբ գրոց վարդապետութեան եւ կամ բնութեան երեւութին սըխալ մեկնութիւն տրուելէ : Բայց որովհետեւ այս նիւթին վրայ Ժ. Գլխոյն մէջ բաւական խօսուեցաւ, հոս աւելորդ կը համարինք ասոր վրայ երկայն խօսիլ :

2. Սուրբ գիրքն և ու մէկ խօսք հալասալուն է բնութեան :

Բնութիւնը քննող որեւիցէ ողջամիտ մարդ չի կրնար ըսել թէ այս զարմանալի աշխարհը գոյացած է առանց Արարչի : Եթէ կ'ըսենք թէ գիտակը չի ողջ մ'ունի, որչափ եւս առանել պարտինք ըսել

Թէ մարդուս աչքն, որ յանհունս աւելի զարմանալի է քան զդիտակն, ունենալու է շինող մը : Եթէ պարտինք ընդունել թէ այլեւայլ գործերու համար գործածուած ճարտար մեքենայք իմացական գաղչ եւ շինիչ մ'ունին, որչափ եւս առաւել պարտինք ընդունել թէ մարդկային մարմնոյն զարմանալի գործարաններն ալ ունեցած են իմացական շինիչ մը :

Երբ գործանոց մը մտնելով կը տեսնենք անոր մէջ տեսակ տեսակ մեքենաներ, եւ կը դիտենք թէ ինչպէս անոնց բոլոր մասերն համեմատ են իրարու եւ գործ յառաջ բերելու յարմար, կը ստիպուինք հետեւցնել թէ միտք մը խորհած եւ կարգադրած է բոլոր այն բաները : Ուստի եթէ յիմարութիւն կ'ըլլար ըսել թէ գործանոցին մէջ զըտնուած մեքենաներուն բոլոր անիւները, փոկերը եւ ուրիշ մասերը զխալուածով եկած են իրարու քով, եթէ, նմանապէս, յիմարութիւն կ'ըլլար ըսել թէ բոլոր այն խառն յօրինուածը գոյացած է երկաթոյ եւ փայտի եւ մօրթոյ բնական յատկութիւններուն գործողութեամբը, եւ թէ գործանոցը երկաթոյ եւ փայտի եւ ուրիշ նիւթոց բնական զօրութիւններուն զարգանալովը միայն յառաջ եկած է, որչափ եւս աւելի մեծ յիմարութիւն է ըսել թէ տիեզերք իր զարմանալի յօրինուածութեամբ, իր մեծամեծ զօրութիւններուն համաձայն գործողութեամբ, եւ անոնց գործակցութենէն յառաջ եկած զարմանալի եւ բարերար արդասեօք, զխալուածոյ գործ է, կամ թէ իմացական էակի մը առաջնորդութեան ներքեւ չգտնուող բնական զօրութեանց արդիւնք է միայն : Ասիէ աւելի մեծ յիմարութիւն երեւակոյցել զըժ-

ուարին է : Արդարեւ անզգամն է որ կ'ըսէ իր սրտին մէջ թէ Աստուած չկայ : Բնութիւնը կը ցուցնէ թէ Արարիչ մը ըլլալու է, եւ որչափ աւելի արդի հետազոտութիւնք կը յայտնեն բնական աշխարհի մեծութիւնն եւ վսեմութիւնը, նոյնչափ աւելի ապացոյցները կը շատնան թէ կայ Արարիչ մը :

5. Սորբէ քիւրէի յայտնէ մարդոց փառաւորեալ Աբրաքիլն : Բնութիւնը կը յայտնէ նոյնը :

Բնական գիտութեանց հետազոտութիւնները տրամաբանօրէն կը հետեւցնեն թէ բնական աշխարհի Արարիչը պարտի ըլլալ փառաւորեալ էակ մը, եւ մենք չենք կրնար ուրիշ կերպով ըստ պատշաճի նշկարագրել բնական աշխարհի Արարիչը զոր գիտութիւնը հիմա կը յայտնէ մեզի, բայց եթէ այն խօսքերը գործածելով որովք կը նկարագրէ Սուրբ գիրք այն Արարիչը :

Երբ գիտութիւնը գիտակին միջոցաւ կը յայտնէ մեզի անհուն միջոցին բարձրութիւնն եւ խորութիւնը, եւ կը ցուցնէ արեգակները եւ արեգականց դրութիւններն որ կան այն անհուն միջոցին մէջ, մեր զգացումը բացատրելու համար չենք գտներ աւելի յարմար խօսքեր քան հետեւեալներն որ բուն Սուրբ գրոց խօսքերն են . « Աչքերնիդ վեր վերցուցէք ու նայեցէք, ասոնք ո՞վ ստեղծեց . անիկա անոնց զօրքը համբանքով կը հանէ, անոնց ամէնը իրենց տնունովը կը կանչէ . իր մեծ իշխանութեամբը ու սաստիկ զօրութեամբը՝ անոնցմէ բնաւ մէկը ետ չը մնար » (Ես . Խ. 26), « Ո՞վ քննեց Տէրոջը Հոգին ու անոր խորհրդակից ըլլալով՝ խելամուտ ըրաւ զանիկա » (Ես . Խ. 15) : « Ինքն է երկրիս շրջանին

վրայ նստողը . ու անոր բնակիչները մարախներու պէս են » (Ես . 10 . 22) : « Երկիրքը Աստուծոյ փառքը կը պատմէ , ու երկնից հաստատութիւնը անոր ձեռացը գործքերը կը ցուցնէ » (Սաղմ . ԺԺ . 1) :

Երբ գիտութիւնը մանրացուցի միջոցաւ կը յայտնէ մեզի տնկաց եւ անասնոց զարմանալի կազմութիւնն , այն բաները յօրինողին վրայ չենք կրնար աւելի յարմար կերպով խօսիլ քան զոր կը խօսի Սուրբ գիրք . « Որուն խորհուրդը սքանչելի է , ու անոր իմաստութիւնը գերազանց է . » « Անոր իմաստութիւնը չքննուիր » (Ես . 1 . ԻԸ . 29 , 10 . 28) :

Երբ գիտութիւնը կը յայտնէ մեզի անթիւ դարերը որ անցան յորմէհետէ աշխարհք ստեղծուեցաւ եւ հզօր զօրութիւններն որով աշխարհք պահպանուեցաւ եւ կառավարուեցաւ բոլոր այն դարերուն մէջ , անասնն կը ստիպուինք դարձեալ Սուրբ գրոց խօսքերը դործածել . « Միթէ չգիտցար կամ չլսեցիր որ յաւիտենական Աստուածը Եհովան , երկրիս ծայրերուն Ստեղծիչը , Հյօգնիր ու Հթուլնար » (Եսայ . 10 . 28) :

Սուրբ գիրք եւ բնութիւն միանգամայն կը վկայեն թէ Արարիչը փառաւոր էակ է , եւ միայն կարող մեծամեծ սքանչելիք գործելու :

4. Սուրբ գիրք մերժելով Գրեթէ Բոլոր հին կրօնից վարդապետութիւններն , եւ այս մասին նախնի գիտնականից կարծիքները , ին հաստատել թէ Աստուած մը միայն կայ : Բնութիւնը ին հաստատել նոյնը :

Արդի գիտութեան հետազոտութիւնները , թէ գիտակի եւ թէ մանրացուցի միջոցաւ , երկիրքէն , երկրէս , ջուրերէն , բոյսերէն , անասուններէն եւ

հանքերէն կը բերեն փաստեր , որ կը ցուցնեն թէ բոլոր արարչագործութիւնը մէկ Արարչի մը գործ է , թէ երկիրք եւ երկիր եւ անոնց բոլոր մասերը , շնչաւորք եւ անշունչք , բանաւորք եւ անբանք , բոլորը միեւնոյն ընդհանուր դրութեան մասունք են , եւ թէ բոլոր այս մասերը շինուած են իրարու համար եւ իրարու յարմարցուած են : Գիտութիւնը կը ցուցնէ թէ զարմանալի համամատութիւն կայ մարդոց եւ անասնոց միանային զօրութեան եւ երկրիս մեծութեան մէջտեղ , մարդոց եւ անասնոց աչքերուն եւ արեգական լուսոյն մէջտեղ , բոլորոց կեանքին եւ երկրիս շրջանին մէջտեղ շուրջ զարեգակամբ :

Արդի գիտութիւնը կը ցուցնէ թէ բնական զօրութեանց բոլոր տեսակները հաւանականապէս միեւնոյն զօրութիւնն են տարբեր տարբեր եղանակաւ յայտնուած , եւ բոլորը կը բղխեն միեւնոյն աղբրէի : Գիտութիւնը կը ցուցնէ թէ համաձայնութիւն կայ բովանդակ արարչագործութեան այլեւայլ մասանց մէջ , թէ տիեզերաց բոլոր մասերը կը վերաբերին մէկ դրութեան , եւ թէ բոլոր բնական զօրութիւնք կը գործեն կատարեալ համաձայնութեամբ , ուստի եւ պարտինք համոզուիլ թէ անոնց բոլորը կը բղխեն միեւնոյն աղբրէի , եւ են միեւնոյն կառավարութեան ներքեւ : Այսպէս բնութիւնը կը համաձայնի Սուրբ գրոց հետ , եւ երկուքը մէկէն կը յայտնեն թէ աշխարհս ստեղծող Աստուած մի միայն է :

5. Սուրբ գիրք ին հարկէն թէ աշխարհն Աստուծոյ մը ստեղծութիւնն է : Բնութիւնը ին հարկէն նոյնը :

Սուրբ գիրք կը սորվեցնէ թէ Արարիչը զաշխարհ

ստեղծելէ ետքը ձեռքէ չթողուց զայն, այլ ընդհակառակն կը շարունակէ խնամել, պահպանել եւ կառավարել զայն: Բնութիւնը կը հաստատէ այս վարդապետութիւնը:

Բնական գիտութեանց հետազոտութիւնները կը ցուցնեն թէ Արարիչը ձեռքէ թողած չէ զաշխարհ, եւ կը հաստատեն թէ աշխարհ ցարդ օրինօք կը կառավարուի, այսինքն թէ աշխարհ դեռ Արարչին կառավարութեան ներքեւ է: Բնական գիտութիւնք ամէն օր նորանոր ապացոյցներով կը հաստատեն թէ նիւթական աշխարհի մէջ որ եւիցէ բան զիպուածոյ արդիւնք չէ: Յիշեալ գիտութիւնք կը ցուցնեն թէ ոչ հովը զիպուածով կը փչէ եւ ոչ անձրեւը զիպուածով կը տեղայ, այլ թէ հովն եւ անձրեւն եւ նիւթական աշխարհի բոլոր դէպքերը յատուկ օրինաց համաձայն տեղի կ'ունենան, եւ աշխարհի այլեւայլ կողմերը գիտուն մարդիկ գիտարաններ հաստատելով զգուշաւոր զննութիւններ կ'ընեն սորվելու համար թէ որոնք են այն օրէնքներն որոնց համաձայն հովը կը փչէ եւ անձրեւը կը տեղայ: Գիտունք բոլորովին համոզուած են թէ բոլոր նիւթական աշխարհ ցարդ կը պահպանուի եւ կը կառավարուի օրէնքներով որ իրենց ներգործութեան մէջ կանոնաւոր եւ ներդաշնակ են, ուստի եւ պարտինք հետեւցնել թէ Արարիչը դեռ կը կառավարէ զաշխարհ: Այսպէս բնութիւնը կը հաստատէ Սուրբ գրոց վարդապետութիւնը:

6. Սուրբ Բեռքի իւր արժեքն է թէ Արարչը ոչ փոյն ընդհանուր այլ մասնաւոր էրարով կը կառավարէ զաշխարհ: Բնութիւնը կը հաստատէ զայս եւս:

Սուրբ գիրք կը սորվեցնէ թէ ինչպէս ամենամեծ դէպքերն Աստուծոյ նախախնամութեամբ տեղի կ'ունենան, այսինքն թէ անհատներն եւ ազգերը միանգամայն Աստուծոյ նախախնամութեան ներքեւ են: Սուրբ գիրք կ'ըսէ թէ մեր գլխուն մազերն անգամ համրուած են, եւ առանց Աստուծոյ կամաց ճնճղուկ մ'անգամ գետին չլինար:

Արդի գիտութիւնն իր զարմանալի հետազոտութիւններովը նոյն ճշմարտութիւնն երեւան կը հանէ: Գիտութիւնը կը ցուցնէ թէ կառավարութիւնն որոյ ենթակայ է աշխարհ՝ կը տարածուի ամենէն աննշան ինչպէս նաեւ ամենէն մեծ բաներուն վրայ: Գիտութիւնը կը ցուցնէ թէ չկայ որեւիցէ փոքր եւ աննշան բան մը որ օրինաց ենթակայ չէ, եւ կը յայտնէ որ, թէ՛ աւազի հատն եւ թէ՛ լեռ, թէ՛ խիճն եւ թէ՛ մոլորակը, տիեզերաց ընդհանուր դրութեան մէջ իրենց յատուկ տեղն ունին: Գիտութիւնն ամենափոքր ճճւոյն կազմութեան մէջ կը նշմարէ իմաստութիւն մը որ նման է մարդուն կազմութեան մէջ տեսնուած իմաստութեան: Այսպէս բնութիւնը կը հաստատէ Սուրբ գրոց վարդապետութիւնը, ցուցնելով թէ Արարիչը հոգ կը տանի փոքր բաներուն ինչպէս նաեւ մեծերուն:

7. Սուրբ Բեռքի իւր արժեքն է թէ Արարչին կառավարութիւնը ոչ փոյն նիւթական այլ բարոյական է: Բնութիւնն ալ նոյնը կը արժեքնէ:

Բնութեան մէջ նիւթէ եւ նիւթական օրէնքէ զատ ուրիշ բան կայ: Բնութեան մէջ կայ նաեւ մարդ, որ իւր իմացական եւ բարոյական բնութեամբ նիւթական օրէնքներէ տարբեր օրէնքներ

րու , այսինքն բարոյական օրէնքներու ենթակայ է :

Ամէն մարդ գիտէ թէ ինք նիւթական բնութենէ վատ ուրիշ բնութիւն մ'ալ ունի : Ամէն մարդ գիտէ թէ ինք միայն մորթէ , ջղերէ , մկաններէ եւ ոսկրներէ բաղկացեալ չէ , գիտէ թէ ինք բանականութիւն եւ խիղճ ունի : Գիտէ թէ , թէեւ ինք քանի մը մասնաւոր բաներու մէջ կը նմանի ջուրի , քարի եւ ծառի , բայց ուրիշ շատ բաներու մէջ բնաւ չի նմանիր անոնց : Ամէն մարդ գիտէ թէ ինք ջուրի եւ քարի պէս բոլորովին նիւթական օրինաց ենթարկեալ չէ , այլ ազապ կամք ունի , ուստի եւ պատասխանատու է ամէն բանի համար զոր կ'ընէ : Ամէն մարդ գիտէ թէ բարւոյ եւ չարի մէջտեղ տարբերութիւն կայ : Ստոյգ է թէ մարդիկ շատ անգամ կրնան կարծեաց տարբերութիւն ունենալ սա կէտին վրայ թէ ինչ է բարին , բայց բոլոր մարդիկ կ'ընդունին թէ կայ բան որ բարի է , եւ կայ բան որ չար է , եւ թէ ամէն մարդու խիղճը կը հաւանի բարւոյն եւ կը դատապարտէ չարը : Թէեւ կրնայ ըլլալ որ մարդիկ չգիտնան կամ սխալ ըմբռնեն թէ ինչ բան բարի է , բայց եւ այնպէս ամէն մարդու խիղճը կը հաւանի այն բանին որ բարի կ'երեւի անոր , եւ կը դատապարտէ այն բանն որ չար կ'երեւի անոր :

Ամէն մարդ փորձով գիտէ թէ չի կրնար չար բան մ'ընել առանց անոր ցաւալի հետեւանքը կրելու : Ամէն մարդ կը տեսնէ որ բարոյական աշխարհը , որոյ մէկ մասն է ինք , այնպէս կազմուած է որ յանցաւորը կը պատժուի : Մարդ նոյն խիղճնութեանէն կը սորվի թէ ով որ ոտքի տակ կ'առնէ բարո-

յական օրէնքն՝ անպատիժ պիտի չմնայ . թէ ծոյլը , գինեմոլը , ցոխը , նախանձոտն եւ անձնատէրը պիտի հնձնին ինչ որ սերմանած են : Ամէն մարդ կը տեսնէ որ ժողովուրդներն եւ ազգերն ալ նոյնպիսի օրինաց ներքեւ են : Բարոյական աշխարհի պատմութիւնը կը ցուցնէ թէ ինչպէս որ ամենէն աննշան անձը չի կրնար խուսափել բարոյական օրինաց ազդեցութենէն , նոյնպէս եւ աշխարհի ամենէն զօրաւոր թագաւորութիւնները չեն կրնար խափանել այն օրէնքները :

Ամէն մարդու խիղճը , փորձառութիւնը եւ գիտողութիւնն , ինչպէս նաեւ ազգաց պատմութիւնը , կը հաստատեն Սուրբ գրոց սա վարդապետութիւնը թէ մարդկային ազգն ենթակայ է բարոյական կառավարութեան մը որ կը տարածուի թէ անհատից եւ թէ ազգաց վրայ :

Տ. Սուրբ գրքի կը որոշուի թէ հանդիմանալ աշխարհի մեջ մարդոց զիճակը պիտի որոշուի կեանքէն զոր կը վերեն մարդիկ այս աշխարհի մէջ :

Բարոյական օրինաց ներգործութիւնները համաձայն են այս վարդապետութեան եւ զօրաւոր կերպով կը հաստատեն զայս : Չափազանց մարդոց վիճակը կ'որոշուի մեծաւ մասամբ կեանքէն զոր վարած են երիտասարդութեան ժամանակ : Մարդ մը իր երիտասարդական տարիներուն մէջ ինչ որ կը սերմանէ , նոյնը պիտի հնձնէ իր ծերութեան ատեն : Եթէ մարդ երիտասարդութեան ատեն իր ստացուածքը չապշովութեամբ կը վատնէ , ընդհանրապէս ծերութեան ատեն նեղութիւն պիտի կրէ : Եթէ կանուխ կը զլջայ , թերեւս մասամբ մը ձեռք անցու-

նէ վատնուած հարստութիւնը . իսկ եթէ կը յարատեւէ իր շտայլութեան մէջ , ժամանակ պիտի գայ որ իր առջի շտայլութեան վրայ պիտի զղջայ , բայց ի դուր : Եթէ արբեցողութեամբ եւ ուրիշ մտլութիւններով իր մարմինը կը տկարացնէ , ընդհանրապէս մարմնաւոր ցաւ պիտի կրէ , եւ թերեւս վաղահաս մահ պիտի ճաշակէ : Եթէ երիտասարդութեան ատեն գէշ սովորութիւններ կը ստանայ , ետքն անոնց դժնդակ ազդեցութենէն պիտի նեղուի : Եթէ երիտասարդութեան ատեն մարմնոյ ցանկութեանց կու տայ զինք , ծերութեան ատեն մարմնոյ ապականութիւն պիտի հնձէ :

Ազգերը նաեւ ենթակայ են այս օրէնքին : Անոնց ապագայն պիտի որոշուի մեծաւ մասամբ այն ընթացքէն զոր ունեցած են իրենց երիտասարդութեան ատենը : Եթէ ազգ մը աշխատատէր , ժուժկալ եւ ողջախոհ եղած է իր երիտասարդութեան ատեն , ապագային մէջ յաջողութիւն պիտի հնձէ , ընդհակառակն եթէ անժուժկալ եւ զեղծ կեանք վարած է , ապագային մէջ ամօթ եւ նախատինք պիտի հնձէ :

Արդ , որովհետեւ Սուրբ Գիրք կը յայտնէ որ մեր վիճակը հանդերձեալ կենաց մէջ պիտի որոշուի այս աշխարհի մէջ մեր ունեցած ընթացքէն , թող մէկն առարկութիւն չընէ Սուրբ Գրոց , վասն զի յայտնի է թէ այսպիսի խիստ եւ անաչառ օրէնք մը նոյն իսկ հիմա կը տիրէ բարոյական աշխարհի մէջ :

Գ. Սուրբ Գիրք կը սորվեցնէ լին ճարտարութիւն ազգ Բնութիւնը նաեւ կը հասարակ այս ճարտարութիւնը :

Սուրբ Գիրք կը սորվեցնէ թէ մարդկային ազգը չը

ստեղծ իր սկզբնական մաքրութիւնը , այլ ինկաւ մեղաց մէջ , ապականեցաւ եւ եղաւ անսուրբ եւ անձնատէր : Այս վարդապետութիւնը հաստատելու ինչ ջորաւոր փաստ կայ մարդկային ազգին անցեալ պատմութեան եւ արդի վիճակին մէջ :

Նախ , ամէն մարդ կը զգայ թէ չէ այնպիսի ինչպիսի սարտի ըլլալ : Ամէն մարդ գիտէ թէ միշտ կ'ընէ ինչ որ ընելու չէր , եւ չընէր ինչ որ ընելու էր : Իւրաքանչիւր մարդոյ խիղճը կը յանդիմանէ եւ կը դատաւարտէ զանի իր մեղքերուն համար :

Երկրորդ , եթէ իւրաքանչիւր անհատ անձնատէր , մեղաւոր եւ ապականեալ է , ինչպէս կրնան ժողովուրդք եւ ազգեր , որ այն անհատներէն կը բաղկանան , ըլլալ մտքուր , արդար եւ սուրբ : Թող զայս , ամէն կողմէ փաստեր ունինք թէ երկրիս ազգերը հիմա արդարեւ ապականեալ են :

Բայց ազգաց օրէնքներն անոնց դէմ վկայութիւն կուտան : Որովհետեւ կան օրէնքներ որ ամէն տեսակ ոճիր կ'արգելեն , կը ցուցնեն թէ կան մարդիկ որ միտեալ են այսպիսի ոճիրներ գործելու : Ինչ խիստ օրէնքներ դնել ստիպուած են տէրութիւնք պահելու համար իրենց հպատակները զիրար զրկելէ եւ իրարու փնտելէ :

Արդարութեան ամէն ատեան նոյնպէս վկայ է եւ կը հաստատէ թէ մարդկային ազգն ապականեալ է : Ինչ ոճիրներու համար դատաւարտուած են մարդիկ , եւ ինչ պատիժներ հարկ է դնել որպէս զի ընկերութիւնը պահուի : Ամէն սուր եւ թնդանօթ մէն մի վկայք են մարդկային ազգին ապականութեան դէմ : Ինչ ջորաւոր վկայութիւն կուտան

մարդկային ազգին դէմ միլիոնաւոր զինուորք եւրոպայի որ արդի քաղաքակրթութեան կեդրոնն է : Ո՛ր դի որ նայինք , կը բազմանան վկայութիւնք որ կը հաստատեն մարդկային ազգին ապականութիւնը :

Եթէ պատմութիւնը կոչենք ի վկայութիւն , միեւնոյն վկայութիւնը կուտայ : Մարդկային ազգին պատմութեան մեծ մասն արդարեւ արշաւանաց , հարստահարութեան եւ անիրաւութեան պատմութիւնն է : Ո՛րչափ անգամ մարդոց հարստութիւնը միջոց եղած է միայն անոնց մոլութիւններն աւելցունելու , եւ ո՛րչափ անգամ մարդիկ իրենց արուեստներն իսկ ծառայեցուցած են իրենց անիրաւ ձեռնարկութիւններուն , եւ նոյն իսկ գիտութիւնը գործածած են ի նպաստ իրենց չարութեան եւ անդգամութեան :

Ներկայ դարուս մարդոց խիղճն եւ անցեալ դարուց մէջ ապրող մարդոց պատմութիւնը կը հաստատեն մարդկային ազգին ապականութիւնը :

10. Սուրբ Բեռնարդ Եւրոպէցի ընդհանուր ազգային դիմադրող այս աղանդակը վերջին : Այնպէս չէ որ ինչպէս ինչպէս : Սուրբ Բեռնարդ Եւրոպէցի ընդհանուր ազգային դիմադրող այս աղանդակը վերջին :

Ինչպէս որ իւրաքանչիւր անձի խիղճը կը վկայէ թէ իր բնութիւնն ապականեալ է , նոյնպէս եւ ամէն մարդու փորձը կը ցուցնէ թէ ինք անձամբ բաւական չէ իր այս ապականեալ բնութիւնը փոխելու : Մարդ կրնայ արդարեւ պահել զինք շատ մոլութիւններէ , կրնայ ազատ ըլլալ շատ չարիքներէ , բայց չկրնար արմատէն խլել իւր մտումն ի չարն : Անձնասիրութիւն , փառասիրութիւն եւ հեշտասիրութիւն միշտ կը տիրեն անոր սրտին մէջ , թէեւ մարդ

շատ ջանայ ծածկել զանոնք , կամ խլել զանոնք իր սրտէն : Մարդ կրնայ ստանալ մեծ հարստութիւն , բայց այսու չի կրնար յազգեցնել իւր ընչասիրութիւնը : Կրնայ երեւել ըլլալ իր գիտութեան համար , բայց սորված չըլլար թէ ինչպէս ազատէ զինք հրապարտութեան եւ նախանձու բռնութենէն :

Այսպիսի է նաեւ մարդկային ազգին պատմութիւնը : Ո՛րչափ դուռն գործած է մարդկային ազգը բարւոքել իւր վիճակը : Երկիրներ մշակած , քաղաքներ շինած , հանքեր բանեցուցած եւ ամէն կարելի կերպով ջանացած է անձեցնել իւր հարստութիւնը , եւ շատ անգամ յաջողած է , բայց կարող եղած չէ իւր հարստութեան միջոցաւ ազատիլ իւր բարոյական ապականութենէն : Մարդիկ շատ բան սորված են երկրիս , ծովերու եւ աստեղաց վրայ , բայց պատմութիւնը կը ցուցնէ թէ մարդոց բոլոր գիտութիւնը չկրցաւ յառաջ բերել սրտի մաքրութիւն կամ եղբայրսիրութիւն : Մտքի լուսաւորութիւնը յայտնադոյն եւս ցուցուցած է ընկերութեան անկումը , բայց կրցած չէ ցուցնել թէ ընկերութիւնն ինչպէս կրնայ ազատիլ իր բարոյական նուաստութենէն : Մարդիկ ազգային կառավարութիւններ հաստատեցին զիրար սաշտպանելու , բայց նոյն իսկ այն կառավարութիւնները շատ անգամ ապականեցան եւ եղան հարստահարիչք : Եւ նոյն իսկ այն ատեն երբ կառավարութիւնք ուղիղ եւ ողջամիտ էին , անկարող եղան փոխել իրենց հպատակաց բարոյական բնութիւնը : Կրցան աղէկ օրէնքներ դնել , բայց չկրցան արդէն մարդիկ այն օրէնքներն աւերել : Կրցան շատ անգամ խափանել ապո-

րինաւոր դործքեր , բայց անկարող էին դէպ ի չա-
րըն միտումն խել մարդոց սրտէն : Պատմաբանք
կ'ըսեն թէ քաղաքակրթութեան մէջ ամէն յառա-
ջացում իրեն հետ ունեցած է ապականութեան նոր
ցոյցեր : Վերջապէս , թէ՛ ազգաց պատմութիւնը
եւ թէ՛ իւրաքանչիւր անձի փորձը կը ցուցնեն թէ
մարդիկ չեն կարող միկեւ զիրենք իրենց բարոյա-
կան ապականութենէն , եւ այսպէս կը հաստատեն
Սուրբ գրոց վարդապետութիւնը :

11. Սուրբ Գրքի իւր արժեքն ինչպէս պիտի բացահայտուի
դասարանի մէջ , յորում ամէն մարդ պիտի ընդունի
բարձրագոյն իւրոց վարձ իմա պարտք : Ամէն մարդու
նշանը կ'ըսէ :

Մարդիկ կրնան ջանալ լեցնել իրենց խղճին
ձայնը , կրնան մերժել խղճին ահաւոր ազդարարու-
թիւնները , կրնան լեցունել իրենց ականջներն ա-
ւելի ախորժական ձայներով , բայց խղճին ձայնը
կ'ըսէ թէ մարդիկ յանցաւոր են առաջի Աստուծոյ
եւ թէ իրենց դործերուն համար հաշիւ պիտի տան
Աստուծոյ :

Վերը ըսուածներէն յայտնի է որ Սուրբ գրոց
վարդապետութիւնները զօրաւոր կերպով կը հաս-
տատուն բնակիտն աշխարհի օրինաց ներգործու-
թիւններէն , իւրաքանչիւր մարդոյ խղճէն եւ փոր-
ձէն եւ մարդկային ազգին պատմութենէն : Ուստի
եւ իրաւամբ կը հետեւցնենք թէ Սուրբ գիրք յա-
ռաջ եկած է Անկէ որ ստեղծեց զաշխարհ , եւ ո-
րուն հպատակ են բոլոր մարդիկ եւ բոլոր ազգեր :

ԳԼՈՒԽ Ի Գ

ՆՈՅՆ ԻՍԿ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԵԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒԹԻՒՆԸ ԿԸ ՀԱՍՏԱՏԷ
ԱՆՈՐ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԾԱԳՈՒՄԸ

Երբ այս նիւթին վրայ կը խօսինք , հարկ է զա-
նազանել Քրիստոնէութիւնը զայն դաւանողներէն :
Քրիստոնէութիւնը դաւանողներուն լաւագոյններն
խիկ սրբութեան մէջ կատարեալ չեն : Քրիստոնէ-
ութիւնը յանձնառ դերագանց է քան որեւիցէ հե-
տեւող Քրիստոսի : Հարկ է նաեւ զանազանել Քր-
իստոնէութիւնը Քրիստոնէական եկեղեցիէն : Քր-
իստոնէական եկեղեցին արդարեւ Աստուծոյ հաս-
տատուած է , սակայն որովհետեւ յիշեալ եկեղեցին
կը բաղկանայ անկատար մարդերէ , Քրիստոնէու-
թեան բարոյական կատարեալ գերադանցութիւնը
չցուցներ աշխարհի : Սակայն երբ կը զանազանենք
Քրիստոնէութիւնը Քրիստոնէական եկեղեցիէն , եւ
Քրիստոնէութիւնը կը նկատենք պարզապէս իրրեւ
աստուածային յայտնութիւն մը բարոյական եւ կը-
րօնական ճշմարտութեանց , անատեն կարող կ'ըլ-
լանք հաստատել թէ Քրիստոնէութիւնն ունի այն-
պիսի կատարելութիւն մը որ կը հաստատէ անոր
աստուածային ծագումը :

Քրիստոնէութիւնը հիմնուած է Սուրբ գրոց վը-

րայ իրրեւ Աստուծոյ ճշմարիտ խօսքին վրայ : Եթէ արդարեւ Սուրբ գիրք Աստուծոյ խօսքն է , ուրեմն անոր յատկութիւնները համաձայն ըլլալու են անոր աստուածային ծագմանը :

Ուրեմն քննենք տեսնելու համար թէ Սուրբ գիրք աստուածային յատկութիւններ կը պարունակէ՞ :

Սուրբ գրոց պարունակութիւնն աւելի մանրամասն քննելէ առաջ , կը հրաւիրենք ընթերցողներն նկատողութեան առնել նախ հետեւեալ կէտերը :

1. Սուրբ գրոց մէջ Բնութագրութիւնները :

Այս կէտին մէջ Սուրբ գիրքը մասնաւորապէս կը տարբերի սրբազան կոչուած ուրիշ գրքերէ , եւ թէ հին եւ թէ նոր փրկութեայական բոլոր դրութիւններէ : Յիշեալ գրքերն եւ դրութիւններն ինչ ճշմարտութիւններ ալ պարունակեն , ոչ սը կ'ուրանայ թէ իրենց մէջ ունին նաեւ սխալներ եւ մոլորութիւններ : Յայտնի է թէ Պրահմիկութեան եւ Պուտտայութեան կրօնքներուն սուրբ գիրքերը շատ սխալներ կը պարունակեն : Յայտնի է նաեւ թէ փրկութեայական հին դրութիւններէն եւ ոչ մին մոլորութիւններէ աղատ է : Այսօր յիշեալ դրութիւններէն եւ ոչ մին իրրեւ զուտ ճշմարտութիւն կ'ընդունուի : Նոյնը կրնայ ըսուիլ նաեւ փրկութեայական նոր դրութեանց համար : Յիշեալ դրութեանց հեղինակներն իսկ չեն պնդեր թէ իրենց դրութիւնները մոլորութիւններէ զերծ են , եւ ամէնքն ալ կ'ընդունին թէ իրենց դրութիւնները դեռ կատարելագործելի են : Սակայն որեւիցէ մոլորութիւն մը դեռ գտնուած չէ Սուրբ գրոց մէջ :

Յայտնի է թէ Սուրբ գրոց թշնամիները շատ անգամ ըսած են որ Սուրբ գրոց մէջ սխալներ գտած են , բայց երբէք կարող եղած չեն իրենց խօսքը հաստատել գոհացուցիչ ապացոյցներով :

Ուրեմն Սուրբ գիրք սա նշանաւոր յատկութիւնն ունի թէ որեւիցէ սխալ մը կամ մոլորութիւն մը չպարունակեր : Երբ կը նկատենք թէ Սուրբ գիրք կը բաղկանայ պատմական , մարդարէական եւ վարդապետական շատ մը տարբեր գիրքերէ որ 1,500 տարւոյ միջոցի մէջ գրուած են բնական ճրից , գոտախորակութեան եւ արտաքին պարագայից կողմանէ շատ տարբեր մարդերէ , երբ կը նկատենք նաեւ թէ այն գիրքերէն ոմանք աշխարհի մէջ ամենէն հին գրքերն են , եւ թէ շատ ստատիկ եւ մանր քննութեանց ենթարկուած են , բայց եւ այնպէս ոչ մի սխալ գտնուած է անոնց մէջ , ապա իրաւունք ունինք հետեւեցնելու թէ Սուրբ գիրք են ոչ սխալական մարդոց այլ անսխալին Աստուծոյ բանք :

2. Ինչ Բարոյական եւ Կրօնական ճշմարտութիւններ կը փոխանցուին որեւիցէ կրօնական կամ փրկութեայական դրութեան մէջ , կը փոխանցուին Սուրբ գրոց մէջ :

Ոմանք կ'ըսեն թէ նաեւ ուրիշ կրօնքներ ունին ճշմարտութիւններ : Այո , այնպէս է , չկայ թերեւս աշխարհին վրայ կրօնք մը որ միայն մոլորութիւն ստղծեցնէ : Ամէն կրօնք քիչ կամ շատ կը պարունակէ ճշմարիտ սկզբունք , եւ կրօնքի մը ազդեցութիւնը կախեալ է ճշմարտութիւններէն զորս կը ստղծեցնէ կրօնքը : Հին եւ նոր փրկութեայական դրութեանց շատերուն համար ալ նոյնպէս կրնանք ըսել : Սակրատ , Պլատոն եւ ուրիշ նախնի եւ արդի փի-

լիստիւայք կը սորվեցնեն քանի մը ճշմարտութիւններ, բայց ասոնք ամբողջ ճշմարտութիւն չեն : Քանի մը յարարերութեանց վերաբերեալ ճշմարտութիւն միայն կը պարունակեն , եւ այս ճշմարտութիւնն ալ չեն սորվեցնէր հաստատութեամբ եւ լիով , այնպէս որ մարդիկ կարող ըլլան ընդունել զայն կատարեալ վստահութեամբ , եւ որոյ վրայ կարենան խարսխել իրենց յոյսերը :

Մինչ մէկ կողմանէ կ'ընդունինք այն ճշմարտութիւնները որ կը գտնուին ուրիշ գրութեանց մէջ , միւս կողմանէ կը պնդենք թէ այն գրութեանց մէջ չի գտնուիր բարոյական սկզբունք կամ կրօնական ճշմարտութիւն մը որ չգտնուի նաեւ Սուրբ գրոց մէջ :

Ո՛ր բարոյական ճշմարտութիւնն է որ հին կրօնից կամ փիլիսոփայական գրութեանց մէջ կար , եւ Սուրբ գրոց մէջ չգտնուիր : Այսպիսի ճշմարտութիւն չկայ : Կամ արդի փիլիսոփայութեան հետազոտութիւններն ինչ բարոյական կամ հոգեւոր ճշմարտութիւններ կրցան յաւելուլ Սուրբ գրոց մէջ յայտնուածներուն վրայ : Դարձեալ կը պատասխանենք թէ բնաւ եւ ոչ մի : Թէպէտ զարմանալի յառաջադիմութիւն ըրաւ աշխարհը անցեալ ութեւտասն դարուց մէջ , չկրցաւ սակայն գտնել Սուրբ գրոց մէջ չյայտնուած նոր ճշմարտութիւն մը Աստուծոյ եւ անոր ստորոգելեաց վրայ , մարդկային ազգին այժմու բարոյական վիճակին եւ անոր հանդերձելոյն վրայ , մարդոց բարոյական պարտականութիւններուն վրայ առ Աստուած եւ առ միմեանս եւ մարդկային ազգին ազատութեան վրայ զանի ապականող չարիքներէն :

5. Սուրբ գիրք կը պարունակէ ոչ միայն Բոլոր Բարոյական և հոգեւոր ճշմարտութիւնները որ ուրիշ գրոց մէջ կը գտնուին , կը պարունակէ նաեւ շարք ճշմարտութիւններ որ ուրիշ գրեւորքէն կ'ընկալան կամ փիլիսոփայական գրութեան մէջ չեն գտնուիր :

Սուրբ գրոց գլխաւոր վարդապետութիւնները Սուրբ գրոց միայն սեպհական են : Այս գլխաւոր վարդապետութիւններն առնուած չեն ուրիշ որեւիցէ կրօնական եւ փիլիսոփայական գրութիւններէ , եւ ոչ իրենց գլխաւոր կէտերուն մէջ կը նմանին ուրիշ գրութեանց վարդապետութիւններուն : Սուրբ գիրք ուրիշ բոլոր գիրքերէն կը տարբերի այսու եւս որ նա միայն կը յայտնէ այն ճշմարտութիւններն որ վարձով հասկցուած է թէ բացաճականապէս հարկաւոր են մարդոց երջանկութեանը համար :

4. Սուրբ գիրք կը պարունակէ Բոլոր Բարոյական և հոգեւոր ճշմարտութիւնները որոց կարգ է մարդիկ :

Սուրբ գիրք չյայտնէր այնպիսի ճշմարտութիւնները զորս մարդիկ անձամբ գտնել կարող են , եւ կամ որոնք մարդոց հետաքրքրութիւնը միայն հաճեցնող ճշմարտութիւններ են : Կան շատ բաներ զորս կ'ուզենք գիտնալ , բայց զանոնք գիտնալը չօգնէր մեր ոչ ժամանակաւոր եւ ոչ յաւիտեանական երջանկութեան : Սուրբ գիրք այսպիսի ճշմարտութիւններ չյայտնէր : Քանի մը բաներու վրայ Սուրբ գրոց լռութիւնն արդարեւ այնչափ նշանաւոր է որչափ նշանաւոր են ուրիշ իրաց վրայ եղած յայտնութիւնք : Սուրբ գրոց յայտնութիւնները բոլորովին համաձայն են մարդուս բնութեանը եւ վիճակին եւ բուն դարման են անոր կարօտութիւններուն :

կա՞յ բարոյական կամ կրօնական ճշմարտութիւն մը որ բուն հարկաւոր է մեր հոգեւոր երջանկութեան, եւ Սուրբ գիրք զանց ըրած է յայտնել մեզ զայն :
Չկայ եւ ոչ մի :

Ծ. Սուրբ Բեք + Բուր Բեքիստայան Բեքեքէն յայտնաբերէ, որ Բեքի կարեւոր եւ պարտէ ճշմարտութիւնները կը յայտնէ այնպէս պարզ կերպով, որ ասէն մարդ կրնայ հասկնալ :

Ամէն ողջամիտ ընթերցող գտնելու է թէ աստուածային ըլլալու չէ՞ այն գիրքն յորում չկայ որեւիցէ սխալ մը, եւ որ կը պարունակէ բոլոր կրօնական ճշմարտութիւնները որ կան ուրիշ կրօնից կամ փիլիսոփայական դրութեանց մէջ, եւ քան զայն աւելի բարձր ճշմարտութիւններ. կը պարունակէ նաեւ բոլոր ճշմարտութիւնները որ կարեւոր են մարդու հոգեւոր երջանկութեանը համար :

Հիմա քննենք աւելի մանրամասնօրէն բուն Սուրբ գրոց նիւթը, եւ տեսնենք թէ մէջ ասպէ՞ն կատարեալ յայտնութիւն մ'է :

Ա. Սուրբ Բեք + Կայտնէ մարդոց կարգեալ Աստուած մը :

Մարդիկ այնպէս կազմուած են որ անոնց բնութիւնը կը պահանջէ գերազայն էակ մը զոր պաշտեն եւ անոր ասպելինին : Տգիտութիւնը չի կրնար ըզմարդիկ այն աստիճան նուաստացնել մինչեւ չզգալ իրենց կարօտութիւնն Աստուծոյ խնայողութեան, օգնութեան եւ ջնորհացը, ոչ ալ գիտութիւնը եւ քաղաքակրթութիւնն այն աստիճան կը բարձրացընեն զմարդ որ այլեւս կարօտ չըլլայ լուսաւորիչ, մաքրիչ եւ փրկիչ Աստուծոյ մը :

Սակայն պատմութիւնը կը սորվեցնէ մեզի որ այն

իրաց մեծ մասը զորս մարդիկ պաշտած են իրրեւ Աստուած՝ բոլորովին անարժան էին պաշտօն կամ երկրպագութիւն ընդունելու ի մարդկանէ : Յունաց եւ Հռոմայեցւոց աստուածներուն շատերը մղի եւ պիղծ էին : Արդարեւ կը կարծուէր թէ այն աստուածներն ունէին քանի մը առաքինութիւններ, բայց նաեւ մարդկային մնութիւններ կ'ընծայուէին անոնց : Նոյնը կրնանք ըսել նաեւ հեթանոսաց բոլոր աստուածներուն համար : Անոնցմէ շատերը բարոյական հրէշներ էին : Չենք կրնար պաշտել այնպիսի էակներ առանց նուաստացնելու մեր բնութիւնը :

Անհաւատները նաեւ չեն կրնար յայտնել մեզի սիրոյ եւ ասպելնութեան արժանի աստուած մը : Անհաւատք երբեմն բոլորովին կ'ուրանան Աստուծոյ գոյութիւնը, եւ այսպէս կը զրկեն հոգին այն բանէն զոր մանաւանդ կը պահանջեն հոգւոյն բնութիւնն եւ վիճակը : Երբեմն եւս կ'ընդունին թէ կայ Աստուած մը, եւ անուն մը կու տան անոր, բայց միանգամայն կ'ըսեն թէ անծանօթ է եւ չի կրնար ծանօթանալ : Ուստի անհաւատութեան աստուածը լոկ անուն մ'է, աստուած մը զոր ոչ ոք կրնայ ճանչնալ կամ սիրել, ոչ ալ կրնայ ասպելնել անոր : Բայց Սուրբ գիրք կը յայտնէ մեզ բուն զԱստուած որ է Աստուած անձնաւոր, որ կը տեսնէ զմեզ, կը լսէ մեզի, կը ճանչնայ եւ կը սիրէ զմեզ, եւ զոր մենք կրնանք ճանչնալ եւ սիրել : Սուրբ գիրք կը յայտնէ մեզի այնպիսի Աստուած մը որ բոլորովին արժանի է բոլոր մարդկային ազգէն պատիւ, սէր եւ ծառայութիւն ընդունելու, քանզի ի նմա են բո-

լոր բնական եւ բարոյական կատարելութիւնք : Սուրբ գրոց մէջ յայտնուած Աստուածը սուրբ է , եւ ամէն մարդէ կը պահանջէ : սուրբ ըլլալ , այսու ամենայնիւ երկայնամիտ է առ անսուրբս : Բոլորովին արդար է , բայց միանգամայն գիշած եւ ողորմած է առ անարդարս : Պիտի դատէ զմարդիկ , բայց եւ այնպէս իր սիրելի Որդին մատնեց ի մահ վոխանակ յանցաւորաց : Սուրբ գրոց Աստուածը ճշմարտութեան , սրբութեան եւ սիրոյ Աստուած է , ուստի եւ մարդուս ամենամեծ խնայողութիւնն է անոր ապաւինել , անոր ամենամեծ արածոնութիւնն է սիրել զնա , եւ ամենամեծ վառքն է պաշտել զնա : Ողջամիտ ընթերցողը թող բաղդատէ Հին կառավարութեան կամ արդի անհատաւորութեան աստուածները մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի Աստուծոյն եւ Հօրը հետ , եւ ապա թող դատէ թէ Սուրբ գիրք որ կը յայտնէ մեզ այսպիսի Աստուած մը ո՞չ ապաքէն ունի աստուածային յատկութիւններ :

Բ. Սուրբ գիրքն է Վեհէ զաշխարհ , էր պարտաւորեալ խաբէ Վերաբերեալ ամենաշարեար հարցման :

Բոլոր Հին կրօնական դրութիւնք ջանացին բացատրել մարդոց զսկիզբն եւ զվախճան աշխարհի , բայց անոնցմէ եւ ոչ մին յաջողեցաւ յայտն : Հիմա մտացի մարդ մը չընդունիր Հին կրօնական դրութեանց ոչ դիցաբանութիւններն եւ ոչ անոնց բարոյական թերի վարդապետութիւնները : Արդի գիտութիւնը Հիմա կը ջանայ մեկնել աշխարհիս ծագումը , բայց սա եւս կարող եղած չէ յաջողիլ : Նոյն խի գիտնոց չատերը կ'ըսեն . « Սահմաններ կան ընդ որս անդին չենք կրնար անցնիլ . խնդիր-

ներ կան զորս չենք կարող լուծել : » Աշխարհիս ծագման վրայ գիտնոց տեսութիւններուն եւ ոչ մին ցարդ ընդհանուր ընդունելութիւն գտած է . խի աշխարհիս վախճանին գալով , բոլոր գիտունք կը խոստովանին թէ անկարող են բան մ'ըսել : Բայց Սուրբ գիրք պարզ եւ բանաւոր մեկնութիւն եւ բացատրութիւն կուտայ աշխարհիս վրայ . թէպէտ ամէն գաղտնիք յայտնելու չի ձեռնարկեր , բացառապէս պատասխան կուտայ այն հարցմանց զորս մարդիկ իրենց բնութենէն եւ պարագաներէն ստիպեալ են ընել :

Երբ կը նկատենք նիւթական աշխարհի մեծութիւնը , երբ մանրացուցով եւ դիտակով յայտնուած բաներուն վրայ կը լեցուինք զարմանօք եւ կը հարցունենք . Ուստի են այս բաները , Սուրբ գրոց առաջին գլխուն մէջ խի կը գտնենք գոհացուցիչ պատասխան մեր այս հարցման . « Սկիզբէն Աստուած երկինքն ու երկիրը ստեղծեց : » Մինչեւ ո՛րչափ հեռուն որ հասցունեն մարդիկ իրենց հետազոտութիւնները , եւ նիւթական աշխարհի մեծութեան վրայ ինչ նոր բաներ որ գտնեն , Սուրբ գիրք կը յայտնէ մեզ անհուն զօրութեան տէր Աստուած մը որուն կրնանք իրաւամբ ընծայել բոլոր այն զարմանալի գործերը :

Շրբ գիտութիւնը կը յայտնէ մեզի նիւթական աշխարհի բոլոր մասերուն զարմանալի յարմարութիւնն առ իրեարս եւ առ մարդիկ , զորօրինակ թէ ինչպէս երկնային մարմնոց մեծութիւնը , գիրքը եւ շարժումները , ցամաքն ու ծովը , հողմունք եւ ամպը , բոլորը միանգամայն կը կազմեն կատարեալ

դրութիւն մը , եւ մենք կը հարցունենք , Ուստի է այս կարգադրութիւնը , Սուրբ գիրք կը պատասխանէ այս հարցման , յայտնելով Աստուած մը այնպէս կատարեալ յիմաստութեան , ինչպէս է հզօր ի կարողութեան :

Երբ կը հարցունենք , Ուստի են այս բնական օրէնք , այսպէս հաստատուն , այսպէս համաձայն եւ այսպէս բարերար իրենց գործողութեան մէջ , դարձեալ Սուրբ գիրք կը պատասխանէ մեր այս հարցման , ըսելով մեզի թէ ամենազօր եւ ամենիմաստ Արարիչը տակաւին կը վարէ զաշխարհ , եւ թէ անկէ կը բղխէ եւ անով կը պահուի բնական օրինաց այս ընդհանուր դրութիւնը :

Դարձեալ երբ կը նկատենք մարդիկ , այսինքն անոնց բնութիւնը , կարողութիւնները եւ գործքերը , կը լեցուինք հիացմամբ : Թէպէտ մարդիկ կը ծնանին իբրեւ անկարող տղայք , թէպէտ քիչ տարիներ միայն կ'ապրին երկրի վրայ , ընդունակ են սակայն զարմանալի զօրութիւն ստանալու եւ սքանչելի գործեր կատարելու : Թէպէտ մարդս երկրի սահմանին մէջ միակուած է , բայց եւ այնպէս կը քննէ երկինքը , կը դիտէ գիւտերներն անոնց ընդարձակ չրջանին մէջ , եւ մալթրախներն իբր կռով կը կռէ : Թէպէտ մարդ անասնոց շատերէն տկար է , բայց եւ այնպէս զարմանալի հնարիւք նուաճած է բնութեան բուռն զօրութիւններէն ոմանք : Երբ մարդոց զարմանալի գործերը կը տեսնենք , կը ըստիպուինք հարցունել . Ո՞վ կամ ինչ է մարդս , եւ ուստի է որ այսպէս կ'իշխէ բնական աշխարհի վերայ , Սուրբ գիրք միայն զսհացուցիչ պատասխան

կուտայ այս հարցմանց ըսելով . « Աստուած իր պատկերովը ստեղծեց մարդը : » Կը սորվեցնէ թէ նոյն իսկ Արարիչը տուաւ մարդուն այնպիսի բարձր կարողութիւններ եւ բնական աշխարհքը հնազանդեցուց անոր հրամանին : Սուրբ գրք մէջ միայն ըստ բաւականին բացատրուած են մարդոց զարմանալի կարողութիւններն եւ գործերը :

Բայց մարդուն վերաբերեալ ուրիշ հարցում մ'ալ կայ , որուն պէտք է պատասխանել : Թէպէտ մարդը զարգարեալ է այսպիսի ճիւղք , շատ անգամ անարգ գործերու կը ծառայեցնէ զանոնք : Շատ անգամ մարդիկ իրենց կարողութիւնները կը գործածեն ոչ թէ իրարու ծառայելու , այլ իրարու վնասելու եւ զիրար կորուստնելու : Մարդկային ողորդին պատմութիւնն իր մէկ էջին մէջ մարդոց միառաւոր շառաջադիմութիւնները կը պատմէ , մինչ միւս էջին մէջ կը յիշէ անոնց ամօթալի եւ անպատիւ գործքերը : Պատմութեան գրեթէ ամէն էջը լի է հպարտութեան , բարկութեան եւ հեշտութիւններէ թեւադրեալ ոճիրներով : Ինչ խաբէութիւններ , որպիսի՝ զրկանք գործուած են , ինչ տանջանքներ տրուած են մարդոց : Եւ ո՞րչափ պատերազմուածք աւերած են զաշխարհ : Ի՞նչպէս կրնանք մեկնել այս բաները : Ստուգիւ այս բաները բնական չեն մարդուն : Ստուգիւ մարդս ստեղծուած չէ այսպէս առելու , խաբելու եւ կորուստնելու իրեն նման մարդիկ : Ի՞նչպէս ուրեմն կրնանք մեկնել մարդուն խաբէութիւններն , անիրաւութիւններն եւ ընդհանուր անպատիւութիւնը : Այս բաները տգիտութեանէ յառաջ չեն գար . քանզի ոչ միայն տգէտք այլ

եւ գիտուն մարդիկ խիստ կը գործեն այս չարիքները : Այն չարիքներն աղքատութեան կամ թշուառութեան պատճառաւ չեն գործուիր, քանզի աղնուական եւ ճոխ մարդիկ եւս կը գործեն այնպիսի ուժերներ : Փիլիսոփայութիւնը չի կրնար մեկնել այս բաները, եւ ոչ գիտութիւնը կրնայ անոնց պատճառը ցուցնել : Սուրբ գիրք միայն կը պատասխանէ մեզի համար այս հարցման : Սուրբ գիրք կը սորվեցնէ թէ մարդկային ազգին այժմու բարոյական վիճակը սկզբնական չէ մարդու, եւ թէ մարդկային ազգն ստեղծուած չէ այսպէս ասպականեալ, եւ այսպիսի ուժերներ գործելու համար : Սուրբ գիրք կը յայտնէ մեզի թէ մարդ ի սկզբան ստեղծուեցաւ ի սրտիկեր Աստուծոյ, բայց յետոյ մեղքի մէջ իյնալով ապականեցաւ, եւ թէ այս ապականութիւնն անցաւ բոլոր մարդկային ազգին, եւ աստի յառաջ եկան այն ամենայն չարիք որ այսպէս սոսկալի կերպով կը տիրեն բոլոր աղքատ մէջ, բարբարոսաց եւ կրթեցոյ :

Վերջապէս Սուրբ գիրք միայն կը լուծէ մարդկային կենաց առեղծուածը պատասխանելով մարդկային ազգին վերաբերեալ հարցուածոց, եւ Սուրբ գրոց պատասխանը գոհացուցիչ է : Սուրբ գիրք յայտնելով թէ մարդկային ազգը ստեղծուեցաւ ի նմանութիւն Աստուծոյ, կը մեկնէ մեզի թէ ինչու համար այնչափ մեծամեծ եւ փառաւոր գործքեր կան մարդկային ազգին պատմութեան մէջ. նոյնպէս յայտնելով մեզի թէ մարդկային ազգն իր ըսկըղնական վիճակէն ինկած եւ այսպէս ընդհանուր կերպով ապականած է, կը մեկնէ մեզի թէ ինչու

համար այնչափ անարդ եւ վատ բաներ գործուած են :

Որովհետեւ Սուրբ գրոց վարդապետութիւններով միայն կը հասկցուի մարդկային ազգին պատմութիւնը, հարկաւ կը հետեւի թէ այս վարդապետութիւնները յառաջ եկած են Անկէ որ ի սկզբան ըստեղծեց եւ տակաւին կը վարէ մարդկային ազգը :

Գ. Սուրբ գիրք կը յայտնէ մարդոց հարաբերւել քրիստոնէին :

Փրկութիւնը զոր Սուրբ գիրք կը խոստանայ տալ անոնց որ անկեղծաբար կ'ընդունին զայն՝ է արդարեւ զարմանալի ազատութիւն, վասնզի ոչ թէ այս կամ այն ինչ չարիքէ, այլ բոլոր չարիքներէ ազատութիւն է, նա մանաւանդ բուն իսկ աղբիւրէն ուստի այն ամենայն չարիք կը բղիթեն, այսինքն մեղքէն : Սուրբ գիրք ոչ թէ մանաւոր կամ ժամանակաւոր, այլ լիւրի, բովանդակ եւ խաղաղ ազատութիւն կը խոստանայ : Սուրբ գրոց մէջ Աստուած կը խոստանայ ազատել զմարդիկ իրենց դժուարին դիրքէն՝ ազատելով զանոնք իրենց ապականեալ վիճակէն : Կը խոստանայ ազատել զմարդիկ իրենց բոլոր թշուառութիւններէն, ազատելով զանոնք այն մեղանշական միտումներէն յորոց կը բռնախեն անոնց թշուառութիւնները : Սուրբ գիրք կը սորվեցնէ թէ մեղքն է պատճառ եւ աղբիւր մարդկային թշուառութեան : Սուրբ գիրք կ'իմացնէ թէ մեղքը կը պատճառէ ժամանակաւոր թշուառութիւն եւ յաւիտենական մահ, եւ Սուրբ գրոց մէջ Աստուած կը խոստանայ ազատել զմարդիկ անոնց մեղքերէն, եւ այնպէս խաղաղ գոյնել թշուառութեան եւ մահուան աղբիւրը : Միով բանիւ Աստուած կը

խոստանայ Սուրբ գրոց մէջ այնպէս կատարեալ ազատել զմարդիկ իրենց մեղքերէն, որ մի մեղք անգամ չմնայ պղծել սիրտը, տանջել խիղճը եւ կոտորանքներ հոգին :

Բայց այս ազատմանէ ուրիշ ազատութիւն մը կատարեալ չէր կրնար ըլլալ : Մարդիկ կրնային տեղէ մը ուրիշ տեղ, նոյն իսկ երկրէս երկիրք փոխադրուիլ, բայց այսպիսի փոփոխութիւն մը չէր կրնար ազատել հոգին իր թշուառութենէն, ցորչափ անոր բնութիւնը կը մնար ասպականեալ : Հոգին ինչ որ էր յերկրի, նոյն պիտի ըլլար երբ յերկինս փոխուէր, եւ երկիրք հոգւոյն համար տանջանաց տեղ պիտի ըլլար, եթէ անոր ասպականեալ բնութիւնը չմաքրուէր : Հոգին որ դեռ անձնասիրութեան եւ հեշտասիրութեան տակ է, չի կրնար զուարճանալ սըրբոց եւ հրեշտակաց ընկերութեան մէջ, եւ ոչ ուրախութեամբ մօտենալ սուրբ Աստուծոյ : Ապականեալ մարդիկ եթէ փոխադրուին երկիրք, պիտի փախչին անկէ իբր տանջանաց տեղէ : Միմիայն կատարեալ ազատումն որ հնար է մարդոց համար՝ մարդկային ասպականեալ բնութենէ եւ այն ասպականութեան հետեւանքէն, այսինքն արդար դատաւարութենէ ազատումն է : Այսպիսի ազատութիւն մը կատարեալ ազատութիւն է մարդուս համար, վասն զի ասով մարդիկ կ'ազատուին բոլոր չարիքներէ, եւ բուն այս ազատութիւնը խոստացուած է մարդուս Սուրբ գրոց մէջ :

Նաեւ Սուրբ գրոց մէջ Աստուած կը խոստանայ ապաշխարող մարդոց ոչ միայն փրկել զանոնք կատարելապէս բոլոր չարիքներէ, այլ եւ տալ անոնց կա-

տարեալ երանութիւն : Մարդ ի սկզբան ստեղծուեցաւ ի նմանութիւն Աստուծոյ, եւ այս բարոյական գերազանցութեան մէջ կը կայանար անոր երանութիւնը : Սակայն մարդ ինկաւ մեղքի մէջ, եւ այնպէս կորուստայն նմանութիւնը, եւ այս բարոյական անկման մէջ կը կայանայ մարդուս բուն թշուառութիւնը : Արդ, Աստուած Սուրբ գրոց մէջ կը խոստանայ ամէն ապաշխարող մարդու վերստին տալ այն բարոյական նմանութիւնն Աստուծոյ, նորէն ստեղծել զմարդն ի սրբութեան եւ փրկել անոր բնութիւնն ի պատկեր Աստուծոյ : Կը խոստանայ բառնալ այն բանը որ կը բաժնէ զմարդիկ յԱստուծոյ, այսինքն անոնց մեղքերը, եւ Յիսուս Քրիստոսով նորէն բերել զանոնք առ ինքն, ընել զանոնք գործեալ աստուածանման, եւ միւսանգամ հաստատել զանոնք ի սէր եւ ի շնորհս Աստուծոյ, այնպէս որ կարող ըլլան լիով եւ ձրի ընդունել անկէ որ ամէն երանութեան մի միայն աղբիւրն է :

Երանութիւնը զոր Աստուած Սուրբ գրոց մէջ կը խոստանայ՝ ոչ այնչափ այն երանութիւնն է որ հաճելի տեղէ մը, այսինքն երկիրքէն կը բղխէ, որչափ այն երանութիւնն է որ կը բղխէ ի սուրբ որով : Ուրախութիւնը զոր Աստուած կը խոստանայ՝ մարմնաւոր զուարճութեան ուրախութիւն չէ, այլ սուրբ սիրոյ եւ շնորհալի գործքերու ուրախութիւն : Աստուած Սուրբ գրոց մէջ կը խոստանայ երջանիկ ընել զմարդիկ՝ սուրբ ընելով զանոնք, երանելի ընել զմարդիկ՝ աստուածանման ընելով զանոնք. բարձրացնել եւ ազնուացնել զմարդիկ՝ միացնելով զանոնք իրեն հետ, անոնց երկնաւոր Հօրը հետ :

Սուրբ գիրք ո՞չ ապաքին կատարեալ ազատութիւն կը յայտնէ : Ո՞չ ապաքին կը խոստանայ տալ մարդոց փրկութիւն մը , որ իր կատարելութեանը նայելով աստուածային է :

Դ. Սուրբ Բեռք կը յայտնէ Նաև Բեռքներ որո՞վք Երես Բեռքներ Եւ Կարգեալ Բեռքներ :

Ո՛րչափ եւ ժառառոր ըլլայ փրկութիւնը զոր Սուրբ գիրք կը յայտնէ , եթէ Սուրբ գիրք չյայտնէր նաեւ այն փրկութիւնը ձեռք բերելու Բեռքները , կատարեալ յայտնութիւն չէր ըլլար : Բայց Սուրբ գրոց այս յայտնութիւնն ալ կատարեալ է , վասն զի կը ցուցնէ միջոցները որովք այն մեծ փրկութիւնը կրնայ ձեռք բերուիլ :

Միջոցը զորս Սուրբ գիրք կը յայտնէ մարդոց փրկութեանը համար՝ կրկին են . այսինքն՝ միջոցը զորս մարդիկ անձամբ գործադրելու են իրենց վերկութեանը համար , եւ միջոցը զորս Աստուած պիտի գործադրէ մարդոց փրկութեանը համար . եւ Սուրբ գրոց կատարելութիւնը կը կայանայ նաեւ յայտմ , որ առջիններն , այսինքն՝ այն միջոցը զորս մարդիկ անձամբ գործադրելու են , այնպիսի են որ ամէն մարդ կարող է գործադրել զայն , եւ վերջիններն , այսինքն՝ այն միջոցները զորս Աստուած պիտի գործադրէ , կատարեալ եւ բաւական են գործել մարդոց փրկութիւնը : Արդ առանձին առանձին քննենք այս միջոցները :

1. Ամէն մարդ կարող է Աւետարանին Բեռքը յոյսուած Բեռքները Գործադրել , որպէս զի Եսայա աղաթի Բեռքէ Եւ Կարգեալ Բեռքներն ինքն ինքն խոստանալով :

Այս օրհնութեան համար կրկին ճամբ

բարեութիւն հարկաւոր չէ , քանզի այս օրհնութիւնը կը տրուի մարդոց ուր որ ըլլան , իրենց հայրենիքը , իրենց ծննդեան քաղաքը կամ գիւղը եւ նոյն իսկ իրենց տանց մէջ : Երկրաւոր գանձ պիտոյ չէ այն օրհնութիւնը ստանալու համար , քանզի առանց արծաթից եւ առանց գնոյ կը տրուի ամէն մարդու : Աշխարհային սլաութ կամ աստիճան ալ հարկաւոր չէ այն օրհնութիւնը ստանալու համար , քանզի ամէն մարդու կը տրուի անխտիր առանց աշխուածեան : Խորին գիտութիւն կամ բարձր փիլիսոփայութիւն ալ հարկաւոր չէ այն օրհնութիւնը ձանձնալու համար , քանզի տղայք եւ ռամիկ մարդիկ անգամ կըրնան հասկնալ Աւետարանի փրկարար վարդապետութիւնները : Բարոյական գերազանցութիւն ալ հարկաւոր չէ այն օրհնութեան արժանաւոր ըլլալու համար , քանզի Քրիստոս չեկաւ արդարները փրկելու այլ մեղաւորները :

Աւետարանին մէջ յայտնուած օրհնութիւններն ստանալու համար ուրիշ բան չմնար մարդոց ընել , բայց եթէ խոնարհութեամբ , շնորհակալութեամբ եւ ի սրտէ ընդունել զանոնք : Այս է Բեռքը : Այս կը պահանջուի անոնցմէ : Եթէ մարդ մը կը փափաքի ճամբորտապէս իր մեղքերէն ազատիլ , անոր ուրիշ բան ընել պէտք չէ եթէ ոչ Թողու իր մեղքերն եւ ընդունել զՅիսուս Քրիստոս իբրեւ իր փրկիչը : Եթէ կը բաղձայ ունենալ սուրբ սիրտ , թող յանձնէ իր սիրտը Քրիստոսի , Քրիստոս կը մաքրէ զայն : Քրիստոս մարդոցմէ չպահանջեր իրենք զիրենք փրկել , ինք կը խոստանայ ըլլալ անոնց փրկիչ , մարդոց կը մնայ միայն զիրենք յանձնել անոր հաւատով , եւ

ապաւինել անոր որ գործէ անոնց փրկութիւնը : Ո՞վ կարող է ընել զայս : Ո՞վ այնպէս ազքատ է որ չի կրնար ընդունել ինչ որ Քրիստոս կուտայ ձրի : Ո՞վ այնպէս տկար է որ չի կրնար ընդունել զօրութիւնը զոր Քրիստոս կը շնորհէ անոր : Ո՞վ այնպէս տգէտ է որ չի կրնար ընդունել զՔրիստոս իրեն վարդապետ : Ո՞վ այնպէս մեղաւոր է որ չի կրնար ընդունել Քրիստոսի արիւնը որ ամէն մեղքէ կը սրբէ : Ո՞վ այնպէս անսուբէ է որ չի կրնար ընդունել զՀոգին սուրբ որ պիտի նորոգէ եւ մաքրէ անոր սիրտը : Ո՞վ այնպէս տկար կամ այն աստիճան մեղաւոր է որ չի կրնար ընդունել զՅիսուս Քրիստոս իրեւ տաճարաւորական փրկիչ, եւ յանձնել զինք բոլորովին անոր որ պատրաստ է առաջնորդել եւ կանգնել զնա : Ո՞վ անկարող է իր բոլոր վատահոլութիւնը զնել Փրկչին վրայ որ պիտի ազատէ զնա իր մեղքերէն, պիտի մաքրէ անոր սիրտը եւ յաւիտենական կեանք պիտի պարգեւէ անոր :

Յայտնի է թէ փրկութեան միջոցներն որ ցուցուած են Աւետարանին մէջ մարդոց անձամբ գործադրելու համար՝ կատարեալ են, վասն զի ըստ ամենայնի յարմար են մարդոց տկար եւ մեղաւոր վիճակին :

2. Միջոցները զորս Աստուած պիտի ֆորձարէ մարդոց այս զարմանիլի փրկութեան ֆորձելու քաւան են :

Մարդիկ ազատել մեղքէ՝ արդարեւ մեծ գործ է : Չենք կրնար երեւակայել աւելի դժուարին գործ մը քան փրկել կորսուեալ Հոգիները, ազատել յանցաւորներն արդար օրինաց դատապարտութենէն, մաքրել բոլորովին ապականեալ սիրտերը եւ նորէն

կենդանացնել մեղքի մէջ արդէն մեռած Հոգիները : Այսպիսի գործ մը ի վեր է քան զկարողութիւն եւ զիմաստութիւն մարդոց, նոյն իսկ Աստուծոյ կարողութիւնն եւ իմաստութիւնը պէտք է առ այս : Տես միջոցներն որովք պիտի կատարէ Աստուած այս մեծ գործը :

ա. Կապարեալ քարոյական օրէնք :

Սուրբ գրոց մէջ ցուցուած բարոյական օրէնքին կատարելութեան վրայ արդէն խօսեցանք ժԱ. գլխաւոր մէջ : Այս օրէնքը զօրաւոր միջոց է մարդոց փրկութեանը : Կը յայտնէ մարդոց թէ ինչպէս պարտին ապրիլ : Կը ցուցնէ մարդոց իրենց մեղքերը, եւ կը յայտնէ անոնց թէ ո՞րչափ վար ինկած են : Այս կատարեալ օրէնքը քան զերկասցիի սուր հատուէ, եւ ծակելով կ'անցնի ամէն ծածկոյթները որովք մարդիկ կը ջանան ծածկել իրենց մեղքերն Աստուծմէ եւ աշխարհէ : Կը պատուէ զիմակը զոր մարդիկ կ'ախորժին կրել. կը յայտնէ անոնց օրինաւորացութիւններն եւ մեղքերն, եւ այսպէս կը պատրաստէ զանոնք ուրախութեամբ ընդունել աստուածային Փրկիչը :

բ. Կապարեալ քարոյական օրէնք :

Աւելի բացայայտ ընելու համար այս օրէնքին նշանակութիւնը, լաւ եւս ցուցնելու համար անոր ոգին, Աստուծոյ Որդին մարդ եղաւ, հնազանդեցաւ այն օրէնքին եւ ըստ ամենայնի կատարեց զայն : Ապա Աստուած տուաւ մարդոց ոչ միայն գրաւոր օրէնք, այլ եւ ցուցուց անոնց Քրիստոսի վարուց միջոցաւ, թէ ինչպէս պահուելու էր այն օրէնքը, եւ այսպէս մարդիկ բաղդատելով իրենց վարքը

Քրիստոսի վարուց հետ, կրնան որոշել թէ ճշդիւ կը պահէ՞ն այս օրէնքը : Քրիստոսի կատարեալ բարոյական օրէնքն արդարեւ զօրաւոր միջոց է մարդոց փրկութեան ի մեղաց : Անոր սուրբ վարքն ունեցած է եւ դեռ ունի մեծ ազդեցութիւն աշխարհի վրայ : Շատերն իրենց անարժանութիւնը հասկցած եւ խոստովանած են անոր կատարեալ արժանաւորութեան միջոցաւ : Նա դարձեալ ի դար անդադար յանդիմանած է մարդոց անօրէնութիւնն եւ անձնատիրութիւնը :

Միշտ կը սորվեցնէ անոնց թէ ինչպէս ըլլալու են, եւ կը համոզէ զանոնք թէ չեն այնպիսի սրայիսի պարտէին ըլլալ : Յորչափ մարդիկ իրարու միայն կը նային, կրնան պարծիլ եւ շնորհակալ ըլլալ Աստուծոյ թէ չեն այնպէս չար ինչպէս են տանք, վասն զի ամէն մարդ կը գտնէ թէ ուրիշներ ըստ իւր կարծեաց չար են քան զինքն : Բայց երբ մարդիկ կը նային Քրիստոսի կատարեալ վարուցը, այլ եւս կարող չեն ըլլալ անբասիր ընել զիրենք, այլ կը ստիպուին խոստովանիլ առաջի Աստուծոյ իրենց մեղքերն, եւ ճանչնալ թէ կարօտ են փրկչի մը որ կրնայ բառնալ անոնց մեղքերը :

Գ. Կարգեալ Փրկիչ է :

Որդին Աստուծոյ մարդացաւ եւ մտաւ ընդ օրինօք, կատարեց օրէնքին բոլոր պատուէրները, եւ պատիժները կրեց փոխանակ յանցաւորաց : Որ արդարն էր՝ չարչարուեցաւ փոխանակ անարդարոց, եւ որ սուրբն էր՝ առաւ անարքոց դատապարտութիւնը, եւ այսպէս ջնջեց օրէնքին անէծքը եւ աշխարհի մեղքերը վերցուց : Աստուածորդին չարչարուեցաւ փոխանակ յանցաւորաց, ուստի եւ Հայրն

Աստուած կրնայ ներել անոնց որ միամտութեամբ եւ ի սրտէ կ'ընդունին ինչ որ Աստուածորդին ըրած է իրենց տեղ եւ իրենց համար : Քրիստոսի հնազանդութեամբ եւ մահուամբ լցաւ Աստուծոյ օրէնքն եւ կատարուեցաւ անոր արդար դատաստանը : Քրիստոս կատարեց եւ կրեց ինչ որ կը պահանջէ օրէնքը, ուստի եւ կատարեալ թողութիւն գտնել կարելի է անոնց համար որ ճշմարտապէս կ'ընդունին ինչ որ Քրիստոս կատարած է անոնց տեղ : Զարմանալի ազատում Աստուծոյ սուրբ օրէնքին արդար դատապարտութենէն :

Գ. Կարգեալ Երկրորդիչ է :

Սակայն բաւական չէ որ մարդոց անցեալ յանքը միայն ներուած են, եթէ անոնք տակաւին միտեալ են մեղանշեալ : Հարկաւոր է նաեւ որ անոնց ապականեալ սիրտերը մաքրուին, որպէս զի այն միտումն ի մեղս վերնայ : Արդ, մարդոց սիրտերն ինչպէս պիտի մաքրուին : Աստուած այս բանին միջոցներն ալ հագացած է : Հագին սուրբ որ Քրիստոսի միջնորդութեամբ կը տրուի անոնց որ կը խնդրեն զանի, կը նորոգէ անոնց սիրտերը, կը բառնայ անոնց կարծի, անձնասէր եւ չար միտումները, եւ յառաջ կը բերէ անոնց մէջ նոր զգացումներ, արդար վստիքներ եւ սուրբ միտումներ : Դաւիթ կ'աղօթէր. «Ով Աստուած իմ, իմ մէջ մաքուր սիրտ ստեղծէ, եւ իմ ներսիդիս ուղիղ հագի նորոգէ » (Սաղմ. ԾԱ. 10) : Աստուած եղեկիւն մարդարէի միջոցաւ խոստացաւ. «Ես ձեզի նոր սիրտ պիտի տամ, ու ձեր ներսիդին նոր հագի պիտի դնեմ, եւ ձեր մարմիններէն քարեղէն սիրտը պիտի հանեմ, ու ձե-

զի մարմնեղէն սիրա պիտի տամ» (Եղեկ. 17. 26) : Յիսուս սորվեցուց . «Ճշմարիտ ճշմարիտ կ'ըսեմ քեզի , թէ որ մէկ մարդ մը նորէն չծնանի չկրնար Աստուծոյ թագաւորութիւնը տեսնել» (Յովէ . Գ. 5) : Նաեւ Պօղոս կը վկայէ . «Եւ դուք որ յանցանքներու եւ մեղքերու մէջ մեռած էիք , ինքը ձեզ կենդանացուց» (Եփես . Բ. 1) :

Հոգին սուրբ այնպէս կը նորոգէ անոնց սիրտերն եւ բարքը որ հաւատով կ'ընդունին զայն , որ կ'տեսնեն ինչ որ անորոք է եւ անարգար , եւ կը սիրեն ինչ որ բարի է եւ սուրբ : Հոգին սուրբ կը յայտնէ մարդոց զՔրիստոս իբրեւ անոնց ամենաբաւական ազատիչը , եւ կարող եւ յարմար կ'ընէ զանոնք ընդունել զանի իբրեւ իրենց փրկիչը , եւ Աստուծոյ նուիրել իրենց անձերը հաւատով եւ սիրով : Առաջնորդ կ'ըլլայ անոնց իրենց երկրաւոր պանդխտութեան բոլոր ժամանակը , կը շնորհէ անոնց հոգեւոր զօրութիւն դէմ գնելու համար փորձութեանց , սերտիւ կը միացնէ զանոնք Քրիստոսի հետ այնպէս որ անոնք խալաւ ազատին իրենց բոլոր մեղքերէն , եւ կը հաստատէ զանոնք սրբութեան մէջ :

Աստուած արդարեւ տուած է Քրիստոսի Աւետարանին մէջ միջոցներ որ բոլորովին բաւական են ազատել զմարդիկ իրենց կորուսեալ վիճակէն : Այս միջոցները փորձած են միլիոնաւոր մարդիկ , եւ որոնք որ հաւատարմութեամբ փորձած են զանոնք ըստ պահանջմանց Աւետարանին , կը վկայեն թէ այն միջոցներն աստուածային զօրութիւն ունին : Անոնք որ այս միջոցներուն զօրութիւնը կ'ուրանան , երբէք ըստ արժանւոյն փորձած չեն զանոնք : Այսպիսիք

Թերեւս կարգացած են Քրիստոսի Աւետարանը , բայց երբէք համաձայնեցուցած չեն իրենց վարքն Աւետարանին վարդապետութիւններուն : Այսպիսիք Թերեւս ընդունած են Քրիստոնէութիւնն լոկ իբրեւ աղգային կրօնք , բայց երբէք ընդունած չեն զայն իրենց սիրտերուն մէջ : Թերեւս անուամբ ճանչցած են զՔրիստոս , բայց երբէք հպատակած չեն Քրիստոսի կամքին , ուստի եւ երբէք զգացած չեն անոր զօրութիւնն իրենց սիրտերուն մէջ : Բայց անոնք որ անցեալ ութեւտան դարուց մէջ անկեղծութեամբ եւ խորտէ ընդունած են զՔրիստոս իբրեւ իրենց Տէրը եւ Փրկիչը՝ պիտի վկայեն , ինչպէս կը վկայէ առաքեալը , թէ Յիսուս Քրիստոս արդարեւ է զօրութիւն եւ իմաստութիւն Աստուծոյ :

Արդ , յայտնի է թէ՛ Սուրբ գիրք որ կը յայտնէ այնպիսի փառաւոր Աստուած մը եւ կը բացատրէ եւ կը մեկնէ այնպէս պարզ կերպով զաշխարհ , կ'ընծայէ մարդոց կատարեալ փրկութիւն , եւ կը յայտնէ միանգամայն միջոցներն որովք կարելի է մարդոց ընդունել այն փրկութիւնը , այս Սուրբ գիրքը , կ'ըսենք , չկրնար մարդոց դուր՝ ըլլալ : Նոյն իսկ Քրիստոնէութեան կատարելութիւնն իբրեւ կրօնական գրութիւն զօրաւոր կերպով կը հաստատէ իր աստուածային ծագման պատմական ապացոյցները :

ԳԼՈՒԽ ԻԳ

ԵՋՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

ինչ որ ցարդ ըսուեցաւ համառօտիւ՝ Քրիստոնէութեան աստուածային ծաղումը ցուցնող փաստերուն փոքր մէկ մասն է միայն, սակայն կը խընդրենք ամէն ողջամիտ ընթերցողէ՝ դատել թէ այն փաստերը բաւական չե՞ն ցուցնելու Քրիստոնէութեան աստուածային ծաղումը :

Այս փաստերը քիչ չեն այլ շատ : Ոչ թէ մէկ տեսակ են այլ բազմապիսի, եւ այնչափ բազմապիսի որչափ նիւթը կը ներէ կամ կը պահանջէ՝ Արդարեւ Քրիստոնէութեան աստուածային ծաղումը գիտնալու համար իրաւամբ պահանջուած փառս կամ ապացոյց մը չկայ որ ցուցուած չէ : Այս փաստերն արդարեւ այնպէս զօրաւոր չեն մինչեւ բռնադատել զմարդիկ հաւատալ կամաւ եւ ակամայ . բայց այնչափ զօրաւոր են որ կրնան համոզել որեւիցէ ողջամիտ եւ անաչառ ընթերցող : Քրիստոնէութիւնը պատմական դէպքերու վրայ հիմնուած է, եւ կան բաւական պատմական ապացոյցներ որ կը հաստատեն թէ այն դէպքերն արդարեւ տեղի ունեցած են : Պատմական վկաներ ոչ թէ միայն մի՛ այլ բազում են : Ոչ միայն Քրիստոնէաներէն այլեւ Հրեա-

ներէն եւ Հռովմայեցիներէն կան այսպիսի վկաներ : Ոչ միայն բարեկամք, այլեւ թշնամիք կը վկայեն անոր համար : Անհաւատք այս վկաները խիստ քննութեան ներքեւ առին, բայց եւ այնպէս չլրցան հերքել անոնց արժանահաւատութիւնը, ուստի են եւ կը մնան անհերքելի : Քրիստոնէութիւնը իրեն համար կ'ըսէ թէ ամենագէտ Աստուծմէ յայտնուած է, եւ Հին եւ Նոր կտակարանաց մարդարէութիւններուն զարմանալի կատարումը կը հաստատէ թէ արդարեւ Քրիստոնէութիւնն աստուածուստ յայտնեալ է :

Քրիստոնէութիւնը կը պնդէ թէ ինք Ամենակարողին յայտնութիւնն է, եւ Հին եւ Նոր կտակարանաց հրաջները կը հաստատեն նաեւ զայս : Քրիստոս կ'ըսէ իրեն համար թէ Որդի Աստուծոյ է, եւ ահա նոյն իսկ անհաւատք ստիպուած են ընդունել թէ արդարեւ Յիսուս կը տարբերի բոլոր մարդոցմէ գերբնական, մոաւոր եւ բարոյական կատարելութիւններով : Քրիստոս կ'ըսէ թէ ինք լոյս է աշխարհի, եւ ահա բոլոր ողջամիտ մարդիկ կ'ընդունին թէ երբեք մարդ մը անոր պէս չխօսեցաւ :

Քրիստոս ձեռնարկեց հիմնել ընդհանուր հոգեւոր թագաւորութիւն մը որ պիտի պարունակէր բոլոր ազգերը եւ պիտի ըլլար մշտատեւ, եւ ահա անցեալ ութեւտասն դարուց մէջ աշխարհիս պատմութիւնը կը ցուցնէ թէ Քրիստոս այս ձեռնարկութիւնը գլուխ հանելու վրայ է :

Քրիստոս ըսաւ իրեն համար թէ փրկիչէ զմարդիկ ազատելու ի մեղաց որ կը կորսնցնէ զանոնք, եւ

անոնք որ միամտութեամբ եւ ի սրտէ ընդունած են զՔրիստոս փորձով տեսած են որ Քրիստոս է արդարեւ զօրութիւն Աստուծոյ ի փրկութիւն :

Սուրբ գիրք կ'ըսէ իրեն համար թէ բնութեան Աստուծմէն կու գայ , եւ ահա ճշդիւ քննուելով ապացուցուած է թէ արդարեւ զարմանալի համաճայնութիւն կայ բնական , իմացական եւ բարոյական աշխարհիս երեւոյթներուն եւ Սուրբ գրոց վարդապետութեանց մէջտեղ :

Սուրբ գիրք կ'ըսէ իրեն համար թէ աստուածային յայտնութիւն է , եւ անոր վարդապետութիւնները ճշդիւ հետազոտուելով տեսնուած է թէ Սուրբ գիրք ունի արդարեւ աստուածային յայտնութիւն ըլլալու ապացոյցներ եւ յատկութիւններ : Այսպէս ունինք պատմական , գործնական եւ փիլիսոփայական ապացոյցներ :

Ընթերցողը գիտելու է նաեւ որ , այս այլեւայլ տեսակ ապացոյցներն իրարու հետ այնպէս կապուած եւ իրարմէ այնպէս կախուած չեն որ , երբ մէկ տեսակը բաւական չէ համոզելու , միւս տեսակներն ալ հարկաւ համոզիչ չըլլան : Այն ապացոյցներուն շատերն անկախ են միւսներէն , եւ իւրաքանչիւր տեսակ ապացոյց այնպէս զօրեղ է որ , եթէ անհերքելի միայ , ինքնին բաւական է հաստատել Քրիստոնէութեան աստուածային ծագումը : Ուստի երբ կը տեսնենք այսչափ զանազան եւ իւրարմէ անկախ ապացոյցներ , անոնց միացեալ զօրութիւնը կ'ըլլայ բոլորովին համոզիչ : Ուրիշ ինչ ապացոյց հարկաւոր է : Մակայն կը խնդրենք մեր ընթերցողներէն որ չչատանան այն ապացոյցներով

միայն որ յիշուեցան մինչեւ ցարդ : Եթէ ոք այս բոլոր ապացոյցները կարգալէն ետքը տակաւին կը տարակուսի Քրիստոնէութեան աստուածային ծագման վրայ , յառաջ տանի իր հետազոտութիւններն եւ փնտռէ ուրիշ ապացոյցներ զորս գիտուն մարդիկ ժողված են ի հաստատութիւն Քրիստոնէութեան ճշմարտութեանը : Այս խնդիրը կարեւորագոյնն է բոլոր խնդրոց որ կը յուզեն մարդոց մտքերը , ուստի եւ կը պահանջէ ճշգրտոյն քննութիւններ , քանզի եթէ Քրիստոնէութիւնն արդարեւ Աստուծմէ է , ապա անոր աստուածային ծագման վրայ տարակուսիլ անգամ վտանգաւոր է , նա մանաւանդ Քրիստոնէութեան աստուածային վարդապետութիւնները չընդունել յաւիտեական մահ է :

Մենք մանր չքննեցինք բոլոր առարկութիւններն որ եղած են Սուրբ գրոց դէմ : Առարկութիւն ընել զիւրին է , եւ այնպէս բազմացնել զանոնք որ անոնց պատասխանել անվսխճան գործ մը ըլլայ : Բայց մենք քննեցինք զօրաւորագոյն առարկութիւնները , եւ ցուցուցինք թէ անոնք հաստատ հիմ չունին : Սուրբ գրոց դէմ ամէն առարկութիւն յառաջ կուգայ հետեւեալ քանի մը պատճառներէ , այսինքն մարդկային մտքին սահմանաւորութենէն կամ մարդոց տգիտութենէն , եւ կամ Սուրբ գրոց կամ բնութեան սխալ մեկնութիւն տրուելէ . բայց ամէն մարդ կրնայ տեսնել թէ այս պատճառներէն յառաջ եկած առարկութիւն մը չկրնար առողջ առարկութիւն ըլլալ :

Ուստի ոչ ոք պղտորելու է անհաւատից առարկութիւններէն : Առարկութիւնք որ մեզի կրնան դըժ-

ուսարին թուիլ՝ զիտուն Բրիստոնեաներէ շատ զիւրաւ կրնան հերքուիլ : Թող յիշեն նաեւ ընթերցողք , որ բնական աշխարհի ապացուցեալ ճշմարտութեանց դէմ իսկ առարկութիւն կրնայ հանուիլ : Ընթերցողք թող քնեն թէ արդեօք անհաւատք կարող եղած են հերքել Բրիստոնէութեան աստուածային ծագման պատմական , գործնական եւ փիլիսոփայական անթիւ ապացոյցները : Եթէ Բրիստոնէութիւնը խաբէութիւն ըլլար , ութեւտան դարուց սրամիտ անհաւատք կրցած պիտի ըլլային անոր աստուածային ծագման ապացոյցները հերքել : Եթէ այնչափ նրբամիտ մարդիկ չկրցան ընել այս բանը , ապա կրնանք հետեւցնել թէ այն ապացոյցներն անհերքելի են , ուստի եւ Բրիստոնէութիւնն , ինչպէս որ ինք կը պնդէ , արդարեւ Աստուծոյ է : Արդ , անհաւատք կրցան հերքել այն ապացոյցները : Համարձակ կը պատասխանենք թէ , Ոչ :

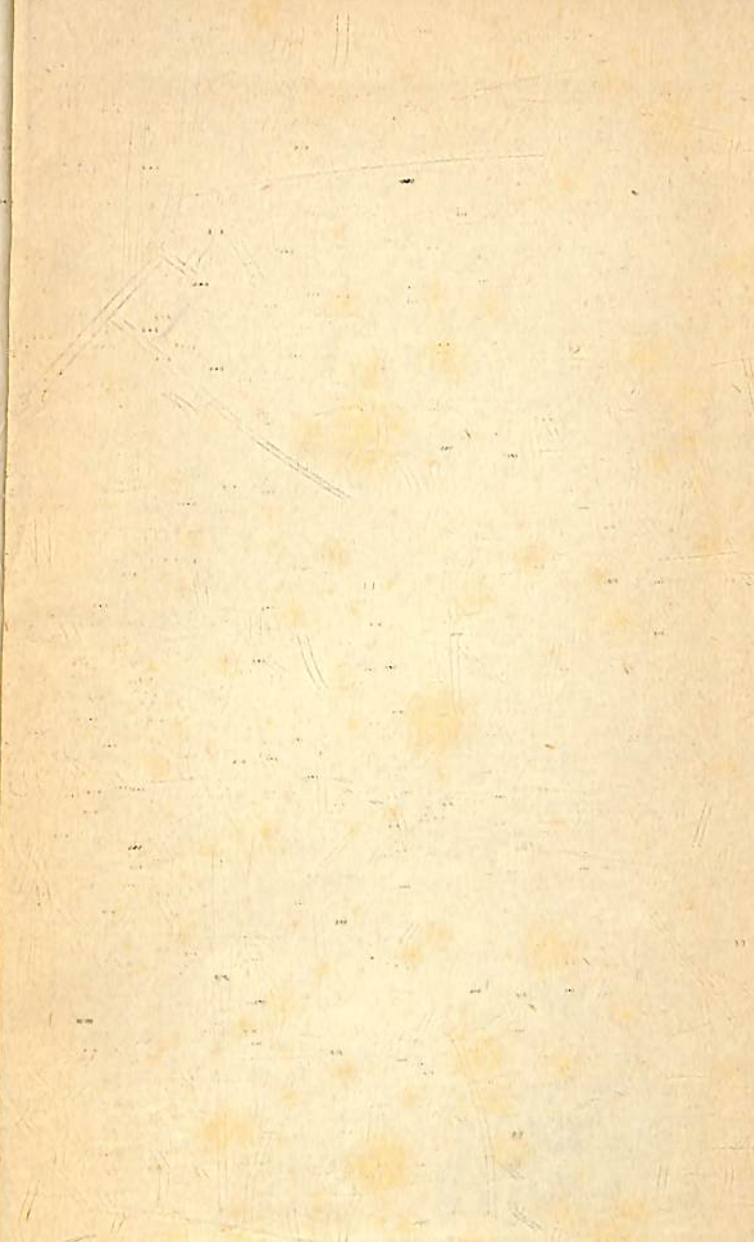
Ընթերցողներէն կը խնդրենք մանաւանդ որ Բրիստոնէութեան աստուածային ծագման մտք միայն համոզուելով չջատանան , այլ եւ հաւատով ընդունին զԲրիստոս իբրեւ իրենց աստուածային Փրկիչը , եւ սիրով նուիրեն զիրենք անոր : Մտք միայն համոզուիլ թէ Բրիստոս Որդի Աստուծոյ է , չփրկեր զմեզ յաւիտենական մահուանէ , քանզի դեւք եւս կը հաւատան այսմ : Պարտինք արդեամբ հնազանդիլ Աւետարանին պատուէրներուն , պարտինք ընդունել ինչ որ կը սորվեցնէ Աւետարանը , եւ նուիրել զմեզ բոլորովին մեր Տէրօջ Յիսուս Բրիստոսի : Աղօթենք ջերմ եռանդով եւ ստէպ առ Աստուած լուսաւորել մեր միտքերը , յայտնել մեզի

զՅիսուս Բրիստոս իբրեւ մեր անձին փրկիչը , եւ կարող ընել զմեզ բոլորովին անոր ապաւինելու , որպէս զի մեր մեղքերէն թողութիւն գտնելով հաշտուինք Աստուծոյ հետ , եւ յաւիտենական կեանքը ժառանգենք :

Ա Մ Է Ն

The first of the series of the
 series of the series of the
 series of the series of the
 series of the series of the
 series of the series of the

3318

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0030250

3200

